

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

V – 2015

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE V PLZNI

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

1. strana obálky:

*Potvorov (okr. Plzeň-sever), kostel sv. Mikuláše. Svazkový pilíř pod západní tribunou. Pohled z jihozápadní strany.
Kamenická a zednická práce kolem roku 1200. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1971)*

1. stránka:

*Pečetidlo konventu augustiniánů eremitů v Pivoni. Železný kotouč o průměru 22,6 mm. V pečetním poli je reliéf s výjevem
Zvěstování Panně Marii, což odpovídá zasvěcení klášterního kostela, ovinutý stuhou s opisem: +SIGIL+MONAST+B+M+IN+STOCKA+.
Přibližně 16. století. (Národní archiv Praha, Sbirka typářů, č. fondu 150, inv. č. 958, sign. SPR 50; foto R. Kodera a úprava pro tisk
T. Štumbauer, 2015).*

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

V – 2015

STUDIE A ZPRÁVY

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE V PLZNI
PLZEŇ 2015

Tato publikace pro hmotné kulturní dědictví a památkovou péči v západních Čechách je zapsána Radou pro výzkum, vývoj a inovace při vládě České republiky v *Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice*.

Vychází s finanční podporou poskytnutou sponzorem: BOLID-M s. r. o., Voršilská 3, Praha 1.

Redakční rada: PhDr. Alena Černá; Ing. arch. Petr Domanický; Ing. arch. Jan Kaigl, Ph.D.; Ing. arch. Karel Kibic ml., Ph.D.; Mgr. Pavel Kodera, Ph.D.; PhDr. Petr Krišťuf, Ph.D.; PhDr. Roman Lavička, Ph.D.; PhDr. Alena Nachtmannová, Ph.D.; PhDr. Vratislav Ryšavý; Mgr. Petr Sokol (předseda); Mgr. Radek Široký, Ph.D.; Prof. PhDr. Pavel Vlček

Tajemník redakční rady: Mgr. Karel Matásek

Hlavní redaktor: Ing. arch. Jan Kaigl, Ph.D.

Redakční spolupráce: Mgr. Karel Matásek; Mgr. et Mgr. Václav Chmelíř, Ph.D.

Kontakty: Prešovská 7, 306 37 Plzeň; tel.: 377 360 911; chmelir.vaclav@npu.cz

Pokyny pro autory a další informace na <http://www.npu.cz/news/8523-n/>.
Za původnost a věcnou správnost uveřejněných příspěvků odpovídají autoři.
Obsah příspěvků se nemusí shodovat s názorem vydavatele.

Vychází 1× ročně.

Tento svazek je volně dostupný na webových stránkách vydavatele.

© Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2015

ISBN 978-80-85035-46-9

ISSN 1805-8906

Obsah

STUDIE

Jan Kaigl: Z výzkumu staveb a architektury středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství 7

Roman Lavička: Nový pohled na stavební vývoj kostela Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích 27

ZPRÁVY

Vladimír Červenka: Poznámky k heraldickým památkám v kostele v Nezamyslicích 44

Jiří Chlevištan – Petr Křišťuf: Mohylové pohřebiště *Žákava-Svářeč*, jeho prostorová struktura a vývoj 48

PAMÁTKOVÁ PÉČE

Vít Jesenský: K teorii památkové hodnoty a hodnocení památek 56

Karel Kuča: Koncepce památkové ochrany centrální části Plzně 65

Patrik Danda: Poznámky architekta k obnově kaple sv. Anny v Ostrově 82

Lubomír Zeman: Kaple sv. Anny v Ostrově a její památková obnova 90

Viktor Kovařík – Pavel Zahradník: Mariánský sloup na Masarykově náměstí ve Stříbře, K historii, předchozím opravám a poslední celkové obnově památky 101

Dagmar Michoinová: Poruchy historických fasád při používání vnitřně hydrofobizovaných omítek – příklady z praxe 115

DROBNÉ A OSOBNÍ ZPRÁVY

Z památkové rady 119

Nominace na udělení Ceny *Patrimonium pro futuro* za rok 2014 v Plzeňském kraji 119

Drobná zpráva ze Sušice 120

K záměru novostavby domova seniorů v Tylově ulici v Plané 122

Den historických krovů 123

Tvrz v Dešenících – památkářská dílna při obnově fasád 123

Archeologická konference 124

Dialog tvarů v románské architektuře 124

Konference *Z památkové péče a dějin staveb* 126

Za záchranu stodol s krovem *na kobylu* v jihozápadních Čechách 127

Ivo Hlobil v Plzni 128

Dvě přednášky v domě *U Zlatého slunce* v Plzni v červnu roku 2015 129

Navzdory času – 6. ročník fotografické výstavy 130

Přehled souhrnu finančních příspěvků a dotací poskytnutých Ministerstvem kultury a Plzeňským krajem na akce památkové obnovy v Plzeňském kraji v roce 2014	130
Dvě nová leporela	130
Renovace dvorních pavlačí domu <i>U Zlatého slunce</i> v Plzni	131
Sedmdesátiny Ludmily Lohrové	132
Pocta Václavu a Dobroslavě Menclovým	132

RECENZE

Zdeněk Dragoun: Jindra Hůrková a kol. – <i>Archeologický výzkum panského sídla v Chanovicích</i>	133
--	-----

Příspěvky uvedené v oddílech Studie, Zprávy a Památková péče byly posouzeny v anonymním recenzním řízení a doporučeny dvěma recenzenty k publikaci.

Z výzkumu staveb a architektury středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství¹

JAN KAIGL

Autor se zabývá cíleně a systematicky stavbami a architekturou vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve středověku a jejich mladšími proměnami. Výsledky své práce průběžně publikuje. Nyní je předkládá v úvodním, jen stručném souhrnu. Základem výzkumu, jenž zahrnuje všechny dochované památky svého druhu ve vymezeném území s cílem poznat je a vyhodnotit na pozadí soudobého společenského dění, je komplexní stavebněhistorický průzkum, jenž vychází z nového zaměření a další dokumentace objektů včetně dendrochronologických analýz. Zřetelněji tak vyvstává význam znaků a charakteristik, které by se nemusely jevit při výběrovém přístupu jako podstatné nebo by zcela unikly pozornosti. Na tomto základě autor kromě jiného roztřídil některé románské a gotické chrámové stavby a přestavby do skupin a pokusil se postihnout alespoň některé vlivy, které utvářely středověkou podobu díla a jeho uměleckou stránku. Zároveň otevírá prostor pro další studium v širším mezioborovém kontextu.

Klíčová slova: západní Čechy — horšovské arcijáhenství — doba románská a gotická — stavby, přestavby a architektura vesnických kostelů — typologické a dílenské skupiny a soubory staveb — gotické portály — kostel v Čechovicích — klášter v Kladrubech

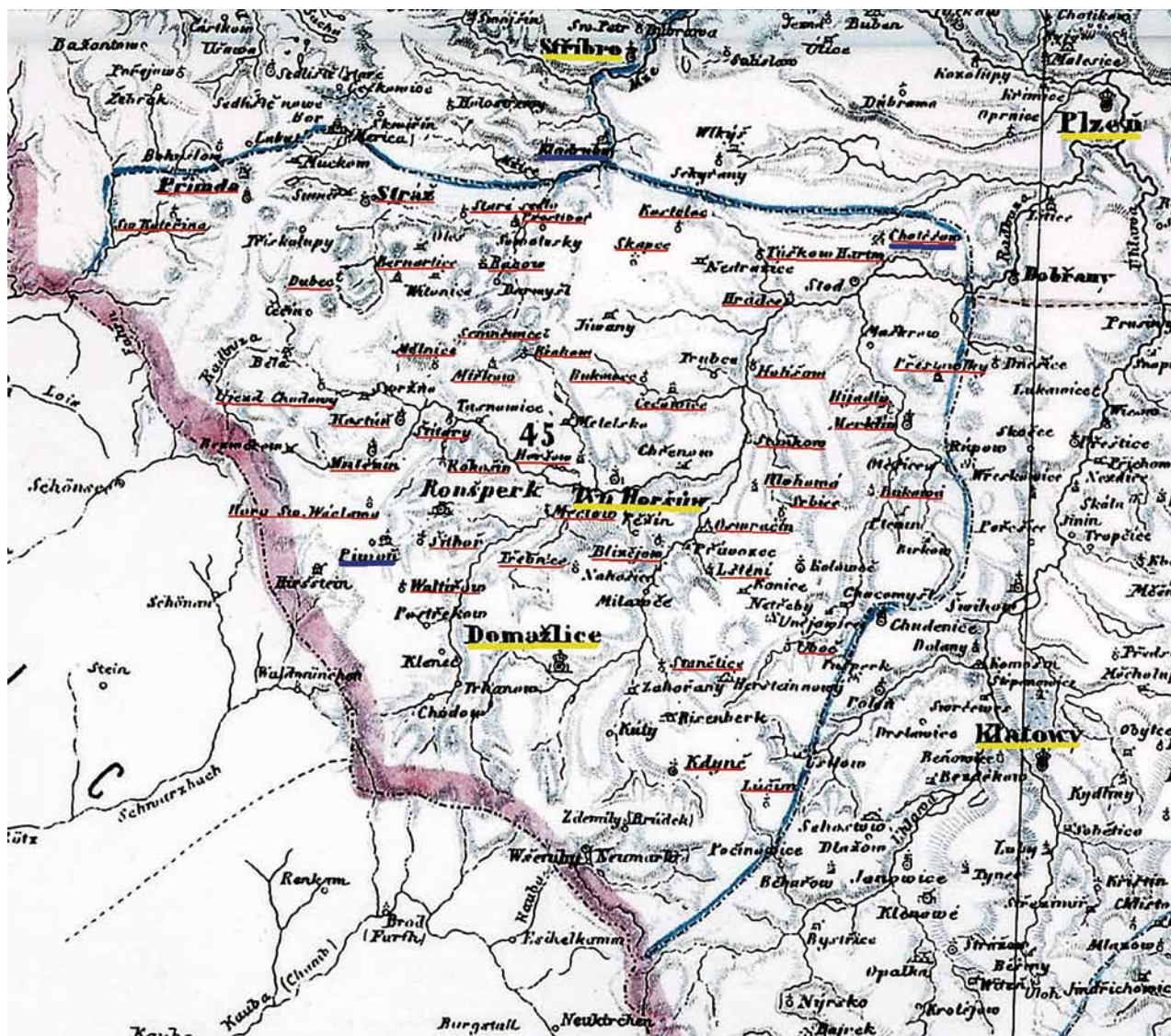
Důležitým nástrojem církevní správy v Čechách ve středověku byla arcijáhenství, na něž se pražská diecéze územně členila přibližně od poloviny 12. století. Jedním z nich bylo arcijáhenství horšovské, historicky doložené poprvé v roce 1216 (z geografického hlediska mu dnes odpovídá okres Domažlice se sousedními částmi okresů Tachov a Plzeň-jih; obr. 1). Jeho vznik se vázal na starobylý pozemkový majetek pražských biskupů v Horšově a okolí, tedy ve staré sídelní komoře v povodí horní Radbuzy v západních Čechách poblíž dálkové, takzvané Řezenské cesty. Významu Horšovského Týna jako regionálního střediska církevní správy, kam bylo z Horšova přeneseno – ke kostelu Panny Marie (sv. Apolináře) v osadě na pravém břehu Radbuzy – asi poměrně záhy, nejpozději v roce 1312 sídlo arcijáhenského úřadu, nedotkl se nijak podstatně pozvolný úpadek arcijáhenské soustavy během 14. století. V nevelkém horšovském arcijáhenství byl totiž jen jeden děkanát – děkanát horšovský (horšovskotýnský). Podpůrně působila i skutečnost, že městečko Horšovský Týn, takto uvedené poprvé v roce 1344, těžilo z existence místního hradu pražských biskupů (arcibiskupů) a trvalé přízně své vysoce postavené církevní vrchnosti.

Na území ve správním obvodu někdejšího horšovského arcijáhenství se uplatňují zděné románské a raně gotické svatyně nebo jejich pozůstatky v menší míře než v jiných částech Čech se starším a intenzivněji rozvinutým středověkým osídlením. Soubor dochovaných památek je i přesto dostatečně reprezentativní pro studium vesnických kostelů ve vrcholném středověku pohledem architekta. Napomáhá tomu několik faktorů důležitých při utváření soudobých sociálních a hospodářských struktur a hmotné kultury. Na jednu stranu byla v horšovském arcijáhenství tak jako jinde příznačná feudální rozdrobenost na malé statky venkovské šlechty a poměrně rozptýlené, stabilizované nebo postupně se rozvíjející državy

několika panských rodů. Na straně druhé tato rozdrobenost koexistovala s rozsáhlými pozemkovými majetky bohatého benediktinského kláštera v Kladrubech a kláštera premonstrátek v Chotěšově, a dále například s podstatně menším majetkem původem vilemitského, jinak augustiniánského kláštera v Pivoni nebo kláštera premonstrátek v Doksanech v takzvaném kolovečském újezdu. Podvojně těžší osídlení tvořilo společně s horšovskotýnským církevním zbožím královské město Domažlice se svými vesnicemi; chodské osídlení v okolí Domažlic a Přimdy mělo zvláštní postavení související s úlohou Chodů při ostraze zemské hranice. Na polohu při hranici s Bavorskem a u dvou dálkových tras – kromě Řezenské cesty, tvořící pomyslnou geografickou osu sledovaného území, jednalo se ještě o Norimberskou cestu, jejíž jižní úsek od Starého Sedla přes Stráž směrem na Přimdu a Svatou Kateřinu zhruba vymezoval západní část horšovského arcijáhenství od severu – mohou se vázat představy o dosahu působení cizích vlivů na místní středověkou stavební a uměleckou tvorbu nejen z Bavorska, ale i z širšího Podunají a Porýní.

Je v povaze věci, že podpora, které se církvi v západních Čechách dostávalo v době románské i později, souvisela rovněž se specifickými politickými a hospodářskými

¹ Článek je upraven z tezí doktorské disertace obhájené autorem v Ústavu teorie a dějin architektury Fakulty architektury ČVUT v Praze 20. 5. 2014. KAIGL, J.: *Vesnické středověké kostely v horšovském arcijáhenství*, s. 5–186, 280 obrazových příloh (mapy, plány podle vlastních zaměření, stavebněhistorické a architektonické analýzy, autorské kresby a fotografie, archivní snímky apod.). Disertace obsahuje úplný přehled použitých historických pramenů, literatury a nepublikovaných zpráv, jakož i podrobný poznámkový aparát. Obdobně jsou vybaveny dílčí přípravné studie autorem publikované k uvedenému tématu už dříve, které jsou citovány v závěru tohoto článku.

Obr. 1. Mappa historica regni Bohemiae, Historická mapa Čech rozdělených na archidiakonáty a děkanáty 14. století, v níž jsou poznamenány fary 14. věku, hrady, mnohé tvrze (eds. PALACKÝ, F., 1847; KALOUSEK, J., 1874). Část znázorňující horšovské arcijáhenskévi. Barevným podržením názvu osídlení autor označil lokality s vesnickými farními kostely (červeně), kláštery v Kladrubech, Chotěšově a Pivoni (modře) a města Domažlice, Horšovský Týn, Plzeň, Stříbro a Klatovy (žlutě). (Reprofoto Národní knihovna ČR, Praha)

zájmy panovníka. Zejména kláštery založené panovníkem tím, že iniciovaly se znalostí vyspělých způsobů hospodaření a technických vymožeností změny ve skladbě a právních poměrech vesnického osídlení a další osidlování a zemědělské využití krajiny, sloužily jako jeden z nástrojů vlivu a nepřímo i bohatství ústřední moci. Kláštery v Kladrubech a Chotěšově se snažily svůj pozemkový majetek nejen neustále rozšiřovat, scelovat a získávat pro něj dostatečnou právní ochranu, ale po dosažení určité míry jeho koncentrace zakládaly vlastní trhové vsi a městečka. Stavební a výtvarná práce bohatých klášterů, podporovaná jejich styky doma i v cizině, neomezovala se jen na výstavbu konventního chrámu, konventu a hospodářských budov, ale téměř vždy, jak je všeobecně známo, vyzařovala do okolí a zejména na stavby vesnických kostelů.

Do působnosti horšovského arcijáhna patřilo ve druhé polovině 14. století 48 farních kostelů a tři samostatné kaple. Většina z nich si dodnes podržela i přes četné

mladší úpravy svůj starobylý ráz, a tím i značnou vypovídací hodnotu pro zvolený směr výzkumu. V něm se uplatnila pokud možno nejen stavebnětypologická a provozní, technická, chronologická, prostorová a umělecká či sídelní hlediska, ale i známé, většinou však spíše jen tušené historické společenské poměry. Teprve v souhrnu poznatků a v jejich hodnocení lze naznačit, popřípadě zčásti i vysvětlit vznik alespoň některých památek, jejich skupin nebo souborů a uvědomit si nově významné vztahy a jevy včetně takových, které nejsou vidět, nebo už dávno neexistují.

Jestliže stav farní organizace v pražské diecézi vrcholného středověku z hlediska územního rozložení zpětně obrazy celý předchozí vývoj, lze předpokládat, že síť far horšovského arcijáhenskévi, jak ji známe z druhé poloviny 14. století, ustálila se někdy v době kolem roku 1300 nebo během první třetiny 14. století. Až na části území s chodskými vesnicemi bez farních kostelů a obtížně dostupné,

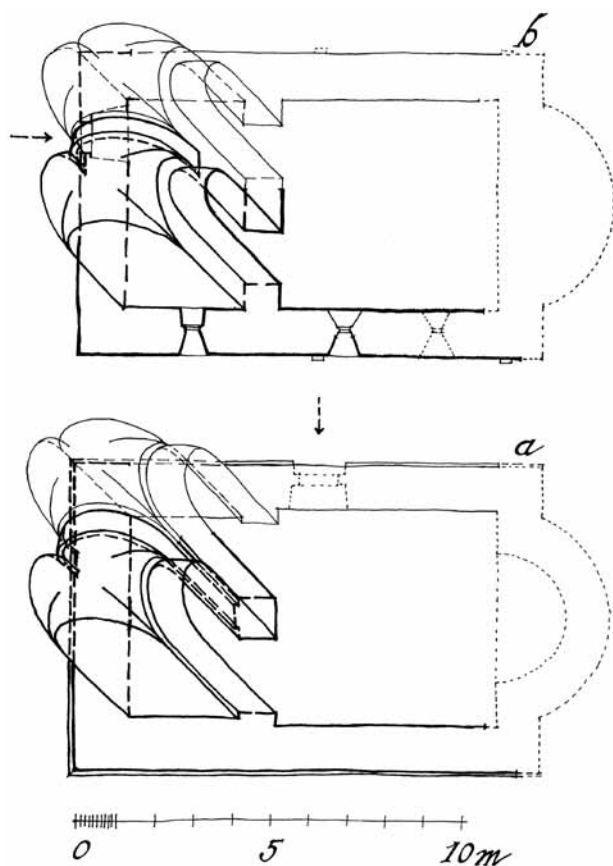

Obr. 2. Horšov (okr. Domažlice), kostel Všech svatých. Pohled na část jižního průčelí lodi. Je dobře patrné například umístění barokního kasulového okna na místě vysokého gotického okna, zazděné románské okno (vlevo) a zazděné gotické okno (docela vpravo), románské kvádrové zdivo, románské okno prostoru v patře pod koutovou věží (původně na tribunu; docela vlevo) a torza dvou konzol v úrovni okapu průčelí románské svatyně. (Foto J. Bradna, 2001)

jen ojediněle osídlené enklávy hornatého hraničního hvozdu měla tato síť poměrně velkou hustotu. Je třeba mít na paměti, že četné chrámové stavby mohly mít své starší předchůdce. Některé z nich byly prokázány archeologicky (Přimda; Domažlice, kostel sv. Jakuba Apoštola). Jiné se uplatňují v stavebněhistorických průzkumech (Úboč, kostel sv. Mikuláše; Kostelec). Existenci dalších lze předpokládat ve vztahu k osídlení historicky nebo archeologicky doloženému ve 12. a 13. století, zejména pokud se rozkládalo poblíž důležité cesty (Staré Sedlo) nebo tvořilo přirozené spádové středisko (Meclov, Miřkov) v území s obdobně starými a mladšími vesnicemi, v nichž středověká fara buď vůbec nebyla, anebo vznikla mnohem později. Budování farní sítě zaostávalo v čase za postupem osídlení. Nebylo proto výjimkou, když ves byla přifařena i k velmi vzdálené svatyni, takže cesta do ní a zpět pěšky představovala celodenní a fyzicky namáhavý výkon. Větší farní obvody, a tedy i řidší zastoupení farních kostelů se udržovaly na pozemkovém majetku klášterů v Kladru-bech a Chotěšově. V malé vzdálenosti mezi dvěma farními kostely pod patronátem téhož kláštera v době předhusitské (Skapce a Kostelec; Staňkov-Ves a Holýšov) se může obrážet vznik jedné z far v době předcházející majetkovému ovládnutí místa klášterem.

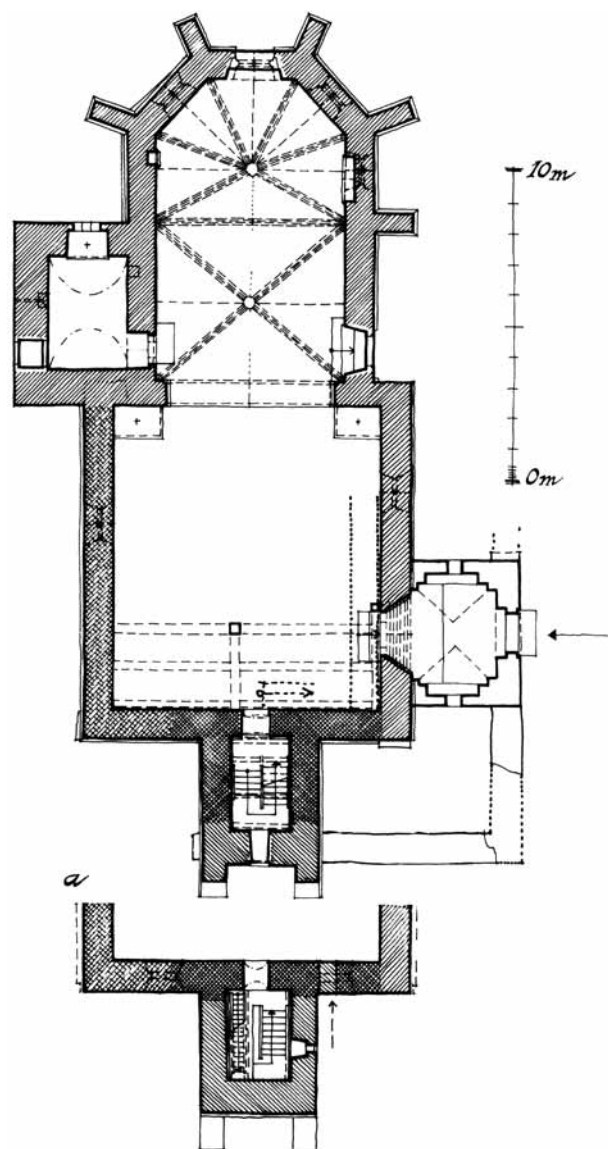
Některé románské a rané gotické stavby

U románských kostelů v Horšově a Bukovci a u kostela v Srbcích z gotické doby bylo dosaženo hlubšího poznání, jež má význam pro dějiny stavitelství a architektury v Čechách v poslední třetině 12. a ve 13. století. Nejstarší známou etapu stavby kostela v Horšově lze hodnotit s daleko větší jistotou než dříve jako příklad využitelný při řešení složitějších otázek studia románských tribunových kostelů. Na půdorysné a prostorové uspořádání románské stavby podélné jednolodní svatyně, pocházející nejspíš z konce 12. nebo z první třetiny 13. století, poukazuje poměrně rozsáhlé pozůstatky jejího jak svislého zdiva provedeného z velkých žulových kvádrů, tak i kleneb z lomového kamene. Téměř v celém rozsahu dosud existuje jižní a západní obvodové zdivo někdejší chrámové lodi o světlé šířce zřejmě 5,2 m a celkové délce odhadem 12 m, včetně západní štítové zdi její sedlové střechy a půlkruhově sklenutého, nejpozději v době barokní zazděného okna, jež osvětlovalo loď od jihu (obr. 2). Pilíř v jihozápadním koutu lodi dnešní stavby, dva přibližně půlkruhově klenební pasy vybíhající z tohoto pilíře v příčném a podélném směru a jimi vynášená bezžeburná křížová klenba s čelnými oblouky zhruba půlkruhového tvaru,

Obr. 3. Horšov, kostel Všech svatých. Rekonstrukce pravděpodobného půdorysu románské svatyně a soustavy kleneb její západní tribuny; přízemí (a), úroveň tribuny (b). Tučnou čarou jsou zakresleny existující románské zděné konstrukce, zatímco tenké čáry vyjadřují názor na polohu románského zdiva, které zaniklo. Zděné konstrukce, o nichž není známo nic bližšího, jsou vyznačeny tečkovanou čarou. Šipka nahoře vlevo ukazuje na portálek, jímž se vstupovalo na tribunu v úrovni její podlahy na západní straně zvenčí. (Kresba podle vlastního zaměření J. Kaigl, 1987)

s mírně stoupajícími vrcholnicemi a konkávní, jakoby rotační plochou ve vrcholu, tvořily součást zděné konstrukce pro podklenutí románské tribuny zřejmě dvěma poli křížové klenby, oddělenými navzájem klenebním pasem. Hypoteticky lze soudit, že tribuna byla sklenuta obdobně. Svědčí o tom bezžeburná křížová klenba utvářená podobně jako klenba v přízemí pod ní. Na severní straně je podepřena klenebním pasem, ale na straně východní navazuje na masivní vnitřní, bezpochyby soudobou zeď, v níž se dochoval, zčásti zakryt a upraven při barokizaci interiéru kostela, půlkruhově sklenutý otvor na způsob vysokého okna. To s velkou pravděpodobností znamená, že románskou tribunu, osvětlenou z jižní strany malým oknem, dělila od prostoru lodi zeď. Nevíme, zda byla opatřena dvěma symetricky umístěnými otvory – buď okny, jejichž prostřednictvím by vznikl průhled z tribuny do lodi a směrem k hlavnímu oltáři, anebo jedním oknem a průchodem na schodiště, jež by provozně propojilo klenutý prostor románské tribuny s přízemím kostela. Předpokládaná uzavřenost tribuny románského kostela v Horšově (obr. 3), jak je v různých obměnách stavebního a provozního uspořádání západních věží románských kostelů

Obr. 4. Bukovec (okr. Domažlice), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys přízemí a půdorys západní části stavby v úrovni hudební kruchty a prvního patra věže (a). Dolní čárkovaná šipka směřuje k zazděnému pravouhému portálku, jímž se vcházelo na západní straně mimo věž na tribunu románského kostela ve výšce její podlahy. Románské zdivo asi z 60. nebo 70. let 12. století je vyznačeno obousměrnou šrafovou. Zdivo z doby vrcholně gotické přestavby kostela v 50., nejpozději 60. letech 14. století je jednoduše šrafováno. Mladší konstrukce nemají bližší grafické pojednání. Severní zeď a severní úsek západní zdi chrámové lodi pocházejí buď z velké části ještě z románského období, nebo tvoří součást vrcholně gotické stavební etapy, což se zdá být pravděpodobnější. Rozhraní zdiva z druhotně použitých románských kvádrů a původního románského zdiva v bočních zdích věže není přesně známo a je na kresbě pouze odhadnuto. Ve vnějším prostoru u jihozápadního nároží lodi jsou zachyceny plnou a tečkovanou čarou pozůstatky románské, hypoteticky obytné stavby, zjištěné archeologicky M. Čechurou v roce 2009. Poloha obvodového zdiva na jižní straně románské lodi, strženého při vrcholně gotické přestavbě, je vyjádřena tučnou tečkovanou čarou. Představa o umístění nástupního ramene schodiště, které provozně spojovalo přízemí lodi se západní, nejspíš jen dřevěnou tribunou ve středověku (už v románské době?), je zakreslena rovněž tečkovaně. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 1987, 2006 a 2012)

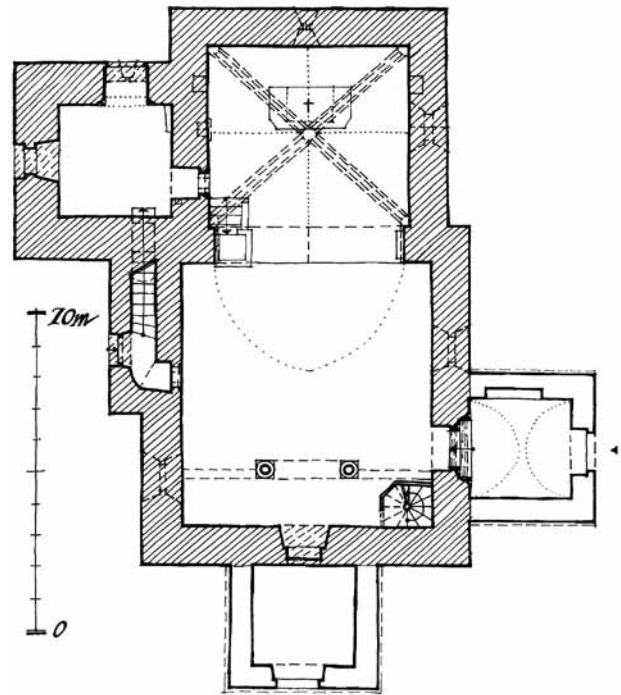

Obr. 5. Reliéf trůnícího Krista, jenž má kolem hlavy křížový nimbus, drží v pozdvížené pravici hůl s tlapatým křížem ve vrcholu a je oslavován zleva vodorovně letícím andělem. Hrubozrnný pískovec, 133 × 49 × 25 cm (před úpravami kamene kolem roku 1971 byl třetí rozměr zhruba 35 cm). Kdysi opatřeno bílým vápenným nátěrem. Přibližně 60. nebo 70. léta 12. století. Delší ze dvou dochovaných kusů pásového reliéfu, původně asi v nadpraží hlavního portálu, které byly druhotně osazeny do zdiva jižního průčelí lodi kostela v Bukovci při přestavbě v 50., nejpozději 60. letech 14. století, a to po stranách nového vstupu do svatyně. Západočeské muzeum v Plzni, inv. č. HA20847 (tento kus byl přenesen do muzea v roce 1971, zatímco druhý – kratší, s reliéfem druhého anděla, je dosud na svém místě v Bukovci). (Foto I. Michnerová, 2007)

známa lépe odjinud (Vinec), souvisela podle předpokladu s potřebou sloužit soukromé bohoslužby pro zdejšího arcijáhna, popřípadě pražského biskupa, pokud do Horšova zavítal. Nález v podstřeší západní předsíně dnešního kostela, kde se dochovala spodní část prostého portálu z doby románské, dokládá, že tribuna byla původně přístupná zvenčí v úrovni své podlahy.

Románský kostel v Bukovci patřil do skupiny podélných jednolodních chrámových staveb s hranolovou věží předstupující před západní průčelí a se západní panskou tribunou (obr. 4). Názor, že byl dílem řemeslníků z dílenského okruhu kladrubského kláštera,² je odůvodněný. Svědčí o tom technika zdiva oboustranně lícovaného arkózových kvádrů, kladenými do nestejně vysokých vrstev, jakou se vyznačoval monumentální klášterní chrám v Kladrubech (vysvěcen až roku 1233) a kterou tehdy používali kladrubští stavitelé (Svojšín), geografická poloha Bukovce v dosahu vlivu kláštera a rovněž pozůstatky původní kamenické a kamenosochařské práce včetně plochých reliéfů a rytin do kamene. Nelze vyloučit, že to byl Mutina z Bukovce, kastelán na Pražském hradu, kdo si nechal postavit v Bukovci někdy v šedesátých nebo sedmdesátých letech 12. století vlastní kostel. Dal by tak patřičně najevo svou zbožnost, moc nad okolními pozemky a lidmi, ale zároveň by si zaopatřil svůj majetek pokud možno nezávisle na vůli panovníka.

Jak se zdá, tribuna románského kostela v Bukovci byla upravena na způsob dřevěné pavlače. Vcházelo se na ni v úrovni její podlahy na západní straně dvěma průchody umístěnými blízko vedle sebe. Jeden je sklenut půlkruhově v prvním patře věže. Ten druhý měl pravoúhlý tvar, byl osazen v jižní části západního průčelí chrámové lodi, poblíž styku s věží, a navozuje hypotézu o zaniklém obydlí středověkého feudála vedle svatyně. Podle výsledků archeologického výzkumu nelze vyloučit, že mířil na tribunu dokonce uvnitř takového obydlí, postaveného snad jen s malým časovým odstupem dodatečně podél obou úseků průčelí při jihozápadním nároží lodi kostela, a to

Obr. 6. Srbsice (okr. Domažlice), kostel sv. Víta. Půdorys přízemí. Šrafurami je vyznačeno zdivo v době kolem roku 1269. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 1983 a 2006)

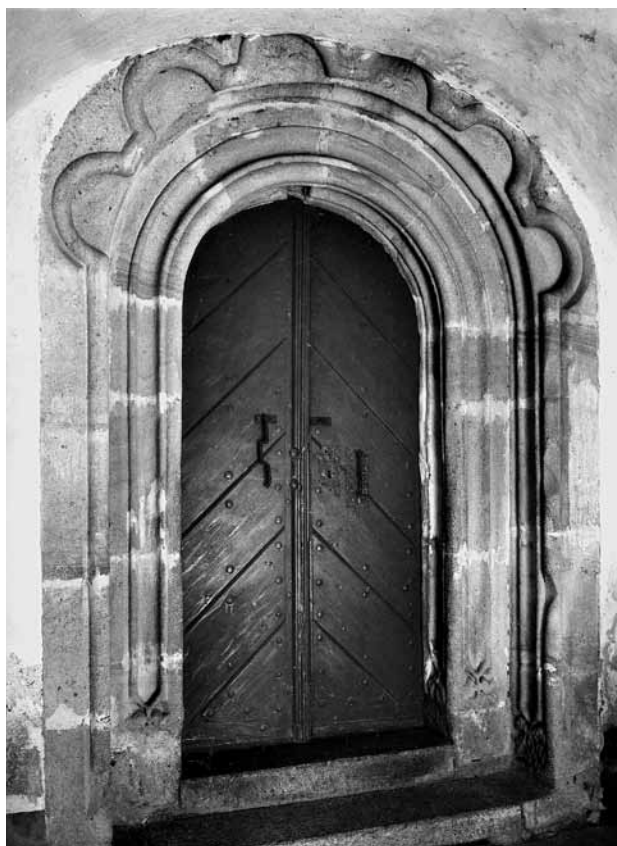
s využitím zdiva o tloušťce 0,9 m a kolem 1 m oboustranně lícovaného kvádry z arkózy přinejmenším v přízemí.³

Věž prošla složitým stavebním vývojem. Ta dnešní je z větší části až gotickou rekonstrukcí románské věže, velmi štíhlé a vysoké nejméně 15,6 m (zřícené nebo zbourané kvůli poruchám statiky po požáru?). Předpokládáme, že vertikálita románské věže v Bukovci, z níž se dochovala nejlépe východní zeď s podvojným oknem v úrovni původní zvonice, byla dokonce o něco větší než u věže kostela v Svojšíně nebo ve Vroutku, což je v obou případech románské dílo velmi náročné po stavebněkonstruktivní i architektonické stránce.

Románská svatyně v Bukovci se vyznačovala hlavním portálem pozoruhodným asi výtvarně, ikonograficky a poměrně velkými rozměry. Nasvědčuje tomu figurální plastika pocházející podle všeho z jeho nadpraží. Dnes existuje ve dvou kusech kamene (obr. 5, delší kus). Jednalo se o reliéfní pás o výšce 0,5 m a délce zhruba 2,2 m. V symetricky trojčetně uspořádaném výjevu trůnil uprostřed Kristus oslavovaný po obou stranách vodorovně letícím andělem. Určitá zkratkovitost v podání figur, přispívající k monumentalitě zobrazení, je výrazem zjednodušení kamenosochařské práce. Dynamika vztahu mezi postavami a jejich expresivní gestikulace, výrazné nařasení pláště

2 Např. DITTRICH, T.: *Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera*, s. 133–134.

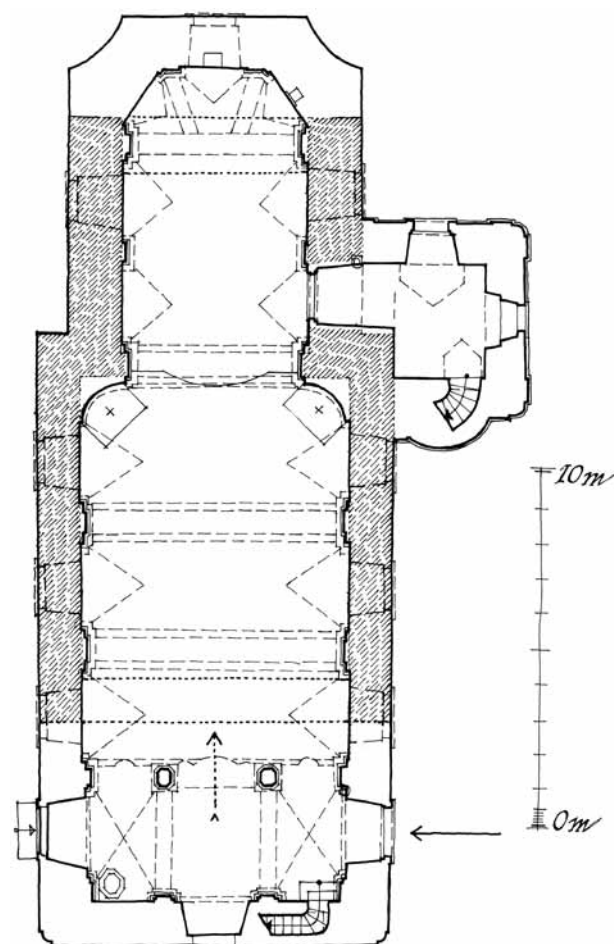
3 ČECHURA, M.: *Raně středověké sídlo (?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o. Domažlice)*, s. 529–538. – Interpretace archeologického nálezu zdaleka však není uzavřena. Nelze vyloučit, že jde o pozůstatky zatím blíže neznámé stavební etapy kultovního účelu.

Obr. 7. Srbsice, kostel sv. Víta. Hlavní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto Č. Šíla, 1975)

do záhybů kolem Kristova krku a na jeho ramenou nebo nadsazené měřítko rukou anděla napřažených směrem ke Kristu, to vše skýtá představu vzdálené inspirace raně středověkým byzantinizujícím uměním.

V době kolem roku 1269 vznikl nový kostel v Srbsicích, což byla tehdy vesnice doksanských premonstrátů. Pokud jde o základní půdorysný a prostorový rozvrh, patří mezi středověké vesnické kostely s kvadratickým, křížově sklenutým chórem (obr. 6). Díky tomu, jakou měl sakristii – boční kapli (čtvercového půdorysu o straně 3,4 m, velmi vysokou zhruba 6,2 m, s bežebernou křížovou klenbou, oltářem osazeným v architektonizované nice a nejspíš též s mělkou tribunou dřevěné konstrukce, na kterou vedlo valeně sklenuté schodiště chráněné v zesílené tloušťce severní zdi chrámové lodi), lze ho řadit mezi významnější památky svého druhu v Čechách. Články architektury, zejména hlavní portál (obr. 7), konzoly a žebra klenby chóru, portál do sakristie a rám někdejší oltářní niky v sakristii, jsou v Srbsicích pojednány vytříbenou kamenickou prací s minimem rustikalizace a deformací v proporcích užitých románských a zároveň gotických tvarů. Je pravděpodobné, jak ostatně upozornil už V. Mencl,⁴ že se v nich zrcadlí vztah přímé umělecké závislosti na stavbě biskupské palácové kaple v jihozápadní věži hradu v Horšovském Týnu, pocházející přibližně z padesátých až šedesátých let 13. století. Kromě toho dokládají živě, byť jen dílčím způsobem skutečnost, že v tehdejších kruzích společensky významných stavebníků, k nimž náležel doksanský klášter obdobně jako pražský biskup, a ve stavebních

Obr. 8. Dubec (okr. Tachov), kostel sv. Michaela Archanděla. Půdorys přízemí. Šrafované je vyznačen zjištěný a předpokládaný rozsah zdiva stavební etapy přibližně z doby kolem poloviny 13. století, popřípadě z druhé poloviny 13. nebo až z počátku 14. století. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 2009)

skupinách se značným uměleckým rozhledem nebylo na překážku, když se sáhlo po ještě románském tvarosloví. Někdy ani u staveb odvozených, natož těch vyššího řádu se nedá mluvit jen o přechodnosti slohu, různém stáří nebo proškolení a odlišné předchozí zkušenosti pracovníků dílny. Kromě toho je třeba vzít do úvahy případ od případu též možnost existence jiného než výlučně výtvarného pozadí sledovaného jevu. V Srbsicích lze připustit názor, že románský hlavní portál poukazuje na původ posvátného místa v době starší než kolem roku 1269.

Volba typu stavby středověkého vesnického kostela s kvadratickým chórem souvisela v území při Norimberské cestě, v úseku mezi Kladruby a Přimdou (Přimda, Dubec), a v přilehlé oblasti (Pořejov, Tisová) bezpochyby s vlivy z Bavorska a Frank. Živnou půdou k tomu během 13. a v první polovině 14. století poskytl osidlovací ruch podporovaný asi především korunou prostřednictvím královských purkrabí na Přimdě a Tachově; dřívější mimořádné

4 MENCL, V.: *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*, s. 144.

Obr. 9. Staré Sedlo (okr. Tachov), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled do klenby v presbyteriu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

postavení kladrubského kláštera v podhůří Českého lesa pozvolna sláblo ve prospěch zvýšené ostrahy a obranyschopnosti země prostřednictvím tachovské a přimdské manské soustavy a služeb Chodů. Staré místní názvy sice nasvědčují slovanskému původu obyvatelstva, ale přítomnost Němců v oblasti je prokázána nejpozději v roce 1331.⁵ V úlohách lokátora osídlení a organizátora vesnické chrámové stavby mohli působit jak domácí, tak i němečtí specialisté. Cizí vliv zde však sotva působil tak silně a přímočaře jako na Chebsku s vysokým zastoupením románských a raných gotických vesnických kostelů s kvadratickým chórem a chórovou věží.

Při vzniku středověké vesnické farní svatyně s kvadratickým chórem se mohlo myslet skoro vždy na chórovou věž. Je doloženo, že chórová věž i tam, kde tvořila součást prvotního stavebního záměru, nemusí se nutně vázat na nápadně velkou tloušťku obvodového zdiva chóru. Tím spíše je podle všeobecných stavebnětechnických zvyklostí a při jednotné zednické práci z lomového kamene nasnadě domněnka, že kvadratický chór se svislými zdmi výrazně masivnějšími než obvodové zdivo chrámové lodi měl být nadvýšen, a tak pohledově i symbolicky navenek zdůrazněn věží, jak je dosud vidět v Tisové. Chórová věž byla někdy zbudována až dodatečně, třeba i s velkým časovým odstupem po dokončení stavby a zprovoznění přízemí kostela v závislosti na finančních možnostech a podle potřeb farnosti. V tomto kontextu se nabízí předpoklad, že středověká kostelní chórová věž stávala nebo měla stát v Dubci (obr. 8).

Ke stavbám z okruhu kladrubského kláštera kolem roku 1300 a k několika dalším památkám z první poloviny 14. století

V rozlišení a srovnávacím studiu společných znaků staveb, jejich architektury a dalších charakteristik s povědomím o známých, ale ponejvíce jen odhadovaných historických poměrech majetkoprávních, geografických a církevní správy nám neušla existence pracovní skupiny nejspíš kladrubského původu, která působila zhruba na přelomu 13. a 14. století na stavbách podélných jednolodních kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboří. Původ ve stejné dílně dokládají jejich presbyteria s pětibokým závěrem bez opěráků, téměř shodnými půdorysnými rozměry a enormní tloušťkou zdiva 1,6 m, provedeného z lomového kamene a vyztuženého na nárožích žulovými kvádry, nápadná vertikálnost presbyteria s vysokými žebrovanými klenbami, masivními kápěmi a strmě stoupajícími vrcholnicemi (převýšení presbyteria ve Starém Sedle – obr. 9, jakož i Semněvicích vyplývá z poměru 1 : 1,9 zjevně v úmyslu napodobit monumentální chrámovou stavbu) a rovněž poloha hlavního portálu podle předpokladu

⁵ MAUR, E.: *Přimdští Chodové ve sporu se Švamberky (50.–70. léta 16. století)*, s. 88.

Obr. 10. Semněvice (okr. Domažlice), kostel sv. Jiří. Pohled na presbyterium od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

v ose západního průčelí kostela. Vzájemný vztah gotického okna v ose závěru a dvou sousedních oken presbyteria ve Starém Sedle se projevuje v pohledu zvenčí rozmístěním okenních záklenků do rovnoramenného trojúhelníku, což je kompozice užitá obdobně i v Semněvicích (obr. 10). Další významné pojítko spočívá v rozdělení vysokého hrotitého okna vodorovným kamenným poutcem na dvě části nad sebou (Staré Sedlo, Semněvice). Okno s kružbou příznačně zhotovenou z jedné žulové plotny, jaké se dochovalo v ose závěru presbyteria ve Starém Sedle, ze Semněvic ani Prostiboře neznáme. Ale i tam lze vidět převažující plošné pojednání okenních kružeb, nasvědčující kamenické práci ze žuly sice méně konzervativní, ale na srovnatelném stupni slohového vývoje.

Kostely ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboři představují v souboru gotických památek v západních Čechách ucelenou, po stránce stavební i výtvarné dílčí, ale vyhraněnou skupinu (obr. 11). Na Horšovskotýnsku se nevyskytují jiné stavby vesnických kostelů se znaky natolik souměřitelnými, abychom mohli spojovat uvedenou skupinu nebo některého z jejích zástupců s prací stavební, jinak blíže neurčené huti v Horšovském Týnu, jak uvedl D. Líbal.⁶ Jestliže je historicky podchycena, i když jen velmi kuse a nepřímo, stavba a opravy kostela a nezbytnost oprav budov kláštera v Kladrubech v době kolem roku 1300,⁷ pak naopak vzniká hypotéza, že kostel ve Starém Sedle, což byla vesnice ležící na jižní větvi Norimberské cesty a ovládaná kladrubskými benedikty od roku 1250,

► Obr. 11. Půdorys přízemí tří vesnických farních kostelů v dosahu přímého vlivu kláštera v Kladrubech na přelomu 13. a 14. století: 1. Staré Sedlo; 2. Semněvice; 3. Prostiboř (okr. Tachov). Gotické stavební fáze jsou vyznačeny šrafováními, zdivo z doby barokní není graficky blíže pojednáno. Předpokládanou polohu západního vstupu do kostela ve středověku ukazuje šipka s tečkovanou čarou. (Zaměření oměrným způsobem – s výjimkou kostela v Starém Sedle, kde autor upravil a doplnil zaměření, které provedl strojem J. Kapoun v roce 1993 –, stavebněhistorický rozbor a kresba v jednotném měřítku J. Kaigl, 2009)

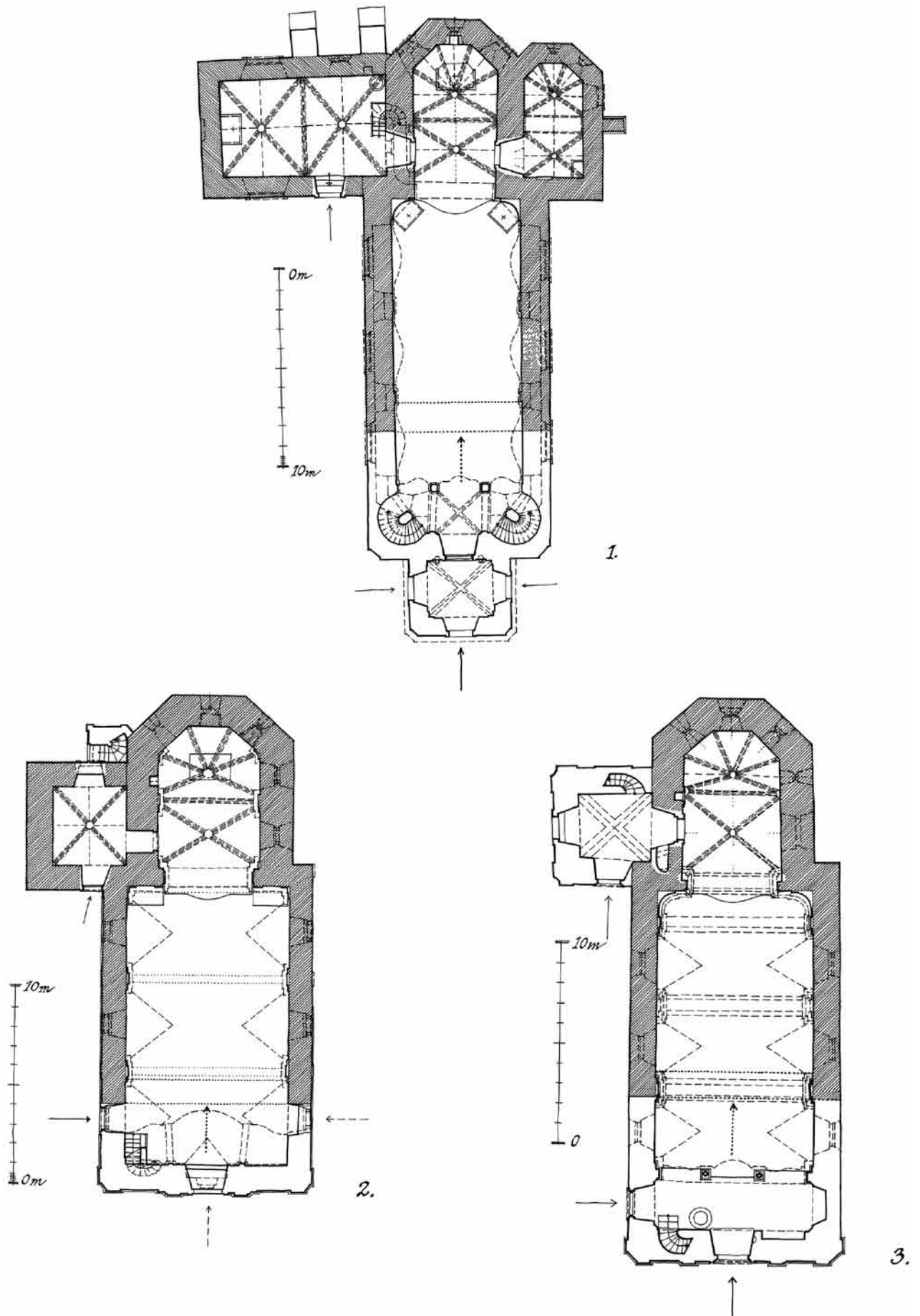
a potažmo i v Semněvicích a Prostiboři, byl vybudován řemeslníky pod vedením jednoho mistra, jenž působil ve službách právě a snad především kladrubských benediktinů. Ve Starém Sedle skončila hrubá stavba nejspíš v době kolem roku 1299, zatímco v Semněvicích bylo vše podstatné – s výjimkou mladšího přístavku sakristie k presbyteriu – hotovo v roce 1317, nejpozději do roku 1322.

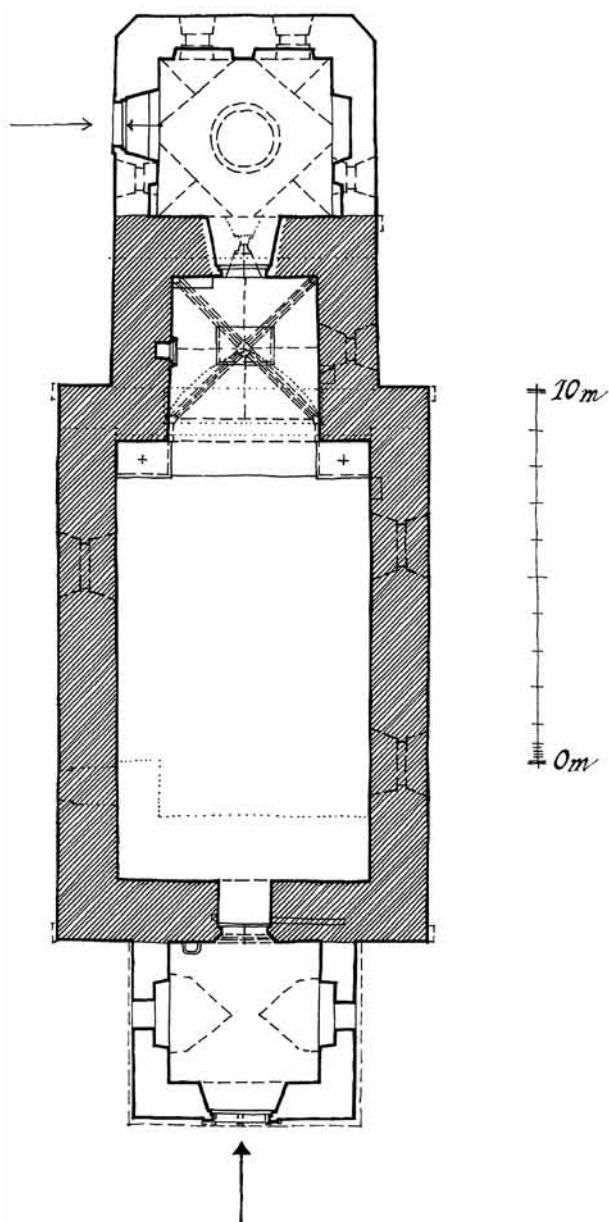
Architektonicky bezpečně prokázat ohlas jistě velmi rozmanitého uměleckého působení kladrubského kláštera ve druhé polovině 13. a ve 14. století je dnes sotva možné. Existuje totiž už jen velmi málo stavebních částí s plastickými články gotické architektury kláštera v jejich původním rozmístění, tvořícími hlavní předmět přenosu, napodobování, redukce a rustikalizace z ohniska výtvarného dění na stavbách nižšího řádu. V zatím dosaženém stupni poznání se však otevírá směr výzkumu několika dalších chrámových staveb nebo jejich stavebních úprav v bývalém horšovském arcijáhenství v první polovině 14. století. Patří k nim kostel v Racově, vsi ležící v sousedství Starého Sedla a Prostiboře. Jde o svatyni malých rozměrů (obr. 12). V rozsahu svého žebrovým křížem sklenutého kvadratického chóru, obvodového zdiva obdélné lodi a podstatné části zdiva štítu západního průčelí a obou štítů, jimiž byla vymezena původní sedlová střecha nad chórem, jeví se jako jednotná stavba z doby kolem roku 1310 nebo krátce poté. Použití žuly pro kamenickou práci, dvoudílné okno štítu západního průčelí s kružbou, jež se skládá ze dvou hrotitých obloučků s vloženým trojčetným obloukem osazených vedle sebe a kružbového čtyřlístu v kruhovém rámu nad nimi, nezvykle velká tloušťka obvodového zdiva z lomového kamene v přízemí 1,55–1,6 m, hlavní portál umístěný v ose západního průčelí a opět historickogeografický kontext, to vše svědčí pro možnost jejího napojení právě na kladrubský dílenský okruh na přelomu 13. a 14. století.

Zatímco ve Starém Sedle, Prostiboři a v Semněvicích vzal hlavní portál v předpokládané poloze na ose západního průčelí středověkého kostela za své při barokní přestavbě, zahrnující prodloužení lodi směrem na západ, racovský portál neprošel žádnými podstatnými mladšími úpravami. Jeho zešíkmená ostění i lomený oblouk jsou členěna dvěma souběžně vedenými mělkými výžlabky oddělenými navzájem pravouhlým ústupkem (zářezem; obr. 13). Tento prostý, ale opticky účinný způsob členění se hodil kameníkům, popřípadě zedníkům nejen na portály, ale například i pro špalety oken a výklenků nebo do nároží pilířů. Tvarosloví, jímž jako by se ustupovalo od výrazné plasticity

6 LÍBAL, D.: *Církevní architektura Plzeňska*, s. 256.

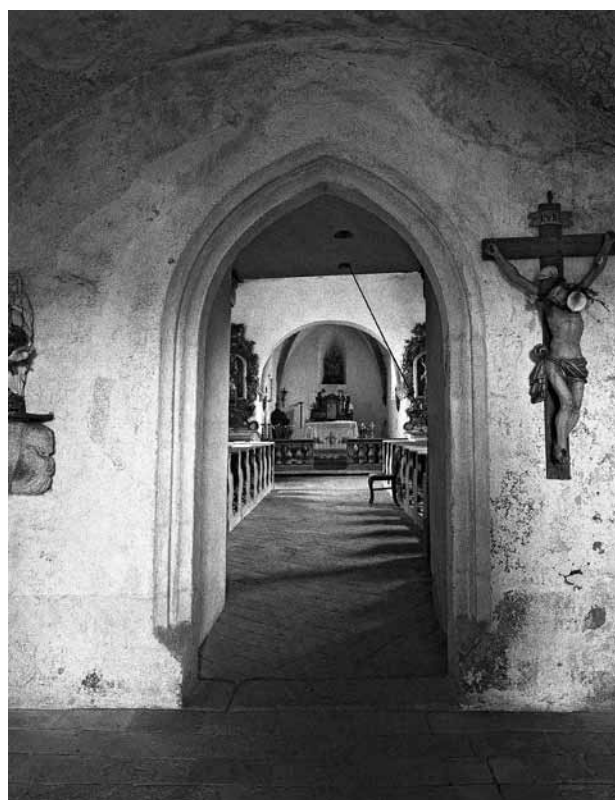
7 NOVÁČEK, K. et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421*, s. 48.

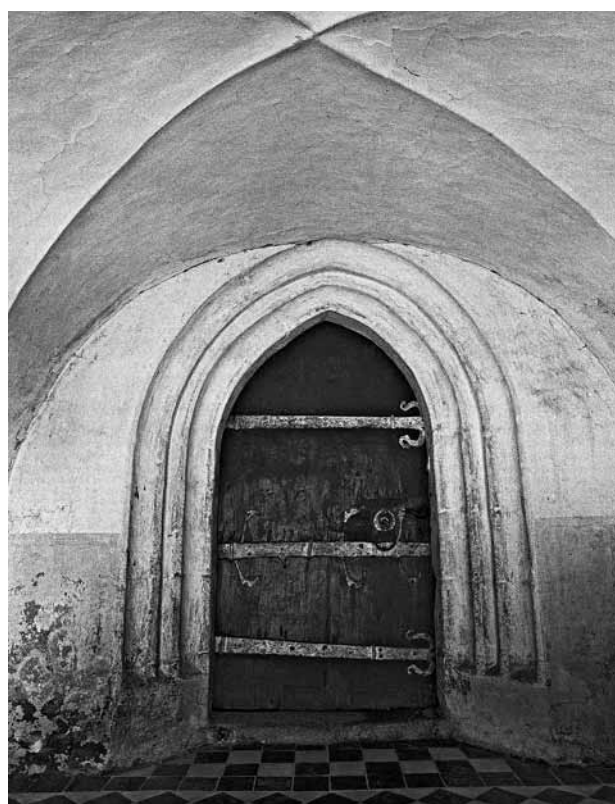

Obr. 12. Racov (okr. Tachov), kostel sv. Martina. Půdorys přízemí. Stavební etapa z doby kolem roku 1310 je vyjádřena šrafovou. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007)

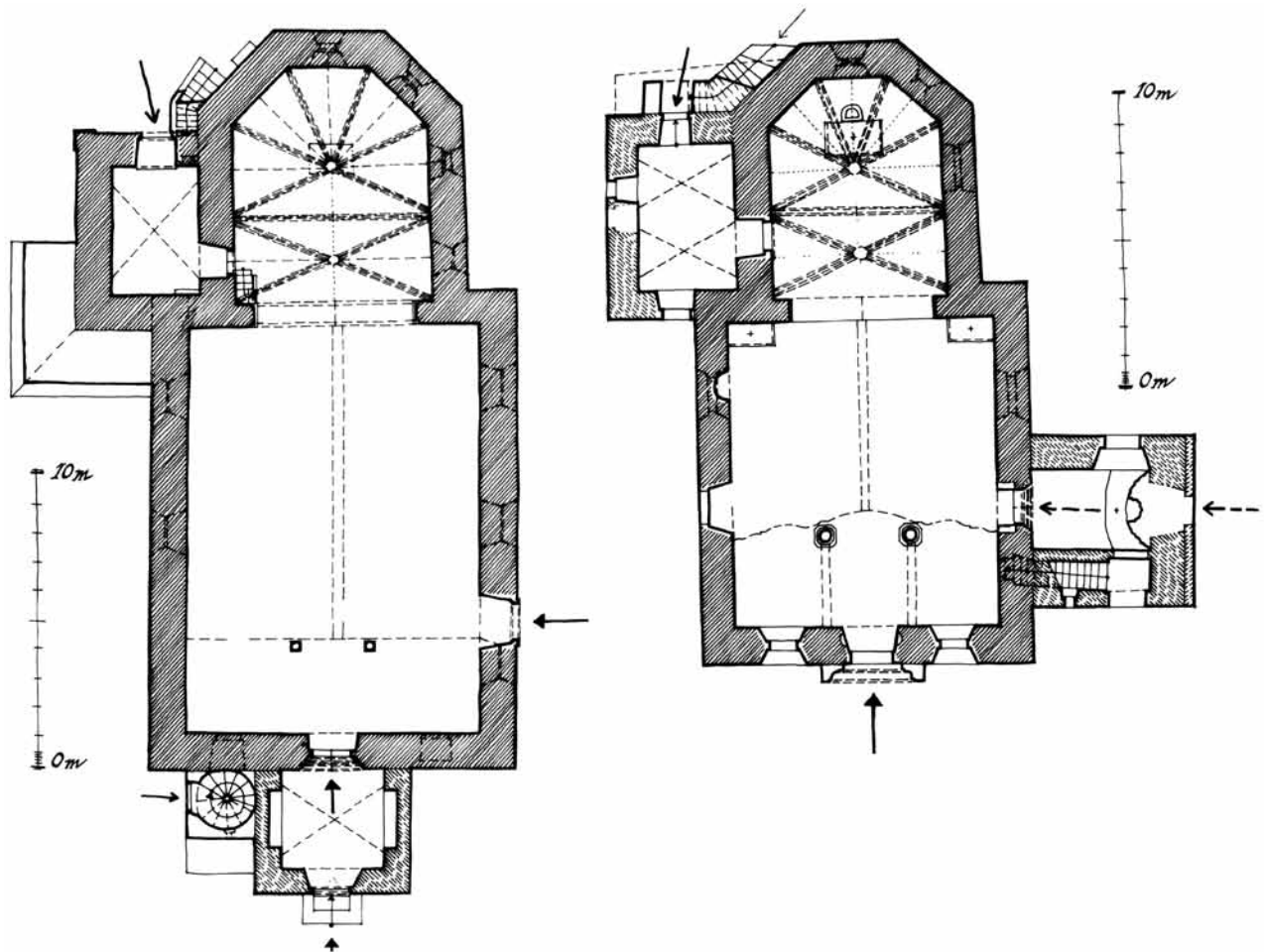
a tradiční tektoniky architektonických článků katedrální gotiky ve prospěch zkosených hladkých ploch, výžlabků a zářezů ve zdivu prováděném z kamene nebo z cihel, našlo své uplatnění v českých zemích v době kolem roku 1300 a v první třetině 14. století (Zlatá Koruna, Staré Brno). Docela běžné bylo o něco později ve vrcholně gotickém cihelném stavitelství v Praze. Z výskytu sledovaného typu portálu v Racově a dále v Meclově, na západním portálu do kostela v starobylé kladrubske klášterní vsi u Horšovského Týna (obr. 14), v Blížejově, Miřkově nebo Křakově vyplývá těsnější vztah příbuznosti kamenické práce na nevelkém území horšovského arcijáhensství odhadem vesměs z první poloviny 14. století, než jaký by se odehrál při izolovaném vzniku každého díla jen na pozadí srovnatelného výtvarného názoru. Obdobně charakteristickým architektonickým

Obr. 13. Racov, kostel sv. Martina. Západní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

Obr. 14. Meclov (okr. Domažlice), kostel sv. Michaela Archanděla. Západní vstupní portál. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Uher, 1981)

Obr. 15. Půdorys přízemí kostela sv. Michaela Archanděla v Meclově (vlevo) a kostela sv. Martina v Blížejově (okr. Domažlice). Plnou šrafurou je vyznačeno zdivo gotické stavební etapy z 14. století. (Zaměření oměrným způsobem, stavebněhistorický rozbor a kresba J. Kaigl, 2007 a 2011)

prvkem jsou potrojně výběhy klenebních žebér na rozhraní křížové a paprscité klenby v presbyteriu, v nichž se výžlabky střídají s předstupujícími plochými stězkami a ostrými zářezy ve styku sousedních žebér klínového průřezu, která vespod vycházejí ze stěny bez konzol (Meclov a Blížejov, obr. 15, 16; asi Staré Sedlo i Semněvice; s dílčí obměnou – vodorovnou spojkou též Miřkov; Vícov, což bylo farní osídlení opět v majetku benediktinů z Kladruub nejpozději od roku 1245, navíc nalézající se docela jinde – v přeštickém újezdu). Lze proto i tady spatřovat, byť jen v poloze hypotézy, známky šíření uměleckého vlivu práce kameníků z jedné stavební skupiny podporované kladrubským klášteřem a jejich vyučenců.

Domněnka, že gotické stavební dílo na klášteřu v Kladruubech zahrnovalo v rozsahu dnes již neznámém architektonický rejstřík, jenž se vyznačuje v podrobnostech kamenického nebo zednického pojednání kombinacemi mělkých výžlabků, ústupků a zkosených hladkých ploch, a že tamější, původem románský konventní kostel kdysi patřil mezi monumentální chrámové stavby po výtvarné stránce záměrně strohé, ale velmi pokročilé, poukazující na tentýž slohový proud vrcholné gotiky z přelomu 13. a 14. století,⁸ byla by sice lákavá, ale zatím nemá oporu v poznání středověké hmotné kultury v kladrubském klášteřu.

Vrcholně gotické chrámové stavby a přestavby

Mezi vesnickými kostely v bývalém horšovském arcijáhenství početně převládají chrámové stavby a přestavby z doby převážně kolem poloviny a z poslední třetiny 14. století. Tvoří architektonicky výrazný památkový soubor, nikoli však homogenní skupinu (obr. 17). Z jejich rozboru a hodnocení vyplývá několik hlavních poznatků. Jde o stavby provedené technikou svislého i klenutého zdiva z lomového kamene, zatímco architektonické články vytesali kameníci ponejvíce z jemnozrnného pískovce. V půdorysném a prostorovém uspořádání orientované stavby kostela s podélnou lodí a pětiboce uzavřeným presbyteriem jsou nejčastější presbyteria s opěráky uzpůsobená tak, že vedle paprscité klenby v polygonálním závěru se nalézá jen jedno pole klenby křížové. Existence zpravidla klenuté sakristie, postavené vesměs na straně presbyteria

⁸ SCHMIDT, G.; LISKAR, E.: *Europäische Kunst um 1300*, s. 11–18 a d. BRACHMANN, Ch.: *Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland*.

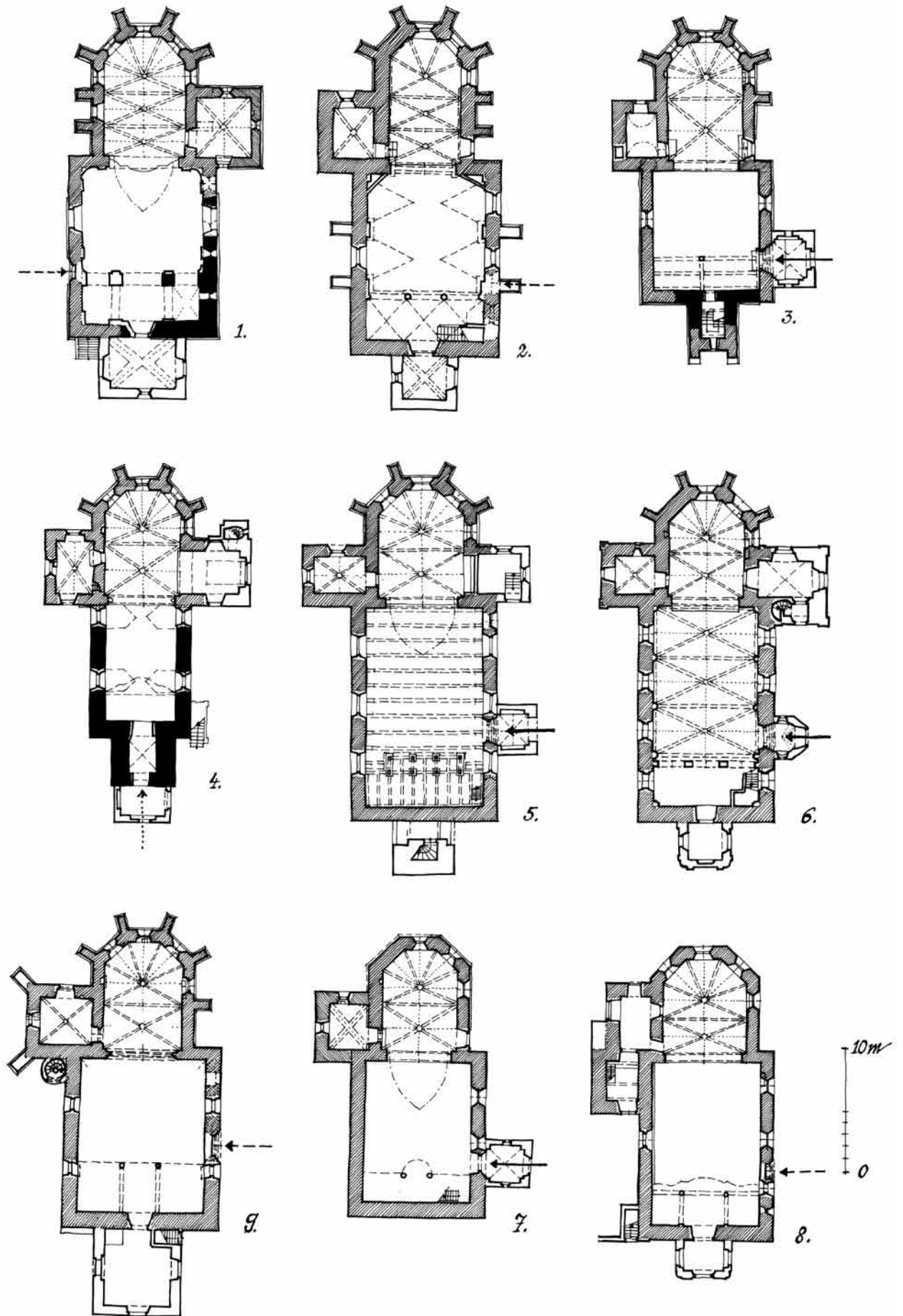
Obr. 16. Blížejov, kostel sv. Martina. Pohled do severozápadní části kleneb v presbyteriu s potrojným výběhem klenebních žeber na rozhraní křížové klenby a klenby paprčité. (Foto R. Kodera, 2011)

protilehlé k poloze gotického hlavního portálu, a to buď současně s presbyteriem, nebo vůči němu s malým časovým odstupem ještě ve 14. století, byla samozřejmostí. O tom, kde bude stát zděná věž (zvonice), pokud vůbec byla součástí prvotní zakázky a měla srůst s kostelem v jeden stavební a provozní celek, rozhodovalo se podle místních podmínek případ od případu. Gotická věž s vlastním přízemím a zčásti i založením byla zbudována pouze ve Staněticích.

I přes několik nových letopočtů, opírajících se o výsledky dendrochronologické analýzy, není zatím možné všechny právě sledované stavby přesně časově zařadit. V krajním případě by mohlo jít o díla vytvořená v rozmezí až padesáti let, pokud bychom přijali nejstarší, ale sporné datování přestavby kostela sv. Mikuláše v Úboči do doby krátce před rokem 1340 a zároveň připustili možnost, že dnešní kostel v Újezdu Svatého Kříže pochází teprve z osmdesátých let 14. století. Vznik dvou z nich známe s jistotou: románský tribunový kostel v Horšově byl přestavěn kolem roku 1363, v roce 1365 nebo krátce poté se skončilo s novostavbou(?) kostela ve Staněticích včetně věže. U dalších dvou, v Třebnicích a Bukovci (obr. 18, 19) lze mít důvodně za to, že pocházejí někdy z padesátých či nejpozději šedesátých let 14. století.

Z archivních zpráv vyplývá nebo lze z nich dovozovat, že patronát ke třem svatyním (Horšov, Třebnice, Hora Svatého Václava) náležel v rozhodném období pražskému arcibiskupovi. Když D. Líbal spatřoval v gotické architektuře vesnických kostelů na Domažlicku a Horšovskotýnsku, zejména v Horšově, Hoře Svatého Václava, Třebnicích a Staněticích, doklad působení arcibiskupské stavební huti ve třetí čtvrtině 14. století, chtěl se nejspíš vyjádřit umělecko-historickou zkratkou. Zůstala otázka, jejíž řešení není snadné, zda taková huť vůbec existovala. I kdyby tomu tak bylo, sama tato skutečnost by neměla větší význam, pokud bychom například ani netušili, jakou uměleckou inspiraci a předchozí pracovní zkušenost měli členové a především vedoucí tvůrčí osobnost huti a zda tito lidé pracovali jen ve službách pražského arcibiskupství v okolí Horšovského Týna, nebo i jinde. Podobnosti v stavebněkonstrukčním, půdorysném a základním prostorovém konceptu presbyteria (Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec), architektonickým tvarosloví (zejména Bukovec a Třebnice, pokud jde o okenní kružby; hlavní portál stejného typu v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a Staněticích – obr. 20 a 21, při téměř shodném kamenickém pojednání portálového ostění v Horšově a Staněticích), jakož i v zednické práci (vynášecí lomený klenební pas v štítovém zdivu nad triumfálním obloukem v Horšově, Třebnicích a Újezdu Svatého Kříže) svědčí o blízké příbuznosti mezi stavbami, jež se nalézají v nevelkých vzdálenostech od sebe a část z nich vznikla přibližně ve stejné době po polovině 14. století. Ani v takto zjištěných souvislostech se však nemusí nutně obrazet činnost jen jedné stavební huti. Naopak se zdá jako pravděpodobnější názor o působení několika stavebních skupin zčásti vedle sebe najednou, propojených navzájem příležitostnou samostatnou prací některých řemeslně zdatnějších kameníků a zedníků, a více než jednoho stavebního mistra, jenž se věnoval návrhu díla, řešil důležitější otázky během jeho provádění, sám se podílel na zhotovení výtvarně náročnějších prvků architektury a mohl být vítán na dalších stavbách v okolí v souladu s osobními styky mezi jejich zadavateli a místními faráři. – Nelze vyloučit, že vesnické chrámové stavby vázané na pozemkový majetek pražského arcibiskupství v Horšově, Třebnicích (obr. 22) a Hoře Svatého Václava připravoval nebo řídil alespoň po určitou dobu tentýž organizátor.

► Obr. 17. Půdorysná schémata vybraných vesnických farních kostelů stavěných nebo přestavěných goticky v horšovském arcijáhensství v době kolem poloviny a v 2. polovině 14. století (půdorys přízemí zachycuje i některé části stavby promítnuté z úrovně nad rovinou řezu, jako například okna osvětlující presbyterium a chrámovou loď, popřípadě západní hudební kruchtu). 1. Horšov; 2. Hora Svatého Václava; 3. Bukovec; 4. Úboč, kostel sv. Mikuláše; 5. Újezd Svatého Kříže; 6. Hradec (u Stoda), kostel sv. Jiří; 7. Třebnice; 8. Stanětics; 9. Kostelec (u Kladrub). Zdivo z doby románské je vyjádřeno černou barvou, šrafování vyznačeno zdivo vrcholně gotické stavební fáze. Polohu hlavního portálu v 14. století zvýrazňuje šipka (šipka s čárkovanou čarou znamená, že existující portál není dnes již funkční; šipka s tečkovanou čarou směřuje k místu předpokládaného vstupu). Čerchovanou čarou je zachycen ve sklopeném řezu gotický zděný klenební pas v půdním zdivu středního štítu nad triumfálním obloukem. (Podle vlastního zaměření zpravidla oměrným způsobem a prázku mu staveb zpracoval v jednotném měřítku J. Kaigl, 2006–2012)

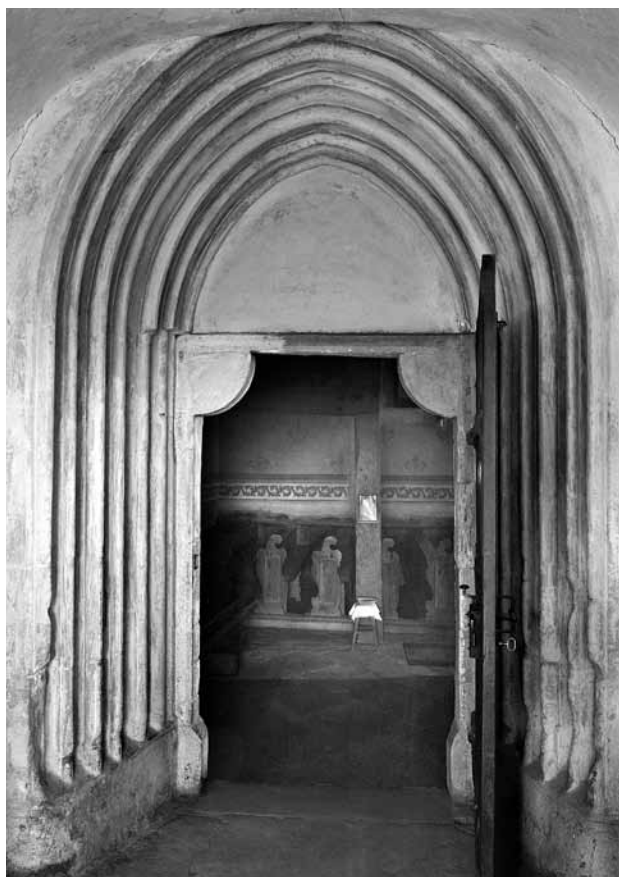

Obr. 18. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled od jihovýchodu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Hyhlík, 1951)

Obr. 19. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled do presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto V. Hyhlík, 1951)

Obr. 20. Bukovec, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Jižní portál do lodi. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto Č. Šíla, 1975)

Ve shodě s K. Nováčkem předpokládáme, že v presbyteriu kostela v Holostřevch a Kostelci (u Kladrub) se dochoval jako na stavbách odvozených zlomek architektonického projevu kláštera v Kladrubech v 14. století.⁹ O jeho někdejší vysoké umělecké úrovni vzdáleně vypovídají, kromě gotické stavební etapy konventního chrámu, ještě zejména pozůstatky půdorysného a prostorového upořádání a článků architektury kaple Všech svatých přibližně asi ze třetí čtvrtiny 14. století. Jižní, kdysi dvoudílné okno polygonálně uzavřeného presbyteria této kaple se vyznačovalo ostěním výrazně tvarovaným směrem dovnitř prutem hruškovitého průřezu mezi dvěma výžlabky a kružbou se třemi sférickými trojúhelníky, jež jsou osazeny za sebou po obvodu jim opsaného kruhu a členěny uvnitř trojlístkem. Stejný druh okenní kružby se vyskytuje v presbyteriu v Holostřevch, a dále v Třebnicích, Bukovci, Úboči (obr. 23) a ve Staněticích. Jistě není náhodou, že jedna z okenních kružeb presbyteria kostela v Újezdu Svatého Kříže (obr. 24) a Úboči právě tak jako v Holostřevch obsahuje trojlístý obrazec s charakteristicky protáhlými hrotitými laloky, jenž je vsazen do ostře lomeného obloučku (lancety), zatímco dole se opírá o trojlístý oblouček, nebo že jiné okenní kružby v Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a Holostřevch spojuje navzájem prvek plaménků rotujících uvnitř kruhu. Široké okosení s hlubokým středním výžlabkem je typické pro triumfální oblouk v Hoře Svatého Václava, Holostřevch a s dílčí tvarovou obměnou i v Kostelci. Průnikem

Obr. 21. Stanětice (okr. Domažlice), kostel sv. Kunhuty. Zazděný jižní portál do lodi. (Foto J. Kaigl, 2006)

sedlové stříšky se stříškou pultovou jsou završeny opěráky presbyterií v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci a opět v Holostřevch a Kostelci.

O gotickém vstupním, dnes zazděném portálu do chrámové lodi v Kostelci, jehož ostění jsou bohatě členěna pruty hruškovitého průřezu, oblouny a výžlabky ve snaze o co největší linearitu v architektuře, nevíme, zda jeho hladký tympanon, lemovaný pásovým vegetabilním reliéfem, byl podpírán po stranách konzolami, natož abychom znali jejich tvar. Z typologického hlediska byl však tento portál příbuzný s podobnými portály v Horšově, Újezdu Svatého Kříže, Bukovci, Staněticích a snad i Třebnicích, ale například také ve Stříbře (klášter minoritů, severní křídlo ambitu) nebo ve Stráži u Tachova.¹⁰ Souhrnně

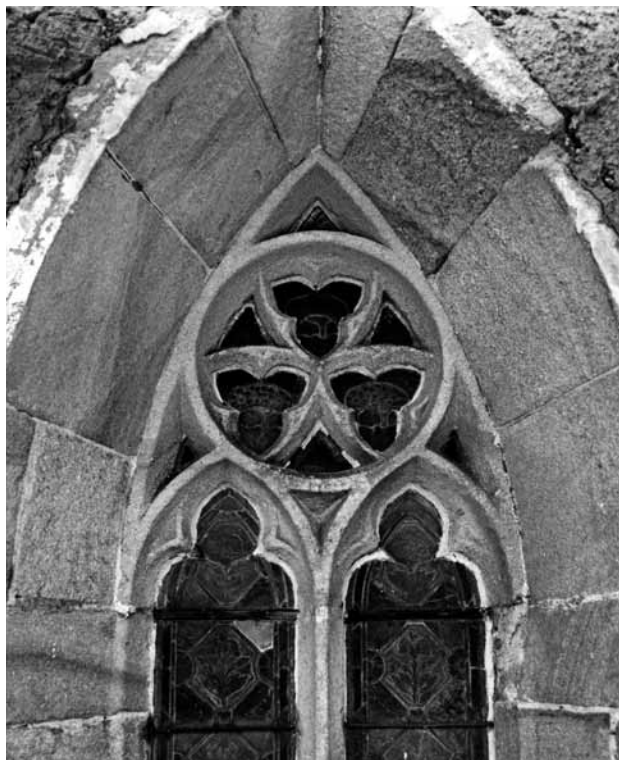
9 NOVÁČEK, K. et al., c. d., s. 146–149, 150–152.

10 Gotický hlavní portál, jehož pozůstatky se dochovaly na jižním průčelí lodi kostela sv. Václava v Stráži (u Tachova), měl tympanon s konzolami neznámého tvaru po stranách. Je to patrně zejména z předsazení vnitřního portálového ostění v místě jeho přechodu do archivoly a podle toho, že na vnitřní straně oblouku (původně ve styčné spáře mezi obloukem a tympanonem), na rozdíl od ostatních částí architektury, nejsou žádné zbytky staré polychromie. Konzoly vynášející tympanon byly odsekány. Portál, provedený z jemnozrnného písčkovce, shoduje se v zásadě co do profilace ostění, tvaru soklu a svými rozměry s gotickými hlavními portály kostelů v Horšově a Staněticích.

Obr. 22. Třebnice (okr. Domažlice), kostel sv. Jiljí. Okno na jižní straně závěru presbyteria. (Foto J. Kaigl, 2006)

Obr. 23. Úboč (okr. Domažlice), kostel sv. Mikuláše. Horní část okna na severní straně závěru presbyteria. (Fotoarchiv autora, foto b. d.)

vyjádřeno, ve vrcholně gotické architektuře kostelů v Holstřevěch a Kostelci a kostelů například v Bukovci nebo Staněticích se uplatňuje srovnatelné tvarosloví.

Teze o různých skupinách a dílčích architektonických projevech středověkých staveb a přestaveb kostelů kladrubského okruhu osciluje podle jednotlivých památek v polohách mezi jistotou nebo hypotézou pro období románské a též gotické v době kolem roku 1300 a v první polovině 14. století, a domněnkami, jejichž pravděpodobnost významně klesá při vzniku díla ve druhé polovině 14. století v lokalitách, jež s klášteřem v Kladrubech majetkoprávně, geograficky ani z hlediska církevní správy přímo nijak nesouvisely. Představy o kladrubském klášteřu jako ohnisku, odkud se jednosměrně, takřka neustále a v rozmanitém historickém kontextu šíří více než 250 let podněty předurčující stavební a související uměleckou a uměleckořemeslnou práci ve velké části západních Čech vrcholného středověku, nejsou takto jednoduše využitelné. Tím spíše to platí pro takzvanou horšovskotýnskou nebo loučimskou stavební huť, přičemž lze vytušit, že žádná z nich v pojetí podle D. Líbala nikdy nepůsobila ani neexistovala.

Skutečností je, že gotické portály s hladkým tympanonem neseným po stranách čtvrtkruhově (konvexně) provedenými konzolami, jehož předobraz je třeba hledat v monumentálních portálech románských a gotických opatřených tympanonem ať již hladkým, nebo s plastickou reliéfní a sochařskou výzdobou, neuplatňují se jen na Horšovskotýnsku a Domažlicku nebo v oblastech pod někdejší přímým vlivem kláštera v Kladrubech, ale

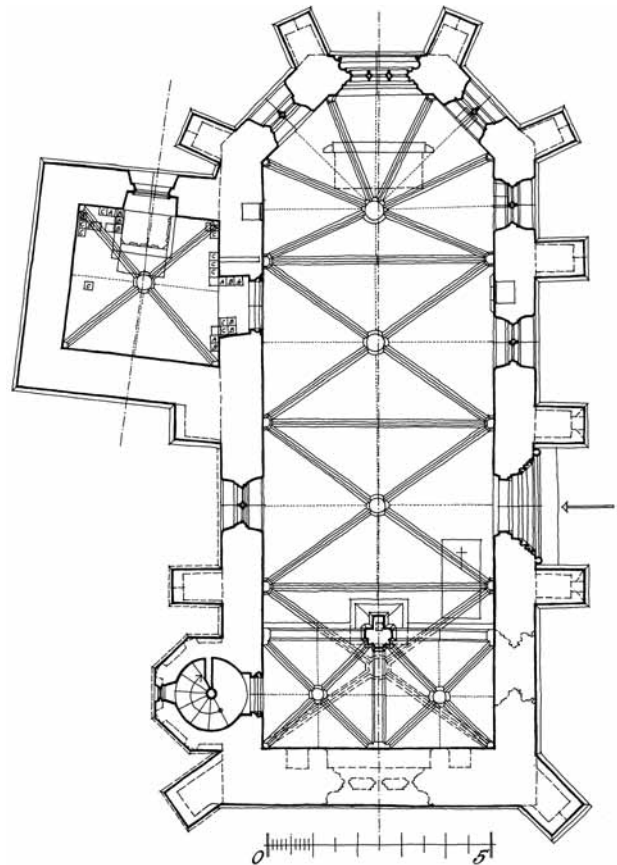
Obr. 24. Újezd Svatého Kříže (okr. Domažlice), kostel Nalezení Svatého Kříže. Horní část okna na jihovýchodní straně závěru presbyteria. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1995)

Obr. 25. Plasy (okr. Plzeň-sever), bývalý cisterciácký klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Zazděný portál v severním průčelí transeptu. (Foto P. Duchoň, 2007)

i jinde v Plzeňském kraji (Plasy, cisterciácký klášterní kostel, obr. 25; Ždár/Ždírec u Blovic v okruhu nepomuckého kláštera cisterciáků; Starý Plzenec, mariánský kostel; a jinde). Hojně zastoupení portálů zkoumaného typu má dokonce povahu jednoho z dílčích fenoménů středověké architektury v západních Čechách. Otázka jeho původu zůstává otevřena pro další studium. V obecné poloze lze považovat za stále významný starší názor V. Mencla, podle něhož jsou některé z výše uvedených památek a jiné gotické chrámové stavby v západních Čechách vzdáleným odleskem výtvarných forem katedrální architektury v Porýní a jižním Německu na sklonku 13. a v první polovině 14. století, z nichž těžil v českých zemích mezi prvními a na jejichž šíření se podílel cisterciácký řád.¹¹ Je třeba mít za nejvyš pravděpodobné, že v tomto směru sehráli důležitou úlohu benediktini usilující o zvýšení prestiže svého řádu velkolepou gotickou přestavbou kladrubského kláštera. Dalším nositelem snah po vlastní náležitě, dobově vyhraněné společenské reprezentaci pomocí stavební a umělecké práce na vesnických farních kostelech v horšovském arcijáhenství za vlády Karla IV. se stalo pražské arcibiskupství a podle předpokladu též několik feudálů s osobními vazbami na hlavní město a panovnický dvůr. I nadále přetrvává nejistota, pokud jde o možnosti a konkrétní projevy zprostředkování uměleckého vlivu v horšovském arcijáhenství klášterem premonstrátek

Obr. 26. Čechovice (okr. Domažlice), kostel sv. Mikuláše. Půdorys přízemí. V sakristii je zakreslena poloha gotických, z cihlářské hlíny zhotovených reliéfních dlaždic trojího typu – s květem, orlicí a jelenem – podle stavu podlahy v roce 1983. (Kresba J. Kaigl, 1992)

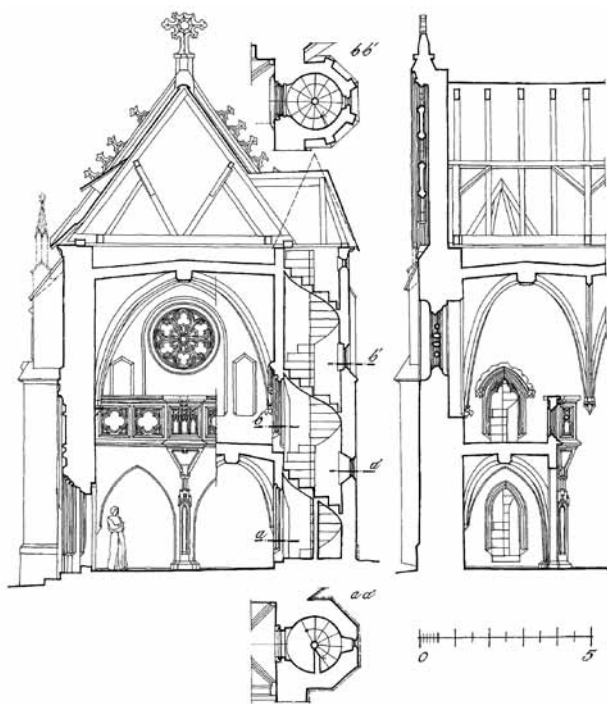
v Chotěšově, jedním z nejbohatších klášterů v předhusitských Čechách, o jehož středověké architektuře se ví dosud jen velmi málo.

Kostel v Čechovicích

Památku, jejíž vznik lze spojovat s přímým přenosem stavební, umělecké a uměleckořemeslné práce z ciziny, představuje kostel v Čechovicích. Byl vybudován na způsob panské tribunové kaple (obr. 26, 27),¹² vzdáleně připomínající svým základním půdorysným a prostorovým uspořádáním francouzské palácové kaple typu *Sainte-Chapelle*,¹³ nejspíš na náklad bratří Václava, Jana a Buška ml., pánů z Velhartic, přibližně v době kolem roku 1364. Tehdejší společenský význam zejména Buška ml., jeho velký osobní rozhled a ambice na pozadí snahy členů rodu majetkoprávně a mocensky nově zakotvit právě

11 MENCL, V.: *Podunajská reforma gotické katedrály*, s. 321–322.
12 *Die Ritterkapelle*.

13 Poslední přenos poznatků o kaplích typu *Sainte-Chapelle* z cizí do domácí literatury provedl ve stručném umělecko-historickém nástinu ZÁRUBA, F.: *Příspěvek ke vztahu kaple Všech svatých na Pražském hradě a Saintes Chapelles ve Francii*, s. 85–108.

Obr. 27. Čečovice, kostel sv. Mikuláše. Příčný, jedenkrát zalomený řez hlavním portálem, částí západní tribuny a točivým vřetenovým schodištěm na tribunu a půdorysy tohoto schodiště. Tečkovane zakreslená fiála v ukončení opěráku vedle portálu je ideální představou autora. Západní část podélného řezu (tribunový oltář arkýřovitě přesazený do prostoru lodi je opatřen shora schránkou-jamkou na ostatky). (Kresba J. Kaigl, 1992)

na Horšovskotýnsku a Domažlicku v době po polovině 14. století (tedy nejen v Čečovicích, ale i Bukovci, Úboči nebo ve Staněticích)¹⁴ našly své vyjádření v mimořádné výpravnosti díla. Zprostředkující uměleckou a stavebně-technologickou úlohu sehrál jižní Německo, především Bavorsko. Přitom je velmi pravděpodobné, že mistr kameník působící na stavbě čečovického kostela, jež se vyznačuje navenek režným cihelným zdívem v barevně působivé kombinaci se zdobně plastickými architektonickými články provedenými z jemnozrnného pískovce (obr. 28, 29), byl povolán do Čečovic z okruhu umělců stavební huti katedrály v Řezně.

Stavba kostela v Čečovicích je mezi gotickými vesnickými kostely v západních Čechách ojedinělá po typologické i výtvarné stránce. O to výmluvnější svědectví podává o době svého vzniku, kdy se příslušníci šlechty a církevní hodnostáři obeznámení s vytříbenou, četnými cizími podněty i vlastním rozmachem podmíněnou kulturou a vysokou vzdělaností v okruhu dvora Karla IV. v Praze snažili následovat svého panovníka v zakladatelských a uměnímilovných počinech jim dostupnými prostředky společenské reprezentace.

Na závěr se sluší uvést, že středověké stavby a přestavby vesnických kostelů v západních Čechách uvedl do novější odborné literatury jako specifické téma V. Mencl.¹⁵ V roce 1995 vzniklo vůbec první souhrnné umělecko-historické zpracování gotické církevní architektury Plzeňska. Ujal se ho, s výjimkou několika památek, D. Líbal s důrazem položeným právě na vesnické chrámové

Obr. 28. Čečovice, kostel sv. Mikuláše. Pohled od severozápadu. (Foto J. Kaigl, 2006)

stavby.¹⁶ Rozhojnil počet obecně známých příkladů, stručně je popsal a k popisu někde přidal i půdorysné schéma včetně základního stavebněhistorického rozboru. Pokud jde o území bývalého horšovského arcijáhensství, D. Líbal nadhodil mimo jiné domněnku o existenci blíže neurčené skupiny řemeslníků pracujících na stavbách kostelů v Horšově, Hoře Svatého Václava, Třebnicích a Staněticích ve třetí čtvrtině 14. století. Tuto skupinu D. Líbal označil dokonce za huť a základ uceleného souboru západočeských vesnických kostelů se společnými znaky, zejména lineárně koncipovanými portály s tympanonem neseným krakorci. Některá obecná východiska dalšího výzkumu z hlediska dějin architektury vytkla K. Benešová, když upozornila na potřebu vyjádření a sumarizace příčin proměn gotické architektury v západních Čechách v návaznosti na střediska umělecké

14 HOJDA, Z.; PEŠEK, J.: *Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji*, s. 152, uvádějí bratry Jana, Buška a Václava jako plátce generální berně v roce 1379 z Čečovic, Němčic (u Horšovského Týna?) a Bukovce a zvlášť Jana z Herštejna (jinak z Velhartic, syna Ješka-Jana z Velhartic), jenž platil ze Všepadel, Úboče, Němčic, poloviny Stanětic a z poloviny vsi Vlkanova u Pivoně. Tomu odpovídají zápisy v konfirmačních knihách. Hrad Herštejn (Nový) nedaleko Úboče a Stanětic přešel na pány z Velhartic nejpozději v roce 1367.

15 MENCL, V., cit. 4., s. 133–146. Týž, cit. 11.

16 LÍBAL, D., cit. 6., s. 250–264; autorova hesla v katalogu, s. 269–365.

Obr. 29. Čechovice, kostel sv. Mikuláše. Hlavní portál. (Foto J. Kaigl, 2006)

práce, jakými byly kláštery a královská města.¹⁷ Novému poznání vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství nedávno významně napomohl K. Nováček. V hodnocení stavebních dějin kladrubského kláštera v širším záběru byla jím otevřena v pořadí vůbec první vážná rozprava o vesnických chrámových stavbách bližšího i vzdálenějšího okolí Kladrub v době nejen románské, ale i gotické.¹⁸

Autor tohoto příspěvku se zabývá stavbami a architekturou středověkých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství a jejich mladšími proměnami cíleně a systematicky. Výsledky svého výzkumu, jenž je založen na průzkumech v terénu, vlastní měřičské, fotografické a další dokumentaci včetně dendrochronologických analýz, zpracovaných podle zadání přízvaným specialistou,¹⁹ uvedl zde v prvním, byť jen velmi stručném souhrnu. Studium formálních vlastností, zejména po stránce technické a umělecké, jakož i chronologie, funkce, podmínek provozu a utváření prostorů chrámových staveb a historickogeografického a urbanistického kontextu nově podhalil nebo alespoň nastínil některé jejich znaky a významy, a v důsledku toho existenci vztahů mezi památkami navzájem nebo k jiným stavbám stejného a vyššího řádu ve starém Plzeňském kraji, popřípadě i jinde ve známých či předpokládaných dobových souvislostech. Zároveň otevřel odborným kruhům větší prostor pro mezioborový výzkum, jímž lze postoupit v poznání dále.

17 BARTLOVÁ, M.; BENEŠOVSKÁ, K.: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*, s. 104–105.

18 NOVÁČEK, K. et al., c. d., s. 143–183.

19 Ing. T. Kynclm.

Výběr z literatury a nepublikovaných prací

BARTLOVÁ, Milena; BENEŠOVSKÁ, Klára: *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. *Umění*. 1997, roč. 45, č. 1, s. 103–107.

BENEŠOVSKÁ, Klára: Čechovice – kostel sv. Mikuláše a pokusy o jeho interpretaci. In *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. Praha, Národní galerie, 1998, s. 160–169.

BRACHMANN, Christoph: *Um 1300, Vorparlerische Architektur im Elsaß, in Lothringen und Südwestdeutschland*. Affalterbach, Didymos, 2008.

ČECHURA, Martin: Raně středověké sídlo(?) u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bukovci (o Domažlicích), Předběžná zpráva o archeologickém výzkumu. *Archaeologia historica*. 2012, roč. 37, č. 2, s. 529–538.

DITTRICH, Tomáš: Románské stavby z okruhu kladrubského kláštera. *Umění*. 1980, roč. 28, č. 2, s. 129–139.

FRIDRICH, Jan: K nejstarším dějinám Horšovského Týna do počátků husitské revoluce. In *Minulostí Západočeského kraje*. 20. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1984, s. 155–173.

HOJDA, Zdeněk; PEŠEK, Jiří: *Osídlení a feudální rozdrobenost v Plzeňském kraji (na základě berního rejstříku z r. 1379)*. In *Historická geografie*. 18. Praha, Komise pro historickou geografii při Ústavu československých a světových dějin ČSAV, 1979, s. 103–157.

KAIGL, Jan: *Vesnické středověké kostely v horšovském arcijáhenství, K zaniklým chrámovým stavbám – Některé stavební typy, skupiny a soubory staveb – Exkurs do historismů v architektuře doby barokní*. Doktorská disertační práce. Praha, 2013. ČVUT, Fakulta architektury, Ústav teorie a dějin architektury. Archivováno tamtéž.

KAIGL, Jan: Gotické portály členěné dvojicí výžlabků a pravouhlým zářezem mezi nimi v bývalém horšovském arcijáhenství. In *Památky západních Čech*. 2. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2012, s. 7–29.

KAIGL, Jan: Kostel v Srbicích. In *Památky západních Čech*. 1. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2011, s. 9–21.

KAIGL, Jan: K vesnickým kostelům s kvadratickým chórem postaveným v horšovském arcijáhenství ve středověku. *Zprávy památkové péče*. 2011, roč. 71, č. 3, s. 180–192.

KAIGL, Jan: Úvod do studia zaniklých středověkých vesnických kostelů a vybraných kaplí v horšovském arcijáhenství. *Zprávy památkové péče*. 2010, roč. 70, č. 4, s. 253–259.

KAIGL, Jan: Skupina kostelů ve Starém Sedle, Semněvicích a Prostiboří v dosahu vlivu kladrubského kláštera na přelomu 13. a 14. století. *Zprávy památkové péče*. 2009, roč. 69, č. 6, s. 419–428.

KAIGL, Jan: K architektuře a datování některých vesnických kostelů v horšovském arcijáhenství ve 14. století, Studie a poznámky z přímého průzkumu staveb s využitím dendrochronologie. *Zprávy památkové péče*. 2009, roč. 69, č. 3, s. 199–206, č. 4, s. 288–299.

- KAIGL, Jan: Románské drobnosti z Bukovce a Úboče. *Zprávy památkové péče*. 2007, roč. 67, č. 6, s. 460–469.
- KAIGL, Jan: O kostele v Horšově. *Zprávy památkové péče*. 2006, roč. 66, č. 4, s. 290–297.
- KAIGL, Jan: Středověká stavební etapa kostela v Tisové u Tachova. *Zprávy památkové péče*. 1993, roč. 53, č. 9, s. 352–354.
- KAIGL, Jan: Kostel sv. Mikuláše v Čechovicích. *Zprávy památkové péče*. 1993, roč. 53, č. 3, s. 89–100.
- LÍBAL, Dobroslav: Církevní architektura Plzeňska. In *Gotika v západních Čechách (1230–1530)*. 1. díl. Praha, Národní galerie, 1995, s. 250–264, autorova hesla v katalogu tamtéž, s. 269–365.
- LÍBAL, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha, Unicornis, 2001.
- MAUR, Eduard: Příměstí Chodové ve sporu se Švamberky (50.–70. léta 16. století). In *Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica*. 3. Praha, Univerzita Karlova, 1967, s. 85–111.
- MENCL, Václav: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách. *Zprávy památkové péče*. 1958, roč. 18, č. 5–6, s. 133–146.
- MENCL, Václav: Podunajská reforma gotické katedrály. *Umění*. 1969, roč. 17, č. 4, s. 301–331.
- NOVÁČEK, Karel et al.: *Kladrubský klášter 1115–1421, Osídlení – architektura – artefakty*. Plzeň, Fakulta filozofická Západočeské univerzity/Scriptorium, 2010.
- SCHMIDT, Gerhard; LISKAR, Elisabeth (eds.): *Europäische Kunst um 1300*. Wien/Köln/Graz, H. Böhlau, 1986.
- ZÁRUBA, František: Příspěvek ke vztahu kaple Všech svatých na Pražském hradě a Saintes Chapelles ve Francii. In *Castellologica Bohemica*. 14. Plzeň, Filozofická fakulta Západočeské univerzity, 2014, s. 85–108.

Summary

From the research into buildings and architecture of rural churches in the Horšov archdeaconry in the Middle Ages

Keywords: western Bohemia — Horšov archdeaconry — Romanesque and Gothic periods — construction, remodelling and architecture of rural churches — typological and workshop groups and ensembles of buildings — Gothic portals — church at Čechovice — Kladruba Monastery

The article predominantly deals with the construction and architectural appearance of medieval rural churches on the territory of the former Horšov archdeaconry in the Pilsen region. In addition to taking into consideration not only formal, chronological, operational and spatial implications, it also perceives social relations in the past. The crucial feature of the working method was the comprehensive approach to the field surveys. In the surveyed area, Romanesque and Early Gothic brick shrines are less known than in other parts of Bohemia where medieval settlements were already developed earlier. As far as three of the shrines are concerned, namely, Horšov, Bukovec and Srbsice, a higher degree of in-depth knowledge has been reached, which is significant for the history of buildings and architecture on the background of the lifestyle embraced by the social elites in Bohemia in the last third of the 12th century and in the 13th century. The first comprehensive processing of data on longitudinal structures of medieval churches with quadrangle choirs on the territory along the Nuremberg Road between Kladruba and Přimda or Tachov (Přimda, Racov around 1310 and Dubec; Tisová, Pořejov) gave rise to the hypothesis suggesting that the choice of a shrine's construction type was influenced from Bavaria or Franconia on the background of colonisation activities pursued by the people originated in Bohemia or by the Germans. By differentiating several features of a church building and its architecture, the existence of a formerly unknown group of construction workers related to the Kladruba Monastery's circle around 1300 (Staré Sedlo, Semněvice, Prostiboř, and probably even Racov) has been determined. Another manifestation of architectural creation that found its place in the Horšov archdeaconry in the first half of the 14th century, probably again thanks to the influence wielded by the Benedictine monastery at Kladruba, is the type of Gothic portal with bevelled jambs, usually divided by two vertical parallel flutes and a rectangular cut between them (Racov, Meclov, probably even Blížejov, Miřkov and Křakov; the Saints' church in Domažlice). Within the historic ensemble of rural medieval parish churches in the former Horšov archdeaconry, erected or remodelled church buildings dating back to

the mid-14th century or to the third quarter of the 14th century are numerically prevalent. In terms of construction technique and, especially, architectural creation, they form a distinctive ensemble, but it is not a homogeneous group of structures. They are interlinked by a high degree of refinement accomplished on the architectural components with related forms. Such fineness reflects the efforts of social elites in those times to achieve a more enhanced representative status. Supportive in this sense seem to have been the relations between the supposed building proprietors and the ruler's court, as well as the ways of self-promotion by means of architecture and visual arts in Prague under Charles IV. Verified and newly discerned similarities related to the presbytery's ground-plan or spatial conception and dimensions (Horšov, Hora Svatého Václava, Bukovec), the architectural morphology (in particular, Bukovec and Třebnice, as far as window traceries are concerned; the main entrance portal of the same type with a smooth tympanum positioned in the Gothic lintel and carried on the sides by quadrantal/convex corbels at Horšov, Újezd Svatého Kříže, Bukovec and Stanětice etc.), and furthermore, the masonry (the pointed arch ring in the gable's masonry above the triumphal arch at Horšov, Třebnice and Újezd Svatého Kříže), bear testimony to the relationship among the structures of rural shrines, with some of them originated approximately at the same time around the mid-14th century and in the second half of the 14th century and with only small distances separating one from another. That relationship was considerably closer than had they merely been assigned to the same architectural trend with the identical degree of the style's evolution. The most probable hypothesis suggests several groups of construction workers, partially employed alongside at the same time and interlinked by more skilful stonemasons and bricklayers, occasionally executing unaided tasks, as well as by more than one master-builder. As far as the Pilsen region is concerned, the abundance of High Gothic portals with a smooth tympanum, carried on the sides by quadrantal (convex) corbels, seems to be one of the historic architecture's phenomena. Quite an exceptional Gothic monument is the church at Čechovice. It was built as a manorial tribune chapel probably around 1364, distantly resembling French palace chapels of the *Sainte-Chapelle* type because of its ground-plan and spatial layout. The role in intermediating the architectural and artistic features was played by southern Germany, with the group of workers building the church at Čechovice having most probably arrived at Čechovice from the mason's lodge associated with the cathedral of Regensburg.

(Translated by Karel Matásek)

Nový pohled na stavební vývoj kostela Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích

ROMAN LAVIČKA

Autor se ve svém článku zabývá především stavebními dějinami památky ve středověku. V první polovině 14. století vznikl na místě starší, bližší neznámé svatyně v Nezamyslicích (okr. Klatovy) nový kostel, jenž svým půdorysným rozsahem téměř odpovídal dnešnímu velkému chrámu. Měl polygonálně ukončené kněžiště a hranolovou věž na severní straně; tato věž není románského původu. V druhé polovině 14. století byla do jihozápadního koutu chrámové lodi vestavěna další věž. Existující kněžiště na půdorysu rovnoramenného kříže se jeví jako ušlechtilé architektonické dílo z období let 1390–1400. Výkazuje sice společné znaky s několika jihočeskými vrcholně gotickými kostely (Blanice, Bavorov, Miličín, Soběslav), ale je pravděpodobné, že bylo ovlivněno stavebními hutěmi působícími v Praze. V době kolem roku 1485 se upravovalo zvonové patro severní věže. V roce 1514 nebo krátce poté došlo k výměně krovu nad presbytářem. Z formálního rozboru, z historických souvislostí a ze srovnání s pozdně gotickými chrámovými stavbami se sklípkovými klenbami v jižních a jihozápadních Čechách (Horažďovice, Blatná, Bechyně, Kuklov) vyplývá, že loď kostela v Nezamyslicích byla upravena na trojlodní síň se sklípkovými klenbami nejspíš kolem roku 1515. Krov nad chrámovým trojlodím, jenž se dochoval dodnes, pochází však až z roku 1530 nebo doby krátce poté.

Klíčová slova: Nezamyslice — kostel — středověk — architektura — stavební vývoj — síňové trojlodí — sklípková klenba — sanktuář — dendrochronologie — Půta Švihovský z Rýzemberka († 1504)

Ve vzdálenosti přibližně 4 km jihovýchodně od zříceniny hradu Rabí stojí kostel Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích, jenž je nepřehlédnutelnou krajinnou dominantou nejen pro své umístění na výrazném vrchu (516 m n. m.), ale i kvůli architektonické koncepci s věží-zvonicí na severní straně kněžiště (obr. 1). Indikační skica císařského otisku stabilního katastru z roku 1837 zachycuje rozsah celého areálu kostela s kaplí, hřbitovem a farou včetně osídlení, navazujícího na jihovýchodní straně návrší.¹

Nezamyslice jsou písemně poprvé doloženy k roku 1045 jako majetek benediktinského kláštera v Břevnově, věnovaný mu knížetem Břetislavem.² Klášter zde vybudoval kostel a proboštství obsazené řádovými kněžími, kteří spravovali místní klášterní državy, označované souhrnně jako nezamyslický újezd.³ Jan Krk a Vilém (IV.) Švihovští z Rýzemberka získali po husitských válkách za věrné služby králi Zikmundovi Lucemburskému do zástavy některé církevní majetky a mezi nimi i Nezamyslice.⁴ Půta (IV.) Švihovský z Rýzemberka († 1504) se svou manželkou Bohunkou Meziříčskou z Lomnice († po roce 1505) vlastnili koncem 15. století rybníky v Žichovicích a Nezamyslicích, kde měli rovněž patronátní právo ke kostelu Nanebevzetí Panny Marie.⁵ Panství Rabí převzali po Půtově smrti na základě dohody z 1. 12. 1505 jeho synové Břetislav Švihovský († 1566) a Vilém († 1551), jenž někdy v době před rokem 1516 předal svůj díl (polovinu) majetku svému bratrovci Jindřichu Švihovskému († 1551).⁶ Břetislav s Jindřichem pak vzhledem k vlastní tíživé finanční situaci a hrozícímu bankrotu prodali v roce 1549 Rabí s Žichovicemi, Nezamyslicemi, Frymburkem a dalšími vesnicemi Jindřichu Kurpachovi z Trachenburka.⁷

V literatuře z konce 19. století byla v případě nezamyslického kostela kupodivu věnována hlavní pozornost především pozdně gotickému sanktuáři a křtitelnici z roku 1510, aniž by si autoři nějak výrazně všimli stavby samé.⁸ Soupis památek přinesl v roce 1900 celkový popis kostela s jistým a v určité části správným naznačením stavebního

vývoje památky.⁹ V následujících desetiletích se zájem badatelů soustředil především na nejstarší stavební etapu, kam je většinou řazena zdánlivě románská věž na severní straně kněžiště. Především V. Mencl a po něm D. Líbal nenechali bez povšimnutí presbytář křížového půdorysu, jimi vyhodnocený jako projev lucemburské gotiky v jihozápadních Čechách na konci 14. století. V poválečném období v literatuře převládá zájem o sklípkové klenby provedené v 16. století v síňovém trojlodí, předtím plochostropé lodi. Kostelu v Nezamyslicích se sice dostalo zvláště v posledních dvou desetiletích další pozornosti badatelů, ale mnohdy jen s notně rozpačitými výsledky.

Vzhledem ke zprávám o Nezamyslicích již v 11. století lze na místě dnešního kostela předpokládat existenci starší svatyně menších rozměrů, nepochybně s románskými znaky. O její podobě nelze zatím říci nic konkrétního, neboť reliktů zaniklého kostela nepochybně spočívají pod podlahou. Chrámová stavba vznikla na nevelkém

1 Mapy z fondů Ústředního archivu zeměměřičství a katastru v Praze jsou dostupné na WWW: <<http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy>>.

2 KUTHAN, J.: *Středověká architektura v jižních Čechách*, s. 224–225.

3 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F.: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století*. 12. díl, s. 70. NA, Řád benediktinů, klášter Břevnov, inv. č. 2, sign. B I 5.

4 LHOTÁK, J.; TEJČEK, M.: *Nejvýznamnější objednavatelé gotického umění v jihozápadních Čechách*, s. 32.

5 Titíž, c. d., s. 33–34.

6 Titíž, c. d., s. 35.

7 Titíž, c. d., s. 37. BARTOVÁ, V.: *Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie*, s. 95.

8 GABRIEL, J. A.: *Starožitnosti okresu Sušického v Písecku*, s. 26–28. LEHNER, J.: *Tabernakl Nezamyslický*, s. 28, 32. ANONYM: *Notizen*, Nr. 159, s. 177, 178.

9 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 70–71.

Obr. 1. Nezamyslice (okr. Klatovy), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled od jihozápadu. (Foto R. Lavička, 2015)

a poměrně příkrém návrší, což nepochybně působilo potíže při jejím založení a dosud vyvolává statické problémy, zejména ve východní části kněžiště.¹⁰

První známý gotický kostel (1325–1350)

Z průběhu a navázání kamenné zkosené římsy soklu vyplývá, že nejstarší známý a dosud z větší části zachovaný kostel měl obdélnou plochostropou loď v půdorysném rozsahu dnešního trojlodí (přibližně 14,5 × 21 m) a obvodové zdivo, které existuje v plné výši včetně předsazené kamenné korunní římsy. Kamenná ostění dvou lomených oken, jejich poloha a rozměry, analyticky přiznaná na jižní fasádě lodi při opravě kostela v šedesátých letech 20. století, naznačují, že se zde nalézala původně přinejmenším tři okna (obr. 2).¹¹ Vzhledem k tomu, že okna bývala na severní straně zvláště ve vyšších zeměpisných polohách z klimatických důvodů redukována nebo zcela vyloučena, nelze za daného stavu poznání a bez dalšího průzkumu stanovit jejich počet a umístění v severní obvodové zdi lodi. Nízký a široce rozepjatý vítězný oblouk se otevíral do kněžiště, které zaujímalo přinejmenším plochu západního pole dnešního presbytáře (obr. 3).¹²

Rozměry původního gotického kněžiště zčásti určuje jeho jižní zeď, stavebně provázaná s východní zdí lodi i pomocí soklu o tloušťce 10 cm, jenž sahá s krátkým přerušením až k jižnímu příčnému rameni presbytáře.¹³ Uprostřed stěny však chybí sokl v délce 1 m (při zdi 85 cm) a na obou stranách této mezery končí jeho svrchní

okosení pod úhlem 45°. Tento detail prokazuje, že nejde o přerušení vzniklé probouráním a později zazděním vstupu, nýbrž o pozůstatky opěrného pilíře, jenž měl nad soklem tloušťku 80–85 cm. Z úkosu obou profilů vyplývá kolmé napojení soklové římsy vystupujícího (dnes už odbouraného) hranolového zdiva opěráku staršího a nižšího kněžiště, opatřeného klenbami.

V právě zmíněném úseku zdiva, poblíž východního štítu chrámové lodi, se podařilo na počátku šedesátých let 20. století odhalit část kamenného ostění lomeného okna stejného charakteru a zpracování jako u nálezů gotických oken na jižní fasádě lodi.¹⁴ Poloha tohoto okna mimo střed průčelí napovídá, že starší a dnes z větší části zaniklý presbytář měl na jižní straně okna původně dvě, a to po

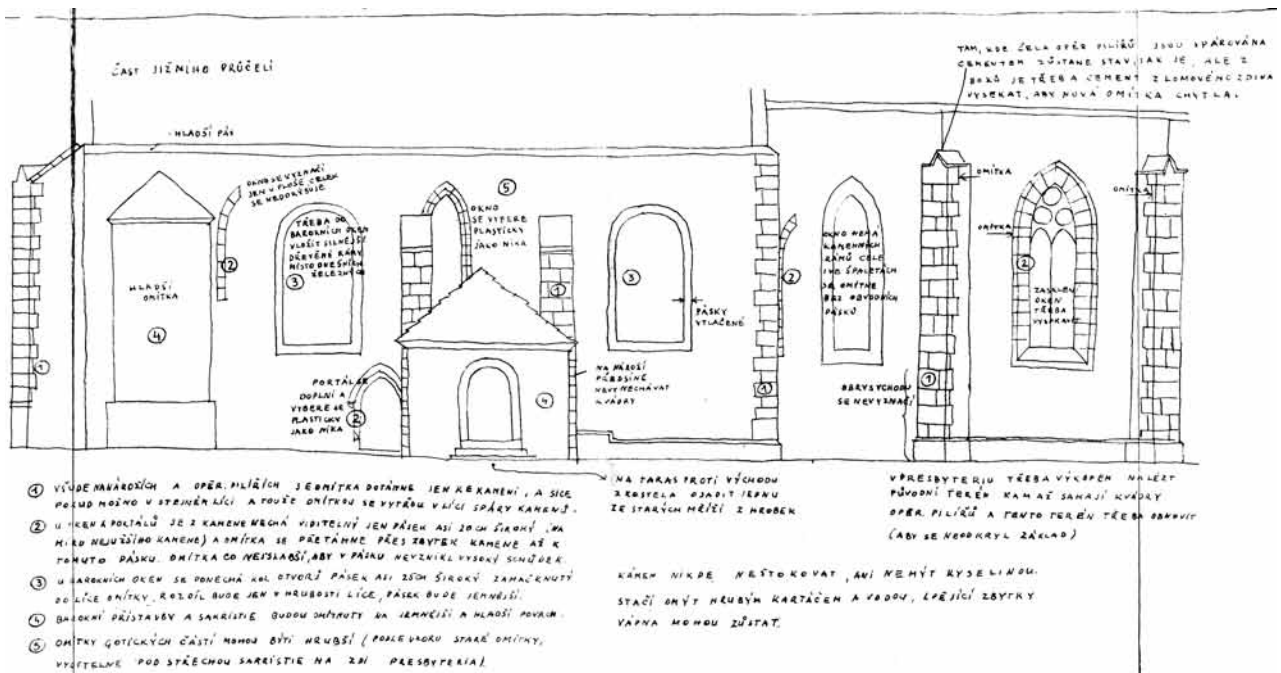
10 Podobnou situaci bylo možno spatřit v době před opravou fasády roku 2009 u pozdně gotické lodi (1500–1510) kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni (okr. Český Krumlov), jejíž severozápadní nároží se kvůli založení stavby ve svahu odtrhlo a posunulo.

11 MENCL, V.: *Nové objevy v kostele v Nezamyslicích*, s. 18. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, *Nezamyslice – kostel Nanebevzetí Panny Marie, návrh na úpravy fasád*.

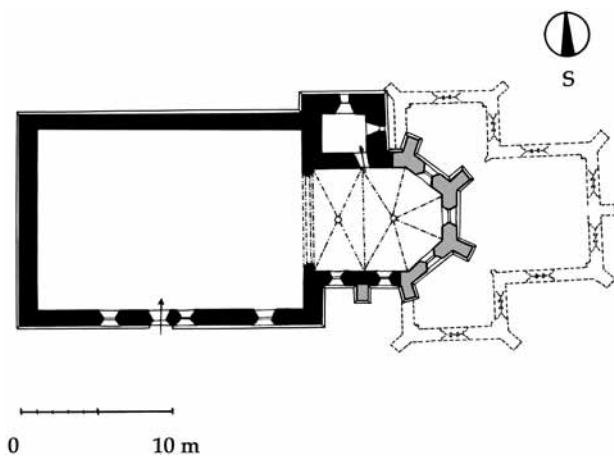
12 Jak upozornili již HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., *c. d.*, s. 70, 74–75.

13 Přerušení si povšiml SOMMER, J.: *(Ne?)románská věž kostela v Nezamyslicích* [online], nestr., s tím, že jde o doklad zazděného vstupu.

14 MENCL, V., *c. d.*, s. 17–18. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, *Nezamyslice – kostel Nanebevzetí Panny Marie, návrh na úpravy fasád*.

Obr. 2. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Část jižního průčelí. Návrh na úpravu fasády se zákresem nálezů a jejich popisy. Přibližně 1960–1970. (Reprofoto R. Lavička, 2015)

Obr. 3. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Rekonstrukce půdorysu v první polovině 14. století. Zachované konstrukce jsou vyznačeny černou barvou, zatímco zaniklá část polygonálního závěru je šedivá. Čárkovaně je zakreslen půdorys kněžiště dnešního kostela. (Kresba R. Lavička, 2015)

stranách opěráku. Podle pozice oken a zaniklého pilíře lze odvodit členění vnitřního prostoru presbytáře na úzké obdélné západní pole s křížovou klenbou a paprsky žebér v závěru o pěti stranách osmiúhelníku. Nejnižší možnou výšku a sklon klenební kápě v kněžišti pak prozrazuje vítězný oblouk. Pozornosti badatelů však zatím unikal jediný pozůstatek klenby v severozápadním koutu presbytáře, zakrytý dnes konstrukcí kazatelny. Z přístupové chodbičky lze nad jejími dveřmi v pravém horním rohu zahlédnout zčásti otlučené kamenné klenební žebro ve tvaru oboustranně vyžlabeného klínu (22 × 22+ cm). Jeho sklon a poloha prozrazují, že chybí spodní část ve formě konzoly nebo výběhu přímo ze stěny (obr. 4, 5). Tento nový nález

dokazuje, že kamenná klenební žebra zaniklého kněžiště byla nasazena přibližně ve výši paty lomeného vítězného oblouku, tedy o 1,5–2 m níže než dnes.

Rozsah staršího kněžiště potvrzuje sedile z první poloviny 14. století,¹⁵ jež se obvykle nalézalo v jižní stěně blízko hlavního oltáře. Díky němu lze předpokládat, že oltářní prostor neměl větší rozměry než nynější západní pole doplněné o trojbohou východní část, jejíž pozůstatky bychom museli hledat pod podlahou, někde v prostoru křížení kněžiště.¹⁶

Z rozdílné polohy ostění zaniklých oken na jižní straně kostela zřetelně vyplývá menší výška staršího kněžiště v řádu desítek centimetrů. Rozměry a sklon jeho nižší sedlové střechy lze odvodit z negativního otisku na východní straně omítaného štítu nad vítězným obloukem, který je vidět z půdy presbytáře. Hrana omazávky starší střešní krytiny probíhá ve výšce 1,5 m pod nynější střešinou a dotýká se tří obdélných větracích okének (105 × 30 cm) s hlazenou omítkovou paspartou (šířka 23 cm), které vedly na půdu lodi (obr. 6). Uvedený okraj střechy koresponduje se sklonem a rozměry otisku vazby krovu, včetně chybějícího latování, na opačné straně, takže je zřejmé, že střešní štít zčásti pohltil poslední, tedy západní vazbu krovu staršího a nižšího kněžiště.

Loď kostela má na severním, části východního a na jižním průčelí korunní římsu složenou z kamenných tvarovek, které vespod člení okos s výžlabkem. Římsa plynule přechází z jižní strany lodi na stranu východní, kde běží

15 MENCL, V., c. d., s. 18, zařadil vznik sedile a portálu v přízemí severní věže do let 1310–1320. LÍBAL, D.: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, s. 279, uvedl, že sedile pocházejí z doby kolem roku 1350.

16 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 70, 74–75.

Obr. 4. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled z ol-tářního prostoru směrem ke kazatelnu a do lodi. Šipkou při vstupu na kazatelnu je označeno místo nálezu pozůstatku žebra klenby, kterou bylo kdysi opatřeno kněžiště staršího gotického kostela. (Foto R. Lavička, 2015)

až k jižní stěně kněžiště. Je známkou toho, že kostel zprvu postrádal dělicí střešní štít nad vítězným obloukem a že krov zaniklého kněžiště původně vnikal bez přerušení do valbové střechy lodi. Teprve při další úpravě byl nad vítězným obloukem vyzděn štít nevelké tloušťky, v jehož hmotě se na západní straně zachoval otisk vazby krovu. Naopak západní průčelí kostela uvedenou profilovanou korunní římsu postrádá. Pokud nedošlo k jejímu odstranění, je velmi pravděpodobné, že již od počátku měla loď na západní straně zděný štít.

Předchozí badatelé si sice povšimli negativu odstraněného krovu kněžiště, ale jejich interpretace nálezové situace není přesná.¹⁷ Severní krokev je otisknuta nejen ve hmotě štítu, ale její pata i v navazující stěně zvonice, což prozrazuje, že krov byl dokončen už v době, kdy ještě nestála vyšší patra věže a štít. Svislá spára a chybějící severní pata štítu potvrzují, že nejdříve zedníci provedli věž. A až po jisté době, v blíže neznámém odstupu několika týdnů, měsíců nebo spíše let, byl k ní přiložen štít, jenž předstupuje před průčelí věže o 5–10 cm. Ze zaměření chrámové stavby včetně jihovýchodního nároží lodi vyplývá, že východní zeď lodi a západní zeď věže mají stejnou tloušťku a teprve na korunu východní zdi lodi byl postaven

Obr. 5. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Torzo žebra gotické klenby v severozápadním koutu kněžiště při vstupu na kazatelnu. (Foto R. Lavička, 2015)

Obr. 6. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Otisk vrcholu sedlové střechy staršího kněžiště pod větracím okénkem ve štítu nad vítězným obloukem. Pohled od východu. (Foto R. Lavička, 2015)

trojúhelníkový štít přibližně poloviční tloušťky. Nejasná však zůstává situace v jižní spodní čtvrtině štítu, kde při pohledu od západu schází otisk dolní části jižní krokev a plocha je omítnuta. Při jižním okraji se nalézá segmentově klenutá nika s kamenným okoseným ostěním vsazeným do východního líce štítu. Způsob vyzdění a poloha ukazují, že otvor vznikl současně se štítem a uplatňoval se při pohledu z exteriéru nad starší střechou kněžiště. Menší měřítko a otvory v kamenném ostění vedou k interpretaci otvoru nejspíš jako zamřížovaného okna. Stavba štítu nad vítězným obloukem souvisí s blíže neznámou úpravou střechy ještě před vybudováním nového kněžiště na konci 14. století, tedy v době, kdy se ukázalo jako potřebné obě konstrukce krovů oddělit navzájem pomocí zděného střešního štítu.

Podle sdružených okének s půlkruhovými záklenky v předposledním, původně však středověkém zvonovém patře věže kostela v Nezamyslicích se dodnes v literatuře předpokládá, až na nemnohé výjimky,¹⁸ že věž je ještě

17 BARTOVÁ, V.: *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích*, s. 162–163. SOMMER, J., c. d., nestr.

18 MENCL, V., c. d., s. 18. SOMMER, J., c. d., nestr.

Obr. 7. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Vrchol křížové klenby v přízemí věže. (Foto R. Lavička, 2015)

Obr. 9. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled v půdním prostoru nad kněžištěm na průchod umístěný v jižní zdi věže, jenž zanikl koncem 14. století. (Foto R. Lavička, 2015)

pozdně románská z druhé, nejpozději třetí třetiny 13. století.¹⁹ Okosená kamenná římsa soklu, jež plynule přechází ze severní stěny lodi na západní, severní a východní vnější stěnu zvonice, vypovídá, že věž byla postavena současně s plochostropou lodi a nižším klenutým, zřejmě polygonálně ukončeným kněžištěm. Přízemí věže je přístupné z presbytáře lomeným profilovaným portálem, jenž byl znovu odhalen při opravách stavby v první polovině šedesátých let 20. století.²⁰ Interiér je sklenut křížovou klenbou s klínovými, oboustranně vyžlabenými žebry o průřezu 20 × 14 cm, která vybíhají v koutech přímo ze stěny bez konzol, jsou složena z tvarovek o délce přibližně 50–60 cm a ve vrcholu se nepravidelně napojují na kruhový svorník (obr. 7). Tato žebra se neshodují co do rozměrů a profilu s pozůstatkem gotického klenebního žebra nad vstupem na kazatelnu; navíc vrchol klenby zasahuje do prostoru prvního patra věže tak, že jeho strop musel být odstraněn. Lze tedy předpokládat, že přízemí věže bylo zaklenuto s jistým časovým odstupem po dokončení stavby. S tím ostatně souvisela i změna úrovní jednotlivých podlaží ve věži. Pozůstatky dvou trámků a zazděné kapsy ve východní a západní stěně prvního patra ukazují polohu zaniklé podlahy, která odpovídá prahu zazděného vstupu v jižní obvodové zdi, jímž se vcházelo do prostoru nad klenbou kněžiště. K zaklenutí přízemí a úpravě vyšších podlaží na

Obr. 8. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Přízemí severní zdi věže. Nika s lavabem v tlouštkce severní zdi. (Foto R. Lavička, 2015)

novou výšku mohlo dojít při výstavbě vrcholně gotického kněžiště koncem 14. století; jeho klenba tehdy z větší části zaslepila původní vstup z věže na půdu, jenž po ztrátě své funkce s vnitřním uspořádáním věže už fakticky nesouvisel.

Nika s kamenným lavabem polygonálního tvaru v severní zdi zřetelně dokládá, že přízemí věže sloužilo především jako sakristie (obr. 8). Její interiér ve středověku osvětlovalo úzké obdélníkové okno v ose severní stěny, jež se uvnitř jeví jako pravouhlý výklenek. Druhé, dnes zazděné okno s půlkruhovým záklenkem je umístěno na vnější osu východní stěny, zatímco v interiéru se jeho

19 BRANIŠ, J.: *Některé zvláštnosti starších chrámových staveb jihočeských*, s. 213–214. BIRNBAUM, V.: *Architektura*, s. 152. MENCL, V.: *Česká architektura doby lucemburské*, s. 130. *Jihočeská pozdní gotika 1450–1530*, s. 111. KUTHAN, J.: *Středověká architektura v jižních Čechách*, s. 575. KUTHAN, J., cit. 2, s. 225. *UPČ 2*, s. 473. RADOVÁ, M.; RADA, O.: *Kniha o sklípkových klenbách*, s. 191. BENEŠOVSKÁ, K.: *Kostel Nanebevzetí P. Marie, Nezamyslice*, s. 238. LÍBAL, D., c. d., s. 279. BARTOVÁ, V.: *Středověká sakrální architektura horního Pootaví do roku 1420* [online], s. 30, 32, 37, 39, a zejména s. 108 a 113. Táž, cit. 7, s. 95. Táž, cit. 17, s. 159–160.

20 MENCL, V., cit. 11, s. 18.

segmentově sklenutá nika nalézá mimo střed, blíže severovýchodnímu koutu místnosti. Segmentově sklenutá nika vstupního portálu v jižní zdi věže je přisazena k jihovýchodnímu koutu sakristie, přičemž zčásti zabíhá i do hmoty východní zdi. Pozorujeme zde záměrné posunutí vstupu mimo obvyklý střed až na samou mez možnosti rozměru místnosti, což svědčí o reakci stavitele na blíže neznámou situaci v prostoru zaniklého kněžiště. Vysvětlení snad nabízí zčásti zazděná odkládací nika vytesaná na vnitřní straně vítězného oblouku a dnes patrná z chodbičky na kazatelnu. Ta totiž prozrazuje existenci a přibližnou polohu bočního oltáře podél zdi kněžiště při věži. A snad právě proto musel být vstup do sakristie při stavbě posunut do krajní polohy.

První a vyšší patra věže byla kdysi přístupná točitým vřetenovým schodištěm vloženým do koutu mezi věž a západní stěnu barokní sakristie. Schodiště ústící k průchodu vybouranému v severní zdi věže bylo odstraněno během památkové obnovy kostela v první polovině šedesátých let 20. století.²¹ Jeho existenci dosud prozrazuje omítková nika se segmentovým záklenkem v patře na severní straně věže, ze které bylo dozděním vytvořeno úzké obdélníkové okno. Zrušený průchod je dobře vidět v patře věže. Po odstranění točitého schodiště vznikla nová a dosud používaná komunikace probouráním vstupu v jihozápadním koutu sakristie a ve zdivu severozápadního opěráku kněžiště směrem do úzkého koridoru mezi věží a severním ramenem presbytáře; sem bylo vloženo dřevěné schodiště ústící u nově vybouraného otvoru ve východní zdi věže.

Pokud pomineme oba právě zmíněné novodobé přístupy, naskytá se otázka po způsobu komunikace ve středověku. Přístup přes sakristii do vyšších podlaží se jeví vzhledem k nutnosti zabezpečit v ní liturgické předměty a další cennosti jako krajně nepravděpodobný. Při pohledu z půdy nad kněžištěm nalézáme na jižní stěně zvonice segmentovou niku s původní dřevěnou zárubní, kterou přetíná klenební kápě z doby po roce 1390 (obr. 9). Uvnitř věže polohu zrušeného vstupu prozrazuje zazděná segmentová nika (155 × 82 cm), horizontálně předělená dřevěnou podlahou mezi prvním a druhým patrem. Nelze vyloučit, že se do vyšších podlaží věže původně vstupovalo z půdy kostela, jak to známe z jiných kostelů (Jílovce, kostel sv. Jakuba Většího; Nové Hrady, kostel sv. Petra a Pavla; oba okr. České Budějovice).²² Teprve při stavbě a zaklenu-tí prostoru presbytáře na křížovém půdorysu v době mezi lety 1390–1400 došlo k zaslepení staršího vstupu, přičemž vznikla náhradní nová komunikace používaná dodnes – přes průchod z půdy chrámové lodi vybouraný v západní zdi věže.

Proti předpokladu tradovanému v literatuře, že severní věž nezamyslického kostela je původem pozdně románská, mluví nepřerušovaný průběh a navázání soklu, jenž je společný pro severní zeď lodi a věž. Mimo sdružených okének s půlkruhovými záklenky v původním zvonovém patře a malého půlkruhově ukončeného okénka ve východní zdi přízemí není ve věži nic, co by bylo možno označit za románské tvarosloví. Kamenná ostění s půlkruhovými oblouky, místy s okosenou hranou, jsou vsazena do vnějšího líce obvodového zdiva, kdežto v interiéru se uplatňují segmentové niky se zřetelnými otisky

Obr. 10. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Severní věž při pohledu od severozápadu. Těsně pod zvonovým patrem s podvojnými okny je patrná změna v charakteru nárožní armatury. (Foto R. Lavička, 2015)

po šalování z prkének. Záklenky byly podepřeny uprostřed cihlovými pilířky pravděpodobně až při nástavbě nového zvonového patra v době kolem roku 1800 a nepatří ke středověkému řešení oken;²³ typické románské sdružené okénko by ostatně nejspíš mělo záklenek nesený uprostřed takzvaným sedlem, podepřeným v ose jedním, popřípadě více sloupků s patkou a hlavicí.²⁴ Při pohledu z vnějšku je navíc nápadné, že nárožní armatura zdiva věže provedená z opracovaných kvádrů tmavé žuly sahá přibližně jen do úrovně podlahy zvonového patra, kdežto nároží patra s podvojnými okny jsou vyžděna z kvádrů odlišného – světlého druhu kamene (obr. 10). Lze proto uvažovat – i vzhledem k dendrochronologicky datovanému zhlaví odřezaných dubových trámů v jižní a severní zdi nad oknem a pozůstatkům trámu (pro zavěšení zvonu?) ze dřeva skáceného v letech 1483–1485 – o možnosti úpravy nebo vzniku staršího zvonového patra se sdruženými

21 Schodiště uvádějí v zákresu HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 72, obr. 51. Je zachyceno ještě na fotografiích kostela z roku 1960 (Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, fotoarchiv, snímky č. 129 a 130).

22 LAVIČKA, R.: *Pozdně gotické kostely na rožmberském panství*, s. 200–201, 246–249.

23 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 71. KYNCL, J.: *Dendrochronologické datování*, vzorek č. 44 – věž, horní zvonové patro (pod krovem), východní sloupek zvonové stolice, jedle 1798/1799.

24 Na to upozornil již SOMMER, J., c. d., nestr.

Obr. 11. Anonym: Nezamyslický zázrak. Olejomalba na dřevěné desce, 108 × 153 cm. Votivní obraz z roku 1626 nebo z doby o něco pozdější. Detail s vyobrazením kostela v Nezamyslicích. Muzeum Lamberská stezka Žihobce. (Foto R. Lavička, 2015)

okny až v polovině osmdesátých let 15. století.²⁵ Zjištěné skutečnosti pak nebrání chápat tato zdánlivě románská sdružená okna s půlkruhovými záklenky jako projev historismu známého i z jiných staveb té doby, například věže nedalekých kostelů ve Zdouni a v Petrovicích.²⁶

Vestavba věže do jihozápadního koutu lodi (1350–1390)

Problematickým zůstává časové určení vzniku věže v jihozápadním koutu lodi. Existence dvou asymetricky umístěných věží v rámci jednoho kostela postrádá smysl a vede nutně k zamyšlení nad jejich stářím a významem. Zatímco severní věž se sakristií v přízemí sloužila jako zvonice farního kostela, u věže jihozápadní, dochované v interiéru lodi, si nejsme jisti ani dobou její výstavby, ani účelem, pro který byla zbudována. Poloha jihozápadní věže by mohla vést k domněnce, že nezamyslická stavba náležela k typu gotických kostelů s koutovou věží. Vzhledem k odlišnému stáří věže a zdiva lodi, jak je ukázáno dále, lze však tuto domněnku vyloučit.

Jelikož hmota věže nevystupuje z půdorysu chrámové lodi opatřené průběžným okoseným soklem, je zřejmé, že mohla vzniknout nejdříve zároveň s obvodovým zdívkem lodi, nebo spíše o něco později. Druhé možnosti by nasvědčovaly trhliny ve styku severní zdi věže a západní obvodové zdi lodi, patrné z půdy kostela. Přesvědčivý doklad o pozdější výstavbě jihozápadní věže nabízí nálež

kamenného ostění lomeného, posléze zazděného okna na jižním průčelí lodi, blíže jihozápadního nároží a dodatečně přistavěného točitého větvenového schodiště.²⁷ Toto okno bylo totiž umístěno tak, že těsně k jeho okraji nebo zčásti i do jeho niky zasahovala východní zeď věže, a ta tedy musela být do koutu lodi vestavěna až dodatečně, někdy ve vrcholném středověku.²⁸ Pozůstatky zdiva věže na půdě nesou malovaný kružbový dekor s motivem lilie, jímž byl lemován po celém obvodu někdejší plochý strop chrámové lodi. Je proto jisté, že věž existovala ještě před zaklenutím lodi ve formě nynějšího trojlodí se sklípkovými klenbami. To potvrzuje i zachovaný pozdně středověký krov, postavený ze smrkového dřeva skáceného mezi lety 1528–1530, jehož konstrukce se věži vyhýbala.²⁹ Doplnění krovu v jihozápadním koutu lodi pomocí dřeva vytěženého mezi lety 1798 a 1799 pak bezpečně určuje dobu snesení horní části koutové věže kolem roku 1800.³⁰ Nejpozději s výstavbou koutové věže vznikl i západní štít lodi, v němž se nalézá zazděný vstup na půdu s lomeným záklenkem.³¹

25 KYNCL, J., c. d., tabulka, vzorek č. 37–39.

26 SOMMER, J., c. d., nestr. Mezi další patří např. Jindřichův Hradec, hrad – tzv. malé arkády z devadesátých let 15. století; Jindřichův Hradec, kostel Nejsvětější Trojice, kruchta z první čtvrtiny 16. století a četné jiné.

27 MENCL, V., cit. 11, s. 18.

28 Na to upozornil opět SOMMER, J., c. d., nestr.

29 KYNCL, J., c. d., tabulka, vzorek č. 1–8.

30 Týž, tabulka, vzorek č. 10–12.

31 SOMMER, J., c. d., nestr.

Obr. 12. Isidor Peller: Přehledná mapa panství Žichovice, Žihobce a Rabí v Prácheňském kraji. 1755. Kolorovaná kresba, 3,42 × 2,35 m. Měřítko nečitelné. Detail s vyobrazením kostela v Nezamyslicích. SOA Plzeň, pracoviště Klášter, Velkostatek Žichovice, inv. č. 1712, M 1. (Reprofoto SOKA Plzeň sever se sídlem v Plasích, 2015)

Jihozápadní věž kostela v Nezamyslicích mohla sloužit ve svém prvním patře jako tribuna nebo její součást. Ve vyšších patrech mohla obsahovat depozitář náležitě zabezpečený pro uložení majetku. Na barokním obraze s vedutou kostela z doby po roce 1626 má věž asi dřevěné nebo hrázděné, zčásti konzolovitě vysazené poslední patro s jehlancovou střechou. Obrannému charakteru věže i celého kostela by mohla nasvědčovat rovněž ohradní hřbitovní zeď, v jejíž hmotě jsou na stejném obraze vidět střílny (obr. 11, 12).³²

Přestavba kostela na konci 14. století

Zásadní a velmi kvalitní stavební etapu kostela v Nezamyslicích znamenala jeho adaptace a rozšíření v posledním desetiletí 14. století.³³ Tehdy byl stržen zřejmě polygonální závěr presbytáře a na jeho jižní obvodovou zeď a jihovýchodní nároží zvonice s odstupem 0,4 m navázalo obvodové zdivo nového kněžiště na křížovém půdorysu.³⁴ U této části stavby prakticky schází sokl; vyskytuje se jen na krátkém úseku na čele opěrných pilířů, jejichž tvarosloví odpovídá realizaci díla koncem 14. století. Nová část presbytáře však vyrůstala již na prudkém svahu, a tak se jeho podlaha dostala vysoko nad rostlý terén. Založení a zajištění stavby pomocí opěrných pilířů bylo tehdy komplikované a projevuje se i dnes v mírném posunu části

kněžiště ze svahu a v popraskání obvodových zdí. Presbytář je sklenut nad oltářem síťovou klenbou složenou z trojprásků a příčného vodorovného žebra a ve zbývajících částech čtyřmi poli křížové žebrové klenby, kterou mimo starší západní pole podpírají při stěnách válcové přípory. Až dosud ne zcela postřehnutý, ale důležitý detail klenby představují kruhové svorníky, které nejsou osazeny jen ve středu jednotlivých klenebních polí, ale také ve vrcholu dělicích žeborů po obvodu křížové klenby střední části křížového půdorysu (obr. 13).

Interiér osvětlovalo původně devět velkých kružbových oken,³⁵ která umocňovala působení vzrovného, proporčně převýšeného prostoru, jemuž dostatek světla dával patřičný dojem lehkosti. Bohatá kružbová výzdoba se zachovala v úplnosti jen u tří oken: na jižní a severní straně a v severní části východní stěny závěru.³⁶ Jejich plaménkové motivy nasvědčují dosahu vlivu tvorby pražské katedrální huti.³⁷ Druhá okenní kružba ve východní zdi závěru kněžiště byla zjednodušeně doplněna při pozdější opravě, zatímco charakter okenní výplně v jeho jižním rameni prozrazuje výměnu v historizujícím duchu až někdy na přelomu 16. a 17. století.³⁸ Kružbové okno v jižní stěně blíže vítěznému oblouku se naopak jeví oproti architektuře presbytáře jako vývojově starší. Svými rozměry sice odpovídá zbývajícím oknům, ale na rozdíl od nich postrádá ostění s širokým výžlabkem provedené z opracovaných kvádrů. To ukazuje na jeho dodatečné prolomení, při němž by bylo velmi obtížné vkládat profilované části ostění do staršího zdiva; nanejvýš velké díly každého ostění se totiž většinou osazovaly průběžně, současně s prováděním zdiva stavby. Velmi neobvyklý a slohově starší tvar okenní kružby by sám o sobě nemusel znamenat zásadní rozdíl oproti době, kdy vznikala ostatní ostění. Okna na východní straně příčných ramen presbytáře byla v minulosti zbavena kružeb a posléze zadržena, takže je z nich dnes patrný jen obvod kamenného ostění s lomeným záklenkem (obr. 14). – Existenci, případně stav okna na severní straně kněžiště nelze kvůli přístavbě barokní sakristie ověřit.

32 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 71. – Podobu jihozápadní věže zachycuje především votivní obraz týkající se zázraku, jenž se odehrál po tragické události v Nezamyslicích 4. 8. 1626 (obr. 11). Nepříliš čitelné, přesto důležité zobrazení kostela s dvojicí věží nabízí také mapa panství Žichovice z roku 1755 (obr. 12). Za upozornění na obě tato vyobrazení děkuji MgA. J. Šlechtovi.

33 MENCL, V., cit. 19, s. 130, 132. UPČ 2, s. 473. LÍBAL, D.: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*, s. 201. BENEŠOVSKÁ, K., c. d., s. 238. LÍBAL, D., cit. 15, s. 279. KUTHAN, J.: *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců*, 1. díl, s. 332. BARTOVÁ, V., cit. 19, s. 112. Táž, cit. 7, s. 95. Táž, cit. 17, s. 166.

34 Svislá spára určující místo přístavění zdi nového kněžiště ke hmotě věže je patrná průhledem mezi stupni dřevěného schodiště, které stoupá ke vchodu do patra zvonice. Na to upozornila BARTOVÁ, V., cit. 17, s. 159.

35 Deváté okno na severní straně je s velkou pravděpodobností zakryto střechou sakristie. Jeho podobu nebylo možné ověřit.

36 MENCL, V.: *Vývoj okna v architektuře českého středověku*, s. 219, tabulka č. 1–2, s. 222.

37 Na to upozornil SOMMER, J., c. d., nestr.

38 Srov. charakter kružeb kaple sv. Rocha postavené v letech 1603–1612 na nádvoří strahovského kláštera v Praze. UPP 4, s. 59–62.

Obr. 13. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Klenba střední části a závěru kněžiště. (Foto R. Lavička, 2015)

O zvýšení a zapojení západní části staršího presbytáře do novostavby kněžiště na křížovém půdorysu na konci 14. století svědčí odhalené ostění menšího lomeného okna na jižním průčelí, jak již bylo zmíněno výše. V interiéru je kromě toho vidět odlišné provedení klenební konstrukce, kterou v rozích klenebních polí nové části podchycují při stěnách válcové přípory vyrůstající od podlahy a přízední žebra polovičního profilu. Naproti tomu v západním poli vybíhají klenební žebra při vítězném oblouku z kuželových konzol zapuštěných do obvodového zdiva; z pochopitelných důvodů se zde rezignovalo na vybourání kapes v existujícím lomovém zdivu a na vsazení opracovaných prvků klenebních přípor.

V literatuře dosud zůstávala opomíjena dvojice reliéfních znakových štítků ve vrcholu nárožních opěráků závěru kněžiště, tedy v pohledově významném a čestném místě za hlavním oltářem na východním průčelí stavby.³⁹ Na severovýchodním pilíři se nalézá nakloněný erbovní štítek s figurou kotoúče, náležející hypoteticky řádovému knězi Janu z Předbořic, jenž je v letech 1395 a 1396 doložen jako rektor (duchovního správce) kostela v Nezamyslicích. Na protějším, jihovýchodním opěráku je umístěn nakloněný erbovní štítek s figurou kůlu, jenž by mohl reprezentovat Janova současníka ve funkci nezamyslického probošta. S ohledem na erbovní znamení totožné s tím, jaké je na pečetích pozdějšího břevnovského opata Žibřida (1409–1419), lze předpokládat, že erb s kůlem v Nezamyslicích patří jemu a že právě on zde v době vrcholně gotické přestavby kostela zastával proboštský úřad. Oba znaky potvrzují nejen obvyklou soudobou snahu stavebníků prezentovat se a uchovat vlastní památku pro

budoucí generace, ale i obecně přijímané řazení výstavby vrcholně gotického kněžiště kostela v Nezamyslicích do devadesátých let 14. století s tím, že k jejímu dokončení mohlo dojít kolem roku 1400.

Presbytář nezamyslického kostela nejen svou půdorysnou kompozicí, ale i formálním aparátem vykazuje hned několik souvislostí s kněžištěm kostela sv. Jiljí v Blanicích a kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bavorově.⁴⁰ Blanicový kostel však nesnese kvalitativní srovnání s presbytářem v Nezamyslicích, přičemž názor o příbuznosti staveb odvozený jen z jejich půdorysného typu by mohl být zavádějící. Někteří autoři spatřují tvarovou blízkost kružeb nezamyslického kněžiště s okenními kružbami zvonového patra věže kostela Narození Panny Marie v Miličíně.⁴¹ Výše zmíněné kružby a pravouhlý závěr s dvojicí oken a osovým opěrákem svědčí o vazbách na pražskou lucemburskou architekturu poslední čtvrtiny 14. století (např. Praha, kostel sv. Martina ve zdi).⁴² Spíše než hledání souvislostí mezi kostelem v Nezamyslicích a formálně příbuznými stavbami na rožmberském panství (Blаницe,

39 Za určení erbů děkuji Mgr. V. Červenkoví. Blíže viz ČERVENKA, V.: *Poznámky k heraldickým památkám v kostele v Nezamyslicích*, s. 44–47.

40 SOUKUP, J.: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století*, 33. díl, s. 3–26, 327–335.

41 MENCL, V., cit. 19, s. 132. BENEŠOVSKÁ, K., c. d., s. 238. Pro torzálnost kružby oken ve věži kostela v Miličíně nelze uvedený předpoklad věrohodně posoudit.

42 MENCL, V., cit. 19, s. 101, 104.

Obr. 14. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Pohled na kněžiště od jihovýchodu. (Foto R. Lavička, 2015)

kostel sv. Jiljí; Bavorov, kostel Nanebevzetí Panny Marie; Miličín, kostel Narození Panny Marie; Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla a další),⁴³ je pravděpodobnějším vysvětlením, že všechny uvedené stavby byly inspirovány a ovlivněny prostřednictvím svých patronů (klášter v Břevnově, Rožmberkové) dílem soudobých stavebních hutí přímo z Prahy a bez bližších souvislostí navzájem.⁴⁴

Vzhledem k charakteru ukončení dvojice opěrných pilířů obou nároží lodi kostela v Nezamyslicích a podle armatury jejich nároží z kvádrů se zdá, že tyto opěráky vznikly současně se stavbou kněžiště na konci 14. století nebo v době od ní nepříliš vzdálené. Ke starším nárožím byly přizděny dodatečně, jak lze soudit z absence kamenicky zdůrazněného soklu, jenž jinak obíhá prakticky po celém obvodu lodi. Při styku jihozápadního pilíře s jižní stěnou je nad terénem, na místech s poškozenými omítkami dobře patrné, jak sokl lodi proniká zdívkou opěráku, přísazeným k němu na spáru. Otázkou zůstává důvod pro zřízení obou opěráků někdy během 14. století. Podle jednoho názoru souvisela výstavba jihozápadního pilíře se vznikem koutové věže, přičemž druhý opěrák by byl známkou nikdy nerealizovaného úmyslu vystavět ještě druhou, severozápadní koutovou věž.⁴⁵ Účel opěráků může být vysvětlen rovněž srovnáním se současnou situací, kdy východní část presbytáře postavená na svahu vykazuje statické

poruchy způsobené konfigurací terénu a posunem základových partií. Na západní straně kostela není spád terénu sice tak výrazný, ale i zde se již ve středověku mohly projevit podobné problémy se statikou, kterým měly dodatečně přizděné pilíře zabránit, nebo je alespoň omezit.

Při opravě fasád kostela v šedesátých letech 20. století byl na jižním průčelí lodi, vlevo od vstupní předsíně, nalezen zazděný lomený portál se štukovou paspartou vrcholící lilií (obr. 15),⁴⁶ jehož východní stojku zakrývá zvenčí opěrný pilíř. Jednalo se zřejmě o hlavní vstup do chrámové lodi. Ten vzal za své – jak ukazuje jeho částečné zakrytí nejen pozdním gotickým opěrákem na jižním průčelí, ale také přizděním pilířem v interiéru – při vzniku trojlodní chrámové síně se sklípkovými klenbami. Podle profilace ostění složené z hruškovců navzájem oddělených výžlabky lze

43 RADOVÁ, M.; RADA, O.: *Sklípková klenba a prostor*, s. 450.

44 Z nedávného studia vyplynulo zřejmě ovlivnění architektonického pojetí zvonice kostela sv. Víta v Českém Krumlově soudobou architekturou v Praze kolem roku 1350. LAVIČKA, R.: *Kostel sv. Víta v Českém Krumlově*, s. 356–357.

45 SOMMER, J., c. d., nestr.

46 MENCL, V., cit. 11, s. 18. Týž: *Výtvarný vývoj středověkých omítek*, s. 45, 47, uvádí vznik portálu již na počátku 14. století (odhadem 1310–1320).

Obr. 15. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Zazděný gotický vstupní portál na jižní straně lodi – detail vrcholu pasparty s motivem lilie. (Foto R. Lavička, 2015)

portál časově zařadit do doby přestavby kostela v letech 1390–1400. Nejspíš stejně starý je kružbový vlys s motivem lilie, téměř stejným jako ve vrcholu pasparty jižního portálu, namalovaný na omítce stěn uvnitř lodi po celém obvodu jejího kdysi plochého dřevěného stropu, včetně stěn koutové věže (obr. 16).

Pozdně gotické úpravy na konci 15. a v první polovině 16. století

Zhlaví odřezaných dubových trámů v jižní a severní zdi nad oknem a pozůstatek trámu pro zavěšení zvonu(?), zhotovených ze dřeva skáceného v letech 1483–1485, prokazují soudobou stavební úpravu zvonového patra severní věže. Trám podlahy posledního patra pochází z dubu poraženého v letech 1484–1485;⁴⁷ dnes však již nelze s jistotou rozhodnout, zda adaptaci tohoto prostoru vyvolalo pořízení nového velkého zvonu a potřeba jeho zavěšení, nebo se jednalo jen o stavební údržbu a opravu tehdy už více jak sto let staré střechy a zvonového patra.

Při severní stěně závěru kněžiště byl v pozdní gotice vztyčen kamenný sanktuář o výšce téměř 7 m. Uchoval si dodnes stopy své původní barevnosti. Věžovitý objekt na válcové noze nese dvojbokou schránku na Nejsvětější svátost s jednou původní mříží a dvoupatrový nástavec v podobě vysoké kamenné fiály posázené vimperky a drobnými fiálami s kraby. V nikách nástavce, jenž připomíná monstranci, nepochybně stála socha Bolestného Krista a dalšího světce, nebo Panny Marie. Na spodní straně schránky se v čele nalézají dva k sobě navzájem přivrácené kolčí štítky s erby Půty Švihovského z Rýzmběrka (†1504) a jeho manželky Bohunky z Lomnice († po roce 1505), které určují rok 1504 jako *terminus ante quem*

Obr. 16. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půda lodi. Pozůstatky kružbového pásu s motivem lilie malovaného na omítce svislých stěn včetně koutové věže. (Foto R. Lavička, 2015)

vzniku díla. Záhadou dosud zůstával třetí menší erb, někdy přisuzovaný pánům z Třebomyslic (snad Oldřichu z Třebomyslic), i když měli v té době majetky docela jinde – na Prachaticku a koncem 16. století přesídlili na Moravu.⁴⁸ Tento erb s volskými (buvolími) rohy doplněnými na každé straně trojicí lidských rukou s velkou pravděpodobností patřil Zachařovi z Opatovic, jenž je v letech 1488 až 1509 archivně doložen jako purkrabí na nedalekém hradu Rabí, tedy ve službách Půty Švihovského z Rýzmběrka a pak ještě i jeho synů. Ostatně u listiny z roku 1488 se zachovala pečeť se Zachařovým erbem, na kterém lze bezpečně rozpoznat buvolí rohy posázené lidskýma ručkama.⁴⁹

Prakticky všichni badatelé až dosud řadili vznik nezamyslického sanktuáře buď neurčitě do doby jagellonské kolem roku 1500, nebo krátce před rok 1504.⁵⁰ Architektura a tvarosloví sanktuáře, jako je třeba válcová noha, obilouky na způsob oslího hřbetu nebo křížové kytky a krabi, vykazuje nápadně příbuzné znaky s trojdielnou arkádou empory v kapli na hradě Švihov. Jelikož je stavba této empory na náklad Půty Švihovského časově přesně určena nápisovými deskami s textem: „[...] fecit Anno domi[ni] MCCCCXXXVIII“, můžeme – též s ohledem na tehdejší majetkoprávní provázání Švihova, Rabí a Nezamyslic – soudit s velkou jistotou, že nezamyslický sanktuář pochází z doby kolem roku 1490, je projevem donátorství Půty Švihovského z Rýzmběrka a jeho manželky Bohunky z Lomnice a že na jeho pořízení významně přispěl rovněž purkrabí Půty Švihovského na Rabí, Zachař z Opatovic.⁵¹

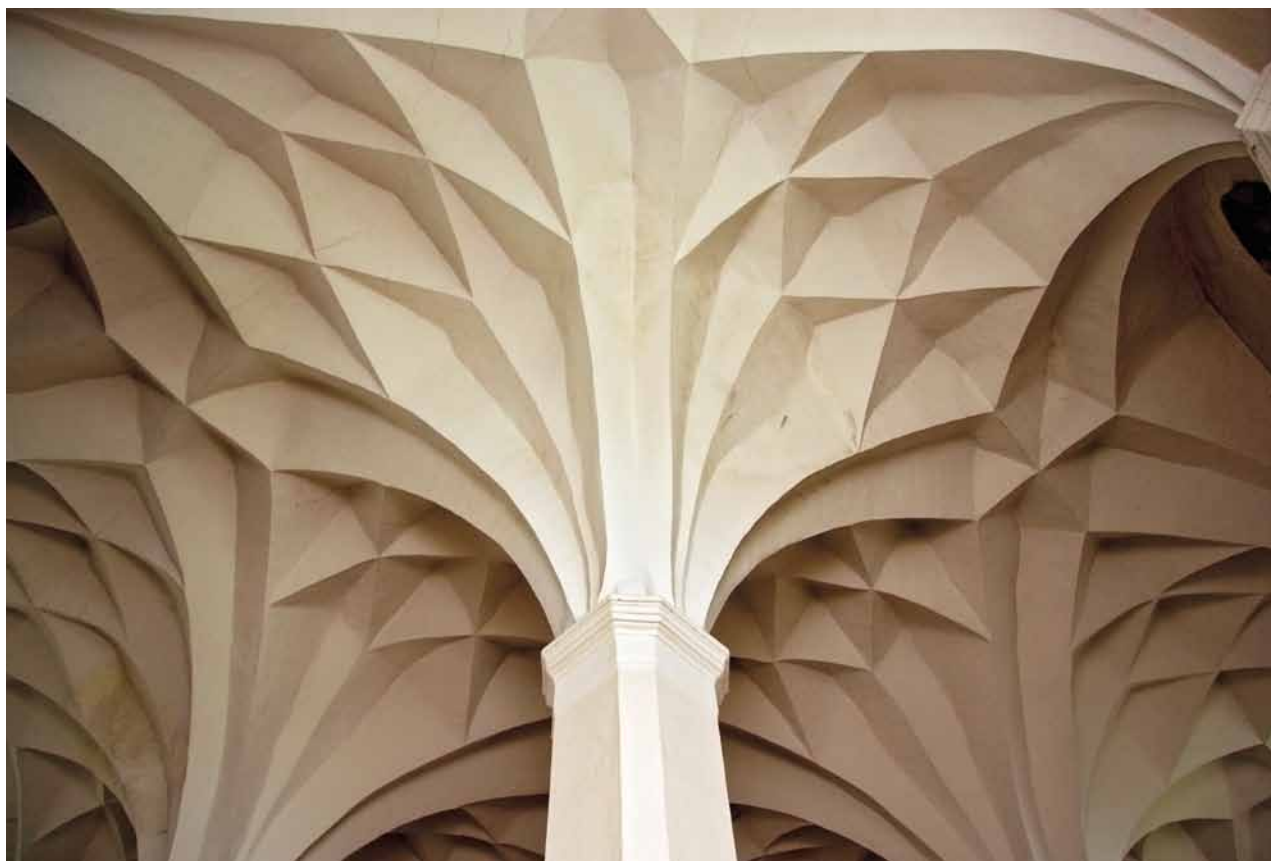
47 KYNCL, J., c. d., tabulka, vzorek č. 37–39.

48 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 78. MUDRA, A.: *Středověké interiéry a vybavení kostelů v jihozápadních Čechách*, s. 150.

49 ČERVENKA, V., c. d., s. 46.

50 LEHNER, J., c. d., s. 28, 32. ANONYM, c. d., s. 177, 178. *Jihočeská pozdní gotika 1450–1530*, s. 112. UPČ 2, s. 473. HOŘEJŠÍ, J.: *Pozdně gotická architektura*, s. 526. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 19, s. 191. KUTHAN, J., cit. 33, s. 332. BARTOVÁ, V., cit. 7, s. 95. MUDRA, A., c. d., s. 150.

51 K hradní kapli na Švihově naposled ZÁRUBA, F.: *Švihov, hradní kaple Panny Marie*, s. 103, kde je uvedena i starší literatura.

Obr. 17. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Trojlodní síň. Sklípkové klenby v pohledu od jihozápadu. (Foto R. Lavička, 2015)

Dendrochronologická analýza přinesla zásadní poznatky o stáří krovů a o stavebních úpravách kostela v první a druhé čtvrtině 16. století. Dnešní krov nad presbytářem provedli tesaři z jedlí skácených mezi lety 1512–1514, nejspíš jako náhradu za snad už staticky nevyhovující nebo poškozenou konstrukci krovu a střechy z konce 14. století.⁵²

Krov nad síňovým trojlodím je zhotoven ze smrků poražených mezi lety 1529–1530.⁵³ Výsledky analýzy stáří použitého dřeva v jihozápadní části krovu prokazují, že se tehdy nad střechu lodi stále ještě zvedala jihozápadní koutová zděná věž, která vzala za své až při velkých úpravách chrámové stavby v době kolem roku 1800, zatímco její místo doplnila roubená konstrukce z jedlí vytěžených mezi lety 1798 a 1799.⁵⁴

V případě krovu nad trojlodím kostela v Nezamyslicích přinášejí jindy přesvědčivé dendrochronologické poznatky naopak několik nejasností. S ohledem na známou a převažující stavební praxi lze soudit, že obvykle nad určitým prostorem interiéru nejdříve vznikl krov a střecha a teprve až potom byl interiérově opatřen stropem, popřípadě zaklenut, přičemž stáří dřeva použitého na stavbu krovu zpravidla znamená *terminus post quem* provedení klenební konstrukce. V literatuře se však až dosud všeobecně udává, že sklípková klenba trojlodní síně kostela v Nezamyslicích pochází z počátku 16. století, tedy ještě z doby Půty Švihovského z Rýzmburka.⁵⁵ Podle nedávno zjištěného stáří krovu by tomu však mělo být až po roce 1530 (?; obr. 17, 18).

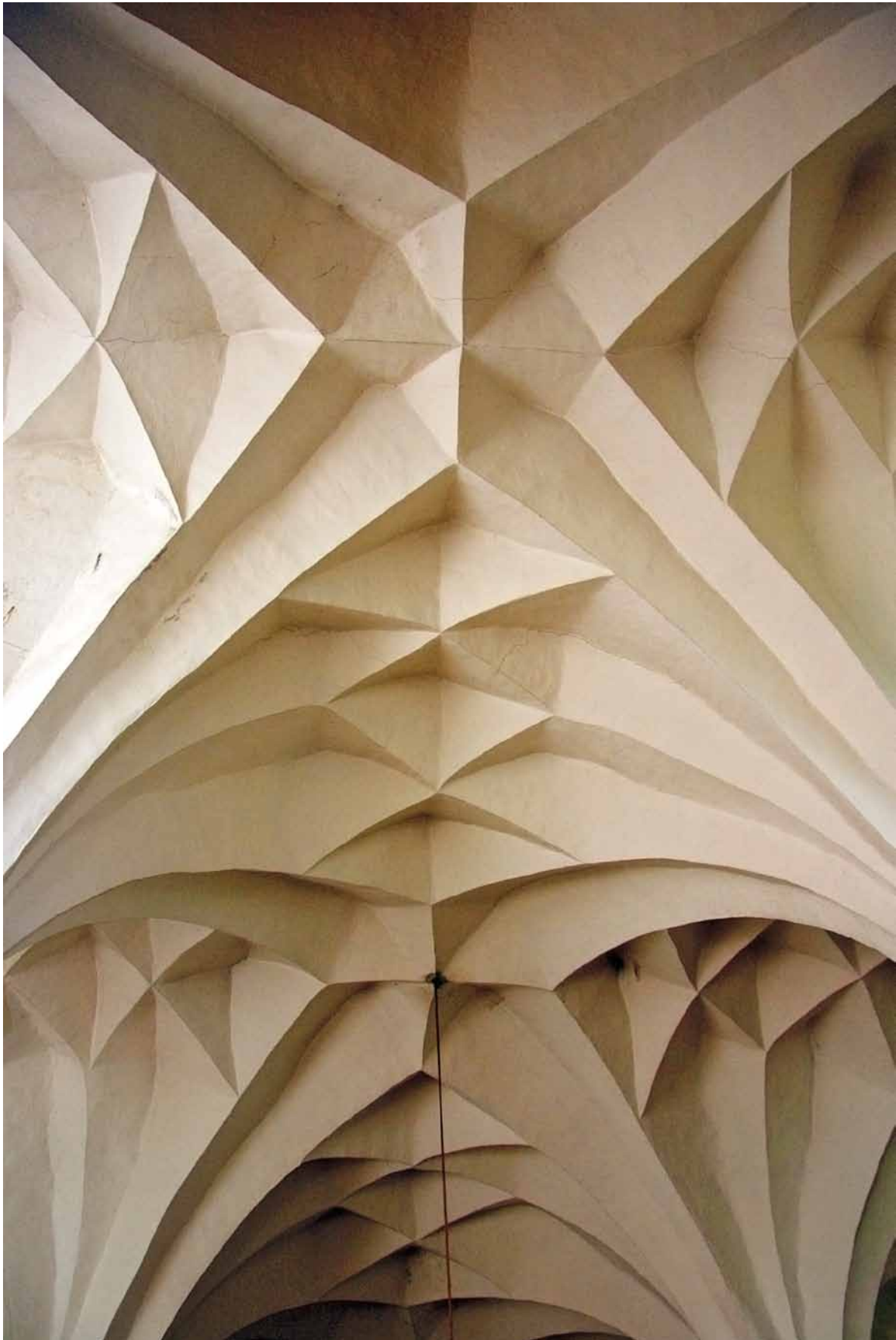
V právě zmíněných souvislostech je třeba si uvědomit, že postup, kdy nejdříve vznikne krov a střecha a teprve až pak stropní konstrukce v interiéru, platí takřka bez výjimek tehdy, kdy je svislé nosné zdivo prakticky současně se stavbou krovu. Jak už bylo uvedeno výše, obvodové zdi lodi kostela v Nezamyslicích pocházejí z první poloviny 14. století a musely tak na přelomu 15. a 16. století už více jak sto padesát let nést předchozí krov se střechou a pod ním strop. Nabízí se dvě vysvětlení: buď vzal kolem roku 1530 za své starý krov a náhradou za něj vznikl současně krov nový a následně byly do interiéru chrámové lodi upravené jako síňové trojlodí vloženy sklípkové klenby, vnesené hranolovými pilíři a přízdními polopilíři s okosenými hranami, anebo byl interiérově sklenut už na počátku 16. století ještě pod starým krovem, jenž by ovšem v tomto

52 KYNCL, J., *c. d.*, tabulka, vzorek č. 13–18.

53 Týž, tabulka, vzorek č. 1–8.

54 Týž, J., *c. d.*, tabulka, vzorek č. 9–12.

55 Např. RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M.: *Sklípková klenba*, s. 228. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 43, s. 452. *Jihočeská pozdní gotika 1450–1530*, s. 111. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 19, s. 191. KUTHAN, J., cit. 33, s. 332. BARTOVÁ, V., cit. 19, s. 113. Táž, cit. 7, s. 95. KUTHAN, J.: *Ke středověké sakrální architektuře v jihozápadních Čechách a jejím historickým kořenům*, s. 77. BARTOVÁ, V., cit. 17, s. 169. – Výjimku z převládajícího názoru tvoří MENCL, V.: *Architektura*, s. 155, jenž za stavebníka sklípkových klenb v kostele Nezamyslicích označil bez bližšího zdůvodnění Jindřicha, syna Půty Švihovského.

Obr. 18. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Trojlodní síň. Sklípkové klenby v jižní lodi v pohledu od východu. (Foto R. Lavička, 2015)

případě už dosluhoval, aby byl kolem roku 1530 zbourán a nahrazen krovem, jenž existuje s několika dílčími mladšími úpravami dodnes. Otázkou zůstává, zda by konstrukce staršího krovu a statika stavby vůbec umožňovaly vyzdít sklípkové klenby bez dalších přídatných stavebně-technických opatření.

Jisté je, že před zaklenutím trojlodí muselo být do chrámové lodi vestavěno celkem pět hranolových pilířů s okosenými hranami a římsovými hlavicemi (místo šestého posloužilo severovýchodní nároží koutové věže) a že při stěnách a věži vyrostly zděné přípory se stejnými hlavicemi. Teprve na tyto nové podpory byly vloženy sklípkové klenby, jimiž je uzavřen i prostor hudební kruchty; klenebních polí je jedenáct a koutová věž zaujímá místo pole dvanáctého. Z vnějšku byly na severní a jižní straně připojeny ke starším obvodovým zdem trojlodí na svistou spáru hranolové opěrky, opatřené dnes nízkou pultovou střechou. Přístavba opěraku na jižní straně a s ním souvisejícího přízedního pilíře v interiéru způsobila, jak už bylo výše zmíněno, zrušení gotického portálu do chrámové lodi. Nový jižní vchod se otevřel východněji, v místech dnešního vstupu. Druhý, rovněž pozdně středověký vstup vznikl v opačné poloze, v severní zdi; uvnitř kostela je dnes zakryt barokním oltářem, zatímco jeho vnější kamenné ostění bylo odhaleno po roce 1960.⁵⁶ Obvodová zeď lodi byla zvýšena zhruba o 0,5 m, jak dokládá nová korunní římsa z cihelných tvarovek (římsovek s výžlabkem), osazená v nadezdívce nad původní kamennou hlavní římsou. Důsledkem této úpravy bylo nadezdění západního štítu o nejméně 0,4 m, což lze na půdě odvodit podle spárů při jeho severním okraji. Stejným způsobem a ve stejné době byly zvýšeny oba nárožní opěrky při západním průčelí kostela, přičemž bylo použito cihelné zdivo bez kamenné nárožní armatury.

Pro určení stáří kleneb nezamyslického trojlodí je třeba rovněž sledovat jejich místo ve skupině staveb se sklípkovými klenbami na jihu a jihozápadě Čech. V literatuře bylo již několikrát poukázáno na těsné formální vazby mezi sklípkovými klenbami v Nezamyslicích, v dvoulodí kostela Nanebevzetí Panny Marie v Blatné (klenby vloženy do prostoru mezi starší obvodové zdi v letech 1510–1515), která leží přibližně 25 km severovýchodně od Nezamyslic a patřila ve své době pánům z Rožmitálu,⁵⁷ a také v dvoulodí kostela sv. Petra a Pavla v blízkých Bělčicích (kolem 1515), které tehdy vlastnili Běšínové z Běšin.⁵⁸ Půta Švihovský z Rýzmburka založil roku 1501 na předměstí Horažďovic, v místech starší kaple, kostel sv. Michala a při něm klášter františkánů observantů.⁵⁹ Sklípkové klenby posloužily k zaklenutí kaple, kapitulní síně a křížové chodby a svým typem mají blízko ke klenbám ambitu františkánského kláštera v Bechyni (1500–1510).⁶⁰ Vzhledem k brzkému úmrtí zakladatele lze předpokládat, že se za jeho života podařilo v Horažďovicích dokončit jen klášterní kostel, jenž mimo jiné svou konstrukcí s dovnitř vtaženými pilíři a žebrovou klenbou připomíná kostel Nejsvětější Trojice zbudovaný při hradu Rabí za Půtovy éry (kolem 1500).⁶¹ Jelikož se v roce 1519 konala v horažďovickém klášteře kapitula řádové provincie, je pravděpodobné, že sklípkové klenby svým provedením blízko bechyňskému ambitu (1500–1510) byly zde provedeny kolem roku 1515.

Františkánský klášter s kostelem Nanebevzetí Panny Marie v Bechyni vznikl postupně od devadesátých let 15. století založením nového kněžiště (sedile s letopočtem 1491). Před rokem 1500 došlo k uzavření klášterního dvoulodí stejným typem sklípkové klenby, jaký byl použit v období let 1499–1501 i pro dvoulodí kostela sv. Petra a Pavla v nedaleké Soběslavi.⁶² Vzhledem k tomu, že bechyňský klášter hostil v roce 1513 zasedání kapituly provincie františkánů, lze předpokládat, že zdejší celá křížová chodba byla opatřena sklípkovými klenbami někdy během prvního desetiletí 16. století.⁶³

Roku 1495 byl založen klášter pavlánů v Kuklově nedaleko Českého Krumlova. Letopočet 1509 na okně v patře rizalitu ve východním křídle konventu a vstupní portál v jihozápadní části křížové chodby s letopočtem 1514 v nadpraží řadí sklenutí ambitu sklípkovými klenbami, dnes již zaniklými, do doby kolem roku 1515.⁶⁴

Vznik sklípkových kleneb trojlodí nezamyslického kostela by bylo možno spojit na základě srovnání forem a doby výstavby příbuzných staveb (Blatná, Bělčice, Horažďovice, Soběslav a Kuklov) s dobou kolem roku 1515. Tomu by ostatně nepřímo nasvědčovala dendrochronologická analýza krovu nad kněžištěm (1512–1514), prokazující významnou stavební aktivitu na kostele v Nezamyslicích právě kolem roku 1515. Zdánlivě v rozporu s tím je datace krovu nad trojlodím, jenž pochází z roku 1530 nebo doby krátce poté.

Lze předpokládat, že sklípkové klenby byly v Nezamyslicích provedeny již kolem roku 1515. To by znamenalo, že nový krov vznikl náhradou za krov předchozí, s časovým odstupem přibližně jen patnácti až dvaceti let. Jako by převrácený stavební postup by napovídal situaci, kdy starší a dosud vyhovující krov náhle doslouží, poškodí jej vichřice nebo oheň, a proto se musí vyměnit. Ostatně i v případě nezamyslického kněžiště mohla být náhrada krovu v době kolem roku 1515 vyvolána špatným technickým stavem tesařského díla, neboť tehdy se stavba kostela podle všeho jinak výrazně neupravovala. Bylo by pochopitelné, kdyby v návaznosti na to stavebník obrátil svou pozornost na úpravy chrámové lodi včetně jejího zaklenutí. Názoru o časnějším vzniku sklípkových kleneb

56 MENCL, V., cit. 11, s. 18.

57 RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 19, s. 164–165. LAVIČKA, R.; ČERVENKA, V.: *Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Blatné*, s. 92–98.

58 RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 43, s. 452. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 19, s. 163. LAVIČKA, R.; ČERVENKA, V., c. d., s. 80–81, 96–97.

59 RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., c. d., s. 227–228. VLČEK, P. et al.: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 228.

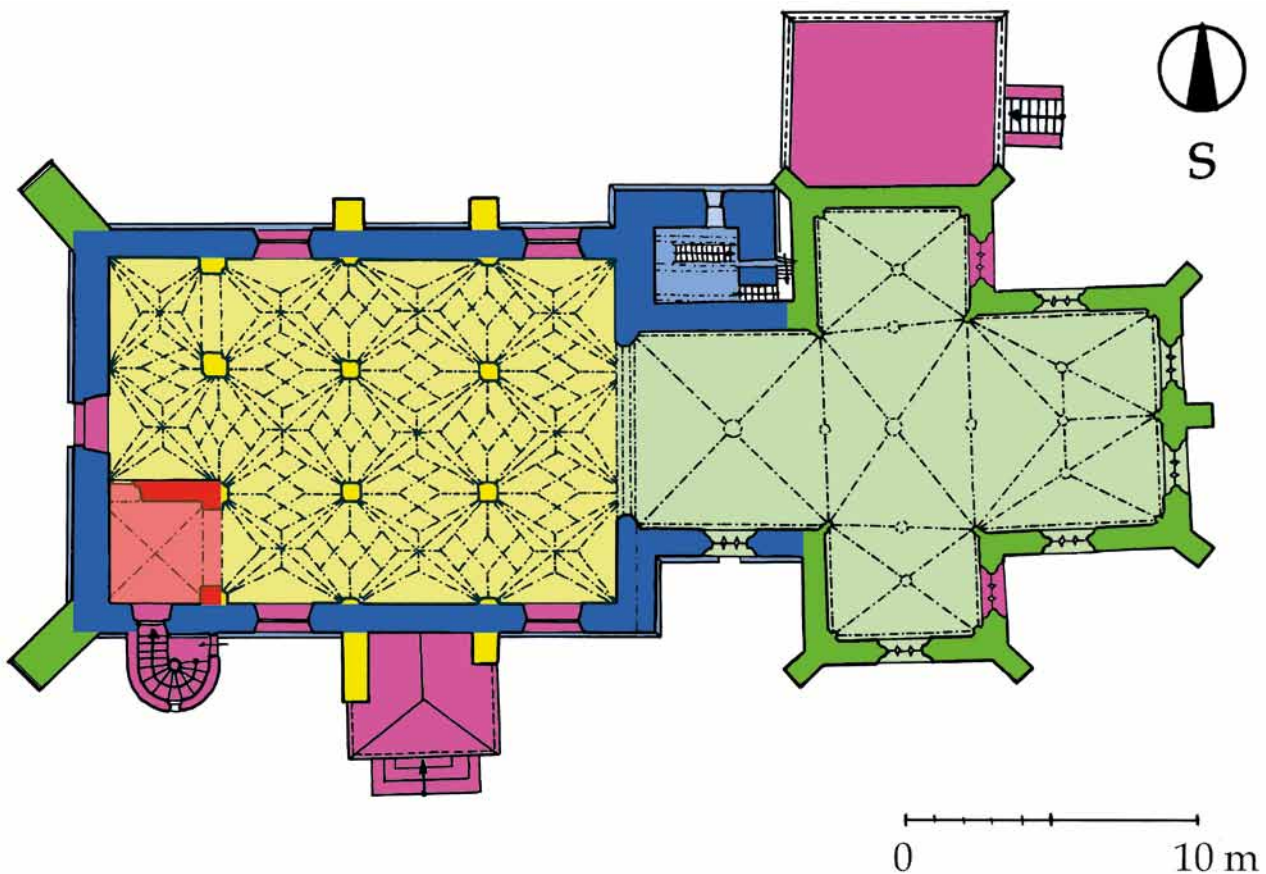
60 RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., c. d., s. 227. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 43, s. 448. VLČEK, P. et al., c. d., s. 169–171. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 19, s. 173.

61 ZÁRUBA, F.: *Rabí, hradní kostel Nejsvětější Trojice*, s. 99–100, včetně přehledu starší literatury.

62 RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M., c. d., s. 227. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 43, s. 449. Titiš, cit. 19, s. 204. LAVIČKA, R., cit. 22, s. 284–287.

63 RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 19, s. 161–162.

64 VLČEK, P. et al., c. d., s. 185. RADOVÁ, M.; RADA, O., cit. 19, s. 188. LAVIČKA, R., cit. 22, 226–229.

Obr. 19. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Půdorys v úrovni kleneb trojlodí a presbyteria. Stavebněhistorická analýza s důrazem na středověké dějiny stavby. Základní barevné rozlišení: modře asi 1325–1350 (plochostropá loď, pozůstatky staršího polygonálního kněžiště a severní věž), červeně asi 1350–1390 (věž v jihozápadním koutu lodi), zeleně asi 1390–1400 (kněžiště, opěrky na nárožích západního průčelí), žlutě asi 1515–1530 (úprava lodi na trojlodní síň včetně sklípkových kleneb), fialově 17. a 18. století (západní vstup, okna lodi, schodiště na kruchtě, jižní předsíň, sakristie, zazdění dvou oken v kněžišti). (Zpracoval R. Lavička, 2015)

nezamyslického trojlodí nasvědčuje také skutečnost, že právě v době před a kolem roku 1515 působili mistři znalí této klenební techniky v nedalekých Horažďovicích, Blatné, Bělčicích i v poměrně vzdáleném Kuklově, přičemž ve svém bližším i vzdálenějším okolí se nepochybně jeví jako významný vizuální podnět a zdroj inspirace. Při pozdější realizaci klenby by musel stavebník, nepochybně Půtův syn Jindřich Švihovský (†1551), shánět jiné mistry obeznámené s poměrně složitým způsobem sklípkového klenutí, ale žádní takoví tu již nepůsobili, nebo pracovali ve vzdálenější oblasti na českomoravském pomezí (Slavonice, Telč).⁶⁵ Navíc v třicátých letech 16. století byli Švihovští z Rýzmburka ve svízelné finanční situaci. I z toho důvodu je málo pravděpodobné, že by se zároveň podíleli na vzniku sklípkových kleneb kostela v Nezamyslicích.

Lze souhlasit s názorem, že pozdně gotická stavební etapa se sklípkovými klenbami kostela v Nezamyslicích je významným dokladem přenosu technických dovedností a zkušeností ze staveb františkánského řádu (Bechyně, Kuklov u Brlohu, Horažďovice) na realizace v jejich okruhu. V případě síňového trojlodí nezamyslického kostela sehrál při volbě typu klenby roli prostředníka nejspíš klášter františkánů v Horažďovicích. Jako inspirace mohlo posloužit i sklípkové zaklenutí dvoulodí kostela Nanebevzetí Panny Marie v Blatné, zhotovené za života Půtova švagra

Zdeňka Lva z Rožmitálu (†1535). Pravděpodobný objednavatel sklípkových kleneb v Nezamyslicích Jindřich Švihovský (†1551) studoval se svým bratrem Vilémem v letech 1488–1489 na univerzitě v Lipsku. Tedy přímo v Sasku, kde se krátce předtím zrodila a vlivem díla mistra Arnolda Vestfálského na Albrechtsburgu v Míšni rozšířila sklípková klenba, mohl poznat tehdy tento docela nový způsob klenutí.⁶⁶ Jindřicha jako stavebníka bezpochyby silně ovlivňovala také přání, politika, mecenášství a stavební podniky jeho otce a dále jeho strýce, jímž byl Zdeněk Lev z Rožmitálu.

Souhrnně na závěr vyjádřeno, během první poloviny 14. století vyrostl na místě starší, bližze neznámé svatyně v Nezamyslicích kostel téměř dnešního půdorysného rozsahu nejspíš s polygonálně ukončeným kněžištěm opatřeným po obvodu opěrky a s věží na severní straně. Průzkum a rekonstrukce jednotlivých stavebních etap kostela vyloučily předpoklad, že severní věž je románského původu. Někdy v druhé polovině 14. století byla do jihozápadního koutu chrámové lodi vestavěna věž, jejíž účel není zatím docela jasný, a při tom byl upraven západní štít kostela. V období mezi lety 1390–1400 vyrostlo nové kněžiště

65 LHOTÁK, J.; TEJČEK, M., c. d., s. 35.

66 Tamtéž.

na půdorysu rovnoramenného kříže, a to s využitím staršího zdva v západní části, které bylo při té příležitosti zvýšeno. Erbovní štítky na dvou nárožních opěrácích závěru prozrazují, že kněžské pochází z doby působení řádových kněží Jana z Předbořic (1395–1396) a Žibřida (kolem roku 1400), dosazených sem z kláštera benediktinů v Břevnově. Zřejmě až v této etapě stavby byl zřízen hlavní jižní portál do lodi kostela s ozdobnou štukovou paspartou a kružbový pás malovaný na stěnách po obvodu tehdy plochého dřevěného stropu uvnitř lodi, jenž je dosud patrný z její půdy. Kolem roku 1485 prošlo úpravami zvonové patro severní věže. Zřejmě již kolem roku 1490 vznikl v presbytáři věžovitý sanktuář s erby Půty Švihovského z Rýzmburka († 1504), jeho manželky Bohunky z Lomnice († po roce 1505) a menším erbem Zachaře z Opatovic, purkrabího na nedalekém hradu Rabí (1488–1509). V roce 1514 nebo krátce nato došlo k výměně starého krovu za nový přinejmenším nad hlavní – střední částí presbytáře. Z rozboru formálních znaků a souvisejících staveb opatřených sklípkovými klenbami v jižních a jihozápadních Čechách (Horažďovice, Blatná,

Bechyně, Kuklov u Brlohu) vyplývá, že nejspíš v době kolem roku 1515 nechal Půtův syn Jindřich Švihovský († 1551) upravit loď nezamyslického kostela na síňové trojlodí se sklípkovými klenbami. V roce 1526 byly pořízeny pro kostel dva zvony od mistra Bartoloměje z Prahy, roku 1538 zhotovil neznámý mistr třetí zvon.⁶⁷ Zřejmě pro svůj špatný technický stav nebo náhlé poškození vzal za své v roce 1530 nebo krátce poté krov nad trojlodím, jenž byl současně nahrazen krovem novým. Toto pozdně gotické tesařské dílo existuje dodnes. Jím se uzavřel stavební vývoj kostela v Nezamyslicích ve středověku (obr. 19).

Článek vznikl jako součást vědeckovýzkumné práce Národního památkového ústavu v rámci úkolů DKRVO, podporované z dotace Ministerstva kultury. Stal se také podkladem pro zápis kostela v Nezamyslicích na Indikativní seznam národních kulturních památek.

67 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 81–82.

Prameny

Národní archiv Praha (NA), Řád benediktinů klášter Břevnov, inv. č. 2, sign. B I 5. Falzum listiny knížete Břetislava I. datované 18. 10. 1045. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, archiv plánové dokumentace, *Nezamyslice – kostel Nanebevzetí Panny Marie, návrh na úpravy fasád*, (přibližně 1960–1970), T 034-4-0004. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, fotoarchiv, složka *Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie*. Státní oblastní archiv (SOA) Plzeň, pracoviště Klášter, Velkostatek Zichovice, inv. č. 1712, M 1. Český úřad zeměměřičský a katastrální Praha, Ústřední archiv zeměměřičství a katastru (ÚAZK), Fondy katastrální (1785–1991), B2/a. Viz též WWW: <<http://archivnimapy.cuzk.cz/mapy>>.

Literatura

ANONYM: Notizen, Nr. 159. *Mittheilungen der k. k. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale*. 1891, Jg. 17, s. 177, 178 (obr. 1).

BARTOVÁ, Veronika: Středověká sakrální architektura horního Pootaví do roku 1420. Diplomová práce. In *Repozitář závěrečných prací* [online]. Praha, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, 2011 [cit. 2015-04-15]. Dostupné z WWW: <<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/86210>>.

BARTOVÁ, Veronika: Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. In *Obrazy krásy a spásy, Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, Západočeská galerie, 2013, s. 95–97.

BARTOVÁ, Veronika: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích. In *Šumava v proměnách času*. Horní Planá, Jungbauerův šumavský vlastivědný spolek, 2014, s. 155–170.

BENEŠOVSKÁ, Klára: Kostel Nanebevzetí P. Marie, Nezamyslice. In *Deset století architektury*. 2. díl. Praha, Správa Pražského hradu/Dada, 2001, s. 238.

BIRNBAUM, Vojtěch: Architektura. In *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. 1. díl. Praha, SVU Mánes, 1931, s. 99–180.

BRANIŠ, Josef: Některé zvláštnosti starších chrámových staveb jihočeských. *Památky archaeologické a místopisné*. 1897, roč. 17, s. 37–44, 207–214.

ČERVENKA, Vladimír: Poznámky k heraldickým památkám v kostele v Nezamyslicích. In *Památky západních Čech*. 5. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2015, s. 44–47.

GABRIEL, J. A.: Starožitnosti okresu Sušického v Písecku. *Památky archaeologické a místopisné*. 1860, roč. 4, s. 26–28.

HOŘEJŠÍ, Jiřina: Pozdně gotická architektura. In *Dějiny českého výtvarného umění*. 1. díl, 2. sv. Praha, Academia, 1984, s. 498–534.

HOSTAŠ, Karel; VANĚK, Ferdinand: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století*. 12. díl. Politický okres sušický. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900.

Jihočeská pozdní gotika 1450–1530. Hluboká nad Vltavou, Alšova jihočeská galerie, 1965.

KUTHAN, Jiří: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století. *Umění*. 1971, roč. 19, č. 6, s. 564–576.

KUTHAN, Jiří: *Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století*. České Budějovice, Růže, 1976.

KUTHAN, Jiří: *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců*. 1. díl. Praha, Univerzita Karlova a Katolická teologická fakulta, 2010.

KUTHAN, Jiří: Ke středověké sakrální architektuře v jihozápadních Čechách a jejím historickým kořenům. In *Obrazy krásy a spásy, Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, Západočeská galerie, 2013, s. 68–79.

LAVIČKA, Roman: Kostel sv. Víta v Českém Krumlově ve světle smlouvy z roku 1407. In *Žena ve člunu, Sborník Hany J. Hlaváčkové*. Praha, Artefactum, 2007, s. 345–370.

- LAVIČKA, Roman: *Pozdně gotické kostely na rožmberském panství*. České Budějovice, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích, 2013.
- LAVIČKA, Roman; ČERVENKA, Vladimír: *Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Blatné*. České Budějovice, Veduta, 2015.
- LEHNER, Josef: Tabernakl Nezamyslický. *Method*. 1884, roč. 10, č. 1, s. 28, 32.
- LHOTÁK, Jan; TEJČEK, Michal: Nejvýznamnější objednavatelé gotického umění v jihozápadních Čechách. In *Obrazy krásy a spásy, Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, Západočeská galerie, 2013, s. 31–47.
- LÍBAL, Dobroslav: *Gotická architektura v Čechách a na Moravě*. Praha, Umělecká beseda, 1948.
- LÍBAL, Dobroslav: Gotická architektura. In *Dějiny českého výtvarného umění*. 1. díl, 1. sv. Praha, Academia, 1984, s. 144–215.
- LÍBAL, Dobroslav: *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*. Praha, Unicornis, 2001.
- MENCL, Václav: *Česká architektura doby lucemburské*. Praha, Sfinx, 1948.
- MENCL, Václav: Vývoj okna v architektuře českého středověku. *Zprávy památkové péče*. 1960, roč. 20, č. 5–6, s. 181–232.
- MENCL, Václav: Nové objevy v kostele v Nezamyslicích. In *Vlastivědné zprávy horního Pootaví*. Sušice, Vlastivědné muzeum horního Pootaví, 1962, s. 17–18.
- MENCL, Václav: *Výtvarný vývoj středověkých omítek*. Praha, Orbis, 1968.
- MENCL, Václav: Architektura. In *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526)*. Praha, Odeon, 1978, s. 76–166.
- MUDRA, Aleš: Středověké interiéry a vybavení kostelů v jihozápadních Čechách. In *Obrazy krásy a spásy, Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, Západočeská galerie, 2013, s. 146–157.
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada: Sklípková klenba, Příspěvek k dějinám pozdně gotické architektury. *Umění*. 1958, roč. 6, č. 3, s. 217–238.
- RADOVÁ, Milada; RADA, Oldřich: Sklípková klenba a prostor. *Umění*. 1960, roč. 8, č. 5, s. 437–465.
- RADOVÁ, Milada; RADA, Oldřich: *Kniha o sklípkových klenbách*. Praha, Jalta, 1998.
- SOMMER, Jan: (Ne?)románská věž kostela v Nezamyslicích (okres Klatovy). In *Česká placka* [online]. Praha, 2014 [cit. 2015-04-15], nestr. Dostupné z WWW: <<https://ceskaplacka.wordpress.com/2014/09/12/neromanska-vez-kostela-v-nezamyslicich-okres-klatovy/>>.
- SOUKUP, Josef: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století*. 33. díl. Politický okres písecký. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1910.
- Umělecké památky Čech*. 2. díl, (UPČ 2). Praha, Academia, 1978.
- Umělecké památky Prahy*. 4. díl, (UPP 4). Pražský hrad a Hradčany. Praha, Academia, 2000.
- VLČEK, Pavel et al.: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha, Libri, 1997.
- ZÁRUBA, František: Rabí, hradní kostel Nejsvětější Trojice. In *Obrazy krásy a spásy, Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, Západočeská galerie, 2013, s. 99–100.
- ZÁRUBA, František: Švihov, hradní kaple Panny Marie. In *Obrazy krásy a spásy, Gotika v jihozápadních Čechách*. Plzeň, Západočeská galerie, 2013, s. 102–104.

Nepublikované zprávy

- KYNCL, Josef: *Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků kostela Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích*. Výzkumná zpráva č. 18/14. Brno, DendroLab, 2014. Archiv autora.
- POSTRÁNECKÁ, Kateřina; JAVORČÍKOVÁ, Katarina; ŠNEBERGER, Jiří: *Nezamyslice, ppč. 1278/3 a 1278/5 – kostel Nanebevzetí Panny Marie a kaple sv. Erazíma, Zjišťovací archeologický výzkum*. Nálezová zpráva. Plzeň, ZIP o. p. s., 17. 10. 2014. Archivováno tamtéž.

Summary

A new view on the architectural development of the Assumption church at Nezamyslice

Keywords: Nezamyslice — church — Middle Ages — architecture — architectural development — three-aisled church (nave and two aisles) — cell vaults — sanctuary — dendrochronology — Půta Švihovský of Rýzmbek († 1504)

In the first half of the 14th century, a new church was built on the site of a more ancient, in greater detail unknown shrine at Nezamyslice (Klatovy district). As far as its ground-plan area is concerned, it almost corresponded to the current church, with a polygonal presbytery and a prismatic tower on the north side. The new survey of the edifice, combined with the reconstruction of its development, ruled out the assumption that the north tower was of Romanesque origin. In the second half of the 14th century, another tower was added into the south-west corner of the aisle, with the church's west gable adjusted on that occasion. Between 1390 and 1400, a High Gothic presbytery on a cruciform ground-plan came into existence in the west section, utilising the earlier masonry. The coats of arms on the buttresses reveal that the presbytery dates back to the time of Jan of Předbořice (1395–1396) and Zibřid (1400), priests from the Benedictine Order's Břevnov Monastery near Prague. Other components dating from the same

period include the south portal with a stucco border and a strip with illusion traceries, painted in the interior on the walls alongside the aisle. The presbytery displays common features with several High Gothic churches in southern Bohemia (Blanice, Bavorov, Miličín, Soběslav). Nevertheless, thanks to the Benedictines from Břevnov near Prague who owned Nezamyslice in the Middle Ages, the look of the church was probably influenced by masons' workshops operating in Prague. Around 1485, the north tower's belfry was adjusted. Around 1490, a sanctuary was built in the presbytery, adorned with coats of arms representing Půta Švihovský of Rýzmbek († 1504), his wife Bohunka of Lomnice († after 1505) and Zachař of Opatovice (1488–1509), Burgrave of the nearby Rabí Castle. In 1514 or shortly afterwards, the roof truss above the presbytery was replaced. The formal analysis and comparison to analogous edifices with cell vaults in southern and south-western Bohemia (Horažďovice, Blatná, Bechyně, Kuklov) have resulted in finding out that around 1515, Půta's son Jindřich Švihovský († 1551) ordered to remodel the nave of the church at Nezamyslice as a three-aisled hall with cell vaults. Owing to the structure's poor condition or sudden damage, a new roof truss was made above the three aisles, thus closing down the architectural development of the church at Nezamyslice in the Middle Ages.

(Translated by Karel Matásek)

Poznámky k heraldickým památkám v kostele v Nezamyslicích

VLADIMÍR ČERVENKA

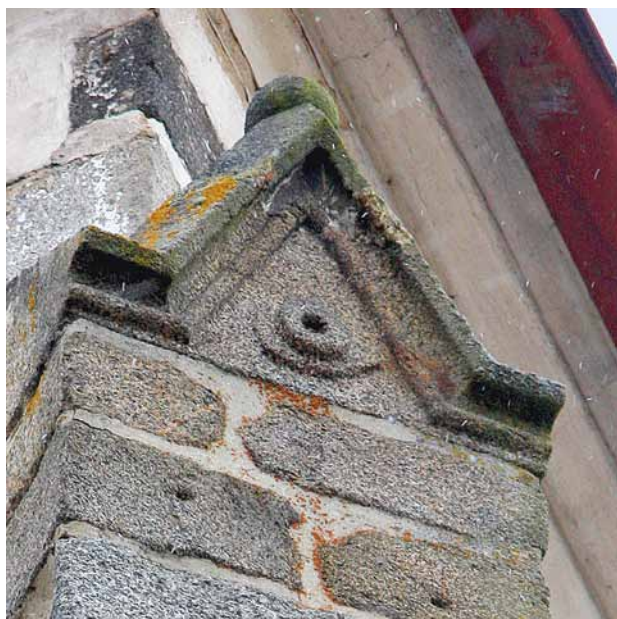
Kostel v Nezamyslicích je významnou architektonickou památkou přinejmenším v rámci jihozápadních Čech. Na jeho exteriéru a v interiéru se nachází několik heraldických památek, jejichž identifikaci je věnován tento příspěvek. Určením osob, k nimž se uvedené drobné památky váží, byť více či méně hypotetickým, autor přispívá k hlubšímu poznání stavebních dějin nezamyslického kostela ve středověku.

Klíčová slova: Nezamyslice — kostel Nanebevzetí Panny Marie — benediktinský klášter v Břevnově — Půta Švihovský z Rýzemberka — Bohunka Meziříčská z Lomnice — Zachař z Opatovic — heraldické památky

V trojúhelníkovém štítu završujícím severovýchodní a jihovýchodní opěrák závěru presbyteria kostela Nanebevzetí Panny Marie v Nezamyslicích (okr. Klatovy) je vyobrazen samostatný nakloněný gotický štít. Na straně severovýchodní obsahuje figuru kotouče, na straně protější znamení křtu. Identifikace obou erbů je problematická. Nicméně zdá se, že nějak souvisí s břevnovským klášteřem benediktinů, jemuž Nezamyslice náležely až do husitských válek a který byl iniciátorem vrcholně gotické přestavby kostela.

V Nezamyslicích měl břevnovský klášter své proboštství, spravující zdejší klášterní državy označované souhrnně jako nezamyslický újezd. Patřily k němu kromě Nezamyslic ještě vsi Domoraz, Žichovice, Žihobce, Hejná, Velké Hydčice, Malé Hydčice, Hliněný Újezd, Podmokly, Krejnice, Škúdra, Zvotoky, Volšovy, Dolní Staňkov, Psáře (zaniklá ves), Kravolusice (zaniklá ves), díl Kejníc a Kalenic.¹ Existenci nezamyslického proboštství dokládá listina krále Václava IV. z 20. 9. 1395 confirmující privilegium jeho otce Karla IV. pro břevnovský klášter datované 3. 11. 1357, podle

Obr. 1. Nezamyslice (okr. Klatovy), kostel Nanebevzetí Panny Marie. Závěr presbyteria. Detail znakového štítu s figurou kotouče na severovýchodním opěráku. (Foto R. Lavička, 2015)

něž byla řádová proboštství (*praepositurae*) v Broumově, Polici (nad Metují), Kostelci (nad Vltavou) a Nezamyslicích („*in Brunow, Policz, Costelec et Nezamislicz*“) osvobozena od povinnosti poskytovat vozy a peníze na válečné výpravy.² Nezamyslický kostel se přirozeně nacházel pod patronátem břevnovského kláštera; listinou z 27. 9. 1341 byl klášteru inkorporován pražským biskupem Janem IV. z Dražic s tím, že zdejší fara má být obsazována řádovým kněžstvem.³ Dne 9. 11. 1389 potvrdil tato ustanovení papež Bonifác IX. s platností od 9. 7. následujícího roku.⁴ Z let 1395 a 1396 pochází několik zpráv, podle nichž byly břevnovským opatem Divišem (v úřadě v letech 1385–1409) prostřednictvím řádového kněze Jana z Předbořic, rektora (duchovního správce) kostela v Nezamyslicích, odváděny nějaké peníze papežské komoře.⁵ Ves Předbořice, odkud Jan pocházel, se nachází ve vzdálenosti zhruba 7 km směrem na severovýchod od Kostelce nad Vltavou, kde bylo další proboštství břevnovských benediktinů. Pokud měl navíc šlechtický původ, pak není vyloučena genealogická spojitost s osobou drobného šlechtice Hrocha z Předbořic, připomínaného roku 1403. Ten měl totiž v erbu, doloženém otiskem pečeti, podobné znamení kotouče, jaké je vidět v Nezamyslicích.⁶ Odpovídá-li domněnka o společném původu obou mužů skutečnosti – pro nedostatek dalších pramenů ji nelze prokázat –, pak by znak na severovýchodním opěráku závěru presbyteria nezamyslického kostela mohl náležet právě Janu z Předbořic.

1 Srov. především falzum listiny knížete Břetislava I. datované 18. 10. 1045. NA, řád benediktinů, klášter Břevnov, inv. č. 2, sign. B I 5. CDB I, č. 379. Dále zlomek urbáře břevnovského kláštera z let 1406–1435. PITTER, B.: *Thesaurus absconditus in Agro seu Monasterio Brzewnoviensi prope Pragam Ord. Sancti Benedicti S. Guntherus Confessor et Heremita ante Princeps Hassiae, sive Thuringiae S. Stephani Hungarorum Regis cognatus* [...], s. 126–130.

2 NA, Řád benediktinů, klášter Břevnov, inv. č. 169, sign. B IV 127. RBM 6/2, č. 680.

3 Tamtéž, inv. č. 93, sign. B II 77. RBM 4, č. 1012.

4 Tamtéž, inv. č. 155, sign. B IV 114. RBMV 1/3, č. 2653.

5 MV 5, s. 497, č. 919, 920, s. 521; č. 967, s. 532–533, č. 981.

6 SEDLÁČEK, A.: *Českomoravská heraldika*, Část zvláštní, s. 87. SEDLÁČEK, A.: *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, 2. díl, s. 193. (Originál viz *SächsHStA* Dresden, Böhmische Sachen, Kaps. I, n. 25.)

Obr. 2. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Závěr presbyteria. Detail znakového štítu s figurou kůlu na jihovýchodním opěráku. (Foto R. Lavička, 2015)

Obr. 3. Pečeť břevnovského opata Žibřida. 23. 4. 1411. (Kresba V. Červenka, 2015)

Obr. 4. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Sanktuář v presbyteriu. Heraldická výzdoba s erby Půty Švihovského z Rýzemberka, Bohunky Meziříčské z Lomnice a Zachaře z Opatovic. (Foto R. Lavička, 2015)

Kněz Jan vystupuje v historických pramenech jako rektor kostela, nikoli probošt v Nezamyslicích. Pokud se jím v následujícím období nestal, pak přinejmenším na přelomu let 1395 a 1396 byla tato funkce obsazena nejspíš někým jiným. Tím se dostáváme k pokusu o identifikaci druhého znaku. Ten by mohl náležet právě nezamyslickému proboštvu. Jeho jméno se nepodařilo dohledat. Štítek se znamením kůlu se však uplatňuje na pečetích opata Žibřida (*Zyffrida*, *Siffrida*, *Siegfrieda*), jenž stál v čele

břevnovského kláštera od roku 1409 do roku 1419.⁷ Jeho rodový původ není znám. Před zvolením opatem měl asi již za sebou nějakou kariéru ve svém konventu. S největší

⁷ NA, Řád benediktinů, klášter Břevnov, inv. č. 215, sign. B V 162 (23. 4. 1411). SOkA Náchod, Archiv města Broumov, inv. č. p20, ev. jedn. lio 20 (28. 4. 1413); inv. č. p12, ev. jedn. lio 12 (8. 1. 1419).

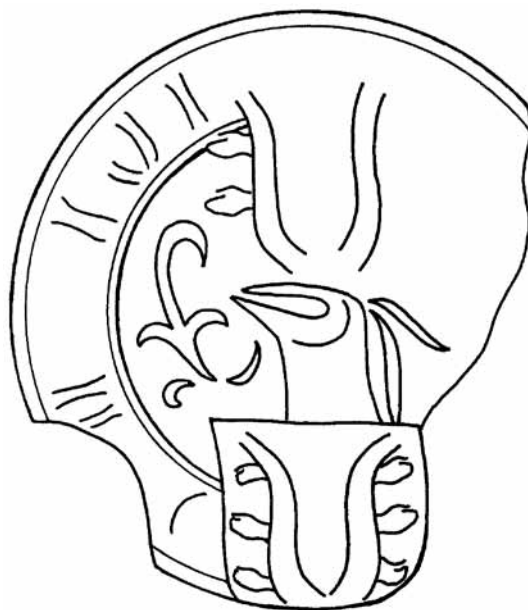
Obr. 5. Nezamyslice, kostel Nanebevzetí Panny Marie. Sanktuář v presbyteriu. Detail erbu Zachaře z Opatovic. (Foto R. Lavička, 2015)

pravděpodobností je totožný se *Zyffridem* (*Siffridem*), známým v letech 1401–1406 jako břevnovský probošt.⁸ Hypoteticky mohl stejnou funkci zastávat předtím v Nezamyslicích a spolu s rektorem Janem z Předbohic organizovat přestavbu tamějšího kostela. Pak by znak s figurou kůlu náležel jemu. Koneckonců také Diviš, Žibřidův předchůdce v úřadu břevnovského opata, býval nejdřív farářem a pak proboštem právě v Nezamyslicích.⁹

I když v případě Žibřida nelze podobný kariérní postup doložit, můžeme jeho spojitost s nezamyslickým proboštvím předpokládat.

Další heraldická památka se nachází na pozdně gotickém sanktuáři v kněžišti kostela. Jde o trojici kolčích znakových štítků: nahoře dva navzájem přivrácené, tvořící jednu úroveň a současně zrcadlový protějšek, pod nimi pak štítek třetí. Horní dva štítky lze určit s jistotou; ostatně už v soupisu památek sušického okresu z roku 1900 jsou správně přisuzovány Půtovi Švihovskému z Rýzmběrka (†1504), iniciátorovi pozdně gotické přestavby kostela v Nezamyslicích, a jeho manželce Bohunce Meziříčské z Lomnice.¹⁰ Levý štít je polcen a jeho heraldicky pravé pole pětkrát děleno (Švihovští z Rýzmběrka). V pravém štítu se uplatňuje orlí křídlo (Meziříčtí z Lomnice).

Do držení pánů z Rýzmběrka se klášterní zboží Nezamyslice dostalo za husitských válek nebo krátce po nich. Svým katolickým straníkům Janu (†1450) a Vilémovi st. z Rýzmběrka (†1463) ho zastavil král Zikmund Lucemburský spolu s dalšími církevními majetky. Listinou dne 11. 11. 1437 potvrdil zástavu Janovi a navýšil zástavní sumu, což zopakoval v roce 1460 Jiří z Poděbrad ve prospěch Viléma ml. z Rýzmběrka (†1479) a v roce 1494 Vladislav Jagellonský Půtovi Švihovskému. Roku 1511 pak tentýž panovník potvrdil Půtovým synům Vilémovi, Jindřichovi, Břetislavovi a vnukovi Janu Půtovi vlastnictví uvedených statků, včetně patronátu nad nezamyslickým kostelem, povolil jim dát si je zapsat dědičně do desk

Obr. 6. Pečeť Zachaře z Opatovic. 14. 7. 1488. (Kresba V. Červenka, 2015)

zemských a v případě, že by břevnovský klášter přikročil k jejich vyplacení, přenechat mu náhradou jiná zboží.¹¹

Třetí erb na sanktuáři nese znamení dvou buvolích rohů zdobených (postrkaných) na vnějším okraji vždy třemi lidskými ručkami. Ve výše zmíněném soupisu památek je považován za erb Dubského z Třebomyslic a hypoteticky spojován s matkou Půty Švihovského nebo blíže neurčeným fundátorem z rodu Dubských.¹² Půtové matce ovšem rozhodně nenáleží, neboť tou byla Škonka ze Žirotína, která měla v erbu orlici. Dubským z Třebomyslic byl erb na sanktuáři přisouzen především proto, že pocházeli z Horažďovic (Třebomyslice leží 4 km severozápadně od Horažďovic a 10 km severně od Nezamyslic). Již v 15. století však přenesli svou majetkovou základnu na Prachaticko a koncem 16. století přesídlili na Moravu, kde byly jejich hlavním sídlem Lysice. Později dosáhli povýšení do hraběcího stavu a přežili až do 21. století.

Stejný erb jako Dubští měly ovšem i jiné rody, například z Opálky, z Hradiště, ze Sluhova nebo z Opatovic.¹³ Z rodu posledně jmenovaného pocházel Zachař, s nímž se setkáváme v roli svědka na listině Půty Švihovského z Rýzmběrka 14. 7. 1488, potvrzující prodej louky u Žlíbku Jírovi Kašprlovi ze Žlebu. Zachař je zde titulován jako

8 Srov. NA, Řád benediktinů, klášter Břevnov, inv. č. 194, sign. B IV 145; inv. č. 199, sign. B V 156; inv. č. 200, sign. B V 150; inv. č. 210, sign. B V 159.

9 PITTER, B., c. d., s. 126, 130.

10 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F.: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století*, 12. díl, s. 78.

11 NA, České gubernium, Listiny, inv. č. 185, sign. L II 534.

12 HOSTAŠ, K.; VANĚK, F., c. d., s. 78.

13 SEDLÁČEK, A.: *Českomoravská heraldika, Část zvláštní*, s. 130–131, 187. *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*, 3. díl, s. 183, 185–187.

purkrabí na Rabí.¹⁴ Ve stejné funkci vystupuje ještě 6. 6. 1509, kdy z Rabí píše do Kouřimi ve věci odkazu učiněného jistým poddaným z Bojanovic jednomu kouřimskému měšťanu.¹⁵ Byl tedy ve službách Půty Švihovského a jeho synů. Důležité je ale především to, že se dochovala pečeť, kterou Zachař k uvedené listině z roku 1488 přivěsil. Vidíme na ní štít se dvěma buvolími rohy, na jejichž vnějších okrajích je vždy po třech výčnělcích, identifikovatelných vcelku bezpečně jako lidské ručky. Stejně znamení se opakuje v klenotu. Prakticky totožný erb je vyobrazen i na pečetě Ondřeje z Opatovic, bezpochyby Zachařova blízkého

příbuzného, z roku 1483, kdy tento Ondřej působil jako purkrabí na Konopišti.¹⁶ Tinktury erbu sice neznáme, nic však nebrání tomu, abychom jeho vyobrazení na sanktuáři v Nezamyslicích přisoudili právě Zachařovi z Opatovic, purkrabímu na Rabí.

14 *SOkA* Klatovy, Archiv města Kašperské Hory, L 10.

15 *AČ* 18, s. 479, č. 158.

16 *SOA* Třeboň, Cizí rody Třeboň I, inv. č. 267, sign. ze Švamberka 21/1.

Prameny

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích. 18. díl, (*AČ* 18), (ed. KALOUSEK, Josef). Praha, Komise při Královské české společnosti nauk, 1900.

Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae. 1. díl, (*CDB* 1), (ed. FRIEDRICH, Gustav). Praha, Komise království Českého, Praha 1904–1907.

Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. 5. díl, (*MV* 5), (ed. KROFTA, Kamil). Praha, Typis Gregorianis, 1903.

Národní archiv Praha (*NA*), Řád benediktinů, klášter Břevnov, inv. č. 2, sign. B I 5; inv. č. 93, sign. B II 77; inv. č. 155, sign. B IV 114; inv. č. 169, sign. B IV 127; inv. č. 194, sign. B IV 145; inv. č. 199, sign. B V 156; inv. č. 200, sign. B V 150; inv. č. 210, sign. B V 159; inv. č. 215, sign. B V 162.

Národní archiv Praha, České gubernium, Listiny, inv. č. 185, sign. L II 534.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. 4. díl, (*RBM* 4), (ed. EMLER, Josef). Praha, Královská česká společnost nauk, 1892.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. 6. díl, 2. sv., (*RBM* VI/2), (ed. MENDL, Bedřich). Praha, Československý státní historický ústav vydavatelský/Ministerstvo školství a národní osvěty, 1929.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. – 1419 aug. 16.). 1. díl, 3. sv. (*RBMV* 1/3), (ed. JENŠOVSKÁ, Věra). Praha, ČSAV, 1967.

Sächsisches Hauptstaatsarchiv (*SächsHStA*) Dresden, Böhmische Sachen, Kaps. I, n. 25.

Státní oblastní archiv (*SOA*) Třeboň, Cizí rody Třeboň I, inv. č. 267, sign. ze Švamberka 21/1.

Státní okresní archiv (*SOkA*) Klatovy, Archiv města Kašperské Hory, L 10.

Státní okresní archiv (*SOA*) Náchod, Archiv města Broumov, inv. č. p20, ev. jedn. lio 20; inv. č. p12, ev. jedn. lio 12.

Literatura

HOSTAŠ, Karel; VANĚK, Ferdinand: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém od pravěku do počátku XIX. století*. 12. díl. Politický okres sušický. Praha, Archaeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1900.

PITTER, Bonaventura J.: *Thesaurus absconditus in Agro seu Monasterio Brzewnowiensi prope Pragam Ord. Sancti Benedicti S. Guntherus Confessor et Heremita ante Princeps Hassiae, sive Thuringiae S. Stephani Hungarorum Regis cognatus [...]*. Brunae, Typis Emmanuelis Swoboda, 1762.

SEDLÁČEK, August (ed. RŮŽEK, Vladimír): *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*. 2. díl. Praha, Academia, 2001.

SEDLÁČEK, August (ed. RŮŽEK, Vladimír): *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty*. 3. díl. Praha, Academia, 2002.

SEDLÁČEK, August: *Českomoravská heraldika, Část zvláštní*. Praha, Česká akademie věd a umění, 1925.

Summary

Comments on the heraldic heritage in the church at Nezamyslice

Keywords: *Nezamyslice — Assumption church — Benedictine monastery at Břevnov — Půta Švihovský of Rýzmbek — Bohunka Meziříčská of Lomnice — Zachař of Opatovice — heraldic heritage*

This contribution presents five coats of arms outside and inside the Assumption church at Nezamyslice (Klatovy District), with the aim to examine whom they belonged to and introduce the role of those persons in the architectural history of the church in the Middle Ages. The author principally compares the source information, gleaned from the literature, with sigillographic evidence and

written sources, evaluating his knowledge in the context of the development of relations regarding the property rights over Nezamyslice and the patronage rights over the local church. Consequently, the author ascribes two coats of arms on the buttresses of the presbytery's termination and three coats of arms on the sanctuary inside the presbytery to dignitaries from the Benedictine monastery at Břevnov and its Provost's residence at Nezamyslice who participated in the High Gothic remodelling of the church at Nezamyslice, and, further, to Půta Švihovský of Rýzmbek († 1504) who initiated the Late Gothic remodelling, as well as to his wife Bohunka Meziříčská of Lomnice, and to Zachař of Opatovice, Burgrave of the nearby Rabí Castle (mentioned in 1488–1509).

(Translated by Karel Matásek)

Mohylové pohřebiště Žákava-Svářeč, jeho prostorová struktura a vývoj

JIŘÍ CHLEVIŠŤAN – PETR KRIŠTUF

Mohylové pohřebiště v lokalitě Svářeč nedaleko obce Žákava (okr. Plzeň-jih) patří k největším v západních Čechách. Zkoumal je F. X. Franc v roce 1879. Potom už bylo považováno za archeologicky vytěžené. Pomocí leteckého laserového skenování byla provedena revize stavu pohřebiště. Na digitálním modelu reliéfu lze rozeznat čtyřicet jedna mohylových náspů. Podle plánu od F. X. France se autoři pokusili charakterizovat prostorové rozložení mohyl. Rozlišili čtyři jejich skupiny ze střední doby bronzové. Tyto skupiny dále analyzují z hlediska výskytu hrobů s podobnou pohřební výbavou. Jako nejzajímavější se jeví skupina č. 2 v severní části pohřebiště. V centrální poloze se zde nachází monumentální mohyla, která obsahuje mimo jiné pohřeb bojovníka. V jejím nejbližším okolí je prázdný prostor, ale ve vzdálenosti asi 34 metrů od ní jsou rozmístěny menší mohyly zhruba do půlkruhu. Celé uspořádání naznačuje konkrétní vztah mezi pohřbeným ve velké mohyle (osoba s vyšším společenským statutem) a jedinci pohřbenými v menších mohylách, kteří měli navzájem srovnatelnou společenskou roli, jak lze soudit z podobné výbavy jejich hrobů. Autoři doporučují, aby mohylové pohřebiště Žákava-Svářeč bylo prohlášeno za kulturní památku, neboť má stále velký význam pro studium komunit a sociálního uspořádání společnosti v době bronzové.

Klíčová slova: Plzeňsko — doba bronzová — mohylové pohřebiště Žákava-Svářeč — prostorové struktury — mohyla a výbava hrobu — letecké laserové skenování

V nejbližším okolí Plzně se nachází poměrně hustá síť pravěkých mohylových pohřebišť. Některá patřila či dosud patří k nejrozsáhlejším památkám svého druhu u nás. Mnohá z nich čítala několik desítek nebo i více než sto mohyl. Uvedme například mohylové pohřebiště *Štáhlavy-Hájek* (92 mohyl), mohylník v Dolním kyjovském lese (nejméně 100 mohyl),¹ mohylník *Černá Myt'* (nejméně 65 mohyl) nebo mohylové pohřebiště u Nové Huti

(119 mohyl). Z dalších velkých nekropolí se zachovala pouhá torza, ačkoliv na přelomu 19. a 20. století se jednalo též o rozsáhlá pohřebiště. Sem patří především mohyly v lese *Kokotsko* u Dýšiny, mohyly na Nové Hospodě v Plzni a rovněž mohylové pohřebiště *Žákava-Svářeč* (okr. Plzeň-jih; obr. 1).

Velká pravěká pohřebiště jsou důležitým archeologickým pramenem, jehož výzkum může vést k hlubšímu poznání struktury pravěké společnosti. U většiny pohřebišť svědčí o tom, že umístění hrobů v rámci pohřebního areálu nebylo náhodné. Jako příklad mohou posloužit řadová pohřebiště únětické kultury nebo prostorově oddělené skupiny hrobů ze střední doby bronzové. Tyto struktury, byť jsou často ovlivněny pozdějšími transformacemi, zcela jistě vznikly v důsledku lidského chování, které můžeme jejich prostřednictvím studovat. Zde předkládáme nástin vývoje prostorového uspořádání jednoho z nejlépe poznatých mohylových pohřebišť na Plzeňsku. Zároveň otevíráme rozpravu o procesech, v jejichž důsledku získávají mohylová pohřebiště podobu, jak ji známe dnes. Chceme poukázat také na to, že je třeba chránit archeologická naleziště i tehdy, kdy je pokládáme za prozkoumaná a do jisté míry informačně vyčerpaná.

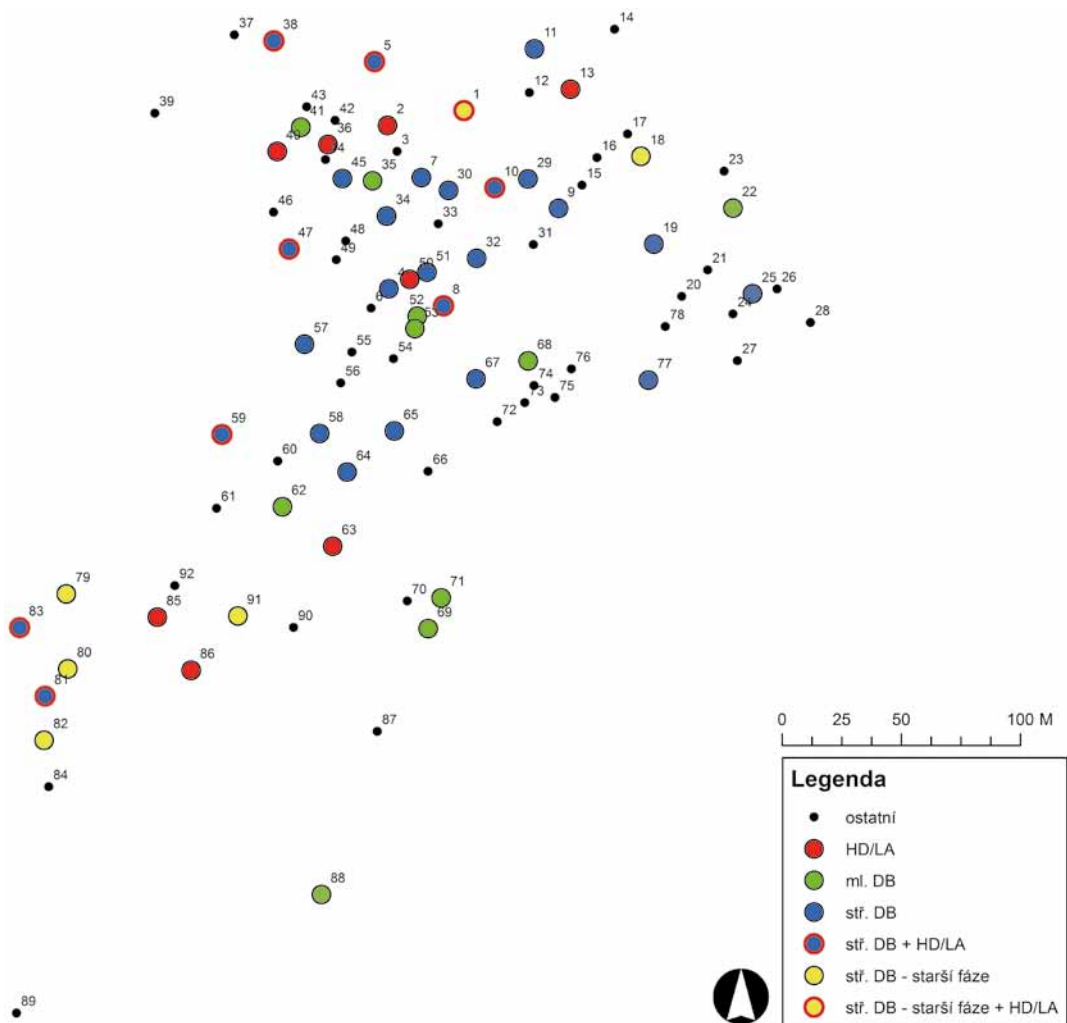
Pohřebiště *Žákava-Svářeč* patřilo zřejmě mezi největší v dnešních západních Čechách. Při výzkumu pod vedením F. X. France zde bylo v roce 1879 zaznamenáno 92 mohyl.² Většinu z nich (52) F. X. Franc prozkoumal. Objevil hroby z doby bronzové střední (46) i mladší (11) a pohřby z doby železné (22; obr. 2). Po ukončení

Obr. 1. Žákava, (okr. Plzeň-jih), Svářeč. Lokalizace mohylového pohřebiště na digitalizované základní mapě v měřítku 1 : 50 000. (Zpracoval P. Křišťuf, 2014; podkladová mapa převzata z www.geoportal.cuzk.cz)

1 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.: *Současný stav mohylových pohřebišť v Dolním kyjovském lese u Plzně*, s. 76–83.

2 ŠALDOVÁ-ŠTEFANOVÁ, V.: *F. X. Franc, Stáhlavy Ausgrabungen 1890, Díl 1., Přehled nalezišť v oblasti Úslavy, Radbuzy, Úhlavy a potoka Klabavy 1906*.

Obr. 2. Žákava-Sváreč, mohylové pohřebiště. Plán podle zaměření od F. X. France z roku 1879. Barevné rozlišení: mohyly ze střední doby bronzové (modře), mohyly a pohřby z mladší doby bronzové (zeleně), mohyly a pohřby z doby halštatské (červeně), nejstarší mohyly (žlutě). (Zpracoval P. Křišťuf, 2014)

terénních prací bylo pohřebiště považováno za prozkoumané. V polovině 20. století vyrostly na podstatné části jeho plochy objekty pro potřeby zemědělského družstva. To vedlo k značné destrukci pohřebiště, ovšem nikoliv k jeho zániku; severní část s největší hustotou mohyl zůstala zachována.

Pohřebiště se rozkládalo na mírném jihozápadním svahu. Tvořila ho hlavní (severní) skupina mohyl, kterou lze blíže ještě členit, a další skupiny mohyl táhnoucí se v pásu po svahu dolů. Na okrajích se vyskytovalo několik osamocených mohyl. Pohřebiště se nijak výrazně nevymyká z běžného prostorového uspořádání větších známých mohylových pohřebišť střední doby bronzové v Čechách.³

Pomocí leteckého laserového skenování lze provést důkladnou revizi stavu lokality. Při mapování pozůstatků mohyl byla využita data leteckého laserového skenování poskytnutá Českým úřadem zeměměřičským a katastrálním pro digitální modely reliéfu 5. generace (DMR5g). Data jsou distribuována po mapových listech typu SM5 o rozměrech 2 × 2,5 km, tedy na ploše 5 km². Hustota bodů: přibližně 1,6/m². Výšková přesnost je v otevřeném

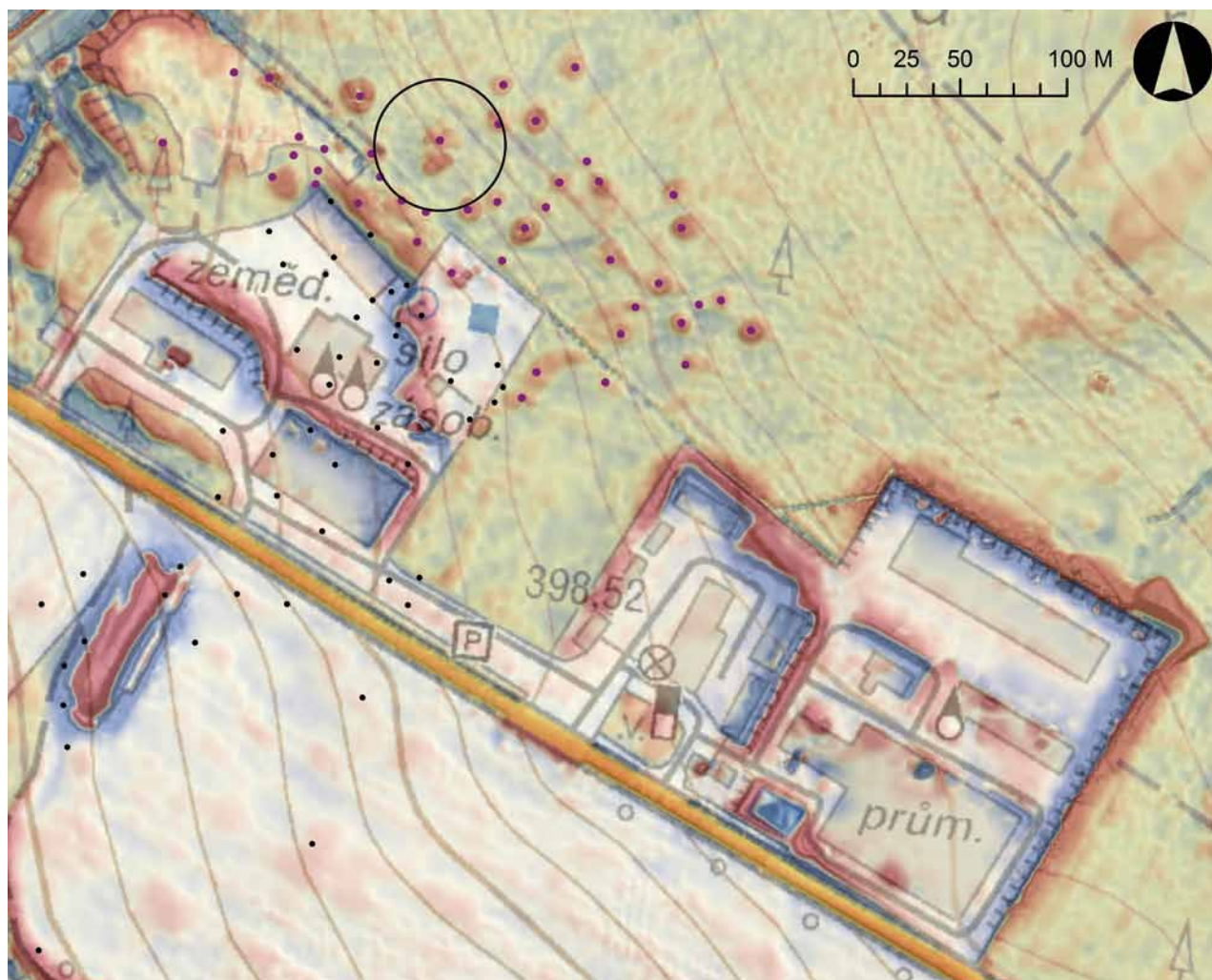
terénu 0,18 m a v zalesněném 0,3 m.⁴ Ve zkoumaném případě jde o mapové listy BLOVICE 4-1 a BLOVICE 4-2, které byly skenovány v březnu roku 2011. Bodové mračno bylo interpolováno do rastrové plochy digitálního modelu reliéfu (DMR) o velikosti pixelu 0,5 × 0,5 m pomocí metody *Spline*.⁵ Pro vizualizaci posloužila kombinace tří rastrových povrchů, a sice stínového modelu terénu (*hillshade* – při azimutu dopadu světla 315°, náměru 45° a trojnásobném převýšení), svažitosti terénu (*slope*) a lokálního reliéfního modelu (LRM; obr. 3).⁶ Zpracování dat probíhalo v programu ESRI ArcGIS.

3 KRIŠTUF, P.; PRAUMOVÁ, R.; ŠVEJCAR, O.: *Prostorové uspořádání mohylových pohřebišť na Plzeňsku*.

4 BRÁZDIL, K.: *Technická zpráva k digitálnímu modelu reliéfu 5. generace (DMR5g)* [online].

5 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.: *Možnosti zpracování archeologických dat v prostředí GIS*.

6 K metodám vizualizace viz KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.: *Využití dat leteckého laserového skenování (DMR5g) k dokumentaci mohylových pohřebišť v Plzni*. KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O., cit. 5.

Obr. 3. Žákava-Sváreč, mohylové pohřebiště. Vizualizace dat leteckého laserového skenování kombinací stínového modelu, sklonitosti a lokálního reliéfního modelu. (Zpracoval P. Křišťuf, 2014)

Na DMR lze rozeznat 41 mohylových náspů. Většina z nich nese stopy porušení výzkumem provedeným F. X. Francem. Jde o severní část s největší hustotou mohyl. Území zhruba uprostřed mohylníku bylo poničeno stavbami pro jednotné zemědělské družstvo, ale několik mohyl zde zůstalo, a to v prostoru mezi dvěma hlavními skupinami těchto staveb. Jižní část pohřebiště, kde je hustota mohyl nejmenší, se nalézá na poli jižně od silnice. Mohylové náspy už nelze rozeznat; v některých místech se však v DMR, především při vizualizaci pomocí lokálního reliéfního modelu, zobrazují drobné změny v elevaci terénu, což by mohly být pozůstatky rozoraných mohyl.

Prostorová struktura

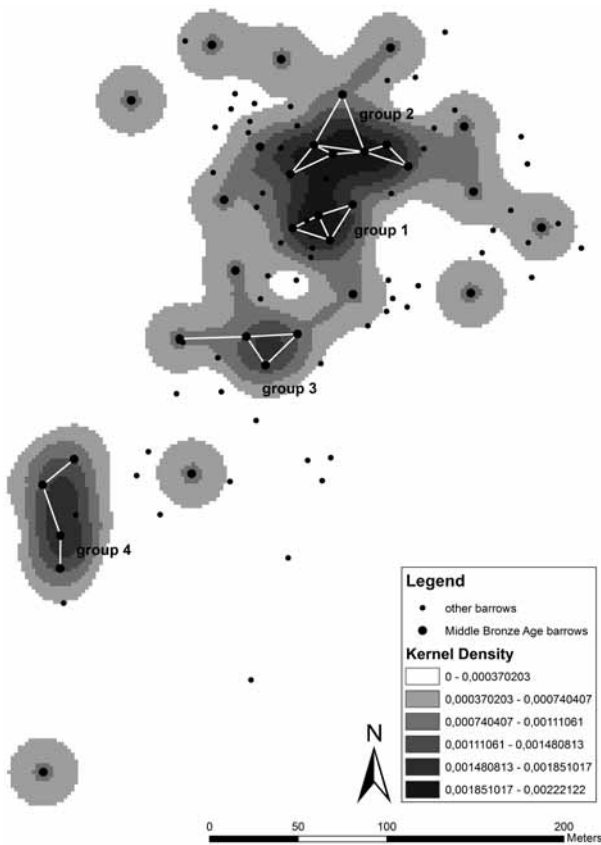
Podle plánu, který pořídil F. X. Franc, jsme se pokusili charakterizovat prostorové rozložení mohyl na pohřebišti. Cílem bylo identifikovat jejich shluky, které by mohly tvořit jádra rodinných pohřebišť, jejichž postupným rozrůstáním a spojením by vznikl mohylník, jak ho známe dnes.⁷

Pro identifikaci prostorově oddělených skupin mohyl byl použit nástroj *Kernel Density* ze souboru pomůcek

Spatial Analyst v programu *ESRI ArcMap*. Tento nástroj z polohy bodů, které v uváděném případě znamená střed každé mohyly, je schopen vypočítat hustotu mohyl, již lze pak číselně a graficky vyjádřit. Nastavitelným parametrem je vzdálenost, v jaké budou jednotlivé body z okolí zahrnuty do výpočtu. Zároveň se zohledňuje i hodnota některého z dalších parametrů, uloženého v tabulce atributů zdrojové datové vrstvy. Skupiny hrobů jsou reprezentovány místy s vysokou hustotou hrobů a dělí je navzájem plochy s hustotou hrobů naopak nízkou. Právě zmíněný postup byl použit ještě v kombinaci s výpočtem nejmenších vzdáleností mezi středy všech mohyl opět v programu *ArcMap*. Následně byla zvolena úroveň 7 % nejmenších vzájemných vzdáleností a ty byly vizualizovány. Výsledkem je zobrazení, kdy hroby v jednotlivých skupinách jsou si až na výjimky prostorově blízké pouze s hroby stejné skupiny.⁸

7 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.: *Možnosti identifikace rodiny v pravěku na základě studia mohylových pohřebišť.*

8 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.: *Potential of spatial structure analysis of the Early and Middle Bronze Age cemeteries in Bohemia.*

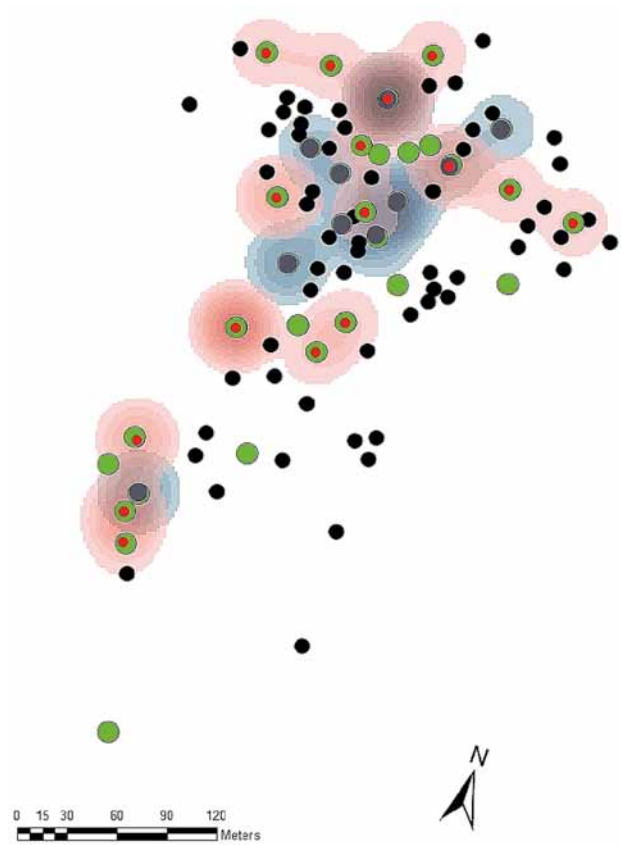

Obr. 4. Žákava-Sváreč, mohylové pohřebiště. Prostorová analýza se znázorněním čtyř základních skupin hrobů ze střední doby bronzové. (Zpracovali P. Křišťuf a O. Švejcar, 2014)

Těžiště práce se vztahovalo k mohylám s nálezy pohřbů ze střední doby bronzové, které jsou na pohřebišti Žákava-Sváreč zastoupeny nejvíce; pouze takové a v minulosti už zkoumané byly vzaty v úvahu. Mezi nimi byly určeny vzdálenosti. Jako hranice pro příslušnost ke skupině byla zvolena vzdálenost 37 metrů od nejbližší mohyly. Tímto způsobem byly rozpoznány celkem čtyři mohylové skupiny (obr. 4). První z nich obsahuje tři mohyly, v rámci nichž známe nálezy čtyř pohřbů ze střední doby bronzové. Ve druhé skupině se nachází šest mohyl. Jde o nejpočetnější skupinu s celkem osmi pohřby. V jejím centru je velká mohyla se dvěma pohřby, zatímco menší mohyly tvoří zhruba půlkruh jižně od ní. Nejvíce pohřbů bylo zjištěno ve třetí skupině; je jich celkem deset, ale pouze v rámci tří mohyl. Jedna z největších mohyl se sedmi identifikovanými hroby ze střední doby bronzové existuje právě zde. Poslední čtvrtá skupina se skládá ze čtyř mohyl po jednom pohřbu v každé z nich.⁹

Validace prostorových struktur podle hrobové výbavy a chronologie

V rámci analýzy prostorové distribuce artefaktů na pohřebišti byly vyčleněny pomocí funkce volby atributů v softwaru ArcGIS dvě specifické kategorie, a sice zbraně (sekerka, kopí, nůž, dýka, šipka, rukojeť sekáče a nákončí

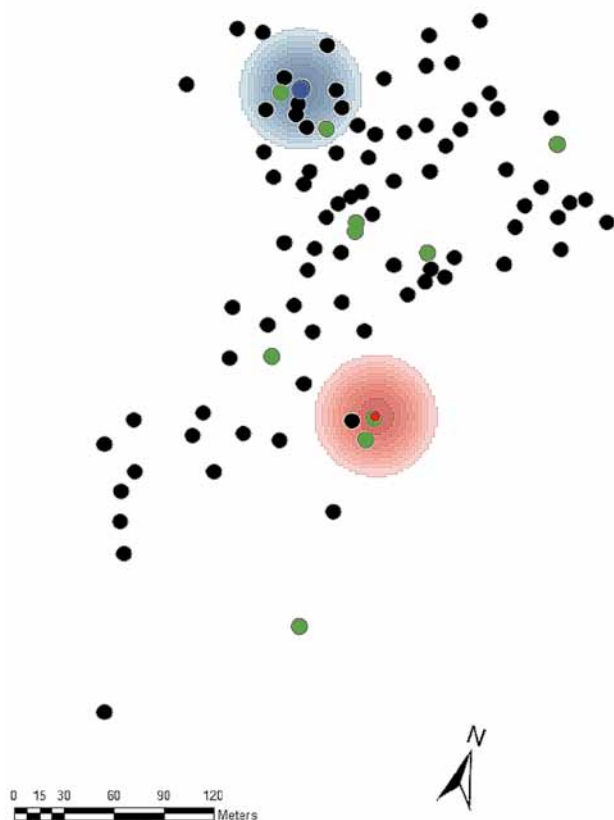
Obr. 5. Žákava-Sváreč, mohylové pohřebiště. Rozmístění hrobů a jejich rozlišení podle typu artefaktů ze střední doby bronzové. Hroby se zbraněmi (modré), hroby se šperky (červené). Hustota hrobů je vyjádřena takzvaným jádrovým vyhlazením (Kernel Density). (Zpracoval J. Chlevišťan, 2014)

dýky) a šperky (korále, náhrdelník, prsten, nákrčník, náramek). Volbě předcházela rozbor výbavy hrobů ze střední doby bronzové v západních Čechách, z něhož vyplývá, že hroby se zbraněmi a hroby se šperky jsou dvěma nejvýznamnějšími strukturami.¹⁰ Cílem bylo sledovat prostorovou distribuci obou uvedených kategorií a zjistit, zda se vyskytují na zkoumané lokalitě ve všech hrobových skupinách, či se koncentrují jen v některé z nich. Důraz jsme kladli především na hroby ze střední doby bronzové, ale zároveň byly analyzovány i hroby z mladší doby bronzové a doby halštatské, byť se na pohřebišti Žákava-Sváreč vyskytují v daleko menším počtu.

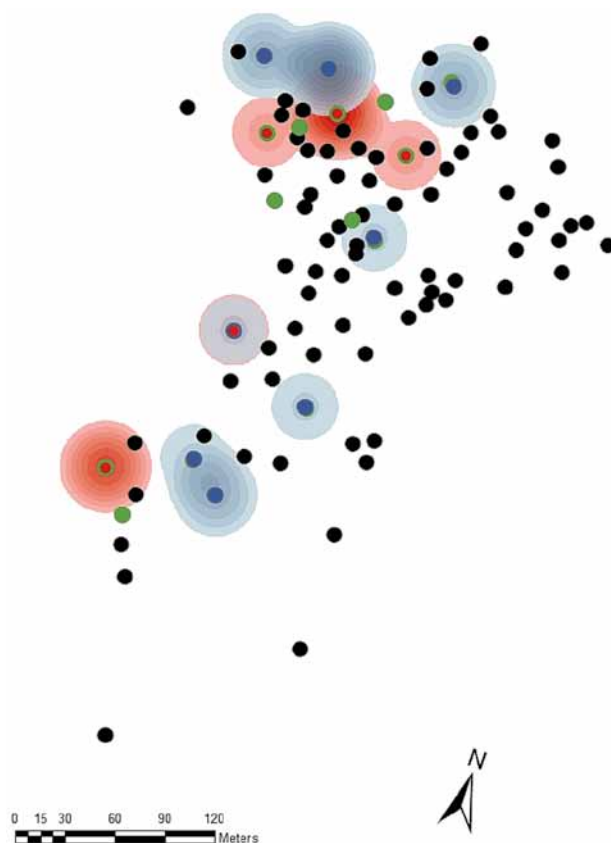
Po vynesení samostatné vrstvy v GIS vyjadřující distribuci zbraní ze střední doby bronzové lze vidět, že artefakty tohoto typu se kumulují především v severní třetině pohřebiště, v blízkosti největší mohyly č. 1; na zobrazení za pomoci takzvaného jádrového vyhlazení (Kernel Density) se hroby se zbraněmi nalézají ve dvou shlucích právě zde (obr. 5). Pouze jeden pohřeb se zbraněmi leží v jižní části pohřebiště (mohyla č. 80 – jedna sekerka s postranními

9 Tamtéž.

10 KŘIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.; PRAUMOVÁ, R.: *Monumentalita mohyl v době bronzové: odraz rodiny, nobility, genderu nebo kulturní příslušnosti.*

Obr. 6. Žákava-Sváreč, mohylové pohřebiště. Rozmístění hrobů a jejich rozlišení podle typu artefaktů z mladší doby bronzové. Hroby se zbraněmi (modré), hroby se šperky (červené). Hustota hrobů vyjádřena jádrovým vyhlazením (Kernel Density). (Zpracoval J. Chlevišťan, 2014)

Obr. 7. Žákava-Sváreč, mohylové pohřebiště. Rozmístění hrobů a jejich rozlišení podle artefaktů z doby halštatské. Hroby se zbraněmi (modré), hroby se šperky (červené). Hustota hrobů vyjádřena jádrovým vyhlazením (Kernel Density). (Zpracoval J. Chlevišťan, 2014)

lišťami, jedna dýka s lichoběžníkovým týlem a čtyřmi nýtky). Pouze jedna mohyla (opět mohyla č. 1) obsahuje dva hroby se zbraněmi. Jako nejstarší zbraň (nástroj) se jeví sekerka s postranními lišťami, kterou známe už ze starší doby bronzové a jejíž užití přecházelo do časněho a starého stupně střední doby bronzové (*BrA2/BrB1 - BrB2*).¹¹ Hrob s takovou sekerkou (80/A/1) lze tak hypoteticky považovat za nejarchaičtější. V hrobě 1/A/1 byl kromě toho nalezen pískovcový kadlub na sekuru s postranními lišťami. Obě mohyly patří mezi ty s největším objemem pláště na celém pohřebišti (č. 1: 149,83 m³; č. 80: 221,24 m³).

Hroby se šperky se vyskytují po celém pohřebišti. Poněkud větší kumulaci mohyl s těmito hroby lze však zaznamenat v severnější části. Nejhojnější nálezy šperků pocházejí z mohyly č. 59, která se nalézá téměř v pomyslném středu mohylníku. Mohyly se šperky a se zbraněmi se navzájem vylučují až na dva případy: v hrobech 1/A/1 a 9/A/1 se zbraněmi se vyskytují také náramky (1/A/1 – jeden žebrovaný, 9/A/1 – dva tyčinkovité); jde o 26,31 % ze souboru všech zjištěných náramků. Do staršího stupně střední doby bronzové lze zařadit takzvané pečťítkové náramky,¹² objevené v hrobech 79/A/1 a 82/A/1.

V mladší době bronzové dochází na pohřebišti Žákava-Sváreč k úbytku hrobů s bohatší výbavou. To se týká také zbraní, které známe jen dvě: nůž typu *Riegsee* a meč

– v obou případech z hrobu 41/A/1 v severní části pohřebiště (obr. 6).¹³

Pokud se týče šperků a ozdob z mladší doby bronzové, je jejich situace podobná jako u zbraní. Pouze v hrobě 71/A/1 přibližně uprostřed mohylníku byl nalezen jeden nákrčník.

Počet osmi hrobů se zbraněmi z pozdní doby halštatské je relativně vyšší oproti mladší době bronzové. Nedosahuje však množství evidovaného pro střední dobu bronzovou. Zbraně pozdní doby halštatské se rozprostírají po celém pohřebišti. Ve větší koncentraci jsou zastoupeny v jeho severnější části (obr. 7).

Datování zbraně samotné lze provést jen u sekáče, jenž se dochoval v rozsahu rukojeti a pochází z hrobu 85/A/1. Sekáče se objevují v takzvané fázi II.¹⁴

Podle keramiky můžeme pak datovat další zbraně. Lahvovitá nádoba z hrobu 5/C/2 se řadí opět do II. fáze,¹⁵

11 ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, E.: *Východní skupina českoalpské mohylové kultury*, s. 41. JIRÁŇ, L. et al.: *Doba bronzová*, s. 88.

12 JIRÁŇ, L., c. d., s. 88.

13 Obě zbraně odpovídají zařazení do stupně *BrD*. BOUZEK, J.: *K mlavečské keramice na Plzeňsku*, s. 200.

14 ŠALDOVÁ-ŠTEFANOVÁ, V.: *Pozdně halštatské ploché hroby v západních Čechách a jejich vztah k současným mohylám*, s. 92.

15 Tamtéž, s. 78.

Obr. 8. Žákava-Sváreč, mohylové pohřebiště. Rozmístění a barevné rozlišení hrobů se stejnou nebo velmi podobnou pohřební výbavou. (Zpracoval J. Chlevištan, 2014)

zatímco hrncovité nádoby ze stejného hrobu se vyskytují již ve fázi *Ib - II*.¹⁶ Kopí a nůž tamtéž by mohly spadat opět do fáze II. Přítomnost nízké lahvovité nádoby typu amfory, jaký známe i z dalších hrobů (86/A/1, 86/A/2, 13/A/1), odkazuje spíše na fázi III (*LtA*),¹⁷ a proto nezbývá, než posunout vznik hrobu 5/C/2 právě do této fáze. Existence stejného typu lahvovité nádoby v hrobech 5/C/2, 86/A/1, 86/A/2 a 13/A/1 znamená, že zbraně z těchto hrobů patří do fáze III (*LtA*), byť obsahují i keramiku staršího rázu.

Šperky z pozdní doby halštatské jsou zastoupeny málo – pouze v šesti mohylách. V jednom případě (hrob 10/A/1) byl nalezen turbanovitý kruh, jenž tvoří zvláštní typ šperku. Podle kotoučků se záponkami ho lze časově řadit do stupně *HaDI*,¹⁸ jde nejspíš o nejstarší pozdně halštatský hrob. Náramky třmenové v hrobech 5/C/2, 2/A/1, 59/G/7, 13/A/2 patří s velkou pravděpodobností do fáze *Ib - II* pozdní doby halštatské.¹⁹ Severněji ležící mohyly č. 2, 13 a 40 se šperky jsou u sebe poměrně blízko (v průměru 79 m). Od zbylých dvou jižnějších mohyl jsou vzdáleny více než 120 m. Hroby s náramky se nalézají pouze v severní části pohřebiště.

Šperky v hrobech se zbraněmi známe z hrobů 5/C/2 a 59/G/7. V prvním z nich se vyskytují vedle dvou kopí také dva náramky čtyřhranného průřezu. V druhé mohyle je kopí a náramek oválného průřezu s konci u sebe; v jejím plášti, tedy mimo hrob byl objeven korál, což je na pohřebišti ojedinělý případ, pokud jde o pozdní halštatskou dobu.

Prostorové rozmístění hrobů s podobnou výbavou

Jak už bylo výše zmíněno, předmětem našeho zájmu se staly především hroby se zbraněmi a šperky ze střední doby bronzové. Tyto hroby lze snad interpretovat jako

16 Tamtéž, s. 74.

17 Tamtéž, s. 82.

18 Tamtéž, s. 99.

19 Tamtéž, s. 78.

pohřby mužů a žen. Pohřby se zbraněmi se vyskytovaly všude s výjimkou třetí skupiny hrobů. Pohřby se šperky jsou ve všech skupinách. Hrobové skupiny se podobají navzájem skladbou pohřební výbavy hrobů; poměrně rovnoměrně jsou v nich zastoupeny hroby se zbraněmi i se šperky. Z předchozích pokusů o analýzu hrobové výbavy víme, že podobným způsobem jsou distribuovány i hroby s některými keramickými tvary.²⁰

Je nasnadě domněnka, že jde o hrobové skupiny s pozůstatky rodinných pohřebišť.²¹ V zájmu jejího ověření vznikl pokus s cílem vysledovat na pohřebišti *Žákava-Svářeč* hroby se stejnou nebo velmi podobnou hrobovou výbavou. Nejdříve jsme se zabývali hroby, které obsahují stejné artefakty, a dále pak hroby s nejméně dvěma stejnými artefakty nezávisle na tom, že se v dalších artefaktech liší. Shoda musela být alespoň u více než 50 % nálezů. To znamená, že u hrobů se třemi artefakty musela existovat shoda alespoň ve dvou případech, se čtyřmi artefakty ve třech případech a tak dále. Předpokládáme při tom, že hroby s podobnou výbavou nebudou tvořit prostorové shluky, ale budou umístěny pravidelně po pohřebišti,²² tedy v každé mohylové skupině.

Úplnou shodu ve výbavě mají hroby 7/A/1, 10/A/2 a 29/A/1. Všechny obsahují pouze amforu a džbánec; rozdíl je jen v detailnější morfologii nádob. Mají různou polohu, ale vesměs leží v úrovni terénu poměrně blízko sebe (asi 21 m) v rámci mohylové skupiny č. 2 (obr. 8). Vytvářejí jakýsi půlkruh okolo největší mohyly č. 1, od které jsou vzdáleny v průměru 34 m a s níž se prostřednictvím jejího hrobu s nejbohatší výbavou (1/A/1) shodují pouze v amfoře. Další úplná shoda je mezi hroby 38/A/1 a 51/A/1 (vždy jeden hrob v jedné mohyle ve vzdálenosti od sebe asi 133 m); obsahují jen jeden předmět – prsten se spirálami. Obdobně je tomu u dvou hrobů v mohyle č. 59 (59/D/4, 59/E/5): v každém z nich je po jednom tyčinkovitěm náramku. – Konstrukce pohřbů je připojena na vnější stranu mohylového věnce.

Výbavu shodnou ve více jak 50 % artefaktů mají hroby 59/B/2 a 47/B/3. Shoda je u jehlice s pečetičkovou hlavicí a dvou tyčinkovitých náramků. Pokud jde o keramiku, žádná shoda mezi nimi neexistuje. Vzdálenost mezi mohylami je zhruba 85 m; nejde o shluk.

Diskuse

V diskusi na závěr je na místě podotknout, že v domácí literatuře se už uplatňují příspěvky k poznání skupin mohyl jako pozůstatků rodinných pohřebišť.²³ Jedním z klíčových argumentů při tom je, že rodinné pohřebiště by se mělo vyznačovat hroby s různou výbavou v závislosti na společenském postavení pohřbené osoby. Je samozřejmostí předpoklad, že některé struktury v pohřební výbavě se v rámci rodinné skupiny opakují, neboť hrobové skupiny vznikaly kumulativním procesem často během několika staletí. Při výzkumu posloužily metody vícerozměrné statistiky, především analýzy hlavních komponent, jejichž výsledky byly porovnávány s prostorovou strukturou.

Tento přístup byl aplikován i na pohřebiště *Žákava-Svářeč*, kde lze konstatovat, že mohylové skupiny obsahují

hroby s různou hrobovou výbavou, což odpovídá rodinnému uspořádání pohřebišť.

Na druhou stranu analýza prostorové distribuce hrobů se stejnou výbavou ukazuje, že tyto hroby mají někdy tendenci vytvářet shluky. Typické je to především u tří stejných hrobů ve druhé skupině. Navíc v jejich prostorovém uspořádání a vztahu k velké mohyle č. 1 se dá vysledovat vzájemná souvislost. Připustíme-li, že pohřební výbava odráží společenské postavení jedince, pak strhává na sebe pozornost zejména druhá hrobová skupina. Centrální polohu zde zaujímá monumentální mohyla, obsahující mimo jiné pohřeb bojovníka. V jejím nejbližším sousedství je prázdný prostor, zatímco ve vzdálenosti asi 34 metrů jižně od ní se nalézají šest menších mohyl (dvě z nich pocházejí až z mladší doby bronzové), rozmístěných zhruba do půlkruhu. Nelze vyloučit, že do této struktury spadá i některá z mohyl ležících severozápadním směrem. To vše směřuje k závěru, že mezi bojovníkem pohřbeným ve velké mohyle a jedinci s nižším a navzájem srovnatelným společenským statusem pohřbenými v menších mohylách mohl být kdysi konkrétní vztah.

Z velké míry zachování mohylové skupiny vyplývá možnost detailnějšího studia vztahů a sociálních rolí uvnitř komunit. K tomu je však potřeba předchozí důkladný průzkum. Přestože F. X. Franc prokopával většinu mohyl, revizní archeologické výzkumy přináší nová zjištění o konstrukci nebo i nálezy dodatečných pohřbů v mohylovém plášti. Zásadní je, aby byl k dispozici co nejněvčetnější obraz o počtu a výbavě hrobů ve skupině.

Chronologická analýza pohřebišť *Žákava-Svářeč* odhalila pět hrobů, které je možné časově ztotožnit s jeho nejstarší fází. Jedná se o hroby 80/A/1 (sekerka s postranními lištami), 1/A/1 (kadlub na sekerku s postranními lištami), 91/A/1 (mísa na nožce), 18/A/1 (amfora se svislým rytím) a hroby 79/A/1 a 82/A/1 (pečetičkové náramky se složitou rytou výzdobou). Tři z těchto hrobů leží ve čtvrté mohylové skupině, ostatní dva v severní části pohřebišť, přičemž hrob v mohyle č. 1 tvoří jádro druhé mohylové skupiny. To jsou podle všeho místa, kde pohřbívání začalo a teprve postupně se ve střední době bronzové rozšířilo po celé lokalitě; intenzivněji byla využívána nespíš její severní polovina, kde se soustřeďují i pohřby z mladší doby bronzové. Ovšem v halštatské době byl opět využíván téměř celý prostor pohřebišť. Pohřbívání v jižní polovině ustávalo v době bronzové. V pozdní době halštatské zde můžeme vidět určitou diskontinuitu vývoje a pak opětovný návrat k pohřbívání.

Mohylové pohřebiště *Žákava-Svářeč* bylo ještě nedávno obecně vnímáno jako už prozkoumané. Nebylo a dosud není ani památkově chráněno. Kombinace obojího vedla k výrazné devastaci území novou výstavbou. Podstatná část pohřebišť je však dosud v terénu patrná. Shodou okolností jde o část využívanou po staletí, kde se nalézají nejstarší a zároveň i nejmladší pohřby. Pohřebišť,

20 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O., cit. 8.

21 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O., cit. 7.

22 KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O., cit. 8.

23 Tamtéž. Dále např. KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O.; PRAUMOVÁ, R., c. d. KRIŠTUF, P.; ŠVEJCAR, O., cit. 7.

nebude-li dále poškozováno, může tak stále dobře sloužit ke studiu komunit a sociálního uspořádání v době bronzové. Pokládáme proto za klíčové, aby mohly zůstat zachovány pro další výzkum. K tomu by přispělo prohlášení lokality za kulturní památku.

Není asi reálné památkově chránit všechna mohylová pohřebiště v Plzeňském kraji. Je třeba si však uvědomit, že i když byla ta která archeologická lokalita zkoumána v 19. století a později, to ještě neznamená, že ztratila potenciál pro novou vědeckou práci. Zdánlivá

prozkoumanost území s archeologickými nálezy v minulosti není v žádném případě důvodem k tomu, abychom odmítli jeho památkovou ochranu.

Každá doba přináší v archeologii nové metody a nové otázky. Dnes jsme například svědky rozmachu leteckého laserového skenování. Jeho prostřednictvím lze nejen upřesnit polohu známých mohyl, ale i identifikovat mohyly dosud nevidované, a to i tam, kde archeologické výzkumy už proběhly. Tak je tomu nejen u mohylového pohřebiště *Žákava-Sváreč*, ale i několika dalších v okolí Plzně.

Literatura

- BOUZEK, Jan: K milavečské keramice na Plzeňsku. *Archeologické rozhledy*. 1962, roč. 14, seš. 2, s. 175–205 a 209–218.
- BRÁZDIL, Karel: *Technická zpráva k digitálnímu modelu reliéfu 5. generace (DMR5g)* [online]. Pardubice, Český úřad zeměměřičský a katastrální – Katastrální úřad pro Pardubický kraj, 2012 [cit. 2014-03-15]. Dostupné z WWW: <http://geoportal.cuzk.cz/Dokumenty/TECHNICKA_ZPRAVA_DMR_5G.pdf>.
- ČUJANOVÁ-JÍLKOVÁ, Eva: Východní skupina českoalcké mohylové kultury. *Památky archeologické*. 1964, roč. 55, č. 1, s. 1–81.
- JIRÁŇ, Luboš et al.: Doba bronzová. In *Archeologie pravěkých Čech*. 5. Praha, Archeologický ústav Akademie věd, 2008.
- KRIŠTUF, Petr; PRAUMOVÁ, Radka; ŠVEJCAR, Ondřej: Prostorové uspořádání mohylových pohřebišť na Plzeňsku. *Acta Faculty filozofické Západočeské univerzity v Plzni*. 2011, č. 4, s. 104–128.
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej: Potential of spatial structure analysis of the Early and Middle Bronze Age cemeteries in Bohemia. In *Staršia doba bronzová v Čechách, na Morave a na Slovensku*. Nitra, Archeologický ústav SAV, 2015 (v tisku).
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej; PRAUMOVÁ, Radka: Monumentalita mohyl v době bronzové: odraz rodiny, nobility, genderu nebo kulturní příslušnosti. In *Archeologie západních Čech*. 5. Plzeň, Západočeské muzeum, 2013, s. 23–35.
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej: Možnosti identifikace rodiny v pravěku na základě studia mohylových pohřebišť. *Antropowebsin*. 2012, č. 3, s. 221–232.
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej: Současný stav mohylových pohřebišť v Dolním kyjovském lese u Plzně. In *Památky západních Čech*. 3. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2013, s. 76–83.
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej: Využití dat leteckého laserového skenování (DMR5g) k dokumentaci mohylových pohřebišť v Plzni. In *Archeologie západních Čech*. 8. Plzeň, Západočeské muzeum, 2014, s. 56–66.
- KRIŠTUF, Petr; ŠVEJCAR, Ondřej: Možnosti zpracování archeologických dat v prostředí GIS. In *Výzkum krajiny: vybrané antropologické a archeologické metody*. Plzeň, Fakulta filozofická Západočeské univerzity, 2015, s. 40–102.
- ŠALDOVÁ-ŠTEFANOVÁ, Věra: Pozdně halštatské ploché hroby v západních Čechách a jejich vztah k současným mohylám. *Památky archeologické*. 1971, roč. 62, č. 1, s. 1–134.
- ŠALDOVÁ-ŠTEFANOVÁ, Věra (ed.): *F. X. Franc, Štáhlauer Ausgrabungen 1890, Díl 1., Přehled nalezišť v oblasti Úslavy, Radbuzy, Úhlavy a potoka Klabavy 1906*. Praha, Archeologický ústav ČSAV, 1988.

Summary

The barrow cemetery at *Žákava-Sváreč*, its spatial structure and development

Keywords: region around Pilsen — Bronze Age — barrow cemetery at *Žákava-Sváreč* — spatial structures — barrows and grave goods — airborne laser scanning

The article deals with one of the best explored barrow cemeteries in the region around Pilsen; namely, *Sváreč* near the village of *Žákava*. It ranked among the largest ones in western Bohemia; during the 1879 excavation led by F. X. Franc altogether 92 barrows were discerned there. Most of them (52) were surveyed at that time, with graves dating back to the Middle (46) and Late Bronze Age (11) and burials from the Iron Age (22) unearthed on that occasion. Considered as archaeologically exploited, the cemetery hereafter remained unlisted and unprotected. In the mid-20th century, a considerable portion of its surface was built up with structures utilised by a co-operative farm. The north part of the barrow burial site has, nevertheless, remained undamaged. By means of airborne laser scanning the condition of the burial site has been reviewed. The digital relief model enables to discern 41 burial mounds, mostly bearing traces of disturbance in consequence of the survey carried out by F. X. Franc. Using the plan made by F. X. Franc, the authors endeavoured to characterise

the spatial arrangement of the barrows, thereby identifying four groups of barrows dating back to the Middle Bronze Age. Those barrows were subsequently analysed according to the occurrence of graves with similar grave goods, with the group No. 2 in the north section of the burial site apparently being the most interesting feature. In the central position there is a monumental barrow, containing – among others – a buried warrior's grave goods. Within its closest surroundings there is an empty space, but in the distance of ca 34 m from the barrow, smaller barrows are positioned, roughly forming a half-circle. The whole arrangement is indicative of a particular relation between the person buried in the large barrow (a person with a higher social status) and the individual persons buried in smaller barrows who mutually shared a comparable social status, judging from their similar grave goods. In the field, a substantial portion of the burial site is still perceptible; coincidentally, it is the part where both the most ancient and the most recent burials are found; consequently, that section had been intensively utilised for centuries. The authors recommend listing the barrow cemetery at *Žákava-Sváreč* in the area to the south of Pilsen as a cultural monument, since the site continues to be of great interest for studying communities and the social order in the Bronze Age.

(Translated by Karel Matásek)

K teorii památkové hodnoty a hodnocení památek¹

VÍT JESENSKÝ

Teoretické uchopení památkové hodnoty jako kategorie – na rozdíl od jejího obvyklého užití na způsob přirozeného praktického principu – a současně rozvíjení přisuzování hodnoty jako vědomého, určujícího a zdůvodněného procesu je znakem moderní památkové péče. Autor rozpracovává hodnotový vztah mezi památkou a subjektem, a ten považuje za jádro památkové péče. Předkládá teoretický, systematický procesní model památkového hodnocení. Jeho hlavními prvky jsou znaky artefaktu, jeho významy – typy hodnot, jejich míra – konkrétní hodnota a integrovaná komplexní památková hodnota. Podstatnou charakteristikou je odlišení poznávací a hodnotící činnosti. Model je ověřován na výkladu a začlenění testu autenticity do procesu hodnocení, diskutován z hlediska účelu, alternativ a dopadů hodnotového pojetí na oborovou praxi.

Klíčová slova: památková hodnota — hodnocení památek — teorie památkové péče — autenticita památek — praxe památkové péče

Pojem památkové hodnoty užívá většina památkářů ve své argumentaci běžně a často. Obdobně je tomu s hodnocením památek. Hodnotové pojetí se rovněž prosadilo jako základní východisko a činitel oboru památkové péče v jeho teorii a metodologii. Tomu odpovídá výzkumné i aplikační rozvíjení dané problematiky, v níž se asi nejvýrazněji uplatňují společenské kulturní a dokonce interkontinentální vlivy na cíle a metodologii památkové péče. Pro náležitou globální, ale stejně tak tematicky nebo teritoriálně užší diskusi je zásadní interpretace a porozumění pojmům, jejich teoretickým či praktickým základům a také způsobům, jak se zapojují do výkladu procesů péče o památky jako součástí kulturního dědictví. Domácí rozvíjení teorie památkové péče není v tomto ohledu příliš přínosné. Naopak v oborové praxi lze zaznamenat četné projevy nedostatečného domýšlení užívaných pojmů nebo absenci systematické argumentace.

Záměrem této studie je učinit další krok v naznačených úvahách. Poukázat na návaznost památkové hodnoty na subjekto-objektovou podstatu památkové péče, přispět k propracování procesu přisuzování památkové hodnoty v modelu památkového hodnocení a naznačit možnosti a zároveň limity jeho aplikace. Jakkoliv půjde v převaze o teoretický výzkum opírající se o soudobé axiologické poznání, odráží se v něm samozřejmě také zobecnění poznatků z dnešní památkové praxe. Už kvůli kulturně společenskému zařazení tématu je přirozené, že se jedná do jisté míry o subjektivní a dílčí pohled. V každém případě zájmem autora je, aby vybídl k diskusi, popřípadě i polemice a k doplňování názorů.

Památková hodnota a památkové hodnocení v dosavadní teorii památkové péče

Teoretické uchopení památkové hodnoty jako kategorie – na rozdíl od jejího obvyklého užívání jako přirozeného praktického principu – a současně rozvíjení přisuzování hodnoty (hodnocení) jako vědomého, určujícího

a zdůvodněného procesu je znakem nástupu moderní památkové péče.² Na teoretickou aktivitu měl vliv, vedle obecně společensko-politických a kulturních podmínek, rozvoj věd a filozofie, v první řadě axiologie. Teoretická hodnotová reflexe vztahu k památkám nachází podmínky i podněty pro svůj rozmach v dobách společenské stability; po druhé polovině 19. století se znovu zřetelně aktivizovala v šedesátých letech století následujícího. Účinky postmoderní éry, formování péče o životní prostředí, nová filozofie nebo proměny politicko-institucionálního uspořádání společnosti, to vše zasahuje památkovou péči a její ideové proudy (přínos myšlenek C. Brandiho nebo P. Philippota, vznik *Benátské charty*, ICOMOS apod.). Ale teprve oborové výsledky objevující se v bezprostředně navazujícím období vyvolávají dnes potřebu hlubšího teoretického rozpracování památkových hodnot jako metodologického východiska. Významným impulsem se stal koncept kulturního dědictví a především světového kulturního a přírodního dědictví, jenž byl reakcí na globalizaci a zvýšil nároky na definování a testování objektů určených k zvláštní ochraně zejména podle kritéria vynikající univerzální hodnoty a autenticity.³ Kromě opětovného kritického posuzování původních myšlenek klasiků oboru (W. Morris, J. Ruskin, A. Riegl) vznikaly podnětné nové studie o autenticitě.⁴

1 Článek je upraven z přednášky autora uspořádané plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu a konané v domě *U Zlatého slunce* v Plzni dne 16. 3. 2015. – Autor děkuje prof. PhDr. I. Hlobilovi, CSc., Ing. arch. V. Láskovi a Ing. arch. M. Hauserové, CSc., za četné původní podněty a inspiraci rozmanitými formami k vlastnímu výzkumu hodnot a hodnocení památek.

2 JOKILEHTO, J.: *A History of Architectural Conservation*. JESENSKÝ, V.: *Památková hodnota* [online].

3 KUČOVÁ, V.: *Světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO*. TITCHEN, S. M.: *On the construction of outstanding universal value*.

4 Především v souvislosti s konferencí o autenticitě v Nara v roce 1994. Např. evropské konference ICOMOS v Bergenu (1994) nebo v Českém Krumlově (1995), *Deklarace ze San Antonia* (1996) nebo dokumenty ze setkání expertů na téma autenticity a integrity v podmínkách Afriky (Great Zimbabwe, 2000).

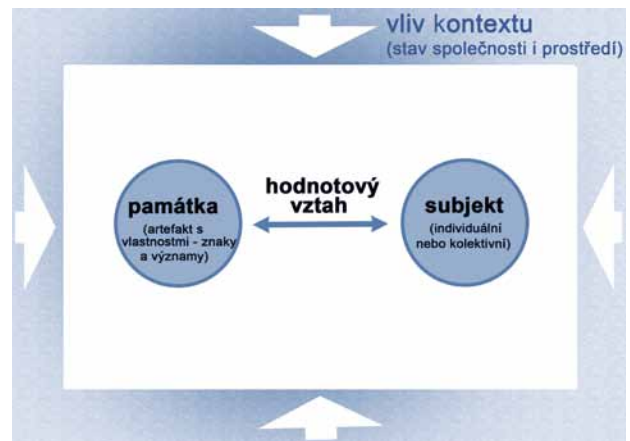
V roce 1979 byl přijat svým významem přelomový mezinárodní dokument – *Charta z Burry*.⁵ Vývoj na konci 20. století znamenal spíš jen dílčí odezvu na tehdy závažné výzvy (posilování významu managementu a ekonomické hodnoty, rozšíření pojetí kulturního dědictví, koncept udržitelného rozvoje, turismus). Nová vlna teoretického zájmu o koncepci památkových hodnot na pozadí argumentace ve prospěch změny památkové péče na společensky participativní systém přišla s počátkem tohoto tisíciletí z angloamerického a také tichomořského prostředí.⁶ Jak se zdá, vyrovnat se s ní bude muset především evropská kontinentální tradice.⁷

Domácí teorie památkové péče v problematice hodnot a hodnocení památek byla v minulosti a převážně stále je v zajetí takzvaného moderního kultu památek podle A. Riegla. Lze jen stěží pochopit, že k systematictější debatě na dané téma došlo v Československu až v závěru osmdesátých let 20. století, a to na setkáních organizovaných pod hlavičkou pracoviště vědeckotechnického rozvoje Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody.⁸ S nejzávažnějšími a nadčasovými názory tehdy vystoupili M. Hauserová a I. Hlobil;⁹ Hlobilovo pojetí hodnoty „muzeality památek“ (*monumentality*), zejména její vědecké zkoumání monumentikou a navazující rozvíjení v institucionálních návrzích, patří patrně k tomu nejprínosnějšímu a nejkonstruktivnějšímu, co bylo v naší teorii a metodologii památkové péče napsáno od druhé světové války.¹⁰ Dalším dosud nedoceneným dílem, jež se zabývá komplexně otázkami a souvislostmi teorie památkové péče a památkové hodnoty, jsou více jak třicet let stará skripta od V. Vintera.¹¹ V polistopadové éře se objevily dílčí práce k vymezenému okruhu problémů.¹² Omezený dopad měly až dosud aktivity konferenční a diskusní,¹³ popřípadě sporadické vědeckovýzkumné.¹⁴ Doklady promyšlení teorie památkové hodnoty jako funkce subjekto-objektového vztahu se uplatňují v odborném vzdělávání.¹⁵

Role subjektu a objektu a jejich hodnotový vztah jako východisko paradigmatu památkové péče

Obecný teleologický výklad skutečnosti jako vztahu subjektu a objektu v prvé řadě dobře postihuje specifičnost utváření kultury včetně památkové péče. V momentu, kdy objekt přestává být na lidském subjektu nezávislou přírodou, ale stává se naopak jeho výtvořem – artefaktem, mění se zásadně vztah mezi nimi (obr. 1); člověk získává možnost jednat vůči objektu úmyslně a s vůlí, měnit ho, starat se o něj, má k němu odpovědnost. V tomto vztahu je člověk v aktivní roli zakladatele hodnot. A právě tuto situaci subjektu záměrně jednajícího vůči objektu (artefaktu) se snaží postihnout kategorie hodnot.

V přírodě, jež je hodnotově neutrální, platí zákon, v kultuře jde o hodnoty. Hodnoty tedy nemají povahu přírodní zákonitosti, objektivní vlastnosti objektu ani duchovního vědomí subjektu. Jsou to především činitele ovlivňující jednání subjektu, motivující faktory vztahu, jež se stává speciálním, hodnotovým. Jak se zdá, tento

Obr. 1. Grafické schéma vztahu mezi subjektem a objektem (památkou) jako předmětu památkové péče. (Zpracoval V. Jesenský, 2015)

- 5 Poslední aktualizace textu v roce 2013. Viz též WALKER, M.; MARQUIS-KYLE, P.: *The Illustrated Burra Charter – good practice for heritage places*.
- 6 Jde přitom o víc než tradiční anglosaský důraz na hodnotovou teorii památek, opírající se o pevné vědomí občanské společnosti a zřetelně i analytickou filozofii. – Nicméně proměna porozumění významovosti památky v moderní památkové péči byla interpretována také jako vývoj od empirismu a pozitivismu k fenomenologii. TAINTER, J. A.; LUCUS, J. G.: *Epistemology of the Significance Concept*, s. 707–719.
- 7 ARAOZ, G.: *Protecting heritage places under the new heritage paradigm and defining its tolerance to change – a leadership challenge for ICOMOS*. ŠTULC, J.: *Mezinárodní společenství památkářů na rozcestí – 17. generální shromáždění ICOMOS ve znamení zásadních názorových rozporů*, s. 68–71. Viz též *Heritage values in contemporary society*. Též *Values and Criteria in Heritage Conservation*.
- 8 Shrnutí a odkazy na předchozí publikace uvádí KORČÁK, P.: *Diskuse o teorii a metodologii památkové péče*, s. 65–74.
- 9 HAUSEROVÁ, M.: *Příspěvek k otázce teorie a metodologie památkové péče*, s. 39–43. RADOVÁ, M.: *Koncepce památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska*, s. 65–74. HLOBIL, I.: *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*, s. 143–192.
- 10 I proto je třeba ocenit uspořádání přednášky prof. PhDr. I. Hlobila, CSc., s názvem *Hodnota a cena stáří v Česku po obnově kapitalismu (Úvaha o aktuálním stavu klasické otázky památkové péče)* plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu, která se konala v Plzni dne 7. 10. 2014.
- 11 VINTER, V.: *Úvod do dějin a teorie památkové péče*, 2. díl.
- 12 JESENSKÝ, V.: *Souvislosti průzkumů a hodnocení památek*, s. 1–2. KROUPA, P.: *Čas a autenticita památky*, s. 431–442. LÁSKA, V.: *Hodnota, autenticita a integrita stavebního díla minulosti – teorie a praxe*, s. 1–27.
- 13 Např. diskusní setkání, konference a periodika v rámci projektu *PPP PRO/Platforma pro památkovou péči, restaurování a obnovu*, financovaného z Evropského sociálního fondu a státního rozpočtu ČR a garantovaného Univerzitou Pardubice.
- 14 Např. výzkumný cíl *Dějiny a teorie památkové péče (přípravná fáze)*, řešený v Národním památkovém ústavu v období let 2010–2014. – Znalosti z axiologie, popřípadě i metod vědeckovýzkumné práce leckdy nedosahují úrovně konstruktivně využitelné v teorii památkové péče.
- 15 Např. v přednáškách Ing. arch. M. Hauserové, CSc., v rámci jednoletého kurzu památkové péče pořádaného Národním památkovým ústavem.

vztahový výklad hodnot v současné axiologii převažuje, a to i přes rozličné další legitimní varianty definice (hodnoty – normy chování; hodnoty jako nadčasové absolutní normy; hodnoty – to, oč usilujeme; hodnoty – zvláštní vlastnosti; a jiné).¹⁶ Podle tohoto pojetí subjekt hodnoty přisuzuje, ne objevuje. Hodnota je aktivní vazbou, je třeba se s ní ztotožnit, a to nikoliv jen racionálně, nýbrž i emocionálně. Hodnoty jsou abstraktní veličiny, samy o sobě neexistují, ale vznikají obvykle tak, že člověk vytvoří objekt (statek), tedy novou skutečnost a teprve ta „má“ hodnoty. Je samozřejmé, že hodnotový vztah mezi subjektem a objektem je ovlivněn kontextem, v němž probíhá (zejména se váže na soudobý stav společnosti a prostředí), a má i svou časovou dimenzi.

Památková hodnota a model památkového hodnocení

Výše uvedené charakteristiky platí i pro speciální druh artefaktů, jakým je kulturní dědictví a potažmo památky jako specifické hmotné objekty a s nimi související kontext. Pro ně lze upřesnit, že památková hodnota je mírou specifického vztahu mezi subjektem a objektem, jenž je artefaktem. Tento vztah můžeme racionálně ovládat, zároveň ho citově prožíváme, ale nemusíme si ho vždy plně uvědomovat. Hodnotový vztah mezi objektem a subjektem postihuje nejelementárněji jádro péče o památky; máme možnost z něj odvozovat její utváření a rozvíjet ho jako oborový předmět. O památkové péči v podobě systematické institucionalizované společenské praxe začínáme mluvit až tehdy, když se subjekt vztahu k památce stává kolektivním – společností.

Pro teorii památkové péče je však metodologicky přínosnější, a tudíž podstatnější až další analytický krok, jímž je zabývání se principy hodnotového vztahu. Ten lze totiž nahlížet jako proces působení hodnot, ale také jejich vzniku, tedy postupy bezprostředně aplikované v oborové praxi. Proces kontinuálního hodnocení a přehodnocování, jehož výsledkem jsou hodnoty, se pokusme postihnout v obecném teoretickém modelu (obr. 2), přičemž výraz „památkové“ hodnocení znamená cílovou hodnotovou orientaci modelu.

Pevným pólem procesu je hmotný objekt – artefakt, jenž má formy a projevy (vlastnosti), které dokážeme poznávat a analyzovat i vědecky jako objektivní, nikoliv však neměnné kvality. Doklady těchto vlastností lze hledat ve hmotě objektu nebo v jeho kontextu. Může se jednat například o kamenné okenní ostění, archivní dokument o stáří objektu, data vážící se k jeho užívání, chování uživatelů vůči němu (uživatelé a zasahovatelé do památky a jejich jednání patří nesporně k jejímu přímému kontextu). Do jisté míry je možno takové kvality považovat za potenciál památky. Objekt, přesněji jeho kvality bývají někdy označovány jako nositelé hodnot (materiální či duchovní). Ve vztahu k člověku lze kvality objektu interpretovat a klasifikovat jako znaky, čímž se logicky dotýkáme problematiky vztahu památkové péče a sémiotiky.¹⁷

V závislosti na cílové orientaci hodnocení, reflexi znaků a hodnotovém vědomí subjektu jako hodnotitele

(včetně jeho potřeb, celospolečenské poptávky, ideálů a cílů) jsme schopni u objektu rozpoznat a vymezit jeho významy. V určitém zjednodušení mohou být významy ztotožňovány s typy hodnot, ale ještě blíže mají k pojmu smysl.¹⁸ Na místě je nyní podrobnější vysvětlení, protože se jedná o kategorii do značné míry rozhodující v procesu památkového hodnocení. Jestliže typy hodnot jakoby vystupují samy za sebe, významy chápeme jako méně neutrální, bližší realitě. Vidíme je spíš jako objektivní typy, třídy závažnosti, možnosti a dopady nikoliv tedy ve smyslu sémantickém či lingvistickém (to, co se míní v poznávání a komunikaci).¹⁹ Významy památek jsou například urbanistické, historické, ekonomické, turistické, výchovně vzdělávací nebo význam identity. Významy se váží na objekt, ale ten je, jak už bylo výše naznačeno, získává (jsou v jeho celku rozlišeny) v závislosti na člověku a jeho cíleném vztahování se. Ne všechny významy jsou pro nás stejně důležité; liší se také trváním a vývojem, některé dokonce nejsme bezprostředně schopni ani definovat. Významy mohou být popisovány a analyzovány v možných i reálných dopadech, což se děje hlavně pomocí odpovídajících vědních disciplín, popřípadě oboru zabývajícího se souhrnem významů – památkové péče. Zásadní nicméně je, že vymezením pole významů se definuje oblast hodnocení, přičemž složitější struktura významů znamená složitější hodnocení. Soustava významů, pokud je konzistentní a úplná, definuje pole působnosti památkové péče. To odpovídá normotvornému pojetí významů (typů hodnot) jako typologické soustavy pro charakteristiku určitého druhu objektů existujících v konkrétním vztahu. Druhou eventualitou je uplatnění významů jako kategorie pro popis a rozbor hodnotové struktury konkrétního objektu.

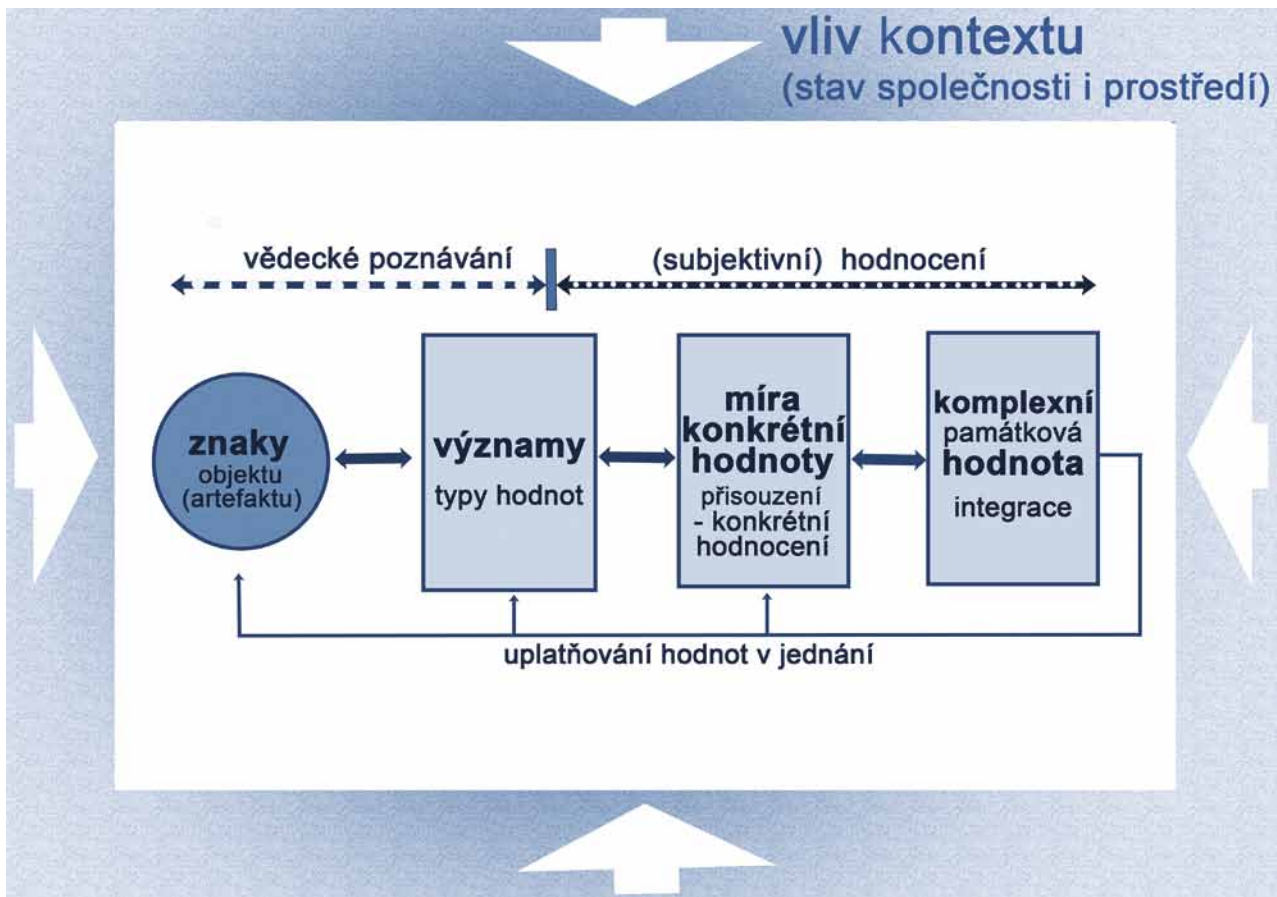
Je totiž všeobecně známo, že typy hodnot vytvářejí hierarchizované soustavy. Jednou z nich je i památková hodnota. Jsou v ní zastoupeny typy dílčích hodnot, které spolu souvisejí, mají předvídatelnou skladbu, ale zároveň jsou specifické pro každou památku a vyvíjejí se. Určující není jejich dílčí popis, ale systém, jenž umožňuje posuzovat nakládání s památkami jako objektivní výsledek i subjektivní činnost. Teoretici památkové péče se zabývají typologií dílčích památkových hodnot zhruba od doby nástupu moderní památkové péče, tedy zhruba od poloviny 19. století, ale většinou bez navazujících systematických úvah o procesu samotného hodnocení. To v zásadě platí i pro tvůrce nejkompexnějšího návrhu s největším dopadem přinejmenším ve středoevropském prostoru, pro

16 DOROTÍKOVÁ, S.: *Filosofie hodnot, Problémy lidské existence, poznání a hodnocení*.

17 Sémiotika představuje uznávaný interpretační přístup a samostatný okruh debaty o památkové péči. NEUPAUER, E.: *Památková péče ve filosofickém diskursu* [online]. MUŇOS VIÑAS, S.: *Contemporary Theory of Conservation*.

18 Poněkud odlišně se pojem *significance* uplatňuje v anglosaské systematické a terminologii památkové péče, a to pro vyjádření komplexní hodnoty, její kodifikace (*statement of significance* – USA, Kanada, částečně Velká Británie; *cultural significance* – Charta z Burry; *Assesing the Values of Cultural Heritage*). – Nejblíže zde použitému výrazu je pojem *meaning*. MUŇOS VIÑAS, S., c. d.

19 Tím ovšem nevylučujeme sémiotiku z řešení dané kategorie.

Obr. 2. Grafické vyjádření teoretického modelu procesu hodnocení památek. (Zpracoval V. Jesenský, 2015)

A. Riegla. Z porovnání struktur typů hodnot památek podle jednotlivých autorů lze shrnout nejobecnější typologii takto: hodnoty sociokulturní (hodnoty sociální včetně hodnoty identity, umělecké, technické, historické) a hodnoty socioekonomické (hodnoty ekonomické, funkční – užité, hodnoty prostředí).²⁰

Podle zkušeností z vlastní památkářské práce, včetně sledování návrhů, zdůvodňování a rozhodnutí na prohlášení objektů za kulturní památky, je autor toho názoru, že v dnešní památkové péči v České republice výrazně pokulháva komplexnost pojetí významů – typů hodnot. Historické, estetické, materiální, konstrukční nebo technologické jsou uznávány, ale opomíjí se či podceňují ty sociální, včetně psychologických nebo emocionálních, ekonomické a rovněž význam identity.

V posloupnosti kroků hodnocení stojí významy ve skutečnosti na počátku. Předcházejí v našem vědomí jako poznané nebo pocítované normy a orientují nás ve výběru vlastností (znaků), které máme na objektu sledovat. Zároveň je přiřazení významů znakům projevem svobodného vědomí, ne plně kauzálně determinovaného rozhodnutí.

Třetím krokem v památkovém hodnocení je určení konkrétní hodnoty. Jednotlivým významům (typům hodnot) přisoudíme jejich míru – hodnotu. Významy mohou při tom nabývat hodnot kladných i záporných (vlastností hodnot jsou škály s protipóly). Nejde však o prosté bodování toho, co objektivně je, nejde o diagnostiku, neboť

ve skutečnosti určujeme to, co chceme rozvíjet. I když se v takové úvaze zohledňuje poznání znaků objektu, v principu se jedná o subjektivní vyjádření hodnotového postoje. To se samozřejmě děje na základě hodnotících kritérií, tedy norem, jež jsou jedním ze zdrojů hodnotové orientace.²¹ Přitom platí, že výsledek je tím spolehlivější, čím je lépe odůvodněn. Nicméně klíčové je zaujetí subjektivního stanoviska hodnotitelem a kompetence rozhodnout se pro to, na čem nám záleží. Subjektu v tom pomáhá jeho hodnotové vědomí, jehož podstatou jsou hodnotové stereotypy. Nezbytné je však též emocionální vnímání, rozvinuté smysly nebo motivace v potřebách a zájmech. Vědomí hodnot by zároveň mělo být pochopené i prožité, což je důležité jak pro hodnotitele – památkáře, tak i hodnotitele – uživatele památky. Můžeme tak mluvit o ztotožnění se s hodnotou, o jejím osvojení. V rámci hodnotové kontinuity kulturního dědictví nejde o relativně neutrální a stále typy hodnot, které bezprostředně přejímáme nebo odmítáme, ale míru dílčích hodnot.²²

20 Např. *Assesing the Values of Cultural Heritage*. AVRAMI, E. et al.: *Values and Heritage Conservation*. LIPE, W. D.: *Value and Meaning in Cultural Resources*, s. 286–306. KIESOW, G.: *Památková péče v Německu*, s. 70–84.

21 TONDL, L.: *Hodnocení a hodnoty*.

22 Otázka trvalosti hodnot kulturního dědictví, nebo dokonce existence jejich „absolutnosti“ je závažná, ale tematicky i svým rozsahem přesahuje možnosti tohoto textu.

Pochybnosti o potřebě odlišit v dílčích hodnotách významy a jejich míru nejsou relevantní. Tato diferenciací napomáhá hlubšímu propracování typologie hodnot, umožňuje lepší porovnávání mezi objekty s podobnými typy hodnot a v neposlední řadě omezuje časté tendence opomíjet u památek významy s malou či negativní (zápornou) mírou.

Hodnocení památky musí být zkompletováno finální integrací dílčích hodnot do komplexní památkové hodnoty, kterou lze charakterizovat jako hodnotový systém se specifickou hodnotovou funkcí, v níž se náležitě uplatní propojenost dílčích hodnot. Ta je mimo jiné odpovědí na otázku, zda památku určují pouze typy hodnot, které ji odlišují od jiných objektů, nebo i typy hodnot, které má s jinými objekty společné. Komplexní hodnota musí obsahovat typy společných hodnot, které se liší specifickou mírou a částečnou „specializací“, vyplývající z hodnotového zaměření. Například novodobá garáž i středověká stodola mají ekonomickou hodnotu. Ta se však bude lišit svými nositeli a rovněž svou pozicí v hierarchii či koexistenci v uspořádání celkové hodnoty objektu, nikoliv pouze nominální mírou. Dílčí ekonomickou hodnotu z celkové památkové hodnoty středověké stodoly nemůžeme vyloučit, protože bychom zkreslili působení celkové hodnoty v procesu nakládání s objektem. Platí také, že porovnávání hodnot objektů vzniklých jako výsledek hodnocení s rozdílným hodnotovým zaměřením (například památkové péče a hospodářství) je obecně problematické. Komplexní památková hodnota nevzniká jednoduchým souhrnem dílčích hodnot, z nichž některé mohou být navzájem i antagonistické, ale vymezením vztahů mezi dílčími hodnotami a jejich hierarchizací. M. Hauserová tuto fázi kdysi výstižně nazvala určením těžiště úhrnné památkové hodnoty.²³ V každém případě jde o nejtěžší a nejodpovědnější krok s největšími nároky na kompetenci – odbornost a zkušenost hodnotitele.

Proces hodnocení památky je završen až uplatněním hodnot v jednání subjektu (osvojením), které má vliv na další zacházení s objektem, a tím i na objekt samotný. Jeho následkem je další přehodnocení; hodnotící proces dostane cyklický ráz.²⁴

Za součást modelu památkového hodnocení považujeme řešení role vědeckého poznání v hodnotícím procesu. Cílem výzkumu obecně je maximálně objektivní poznávání skutečnosti, ověřitelné, nezávislé, subjektivně nezátížené nebo kontrolované subjektivní (v kvalitativním výzkumu).²⁵ Oproti tomu hodnocení je postaveno na angažovanosti subjektu, na jeho záměrech a cílech, a nejde tak pouze o poznávání, ale právě tak i prožívání. Subjektem hodnocení není subjekt vědy, ale subjekt jednání; věda říká, co dělat můžeme, ale už ne to, co dělat máme.²⁶ Hodnocení je primárně v převaze subjektivní.

Lze tedy vyvozovat, že vědecké poznávání se v celém procesu hodnocení památky může vztahovat pouze na kognitivní fázi – na poznání a analýzu kvalit (znaků) a také prvotních významů, které považujeme za objektivní. Přesto ani v této sféře nemá výzkum výlučné postavení, neboť objekt lze poznávat i nevědecky, každodenně, z tradice, podle autority, intuice nebo třeba v náhlém prožitku.²⁷

V každém případě navazující fáze konkrétního hodnocení nemůže být pokládána za vědeckou práci, nejde o příčný výzkum.²⁸ Rozhodující tezí je, že v hodnotícím procesu je třeba fázi poznávací a hodnotící navzájem odlišit a uvědomit si, že hodnocení památek není jako celek vědeckou prací. Jsme ovšem schopni objektivizovat hodnocení jeho druhotným výzkumem – zkoumáním výsledků jednání subjektu ovlivněného hodnotově. Těmito výsledky mohou být památky v určitém stavu a jich se pak může týkat například výzkum výsledků památkové obnovy. Výsledkem se může stát i sám subjekt nakládající s památkou a jeho znalosti, způsoby chování a jednání, zkoumané sociologicky, psychologicky nebo třeba ekonomicky. Závěry výzkumů lze porovnávat se zvolenými cíli a zpětně určovat kvalitu jednání.²⁹ Dalším způsobem objektivizace hodnocení je posílení individuálního expertního názoru širším konsensem.³⁰

Navrhovaný model památkového hodnocení lze použít vůči jednotlivým památkám zejména jako teoretickou analýzu.³¹ Každou skutečnost fakticky vnímáme jako jev. Nejen památky, ale všechno kolem nás percepčně poznáváme jako něco, co má hodnotu, co má význam. Nehodnotové stavy skutečnosti pro rozlišení hodnot musíme zpětně abstrahovat.

Z hlediska aktérů hodnotícího procesu se model týká každého účastníka památkové péče, pokud vnímá památky.

23 RADOVÁ, M., c. d., s. 65.

24 Uplatnění – osvojení hodnot můžeme označit za jejich funkčnost. Funkce proto nepovažujeme za součást prvotní charakteristiky památek, jak to učinil V. Vinter, který je klade paralelně s hodnotami. Přesto je souvislost hodnot a funkcí památek dalším námětem k pojmové teoretické reflexi. Viz též BOŽENEK, K.: *Vztah muzeologie a axiologie*, s. 208.

25 HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum*. – Víme samozřejmě, že fakticky žádný výzkum nelze zcela oprostit od subjektivních vlivů jeho autora. Posuzujeme ideální, kžžený stav.

26 WEBER, M.: *K metodologii sociálních věd*.

27 REICHEL, J.: *Kapitoly metodologie sociálních věd*.

28 Motivované hodnocení je třeba odlišovat od výzkumného hodnocení, jak se uplatňuje ve vědě, kde jde spíše o rozhodování a technické porovnávání s jednotnými kritérii. WEBER, M., c. d.

29 Obecně je tento druhotný výzkum, zvláště pak zkoumání jednotlivců, společnosti, případně institucí zapojených do památkové péče, nedostatečný. U nás se neprovádí fakticky vůbec.

30 Může jít o konsensus expertní nebo širší společenský (MUNOS VIÑAS, S., c. d.). – Dnešní rozvinuté komunikační prostředky paradoxně nepřispívají ani tak ke konsensu, jako spíše k emancipaci a pluralitě názorů končící v individualizaci, relativizaci a absenci autorit. Hlubší a trvalejší hodnotové přesvědčení vyžaduje porozumění, respekt a schopnost odlišit ho od nekritické tolerance. Jinými slovy, zdá se, že hodnotovému konsensu brání nejasnost pojetí naší identity.

31 Model je v souladu se závěry konference v Nara v roce 1994, metodicky rovněž s materiály obsaženými ve sborníku *Assesing the Values of Cultural Heritage*, např.: MASON, R.: *Assesing Values in Conservation Planning – Methodological Issues and Choices*, s. 5–13, jakkoliv v něm je památkový hodnotící proces strukturován poněkud jednodušeji. V rozporu není ani s pojetím, jak je uvádí MUNOS VIÑAS, S., c. d., jenž ovšem hodnotové působení památek charakterizuje jako symbolizování.

I pak je třeba se zabývat tím, že jde o hodnoty pro někoho nebo čí hodnoty jsou zohledňovány.³² Památkář – profesionál má v hodnocení památek prokazatelně zvláštní postavení a odpovědnost. Proto by měl být schopen a ochoten aplikovat model hodnocení vědomě a konstruktivně, měl by být schopen provádět vlastní analýzy jednotlivých fází či kategorií a užívat poznatky hlubší a komplexnější povahy.

K účelu teoretického modelu památkového hodnocení

Teoretický způsob výkladu, abstraktní pojetí, užitý jazyk a další okolnosti mohou vést k pochybnostem, zda jde o věc pro památkovou péči vůbec užitečnou. Argumenty v její prospěch jsou však nasnadě. Jde o konstrukci systémového teoretického modelu památkové hodnoty a jejího přisuzování, ovšem s využitím poznatků z praxe, ostatních složek teorie památkové péče a souvisejících disciplín, zejména z axiologie. Samozřejmě nezahrnuje přímý metodický návod do terénní práce památkáře. Řešena je otázka prvotního smyslu a cílů činnosti (proč se zabýváme péčí o památky) a jejich východisek (co všechno máme brát do úvahy), což je předmět teorie památkové péče v užším smyslu. Zároveň návrh objasňuje celek procesu památkového hodnocení, jeho jednotlivé kroky a souvislosti, což je předmětem metodologie oboru. Model získané poznatky pojmenovává, ale hlavně zobecňuje, aby napomohl porozumění a debatě o možnostech zlepšení, případně aby predikoval odborné činnosti. V neposlední řadě se tak generují navazující a rozvíjející se další metodologické a teoretické otázky. Například: Můžeme vůbec hodnotit kvalitu památkářského vyjadřování – rozhodování a hodnocení, když jde z povahy věci o subjektivní stanovisko? Co a jak na něm můžeme hodnotit?

Předvedený model, byť zatím v zárodečné formě, kromě toho umožňuje konfrontaci a aplikaci v praxi. Jeho převod do nižší úrovně obecnosti, jako jsou strategie (principy), zásady (taktiky) nebo metody, je problematický v měřítku jednotlivých případů. Nezbytný je stupeň analýz a syntéz. Podklady tohoto typu však v naší památkové péči dnes výrazně scházejí. Přitom třeba konkrétnější metodická doporučení, nebo přinejmenším diskusní semináře o definici a uznávání památkových hodnot by měly být základní pomůckou pro práci památkáře a samozřejmě součástí jeho celoživotního vzdělávání.³³

Příklad uplatnění modelu k výkladu a začlenění pojmu autenticity

Autenticita je dalším z pojmů užívaných v památkové péči jako principiální kritérium a argument. V oborové teorii patří k nejrozpracovanějším otázkám. Jeho pouze zvyková nebo spíše jen intuitivní aplikace (autenticita jako originalita, původnost, míra dochování, trvalá vnitřní

hodnota, apod.) je proto známkou neprofesionality. Pro demonstrační účely není v tomto článku nezbytné interpretovat autenticitu v plné komplexnosti, jež je navíc stále diskutována.³⁴ Pragmaticky využijme jednu z mála definic, jak ji formuloval J. Jokilehto, jeden z hlavních protagonistů konference v Nara v roce 1994:³⁵ „*Autenticita v procesu péče o kulturní dědictví může být definována jako míra pravdivosti vnitřní jednoty tvůrčího procesu a fyzického uskutečnění díla a účinků jeho průběhu historickým časem.*“³⁶ V zájmu pochopení komplikovaných a nejednoznačných pojmů pravdivosti a vnitřní jednoty využijme poznámku od stejného autora: „*Autenticita by neměla být chápána jako památková hodnota, spíše naše schopnost porozumět takovým hodnotám záleží na stupni platnosti, a tedy autenticity příslušných informačních zdrojů.*“ Obě vyjádření jsou v souladu s *Dokumentem o autenticitě z Nara*, v němž se autenticita navíc označuje jako kvalifikační faktor hodnot: „*Naše schopnost tyto hodnoty chápat částečně závisí na míře, ve které lze zdroje informací o těchto hodnotách chápat jako důvěryhodné a pravdivé.*“³⁷

Je známo, že pro památky zapsané na *Seznamu světového dědictví* se normativně vyžaduje takzvaný test autenticity. Tento test byl vyvinut jako nástroj objektivizace. Hodnoty ovšem pravdivost (objektivnost) nemají. Pravdivé poznání je nealternativní; hodnocení alternativnost přímo vyžaduje. Volba není pravdivá či nepravdivá, ale správná nebo nesprávná podle zvolených cílů. Hodnoty se stávají objektivními teprve po proměně v jednání, popřípadě ve statky, které poznáváme jako znaky. Ve schématu procesu hodnocení se proto autenticita netýká hodnot, ale znaků a významů, jejichž pochopení je kvalifikačním předstupněm přisouzení hodnoty (obr. 3). Test autenticity je třeba zapojit do poznávací fáze a nespojovat ho s přisouzením hodnoty. V každém případě autenticita zkoumá, zda příslušné znaky, navázané na významy, byť i v podobě pojmové (informační zdroje), jsou

32 Např. NEJEDLÝ, V.: *Editorial*, s. 433.

33 I když se v literatuře vede diskuse o návodnosti hodnotových metodik, četné praktické příklady existují, např. v USA. Viz též WALKER, M.; MARQUIS-KYLE, P., c. d.

34 Diskuse o autenticitě probíhá nadále s větší či menší intenzitou podle proměn paradigmatu památkové péče a péče o kulturní dědictví vůbec. Např. FALSER, M. S.: *From Venice 1964 to Nara 1994 – changing concepts of authenticity?*, s. 115–132, a další články publikované ve sborníku *Conservation and Preservation, Interactions between Theory and Practice, In memoriam Alois Riegl (1858–1905)*. Dále viz *Conserving the authentic*. – V domácích textech se pojem užívá spíše jednostranně, bez poučení aktuální mnohavrstevnatou mezinárodní diskusí.

35 Zásadní význam pro vzkříšení pojmu autenticity měla *Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví* (KUČOVÁ, V., c. d.), včetně směrnice k jejímu naplňování z roku 1980 (revidovaných), a následná rozsáhlá mezinárodní rozprava, jejímž završením se stala konference ICOMOS v Nara v roce 1994, byť na ní nebylo dosaženo konsensu na globálním pojetí pojmu.

36 JOKILEHTO, J.: *Viewpoints – the debate on authenticity*, s. 6–8. V definici zde obsažené lze rozpoznat přímý vliv názorů P. Phillipota a C. Brandiho.

37 *Dokument o autenticitě z Nara*, čl. 9, 2. věta, s. 184.

důvěryhodné. Ostatně *Dokument o autenticitě z Nara* stanovuje širší významů (koncepce, forma, materiály a hmota, použití a funkce, tradice a technika, poloha a umístění, duch a dojem, původní stav a historický vývoj) jako okruhy pro dílčí testy autenticity. Pokud má být autenticita konkrétní památky, podobně jako u hodnot, vyjádřena na způsob samostatné kategorie, pak se musí přikročit k integraci dílčích testů, jejichž výsledky se mohou značně lišit. Model hodnocení rovněž ukazuje, že lze s „díličními autenticitami“ pracovat pouze jako s nástrojem podřízeným komplexní památkové hodnotě, tedy jako s dílčím krokem v procesu jejího přisouzení a uplatnění.

Při převzetí náhledu na autenticitu podle dokumentů UNESCO není problém určení autenticity v jejím definování, jako spíše v aplikaci pro značně různorodé významy (znaky), z nichž některé nesou i výraznější otisky působení času na dílo. Prokázat věrohodnost dokladů (znaků) je snadné u materiálu nebo u konstrukce, ale třeba duch či dojem vyžadují zkoumání, na které není obor památkové péče zvyklý, jakkoliv je to možné a legitimní (výzkumy kulturněantropologické, sociologické a jiné).³⁸ Je také třeba připomenout, že i autenticita je za výše vymezených předpokladů v převaze výzkumným soudem, na který samozřejmě působí dobový společenský a teritoriální kontext.³⁹

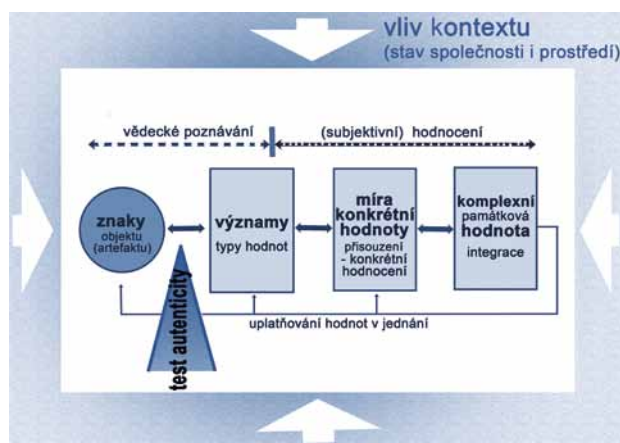
Podobně jako autenticitu bychom mohli podle výše uvedeného modelu vysvětlovat integritu jako další kategorii a test sledovaný u památek světového dědictví, a to v pojetí celistvosti nikoliv hmoty, ale díla, tedy jako souhrnu významů, bez nichž nelze hodnotu odpovědně přisoudit.

Důsledky hodnotového pojetí na památkovou péči

Jak již bylo výše uvedeno, v odborné diskusi o teorii, dějinách a metodologii památkové péče není obvykle podstata památkových hodnot jako východiska oborového paradigmatu zpochybnována. Domníváme se, že však zároveň nejsou dost domyšleny všechny její souvislosti a dopady.⁴⁰ Naznačme proto nyní alespoň některé závažné konsekvence vyplývající z aplikace modelu památkového hodnocení.⁴¹

Pokud jde o subjekto-objektový vztah, v památkové péči, za jejíž bázi pokládáme hodnocení (valorizaci), jsou důležité a navzájem neoddelitelné obě složky vztahu: památka a dotčený subjekt (uživatel, zasahovatel), přičemž role subjektu je rozhodující. Oborová praxe by to měla zohlednit rovnoměrnou péčí o oba prvky formami integrace, participace, společenské konstruktivnosti a trvalé udržitelnosti.

Přisuzování památkové hodnoty, tedy průběžné přehodnocování toho, co je a co není památkou, je specifickým předmětem činnosti památkové péče natolik, že kromě ní není nikdo jiný kompetentní k tomu, aby ho prováděl. Nejde o činnost plně vědeckou, a taková ani nemůže být její argumentace. Koncept památkových hodnot by se měl stát primárním předmětem teorie oboru, pravděpodobně i jako teorie vědecké.

Obr. 3. Grafické vyjádření testu autenticity v procesu hodnocení památek. (Zpracoval V. Jesenský, 2015)

Podstatou památky jsou hodnoty, vlastností hodnot je jejich proměnnost. Snaha o neměnnost památky je z pohledu památkové péče metodologický nonsens. Koloběh hodnotícího procesu je trvalou zákonitostí, vnitřním zdrojem památkové udržitelnosti. Nemá smysl jej popírat nebo se snažit dokonce o jeho zastavení. Na druhou stranu však hrozí nebezpečí jeho zneužití jako argumentu pro hodnotový voluntarismus. Pro udržení základní kontinuity principu vyhodnocování a aplikace hodnot je třeba udržet kvalitativní znaky objektu. Prvotní a pro výběr těchto znaků rozhodující je porozumění významům památky.

Rozsah významů je faktorem určujícím akční pole památkové péče jako systému. To by se mělo promítnout například do jejích koncepcí, strategií, způsobů organizace i každodenní praxe.

Pro odbornost památkáře není rozhodující znalost památkového fondu, ale kompetence pojmenovávat a přisuzovat hodnoty a na jejich základě ovlivňovat jednání dotčených osob (schopnost obrátit znalost do hodnot). Z toho plynou nároky na jeho dlouhodobou zkušenost, zájmy, hodnotové vědomí a postoje, preference a angažovanost jako vůli ke správnému rozhodování. Památkář – expert rozpoznává památkové hodnoty a předvídá je jako společensky akceptovatelné normy, které

38 Na tuto obtížnost památkáři někdy reagují tak, že si rozsah významů a stejně tak objektivní doklady (informační zdroj) znaků zjednoduší – omezí. K tomu jim může posloužit formální systematickosti nebo dokonce reinterpretace *Dokumentu o autenticitě z Nara*. Viz LEMMENS, B. et al.: *Understanding and Evaluating Authenticity using the Nara Document*, s. 85–96.

39 Zvláště u testu autenticity se pro některé její dílčí kategorie nabízí možnosti kvalitativního výzkumu. Zároveň s tím se otevírá otázka, zda by takový výzkum nebyl využitelný též jako metoda hodnocení památek se všemi dopady na odlišná axiologická východiska.

40 Může se jednat o důsledek globální hodnotové plurality, protichůdnosti zájmů a relativizace autorit.

41 JESENSKÝ, V.: *Specifické jádro a východisko činnosti památkové péče jako téma pro sociálně ekonomické a humanitní vědy* [online], s. 9–15.

však další aktéři oboru už většinou nepřijímají vlastním poznáním, ale subjektivním osvojením. Působení hodnotitele, zejména má-li normotvornou odpovědnost, souvisí s problematikou – v tomto případě zvláště významnou – mravního rozměru hodnocení, hodnot a etiky. Jde o hledání norem, regulativů chování, volby mezi správnými a špatnými hodnotami, a tedy o směřování k řádu hodnot, k jejich vnitřnímu systému. V každém případě obecná i profesní etika se aktuálně jeví jako klíčový faktor předurčující nejen koncepční záměry, ale i každodenní práci v památkové péči včetně hodnocení památek.⁴²

Role a úkoly vědy a výzkumu v oboru, nároky na edukaci,⁴³ prohlašování věcí a jejich souborů a prostředí za kulturní památky a památkově chráněná území, rušení památkové ochrany – i na to a na další oborové agendy má hodnotové pojetí vliv.

Diskuse k alternativám hodnotového východiska památkové péče

Ověřitelnost tvrzení o památkových hodnotách jako východisku utváření památkové péče podněcuje dialektickou úvahu o možnosti teoretických alternativ. Za ty mohou být pokládány jednak principiálně hodnotové, ale méně domyšlené koncepty. Jejich společným rysem je, že bytí v různých pojmech hodnotami argumentují, nezabývají se jimi systematicky jako kategorií, jejich původem, souvislostmi ani působením; pojednávají například hodnoty jako obsah památek, hodnoty jako trvalé kvality, hodnoty pouze jako strukturující kritérium a podobně. Jinou variantu ideového základu oborové teorie můžeme s největší pravděpodobností označit za procesní doktrínu. V ní se spíše než východiska řeší podstata péče, jež je spatřována v činnostech (metodách)

provádění památkové péče bez metodologického řešení jejich motivací. Kromě toho lze vyzorovat, že proces nakládání s památkou bývá v těchto úvahách spíše jen nástrojem. Nevyřčeným cílem je památková hodnota jako hotový produkt.⁴⁴ Kořeny procesního přístupu spočívají zřejmě v empirismu. Názornou ukázkou takového pojetí v českých zemích ve 20. století jsou například velmi diskutované a ve své době nejlépe promyšlené koncepty analytické a syntetické metody péče o památky.

Na závěr souhrnně uvedme, že památkové hodnocení je procesem, v němž na sebe navazují poznávací a hodnotící úkony. Hodnoty jsou motivací našeho jednání. V jeho počátku stojí porozumění významům. Cílem je to, co chceme uskutečnit jako hodnoty. Výše uvedený procesní koncept je racionální. Nepočítá však s vyloučením emocí, ale s jejich racionální kultivací. Navržený model má sloužit jako pomůcka. Není projevem techniky, ale kultury. Není určen pro ovládnutí, ale k porozumění.⁴⁵ Jeho cílem není rozhodovat, nýbrž ozřejmovat pojmy, procesy a souvislosti a otevírat nové otázky památkové péče. Jedině systematicky rozpracovávaná a diskutovaná teorie oboru může být zdrojem vizí, jež jsou nezbytným předpokladem pro tvorbu dlouhodobě udržitelné koncepce a pro efektivní řízení i běžnou praxi památkové péče, jakož i pro její náležité uplatnění ve společnosti.

42 NICHOLAS, G. et al.: *Intellectual Property Issues in Heritage Management*, s. 141–144. – Ukázkou komplikovanosti až pragmatismu v uplatnění etiky v péči o kulturní dědictví je ambivalentní idea tzv. *adaptive ethics* (MUÑOS VIÑAS, S., c. d.).

43 JESENSKÝ, V.: *Vzdělávání v oblasti památkové péče*, s. 1–3.

44 Pojem procesní doktríny je třeba odlišit od charakteristiky památkové péče jako procesu.

45 ČAPEK, K.: *Duch poznání a duch ovládnutí*, s. 710–714.

Literatura

- Assesing the Values of Cultural Heritage, Research report* (ed. DE LA TORRE, Marta). Los Angeles, Getty Conservation Institute, 2002.
- AVRAMI, Erica et al.: *Values and Heritage Conservation, Research Report*. Los Angeles, Getty Conservation Institute, 2000.
- BOŽENEK, Karel: Vztah muzeologie a axiologie. In *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*. 3. Opava, Slezská univerzita v Opavě, 1997, s. 205–211.
- Conserving the authentic, Essays in honour of Jukka Jokilehto* (eds. STANLEY-PRICE, Nicholas; KING, Joseph). Rome, ICCROM, 2009.
- ČAPEK, Karel: Duch poznání a duch ovládnutí. In *Spisy, O umění a kultuře*. 3. díl. Praha, Československý spisovatel, 1986, s. 710–714.
- Dokument o autenticitě z Nara. In *Mezinárodní dokumenty o ochraně kulturního dědictví*. Praha, Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2007, s. 182–187.
- DOROTÍKOVÁ, Soňa: *Filosofie hodnot, Problémy lidské existence, poznání a hodnocení*. Praha, Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1998.
- FALSER, Michael S.: From Venice 1964 to Nara 1994 – changing concepts of authenticity? In *Conservation and Preservation, Interactions between Theory and Practice, In memoriam Alois Riegl (1858–1905)*. Firenze, Polistampa, 2010, s. 115–132.
- HAUSEROVÁ, Milena: Příspěvek k otázce teorie a metodologie památkové péče. In *Bulletin*. 5. Praha, Státní ústav památkové péče a ochrany přírody, 1988, s. 39–43.
- HENDL, Jan: *Kvalitativní výzkum, Základní metody a aplikace*. Praha, Portál, 2005.
- HLOBIL, Ivo: *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*. Praha/Olomouc, Národní památkový ústav/Univerzita Palackého, 2008.
- Heritage values in contemporary society* (eds. SMITH, George S. et al.). Walnut Creek, Left Coast Press, 2010.
- JESENSKÝ, Vít: Souvislosti průzkumů a hodnocení památek. *Průzkumy památek*. 2009, roč. 16, č. 2, s. 1–2.
- JESENSKÝ, Vít: *Památková hodnota* [online], [Praha], 2012 [cit. 2015-5-30]. Dostupné z WWW: <http://www.academia.edu/8498725/Památková_hodnota>.

- JESENSKÝ, Vít: Specifické jádro a východisko činnosti památkové péče jako téma pro sociálně ekonomické a humanitní vědy. *E-Monumentica* [online]. 2012, roč. 2, č. 1 [cit. 2015-3-15], s. 11–15. Dostupné z WWW: <https://www.academia.edu/8484063/SPECIFICKÉ_JÁDRO_A_VÝCHODISKO_ČINNOSTÍ_PAMÁTKOVÉ_PÉČE_JAKO_TÉMA_PRO_SOCIÁLNĚ_EKONOMICKÉ_A_HUMANITNÍ_VĚDY>.
- JESENSKÝ, Vít: *Úvodní poznámky k analýze soudobé teorie památkové péče* [online]. Praha, 2013 [cit. 2015-07-20]. Dostupné z WWW: <https://www.academia.edu/8498342/Úvodní_poznámky_k_analýze_soudobé_teorie_památkové_péče>.
- JESENSKÝ, Vít: *Vzdělávání v oblasti památkové péče* [online]. Praha, 2014 [cit. 2015-05-30], s. 1–3. Dostupné z WWW: <https://www.academia.edu/8514031/Vzdělávání_v_oblasti_památkové_péče>.
- JOKILEHTO, Jukka: *A History of Architectural Conservation*. Oxford, Butterworth-Heinemann, 2002.
- JOKILEHTO, Jukka: Viewpoints – the debate on authenticity. *ICCROM Newsletter*. 1995, vol. 21, s. 6–8.
- KIESOW, Gottfried: *Památková péče v Německu*. Brno, Barrister & Principal, 2012, s. 70–84.
- KORČÁK, Pavel: Diskuse o teorii a metodologii památkové péče. *Památky a příroda*. 1990, roč. 50, č. 1, s. 65–74.
- KROUPA, Petr: Čas a autenticita památky. *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 5, s. 431–442.
- KUČOVÁ, Věra: *Světové kulturní a přírodní dědictví UNESCO*. Praha, Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2009.
- LÁSKA, Vojtěch: Hodnota, autenticita a integrita stavebního díla minulosti – teorie a praxe. *Památky středních Čech*. 2000, roč. 14, č. 2, s. 1–27.
- LEMMENS, Bert et al.: Understanding and Evaluating Authenticity using the Nara Document. In *Conservation in changing societies, Heritage and development*. Leuven, Raymond Lemaire International Centre for Conservation, 2006, s. 85–96.
- LIPE, William D.: Value and Meaning in Cultural Resources. In *Cultural Heritage, Critical Concepts in Media and Cultural Studies*. Vol. 1. London, Routledge, 2006, s. 286–306.
- MASON, Randall: Assessing Values in Conservation Planning – Methodological Issues and Choices. In *Assesing the Values of Cultural Heritage, Research report*. Los Angeles, Getty Conservation Institute, 2002, s. 5–13.
- MUÑOS VIÑAS, Salvador: *Contemporary Theory of Conservation*. Oxford, Elsevier, 2005.
- NEJEDLÝ, Vratislav: Editorial. *Zprávy památkové péče*. 2014, roč. 74, č. 6, s. 433.
- NEUPAUER, Eduard: *Památková péče ve filosofickém diskursu, Uvedení do problematiky* [online]. [Praha, 2014], [cit. 2015-07-13]. Dostupné z WWW: <http://www.academia.edu/9534341/Desiderata_Prolegomena_k_teorii_památkové_péče_ve_filosofickém_diskursu>.
- NICHOLAS, George et al.: Intellectual Property Issues in Heritage Management, Part 2: Legal Dimensions, Ethical Considerations, and Collaborative Research Practices. *Heritage Management*. 2010, vol. 3, no. 1, s. 117–147.
- RADOVÁ, Milena: Koncepce památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska. *Památky a příroda*. 1987, roč. 12, č. 1, s. 1–9, č. 2, s. 65–75.
- REICHEL, Jiří: *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha, Grada, 2009.
- ŠTULC, Josef: Mezinárodní společenství památkářů na rozcestí – 17. generální shromáždění ICOMOS ve znamení zásadních názorových rozporů. *Zprávy památkové péče*. 2012, roč. 72, č. 1, s. 68–71.
- TAINTER, Joseph A.; LUCUS, John G.: Epistemology of the Significance Concept. *American Antiquity*. 1983, vol. 48, no. 4, s. 707–719.
- TONDL, Ladislav: *Hodnocení a hodnoty, Metodologické rozměry hodnocení*. Praha, Filosofia, 1999.
- Values and Criteria in Heritage Conservation, Proceedings of the International Conference of ICOMOS, ICCROM and Fondazione Romualdo Del Bianco* (ed. TOMASZEWSKI, Andrzej). Firenze, Polistampa, 2008.
- VINTER, Vlastimil: *Úvod do dějin a teorie památkové péče*. 2. díl. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1982.
- WALKER, Meredith; MARQUIS-KYLE, Peter: *The Illustrated Burra Charter – good practice for heritage places*. Burwood, Australia ICOMOS, 2004.
- WEBER, Max: *K metodologii sociálních věd*. Bratislava, Pravda, 1983.

Nepublikované práce

- ARAOZ, Gustavo: *Protecting heritage places under the new heritage paradigm and defining its tolerance to change – a leadership challenge for ICOMOS*. Text projevu. La Valletta, 10/2009. Kopie, archiv autora.
- TITCHEN, Sarah M.: *On the construction of outstanding universal value, UNESCO's World Heritage Convention (Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, 1972) and the identification and assessment of cultural places for inclusion in the World Heritage List*. Doktorská disertační práce. Australian National University, School of Archaeology and Anthropology. Canberra, 1995. Archiv ICCROM.

Summary

On the theory of heritage value and evaluation of cultural heritage

Keywords: *heritage value — evaluation of cultural heritage — theory of heritage conservation – authenticity of cultural heritage — practice of heritage conservation*

The theoretical grasp of the heritage value as an axiological category – as opposed to its customary use in a way of natural practical principle – and, simultaneously, developing assignment of the value as an intentional, determining and substantiated process is a hallmark of modern heritage conservation. The author

elaborates on the value relationship between a site and a subject, which he considers to be the core of conservation. He presents theoretical, systematic process model of heritage evaluation. The signs of the artefact, its meanings – types of values, their extent – specific value and the integrated comprehensive historical value are its main elements. The differentiation of cognitive and evaluation activities is an essential characteristic. The model is tested on the interpretation and integration of the test of authenticity in the evaluation process, discussed in terms of purpose, alternatives and impacts of the value approach on professional practice.

(Translated by Vít Jesenský)

Koncepce památkové ochrany centrální části Plzně

KAREL KUČA

Autor, jenž je všeobecně uznávaným znalcem historického urbanismu v českých zemích a střední Evropě, provedl v období let 2013–2014 rozbor a vyhodnotil z památkových hledisek celé širší městské centrum Plzně, což vyústilo do návrhu na prohlášení dvou nových památkových zón: Plzeň – Jižní Předměstí a Plzeň-Petrohrad, a společného ochranného pásma jak těchto zón, tak i městské památkové rezervace v Plzni. Výsledné návrhy byly odevzdány zadavateli úkolu, územnímu odbornému pracovišti v Plzni Národního památkového ústavu, na konci roku 2014. Letos, kdy je Plzeň Evropským hlavním městem kultury, se předkládají s důrazem na charakteristiku a význam památkových hodnot v území poprvé odborné a ostatní veřejnosti pro informaci a jako téma do vážné diskuse.¹

Klíčová slova: Plzeň — centrální část města — urbanismus a zástavba z 2. poloviny 19. století a 1. poloviny 20. století — Jižní Předměstí — Petrohrad — návrh památkových zón a ochranného památkového pásma

V roce 1989 byla prohlášena památková rezervace Plzeň, která zahrnuje pouze historické jádro města s okružním pásem sadů.² V roce 1995 byly prohlášeny památkové rezervace a zóny v několika k Plzni aglomerovaných vesnicích.³ V roce 2003 se staly památkovými zónami dvě plzeňské vilové čtvrti – Bezovka a Lochotín.⁴ Širší městské centrum, vybudované především v druhé polovině 19. století a během první poloviny 20. století, však nadále zůstává bez plošné památkové ochrany.⁵

Hned v úvodu je namístě uvést, že průzkum prokázal, že všechna tři památkově chráněná území městského typu v Plzni jsou vymezena z odborných hledisek památkové péče správně a jejich hranice nevyžadují žádnou korekci. Městská památková rezervace vykazuje mimořádnou míru urbanistické integrity a architektonické autenticity s koncentrací staveb vysoké či nejvyšší památkové hodnoty. Na tom nic nemění skutečnost, že velká část zástavby zde vznikla nebo byla upravena na středověké půdorysné osnově města až v druhé polovině 19. století nebo na počátku 20. století. Rovněž obě stávající městské památkové zóny plně odpovídají parametrům kladeným na tuto kategorii chráněných území v České republice; v centrální části města však představují urbanistické celky svým způsobem zvláštní, ve své podstatě atypické.

Mimo plošnou památkovou ochranu zůstávají blokově řešená předměstí velkoměstského typu, která představují pro Plzeň zcela převažující a charakteristické urbanistické hodnoty. Po administrativní stránce jde o předměstí Jižní (dříve *Říšské*), Východní (dříve *Pražské*) a Severní (dříve *Saské*), všechna na katastrálním území Plzeň.

Jádrová (severní) část Jižního Předměstí, navazující na západní a jižní okraj města v jeho středověkém rozsahu, zahrnuje nejrepresentativnější a nejlépe dochovanou zástavbu takzvaného Nového centra Plzně. Toto území řešené na principu pravoúhlé urbanistické osnovy z poloviny 19. století vykazuje vynikající urbanistické i architektonické hodnoty a jednoznačně splňuje parametry památkové zóny; některá dílčí narušení urbanistické struktury a dokonce ani rozsáhlejší demolice v nedávné minulosti v Sadech Pětatřicátníků nemají na právě uvedenou tezi vliv. Rovněž západním směrem zástavba organicky pokračuje

ve stejné osnově. Její podstatná část vznikla ještě v druhé polovině 19. století. Odlišuje se pouze méně výstavným až utilitárním rázem některých ulic a vyšším zastoupením domovních bloků družstevní výstavby z období let Československé republiky 1918–1938. Přestože míra negativních zásahů je zde poněkud vyšší než v jádrovém území, celkový charakter urbanistické struktury zakládá důvody pro vyhlášení památkové zóny.

Totéž platí o území na Borech mezi chebskou železnicí a borskou věznicí a mezi vilovou čtvrtí Bezovka a klatovskou železnicí. Celé toto území plynule navazuje na Jižní Předměstí a ve své starší (severní) části s ním také sdílí tentýž urbanisticko-architektonický charakter. V mladší (jižní) části dominuje kvalitní bloková zástavba z meziválečného období, která představuje památkově stejně hodnotný celek jako severní část.

1 Základní metodika památkového hodnocení v aktuální podobě včetně ukávek vyhodnocení centrální části města Plzně byla autorem už publikována. KUČA, K.: *Kulturněhistoricky cenná území České republiky a možnosti ochrany jejich památkových hodnot z titulu stavebního zákona*, s. 193–202.

2 Nařízení vlády č. 54/1989 Sb., s. 566.

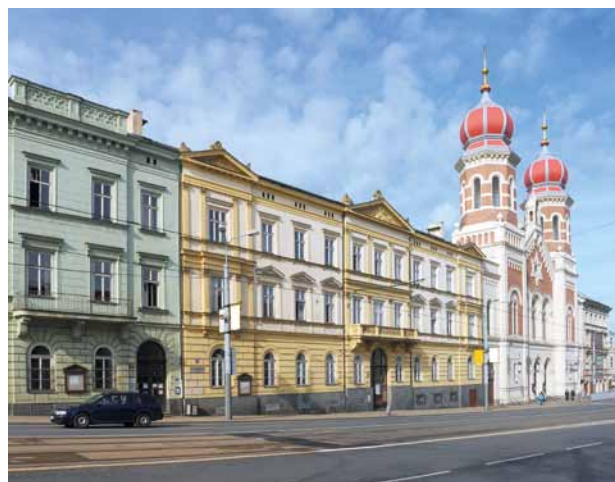
3 Památkové rezervace Božkov, Černice a Koterov (nařízení vlády č. 127/1995 Sb., s. 1826), památkové zóny Bolevec, Bukovec, Červený Hrádek, Křimice, Lobzy, Radčice a Újezd (vyhláška Ministerstva kultury č. 249/1995 Sb., s. 3562).

4 Vyhláška Ministerstva kultury č. 108/2003 Sb., s. 2888.

5 O změnu tohoto stavu usiloval vlastní návrh Ing. arch. P. Domanického. Obsahoval vstupní urbanistickou analýzu převážné části městského centra s variantním pojetím rozsahu jeho památkové ochrany. (DOMANICKÝ, P.: *Plzeň / nové centrum / z 19. a 20. století / jihozápad – Čtvrť dvorních radů, jihovýchod – Reprezentační čtvrť, severovýchod – Rychtářka a Roudná, severozápad – Družstevní a výrobní čtvrť / návrh na vyhlášení území za městskou památkovou zónu.*) Autor příspěvku na žádost Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, uvedený návrh posuzoval. Ukázala se při tom na jedné straně oprávněnost myšlenky památkově chránit urbanistický koncept a zástavbu centrální části Plzně a na straně druhé potřeba památkového vyhodnocení širšího území podrobnější formou s cílem precizního vymezení rozsahu potenciální památkové ochrany.

Obr. 1. Plzeň, Smetanovy sady. Městská beseda. Pohled od severu. (Foto R. Kodera, 2015)

Obr. 2. Plzeň, Sady Pětatřicátníků. Západní uliční fronta. Vpravo je Velká synagoga. (Foto K. Kuča, 2013)

Obr. 3. Plzeň – Jižní Předměstí, Chodské náměstí. V popředí je budova Střední průmyslové školy stavební, vzadu kostel sv. Jana Nepomuckého. Pohled od jihu. (Foto K. Kuča, 2013)

Území mezi chebskou železnicí a zimním stadionem v Doudlevcích a mezi klatovskou železnicí a řekou Radbuzou lze z hlediska základního charakteru urbanistické struktury a zástavby vnímat jako přímé pokračování jádrové části Jižního Předměstí, konkrétně na jeho východní straně. Hodnota a integrita území zde sice nedosahuje úrovně výše uvedených částí Jižního Předměstí, přesto jsou jeho památkové hodnoty stále dostatečné natolik, aby naplnily zákonnou definici památkové zóny.

Je třeba zdůraznit, že celé Jižní Předměstí, i přes dílčí odlišnosti v míře integrity své urbanistické struktury, patří mezi nej kvalitnější a nejlépe dochované příklady velkoměstských předměstských čtvrtí v České republice, což dosud nebylo doceněno. Architektonické dědictví a celková dochovanost urbanistické struktury srovnání s obdobnými čtvrtěmi v Praze, památkově chráněnými již od devadesátých let 20. století formou památkových zón, či v Brně (památková zóna se připravuje), a jeho význam je rozhodně středoevropský.

Zcela odlišně se v širším centru města Plzně jeví území sousedící s historickým jádrem na severní a východní straně. Severní část zahrnuje plochy na obou březích řeky Mže: jižněji je to už jen torzálně přežívající čtvrt Rychtářka včetně Štruncových sadů a tamějšího sportovního areálu, severněji pak jižní část Severního Předměstí včetně nezastavěných území. Není pochyb o tom, že ještě těsně před polovinou 20. století se jednalo o památkově a historicky velmi cenné území, v podstatě jediné, kde se dochovala předměstská urbanistická struktura a zástavba z předindustriálního období. Nynější stav je výsledkem destruktivních změn v druhé polovině 20. století. Rychtářka až na několik objektů prakticky úplně zanikla demolicemi, zejména tehdy, když musela ustoupit silničnímu průtahu okolo severního okraje historického jádra města. Výstavbou severojižního silničního průtahu došlo ve stejné době k obdobně destruktivním zásahům také v západní části Severního Předměstí. Urbanistická struktura Severního Předměstí v prostoru směrem na východ od tohoto průtahu se sice v zásadě zachovala, ale z nejstarší vrstvy zástavby zde zbylo jen velmi málo. Také převažující zástavba z druhé poloviny 19. století byla zasažena rušivými modernizacemi, demolicemi nebo novostavbami.

Praxe památkové péče v České republice sleduje srozumitelnost důvodů pro územní památkovou ochranu, což založilo obecnou kvalitu dosud prohlášených památkových zón. Vyžaduje se, aby území památkové zóny mělo značnou integritu a autenticitu urbanistické struktury a její zástavby. Rychtářka ani Severní předměstí v Plzni takové hodnoty už nemají – jejich charakter kritériím památkové zóny jednoznačně nevyhovuje. Z metodického hlediska je tedy téměř vyloučeno, aby se staly památkovou zónou, pokud nechceme připustit degradaci této kategorie ochrany; jednotlivé památkově cenné objekty by však měly být chráněny jako kulturní památky. Celkově hmotově neuspokojivý stav by měl být řešen pomocí územního a především regulačního plánu. S ohledem na těsný vizuální kontakt s historickým jádrem města je však nanejvýš vhodné, aby se uvedené území stalo součástí ochranného pásma; jeho vyhlášení, i když po administrativně procesní stránce dnes velmi náročné, lze

Obr. 4. Plzeň – Jižní Předměstí. Náměstí T. G. Masaryka. Blok budov Obchodní akademie, Československé obchodní banky a Masarykova gymnázia. Pohled od jihozápadu. (Foto K. Kuča, 2013)

považovat za prvořadý úkol památkové ochrany památkové rezervace Plzeň.

Územím východně od historického jádra města, zhruba až po areály pivovaru *Prazdroj* a hlavního nádraží, protéká řeka Radbuza, která je rozděluje na dvě poněkud odlišné části. Levobřežní část (na západ od řeky) kolem Pražské ulice a Anglického nádraží, bezprostředně sousedící s památkovou rezervací, byla rovněž citelně narušena stavbou silničního průtahu ve směru východ–západ, jenž přinesl kromě ztrát v důsledku demolice urbanistickou bariéru mezi vlastním předměstím a Štruncovými sady, kde stojí sokolovna. Některé demolice proběhly i později (naposledy domy *U Zvonu*). Novostavby často neodpovídají významu místa (jako nejzávažnější problém se jeví výšková dominanta budovy *Hutního projektu* ve vidlici Pražské ulice a Anglického nádraží; na druhou stranu je vidět, že v posledním desetiletí zde doprovází novou výstavbu poměrně zdařilá snaha o rehabilitaci urbanistické struktury, a lze doufat, že tento trend bude pokračovat). S přihlédnutím k dochované části urbanistické struktury, hodnotám zástavby a především těsnému sousedství s historickým městským jádrem lze však konstatovat, že toto území by i přes uvedené negativní zásahy mělo tvořit součást památkové zóny Jižní Předměstí. Těž proto, že v bližším i delším časovém horizontu lze předpokládat další pokračování již započatého procesu rehabilitace, jehož ovlivňování ze strany památkové péče je žádoucí.

Území ve východní, pravobřežní části mezi Radbuzou a areálem hlavního nádraží je v rámci celého města komunikačně i polohou mimořádně exponované. Díky své úzké vazbě jak na historické městské jádro, tak především na hlavní nádraží mělo optimální předpoklady k tomu, aby se velmi záhy proměnilo ve velkoměstskou čtvrť reprezentačního

charakteru. Přesto se tak překvapivě nikdy nestalo; Plzeň je snad jediným naším městem, kde se „nádražní třída“ neproměnila v reprezentativní prostor, jímž se města v 19. století obracela k železnici jako novému dopravnímu fenoménu a po ní do města přijíždějícím obyvatelům a návštěvníkům. Pražskou ulici a Nádražní ulici (v trase staré nepomucké silnice) charakterizovala vždy spíše periferní zástavba. Teprve v roce 1913 vznikl nový most, jímž byla dnešní Americká třída protažena k hlavnímu nádraží. V meziválečném období se podařilo zastavět pouze jižní stranu ulice a vytvořit reprezentativní Denisovo nábreží. Takto urbanisticky nedokončené území se pak v druhé polovině 20. století stalo obětí zejména naddimenzovaných požadavků dopravy. Kromě desurbanizovaných ploch kolem nových komunikací ovlivnilo charakter území také několik monumentálních soliterních staveb, zejména krajského ředitelství policie, obchodního domu *PRIOR* a Domu kultury, v jejichž důsledku zde vznikl jakýsi okrsek veřejných služeb socialistické éry.⁶ I když jde o území v obrazu města velmi významné, není až dosud urbanisticky stabilizováno; aktuálně je v něm potřeba nově zformovat alespoň elementární znaky velkoměstské urbanistické struktury. Jeho hodnota, s výjimkou několika přeživších starých staveb, včetně podstatné části areálu pivovaru *Prazdroj*, je z hlediska potenciálu územní památkové ochrany nulová a prohlášení památkové zóny nepřipadá v úvahu. Kvůli vztahům k městské památkové rezervaci a architektonicky cennému souboru objektů hlavního nádraží, jenž je kulturní památkou, by se však mělo jednat o součást ochranného pásma.

⁶ Demolicí stavebního komplexu Domu kultury v roce 2012 byl ale i tento do jisté míry svébytný charakter území narušen.

Obr. 5. Plzeň – Vnitřní Město, ulice Tovární a Kollárova. Nárožní blok domů čp. 918, 119 a 107. Pohled od jihovýchodu. (Foto K. Kuča, 2013)

Na právě uvedené území navazuje za železničním koridorem s hlavním nádražím městská čtvrť Petrohrad. Tu lze charakterizovat jako velmi hodnotný celek historizující, secesní a meziválečné architektury celostátního významu. Jeho hodnotu nesnižují ani jednotlivé proluky či mladší dostavby po demolcích, ani novodobé utilitární úpravy některých domů.

Výsledky plošného průzkumu zástavby rozsáhlého území navazujícího na památkovou rezervaci Plzeň lze shrnout takto: Jako optimální forma ochrany existujících urbanistických a architektonických hodnot centrální části Plzně se jeví dvě památkové zóny: Plzeň – Jižní Předměstí a Plzeň-Petrohrad. Pro ochranu vnějšího obrazu těchto zón a městské památkové rezervace je třeba zřídit ochranné pásmo, které by zahrnovalo urbanisticky narušené části území východně a severně od historického jádra města a severním směrem též plochy dosud výrazněji neurbanizované, a to až po hranici památkové zóny Plzeň-Lochtotín.⁷

K vývoji území Jižního Předměstí

Území navrhované zóny Plzeň – Jižní Předměstí má sice podobu, která se utvářela postupně od druhé poloviny 19. století, ale jeho osídlení sahá do středověku.⁸ Předpokládá se, že v 14. století žilo ve všech plzeňských předměstích přibližně tisíc obyvatel. Nejstarší byly Malice (mimo navrhovanou zónu) s farním kostelem Všech svatých při severním břehu Mže, proti středověkému městu. O ostatních předměstích se dovídáme v nejstarší městské knize z roku 1418: předměstí *Vídeň*, *U Špitálu*, *V Zahradách* a *Rybáře*. Tvořila prstenec kolem Plzně (kromě severní strany jsou součástí návrhu zóny). Předměstí *U Špitálu* se rozkládalo podél pražské cesty na ostrově mezi mlýnským náhonem a Radbuzou. Hned za mostem před *Pražskou bránou* (na místě někdejšího bloku domů *U Zvonu*) založil měšťan Konrád z Dobřan roku 1320 špitál s kaplí sv. Máří Magdaleny, svěřený německým rytířům, kteří od roku 1310 spravovali i plzeňskou faru. *Rybáře* se táhly podél hradeb a mlýnského náhonu Radbuzu od kláštera

Obr. 6. Plzeň – Vnitřní Město, Tovární ulice. Dům čp. 119. Detail uliční fasády se sgrafity provedenými podle kartonů od M. Alše. (Foto K. Kuča, 2013)

minoritů (františkánů) k masným krámům. Předměstí *Vídeň* lze lokalizovat na návrší kolem dnešní budovy *Nad Hamburkem*, východně od mostu přes Radbuzu na Pražském Předměstí (mimo navrhovanou zónu).

Součástí předměstské zástavby byl i kostel sv. Mikuláše nedaleko nynějšího Petrohradu (patří do návrhu zóny Plzeň-Petrohrad).

V průběhu 15. a 16. století plzeňská předměstí rostla – některá z nich měla již na počátku 16. století dřevěné opevnění se zděnými branami –, ale prakticky nic se z nich nedochovalo. Rozkvět renesanční Plzně totiž rázně a na dlouhou dobu ukončilo stavovské povstání a třicetiletá válka. Plzeň byla těžce postižena hned v roce 1618. Tehdy město oblehlo stavovské vojsko Petra A. Mansfelda, přičemž velitel císařské plzeňské posádky dal předměstí spálit, aby nemohla být útočníky využita; ale ani to nezabránilo dobytí města – prvním v jeho historii. V letech 1645–1649 dal císařský plukovník Jean de la Cron vybudovat kolem hradeb několik bastionů a ravelinů,⁹ což

⁷ Předmětem hodnocení, a tedy ani součástí koncepce zatím není sídliště Slovany, budované převážně v padesátých a šedesátých letech 20. století na jihovýchodním okraji města. Problémem zde může být promísení zástavby s mladšími bytovými domy, které nemají takřka žádnou architektonickou hodnotu, stejně jako značná míra nejnovějších zásahů, které snižují autenticitu staveb a jejich prostředí.

⁸ Tato část textu, podobně jako ta, jež se týká Plzně-Petrohradu, čerpá především z publikace KUČA, K.: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 5. díl, s. 186–263. Viz a srov. též MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, M.; DOUŠA, J. et al.: *Dějiny města Plzně*. 1. díl. ANDERLE, J. et al.: *Historický atlas města Plzně*.

⁹ MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, M.; DOUŠA, J. et al., c. d., s. 549.

Obr. 7. Plzeň – Jižní Předměstí. Železniční zastávka Plzeň – Jižní Předměstí. V pozadí fronta domů v Hálkově ulici. Pohled od jihovýchodu. (Foto R. Kodera, 2012)

do budoucna zamezilo obnově plzeňských předměstí v předchozí podobě. Kromě toho došlo k přeložení západní brány z nynější Riegrovy ulice (vyústující ze středu náměstí) do jižnější Prešovské ulice. Důsledkem válečných událostí bylo též přemístění obou špitálů dovnitř hradeb, nicméně staré špitální kostely zůstaly stát až do josefínské doby. Záměr z roku 1658, počítající s proměnou Plzně na bastionovou pevnost, byl záhy opuštěn. Jestliže v roce 1568 bylo v celé Plzni 459 domů, *Berní rula* v roce 1654 eviduje pouhých 239 domů, z nichž naprostá většina stála uvnitř hradeb. Zničená předměstí nebyla z obranných důvodů dlouho obnovována. Vzniklo jen šestnáct nových dvorů, z toho deset patricijských, k nimž patřila pětina půdy kolem města a třetina chovaného dobytka.

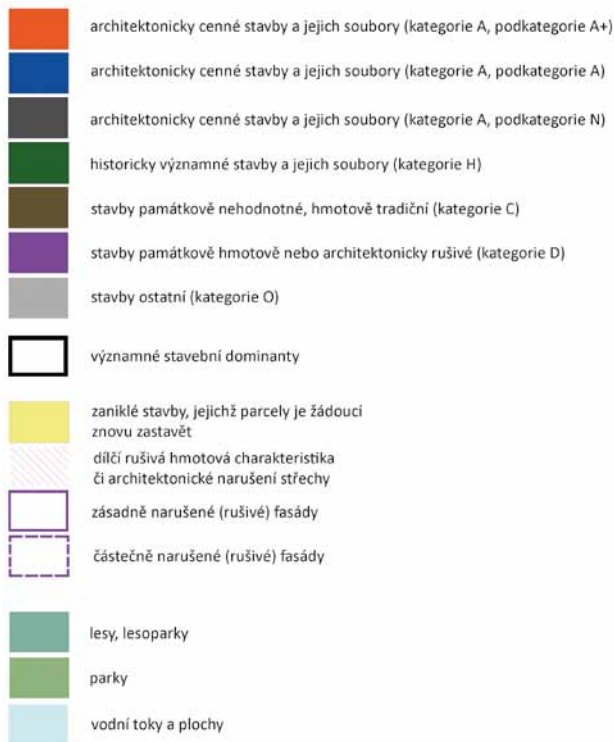
Od 18. století se plzeňská předměstí rozrůstala – v osmdesátých letech dosáhla zhruba opět velikosti, jakou měla před třicetiletou válkou. V poslední čtvrtině 18. století si mimoto bohatí měšťané začali uprostřed svých zahrad za městem stavět honosná letní sídla. K nejkrásnějším patřil Helffertovský (později Pernerozský) letohrádek u kaple *U Ježíška* na Pražském Předměstí (mimo navrhovanou zónu), dále Steinhäuserovský dům na místě budovy bývalého Okresního úřadu Plzeň-sever na Americké třídě na tehdejší Litickém předměstí nebo takzvaný Tuschnerovský letohrádek na Saském Předměstí u Lochotínské ulice, s nádhernou zahradou (také mimo navrhovanou zónu). Do roku 1830 se předměstí rozrostla o další stovku domů. Tento stav zachycuje mapa stabilního katastru (1839). Je na ní vidět, že se jednalo především o koncentraci zástavby na tradiční ploše předměstí, zatímco mimo ni zástavba příliš nepostoupila – nejvíce se tak stalo ve východní části Pražského Předměstí. Výrazně se zahustila zástavba Rychtářky mezi Valchařskou strouhou a řekou Mží. Na Litickém předměstí (při dnešních ulicích Klatovská, Americká a Husova) byly rozlehlé areály stodol.

Proměny Plzně v první třetině 19. století souvisely také s budováním nové sítě císařských silnic. Plzeň byla vždy nejdůležitější dopravní křižovatkou na západě Čech a nové komunikace toto její postavení ještě zdůraznily. Čtyřicátá a zejména padesátá léta 19. století představovala ve vývoji Plzně mezidobí, na jehož počátku stálo ještě v podstatě feudální město v zemědělské krajině, zatímco na konci začal poměrně náhle prudký průmyslový rozvoj. Nová výstavba se kromě několika stavebních podniků ve vnitřním městě, kde došlo ke zvýšení některých domů o třetí patro, soustředila na Litické předměstí, tvořící součást pozdějšího Říšského Předměstí. Těžištěm se stal jižní prospekt Smetanových sadů (obr. 1) a Kopeckého sadů, který byl tehdy obestaven souvislými řadami architektonicky poměrně nenáročných pozdně klasicistních budov. V roce 1854 zpracoval J. Aixner první regulační plán Říšského Předměstí. O koncepčnosti tehdejšího stavění svědčí skutečnost, že už roku 1855 byla ve smyslu tohoto plánu napříč zahradami proražena nová (Jungmannova) ulice, tvořící přímé pokračování dnešní ulice B. Smetany (dříve procházející Litickou branou). Nová klasicistní zástavba vznikala také v „záhumení“ při cestě Litickým předměstím (nynější Americká třída), podél klatovské silnice (Klatovská třída) a v nové Husově ulici, tvořící v podstatě západní pokračování Smetanových sadů. Soustředění nové výstavby do jižního sousedství historického jádra města bylo přirozené; pozemky zde byly dopravně snadno dostupné, dosavadní urbanistická struktura byla natolik pravidelná, že mohla být převzata a pouze doplněna, parkový pás mimoto dával celé oblasti značnou atraktivitu.

V počátečním stadiu novodobého urbanistického rozvoje měla na Plzeň zásadní vliv železnice. Plány na stavbu dráhy existovaly již za purkmistra M. Kopeckého (1777–1854) a ekonomicky se tehdy opíraly o rozvíjející se dolování uhlí na Radnicku, Mirošovsku a Nýřansku. Teprve v roce 1858 došlo k dohodě Rakouska a Bavorska

Obr. 8. Plzeň – Vniřní město, Jižní Předměstí. Návrh památkové zóny Jižní Předměstí (bez části Bory). Vpravo nahoře je památková rezervace Plzeň, vlevo dole památková zóna Plzeň-Bezovka (obě území jsou ohraničena tučnou oranžovou čarou). Hranice navržené zóny jsou vyznačeny černou tučnou čarou. Podrobnější legenda viz obr. 8a. (Výkres v prostředí GIS s využitím digitální katastrální mapy, K. Kuča, 2014)

Obr. 8a. Legenda architektonicko-urbanistického a památkového vyhodnocení území centrálních částí města Plzně. Stavby pod nebo nad rovinou řezu jako například mosty, terasy, podloubí nebo pasáže jsou vyznačeny světlejším odstínem příslušné barvy. Legenda je společná pro obr. 8 a 18, přiměřeně i pro obr. 20. (Zpracoval K. Kuča, 2014)

o výstavbě nové parostrojní železniční trati spojující Prahu přes Plzeň s Norimberkem. Stavební společnost pro výstavbu dráhy, založená v roce 1859, prosadila jižní trasu železnice, sledující v poměrně malém odstupu jižní okraj Pražského Předměstí a Říšského Předměstí a odřezávající od města kostel sv. Mikuláše a kapli *U Ježíška*. V místech, kde trať pod touto kaplí křížila nepomuckou silnici, vzniklo nádraží. Jeho poloha byla ve vztahu k centru města vcelku výhodná a dávala předpoklady rychlé urbanizace dosud zanedbávaného Pražského Předměstí. Hned se také začalo uvažovat o prodloužení Zbrojnické ulice z jižní strany středověkého náměstí jako nové přímé „nádražní“ třídy, ale k realizaci tohoto záměru nikdy nedošlo. Výrazně nepříznivý dopad měla železniční linie mezi nádražím a Skvrňany, protože vytvořila zásadní urbanistickou bariéru v obecně nejperspektivnějším rozvojovém území města.

Dráha zahájila provoz v roce 1861 z provizorního nádraží ve Skvrňanech do Furthu im Wald (a dále do Řezna) a po dokončení mostu přes Radbužu v následujícím roce pak v celém úseku do Prahy. Bylo jen otázkou času, kdy se Plzeň stane důležitým železničním uzlem. Už v roce 1868 byla otevřena další významná trať do Českých Budějovic (s pokračováním do Vídně). Ta od nádraží sledovala levobřežní okraj údolí Úslavy a neznamenala ani v budoucnu větší překážku urbanistického rozvoje. Totéž platí o druhé větvi této trati, prodloužené v roce 1872 do Chebu. Na území města byla totiž vedena souběžně s řezenskou železnicí,

od níž se ve velmi ostrém úhlu oddělovala až za klatovskou silnicí (vidlice obou tratí v prostoru nynější zastávky Plzeň-Skvrňany vznikla až v první polovině 20. století). Poměrně bezproblémová byla výstavba tratě do Žatce a Duchcova (a dále do Saska), otevřené roku 1873 a vedené lukami mezi Pražským Předměstím a Doubravkou směrem k Bolevci.

Potíže do budoucna způsobila nejmladší železniční trať do Klatov a Železné Rudy s pokračováním do bavorského Deggendorfu, Landshutu a Mnichova, zprovozněná v roce 1876. Z nádraží byla vedena souběžně s řezenskou a chebskou tratí, ale za mostem přes Radbužu je překonala nadjezdem a stočila se k jihu směrem k Doudlevcům, přibližně po levobřežním okraji údolí Radbuzy. Toto území však představovalo cennou územní rezervu pro rozšiřování Říšského Předměstí. Plocha mezi klatovskou a doudleveckou silnicí tak již nikdy nemohla být řešena jako jeden urbanistický celek.

V období formování železniční sítě (1861–1876) Plzeň zdaleka už nebyla jen tranzitním místem, popřípadě překladištěm uhlí z okolních uhelných revírů, ale stala se sama klíčovým ohniskem průmyslu. Rozvoj průmyslu samozřejmě se železnicí úzce souvisel. V padesátých a šedesátých letech 19. století Plzeň procházela rychlou proměnou ve výrobní centrum, které v tomto ohledu předstihlo všechna ostatní česká města. Dominantní roli si po značnou část druhé poloviny 19. století udržovaly pivovary. Již v letech 1839–1842, tedy dlouho před vybudováním železnice, byl na východním okraji Pražského Předměstí (mimo návrh památkové zóny, ale v navrhovaném ochranném pásmu), ve vidlici staré silnice do Doubravky a nové císařské silnice, vybudován Měšťanský pivovar (*Prazdroj*). V jeho východním sousedství vyrůstal od roku 1869 První plzeňský akciový pivovar (*Gambrinus*). Oba podniky si vedly úspěšně a vytvořily nejstarší velkou průmyslovou zónu ve městě na způsob pivovarské čtvrti.

Škodovy závody, největší plzeňský průmyslový komplex, začínal skromně. V roce 1859 vznikla na Říšském Předměstí, na bezprostředním západním okraji starého intravilánu Skvrňanského Předměstí (mezi ulicemi Kollárovou a Poděbradovou/Divadelní, Budilovou a Karlovou) pobočka sedleckých železáren Arnošta hraběte Waldsteina-Wartenberga, kterou o deset let později odkoupil Emil Škoda. Pod jeho vedením se provoz začal rozvíjet, takže oproti 160 zaměstnancům v roce 1861 měl roku 1890 již 1 350 zaměstnanců. Přestože to až do konce osmdesátých let 19. století nebyl příliš velký podnik, negativně ovlivnil urbanistické formování území západně od města. Nejstarší část strojírně se vázala ještě na starší parcelaci, před prosazením nové šachovnicové zastavovací osnovy. V místech dnešní Poděbradovy ulice vedla do strojírně železniční vlečka. Západní konec Poděbradovy ulice (dnes jde zhruba o prostor Centrálního autobusového nádraží) mimoto obsadila továrna na slaměný papír *Fürth & Gellert*.

Rovněž jinde vyrůstaly větší i menší průmyslové závody, které se záhy obvykle dostávaly do konfliktu s rozšiřující se městskou zástavbou. Jmenovat lze například továrnu na stroje a vagony jihozápadně od křížení řezenské a klatovské železnice (při Klatovské třídě a ulici U Trati), velký parní mlýn po západní straně Prokopovy ulice, továrnu na drátěné hřebíky a další parní mlýn na severním konci Doudlevecké ulice (směrem k Radbuze), jižněji

Obr. 9. Plzeň – Jižní Předměstí. Hálkova ulice. Střední část uliční fronty. Pohled od jihovýchodu. (Foto K. Kuča, 2013)

situovanou rafinerii lihu (někdejší cukrovar) nad levým břehem Radbuzy. Některé z těchto závodů se nerozvíjely, popřípadě byly odstraněny. Většina z nich však ovlivňovala formování Plzně i později.

Představitelům Plzně v druhé polovině 19. století nelze upřít výraznou snahu o regulaci rychle rostoucí výstavby. V roce 1859 byla vypsaná soutěž na regulační plán celé západní části města (západně od Radbuzy a jižně od Mže). Vítězný návrh od J. Ungera, jenž se stal základem, z něhož vycházely všechny mladší plány, navrhl šachovnicovou uliční síť. Logicky tak navázal na urbanistickou osnovu středověké Plzně, kterou jakoby jen rozšířil do předměstské zóny. Mohl se přitom opřít o již existující novou osu Jungmannovy ulice, tvořící pokračování severojižní osy vnitřního města, stejně jako o severojižní přímkou klatovské silnice a s ní souběžné doudlevecké cesty – a k nim kolmou trasu řezenské a chebské železnice.

Jižně od nynější Americké třídy, která se rychle začala měnit v městský bulvár, začala vyrůstat vilová čtvrť. Záhy zde však převládla výstavba činžovních domů; několik vil přetrvalo jen v Resslerově ulici. V šedesátých a sedmdesátých letech 19. století bylo z převážné části zastavěno území mezi Klatovskou třídou a Radbuzou od Americké třídy po železnici a západní zázemí centra města od ulic Husova a Poděbradova směrem k řece Mži. Zejména v této západní části se tehdy jednalo většinou o nevzhledné přízemní domy, vystřídáné záhy prostými, obvykle jednopatrovými domy nájemními. V jižní části se naopak uplatňovaly náročnější stavební formy – v sedmdesátých letech 19. století se jí říkalo *Čtvrť dvorních radů*.

Na opačné, východní straně města zůstávala stále nepřilíh zahuštěná zástavba Pražského Předměstí na ostrově, s velkými zahradami a s parkem táhnoucím se až k soutoku Radbuzy a Mže.

Jestliže v roce 1843 bylo v Plzni 582 domů a 8 892 obyvatel, v roce 1880 to bylo již 1 681 domů a 38 883 obyvatel;

Obr. 10. Plzeň – Jižní Předměstí. Hálkova ulice. Dům čp. 1228. Uliční průčelí. (Foto K. Kuča, 2013)

k největšímu nárůstu došlo v sedmdesátých letech, a to právě na Říšském Předměstí.

V roce 1875 přistoupil městský stavební úřad k první úpravě zastavovacího plánu Říšského Předměstí, přičemž je rozšířil o území mezi Klatovskou a Doudleveckou třídou (jižně od trati) a mezi řezenskou dráhou a Mží. V této podobě byl plán schválen roku 1882. Konceptně nepřinášel žádné podstatnější změny. Musel již počítat s tím, že oblasti po obou stranách řezenské i klatovské trati – obě vznikly v hlubokých terénních zářezech – se budou formovat samostatně. V průběhu osmdesátých let 19. století se podél Klatovské třídy jižně od trati mnoho domů nepostavilo. Rychlejší byl rozvoj východnějšího území podél Doudlevecké třídy, kde jej podporovaly četné průmyslové závody. Uliční síť, ač pravidelná, se zde přizpůsobila ne zcela přímému průběhu hlavní osy a nepravidelnému tvaru celého území. V jihozápadní části vzniklo velké obdélné prostranství Dobyččího trhu, jehož obvod však zůstal v převážné míře nezastavěn, což bylo dáno i funkcí tohoto prostoru; na jižní straně stála městská plynárna. Jako náměstí Dobyččí trh nevypadal ani po zrušení trhů. Nynější Štefánikovo náměstí se zimním stadionem, jenž vznikl v období let 1965–1972, je pouhým torzem původního řešení. – Uvedená část Říšského Předměstí byla vysloveně dělnická, s domky s malými byty, bez kanalizace. Teprve později se zde prosazovaly vyšší standardy bydlení.

Nově bylo zastavováno také území ve směru na jihozápad od vnitřního města (západně od Klatovské třídy a jižně od Husovy ulice). Mělo zahrnovat velké Nové náměstí, ale velkou část pro něj určené plochy později vyplnil domovní blok, takže nynější Husovo náměstí je pouhou východní třetinou původního konceptu. Zahustila se též perifernější zástavba na západní straně od centra. V letech 1874–1878 vyrostl jihozápadně za městem, při klatovské silnici, rozsáhlý stavební komplex mužské trestnice na Borech, komponovaný do tvaru hvězdy.

Obr. 11. Plzeň – Jižní Předměstí. Dům na nároží ulic Bendova a Koperská. (Foto K. Kuča, 2013)

Obr. 12. Plzeň – Jižní Předměstí. Dům na nároží třídy Edvarda Beneše a Stehlíkovy ulice. (Foto K. Kuča, 2013)

V severovýchodním sousedství byla postavena v roce 1896 dělostřelecká kasárna.

V posledním desetiletí 19. století a v letech zbývajících do začátku 1. světové války dynamika urbanistického vývoje Plzně vzrostla. Dokládají to i statistické údaje. V letech 1890–1921 (údaje z roku 1914 nejsou k dispozici) přibývalo k dosavadnímu počtu 1 995 domů dalších 1 288 domů. Rovněž množství obyvatel se dramaticky zvýšilo: z 50 221 na 88 416. Nešlo však o změnu pouze kvantitativní, ale i kvalitativní. Plzeň v tomto období začala nabývat charakteru velkoměsta, v Čechách kromě Prahy jediného.

Výraznou zásluhu na vzestupu města měly Škodovy závody. Jestliže v roce 1890 zaměstnávaly 1 350 osob, v roce 1910 to bylo už více než 7 000 zaměstnanců (maximum časově spadá do vrcholící zbrojní výroby během první světové války, do roku 1917: 30 000 zaměstnanců). Tak velký rozmach samozřejmě nebyl myslitelný v dosavadních provozech závodu, stísněných mezi domovními bloky starého Skvrňanského Předměstí. Majitel firmy se proto rozhodl k přeložení výroby na zcela nové místo, které by umožnilo její rozvoj v dostatečně dlouhé časové perspektivě. V širším okolí města tehdy existovalo hned několik vhodných rozvojových ploch poblíž železnice, například na Borských polích, nebo podél nepomucké silnice. Volba nakonec padla na území mezi zástavbou Skvrňanského (Říšského) Předměstí, chebskou dráhou a silnicí do Stodu. Plán města z roku 1895 tento prostor, dříve určený pro obytnou funkci, pro Škodovy závody už rezervoval. Výstavba začala brzo. Poměrně záhy se však ukázalo, že ani plocha mnohonásobně větší než území zrušeného starého závodu nebude stačit. Škodovka proto zabírala stále další nové plochy. Nejprve se tak stalo ve vidlici obou železničních tratí, později ještě dále k jihozápadu. To jen zpětně zdůrazňovalo nevhodnost výběru území v těsném dotyku s předměstskou zástavbou a vlastně i centrem města, přičemž Plzeň ztratila možnost organického

rozvoje směrem na západ. Mimoto byla tak značně zatížena škodlivými exhalacemi. – Nevhodné umístění výrobních provozů ve stejném i starším období poznamenalo také mnohá jiná města v českých zemích. Jednalo se však téměř vždy o proměnu původně menšího podniku, jenž se do konfliktu s obytnou zástavbou a potřebami komunálního rozvoje dostával až během svého postupného rozšiřování. Snad jen v Plzni byla naprosto nevhodná lokalita zvolena vědomě.

Nejvýraznějším znakem proměny Plzně ve velkoměsto se stala, spolu s vybudováním elektrické tramvajové dráhy (1899), výstavba monumentálních veřejných budov. Zvláště exponovanou urbanistickou roli získalo nové, takzvané Velké divadlo, postavené v letech 1897–1902 na Klatovské třídě, při jihozápadním cípu sadového okruhu. Vytvořilo určitou protiváhu Velké synagogy, zbudované nedaleko v Sadech Pětatřicátníků v letech 1890–1893 (obr. 2), a německého evangelického kostela, který již v letech 1865–1869 zaujal nároží Klatovské třídy a Husovy ulice, což je poloha přímo proti divadlu, úhlopříčně přes křižovatku. Monumentalitu jižního pásu okružních sadů zvýšila v letech 1897–1900 novostavba muzea, umístěná v jihovýchodním nároží středověkého jádra města.

V nových čtvrtích vyrůstaly další velkoryse dimenzované správní, školní a rovněž sakrální budovy. To souviselo i s formováním nových náměstí. Centrální prostor jižní části Říšského Předměstí, to je jižně od chebské a řezenské železnice, se vyvinul přirozeně ve vidlici Klatovské třídy a třídy Edvarda Beneše, pokračující kolem Doudlevec do Radobyčic. Chodské náměstí trojúhelníkového půdorysu získalo v roce 1897 dominantu v budově obecné školy, v letech 1910–1912 redemptoristického kostela sv. Jana Nepomuckého a v letech 1914–1920 První státní československé průmyslové školy (obr. 3). V severní části Říšského Předměstí, mezi železnicí a vnitřním městem, vzniklo při Klatovské třídě velké náměstí T. G. Masaryka. Jeho

Obr. 13. Plzeň-Petrohrad. Dům na nároží ulic Úslavská a Barrandova. (Foto K. Kuča, 2013)

dominantu dosud tvoří komplex budov obchodní akademie, banky a gymnázia, postavených postupně v období let 1911–1934 (obr. 4). V tehdy téměř nezastavěném území podél klatovské silnice dále na jih, směrem k borské věžnici, bylo v místě před zalomením silnice k jihozápadu pamatováno ještě před 1. světovou válkou na velké obdélné náměstí (dnešní náměstí Míru).

Celková kvalitativní proměna, kterou Plzeň prodělávala v době před 1. světovou válkou, se projevila i v novém přístupu k urbanistické kompozici předměstských čtvrtí. Když byl v důsledku nového stavebního řádu z roku 1886 přepracován v letech 1891–1895 a schválen v letech 1895 a 1897 regulační plán vnitřního města a Říšského Předměstí, znamenalo to výraznou změnu. Jestliže se předtím počítalo s mechanickým pokračováním šachovnicové sítě ulic ve směru západ–východ a sever–jih, nový plán již musel vycházet z požadavku na mnohem větší intravilán. Musel tedy reagovat i na diagonální směry Borské ulice a vzdálenější části Klatovské třídy. Od těchto os byla pak navržena kolmá uliční osnova. V místech jejího styku s dosavadní uliční sítí byly naplánovány trojúhelníkové nebo lichoběžníkové bloky, někde s využitím jako park. V místech směrem na západ od Klatovské třídy, mezi Chodským náměstím a náměstím Míru, se ze stejných příčin objevil poprvé princip hvězdicového křížení šesti ulic. Navržená osnova umožňovala díky novým diagonálním směrům vytvořit dvě polygonálně zalamané okružní ulice, propojující území mezi klatovskou železnicí a Skvrňanskou ulicí, tedy celý jihozápadní sektor budoucího města. Obě okružní ulice současně vymezovaly západní a východní okraj projektovaných Škodových závodů, jak jsou zmíněny výše. – Neočekávaně prudký rozmach Škodových závodů však realizaci kompozice znemožnil, neboť území, jímž měla procházet vnější okružní třída, bylo zabráno právě ve prospěch Škodovky.

Velmi důležitou změnou, kterou nový plán přinesl, byl návrh prodloužení Americké třídy východním směrem po mostě přes Radbuzu k nádraží; most (dnes Wilsonův) byl skutečně postaven, a to v letech 1912–1913. Počítalo se i se zástavbou nábřeží Radbuzy, s regulací takzvané Rychtářky v prostoru mezi bývalou Valchařskou strouhou

Obr. 14. Plzeň-Petrohrad. Dům na nároží ulic Úslavská a Rubešova. (Foto K. Kuča, 2013)

(zasypanou již roku 1863) a Mží a dále s novými ulicemi v pozdějších Sadech 5. května, k jejichž vybudování, které by negativně poznamenalo východní stranu města, nakonec nedošlo.

Výstavba Říšského Předměstí se od devadesátých let 19. století až do vypuknutí 1. světové války vyznačovala oproti předešlé době větší velkorysostí jak co do stavebního objemu, tak bohatostí tvarosloví a v neposlední řadě i civilizační vybaveností. Území mezi Klatovskou třídou a ulicemi Koperníkova a Mánesova charakterizují širší ulice, než jaké jsou ve starší části předměstí. Plzeň se tehdy soustředila na demonstraci své pozice nejdůležitějšího českého kulturního centra po Praze. To se odrazilo mimo jiné ve stavební aktivitě nejvýznamnějšího plzeňského architekta a stavitele R. Štecha. Byl to právě on, kdo zde vybudoval soubor domů s výzdobou fasád podle kartonů od M. Alše, jejichž tématem se kromě obrazů z dějin Plzně a západních Čech (zejména Chodska) stala i obecnější národní témata. Domy tvoří ucelenou skupinu, ale jsou roztroušeny na několika místech: v Tovární ulici č. 4, 6 a 8 a Kollárově ulici č. 16 (obr. 5, 6; *Jarmark v Plzni, Naši venkovani, Obléhání Plzně husity roku 1433, Obléhání Plzně Mansfeldem roku 1618*), v Nerudově ulici č. 2 (*Přemysl Otakar II., Karel IV., Jan Žižka z Trocnova*), č. 4 (*Chodská stráž, Chodská práva*), č. 6 (*Madona, Rok 1620, Jan Amos Komenský, Mistr Jan Hus, Jan Roháč z Dubé*), č. 8 (*Obrazy z ciziny, Písně kosmické*) a č. 10 (*Páni z Růže, Jiří z Poděbrad, Prokop Holý a Jan Rokycana, Příchod Čechů, Kníže Oldřich se svatým Prokopem*), na Klatovské třídě č. 28 (ornamentální pás) a č. 30 (*Rudolf II., Návrat vystěhovalců, Vzkříšení národa*), v Petákově ulici č. 1 (*Válka, Obrana, Mír*), v Jagellonské ulici č. 15 (*Turci, Křižáci*), v Purkyňově ulici č. 35 (*Myslivectví, Hospodářství*), na Klatovské třídě č. 123 a v Dvořákově ulici č. 1 (*Svatý Jiří, Princezna*).

Svédectvím mimořádné úrovně výstavby v Plzni na počátku 20. století se stala jižní zastávka železnice na Říšském předměstí, řešená obdobně jako hlavní nádraží dvojúrovňově (obr. 7). Secesní výpravní budova z roku 1904 v typické poloze uprostřed mezi dvěma kolejisti, v hlubokém a širokém zářezu do terénu, byla přístupná přímo z mostu přes železniční koridor. V roce 1921 k ní přibyla

Obr. 15. Plzeň-Petrohrad. Mikulášské náměstí. Vpravo budova gymnázia. Pohled od severu. (Foto K. Kuča, 2013)

druhá – novorenesanční výpravní budova, přístupná takřka na stejném místě, ale na druhé straně mostu. Tímto netradičním způsobem se podařilo urbanizovat výraznou prostorovou bariéru, kterou zde železnice představuje.

V letech 1908, 1909 a potom každý rok v období let 1911–1914 byl polohový plán Říšského Předměstí doplňován a měněn. Právě tehdy došlo k jedné zvlášť pozoruhodné kompoziční změně. Dosavadní šachovnicový princip výstavby nových domovních bloků byl opuštěn a obě hlavní rozvojové plochy byly navrženy zcela nově v hvězdicovité kompozici uliční sítě. Na Říšském Předměstí vytvořilo nový akcent kruhové náměstí Na Hvězdě a severojižní osa Schwarzovy ulice. Od ní byla po obou stranách symetricky navržena radiálně okružní uliční síť. K zástavbě této čtvrti, která dostala název Bezovka, však došlo až v době po roce 1918. Nevznikly zde činžovní domy, ale i poměrně honosné vily v zahradách.

Nezapomínalo se ani na veřejnou zeleň. V období let 1910–1914 byl založen podle projektu pražského zahradníka Leopolda Bařka velký Borský park moderního typu, v poloze přes klatovskou cestu naproti areálu trestnice a kasárnám.

Stavělo se samozřejmě i jinde. Od počátku 20. století se přitom jako hlavní stavebníci prosadily pivovary, papírna, Škodovy závody, dráhy a stavební družstva. – Jestliže v roce 1870 žilo v historickém jádru města 32,34 % všech obyvatel Plzně a na předměstí připadalo 67,66 %, do roku 1921 se tento poměr pronikavě změnil na 8,82 % : 91,18 %.

V roce 1924 byla vytvořena takzvaná Velká Plzeň integrací dříve samostatných obcí Doubravka, Doudlevec, Lobzy a Skvrňany. V roce 1928 byl ustaven regulační sbor a na jeho popud zpracoval V. Zákřejs v letech 1929–1932 generální upravovací plán města. Nová výstavba nicméně úsilí o regulaci v mnoha případech předbíhala.

Pro prvorepublikové období v Plzni bylo charakteristické značné zvyšování standardu bydlení. Velké bloky konstruktivistických družstevních a činžovních domů, budovaných především městem a Škodovými závody, vyrůstaly v míře, jaká v jiných českých městech neměla obdoby. Situovány byly například na západním okraji Říšského Předměstí, směrem ke Škodovým závodům, nebo

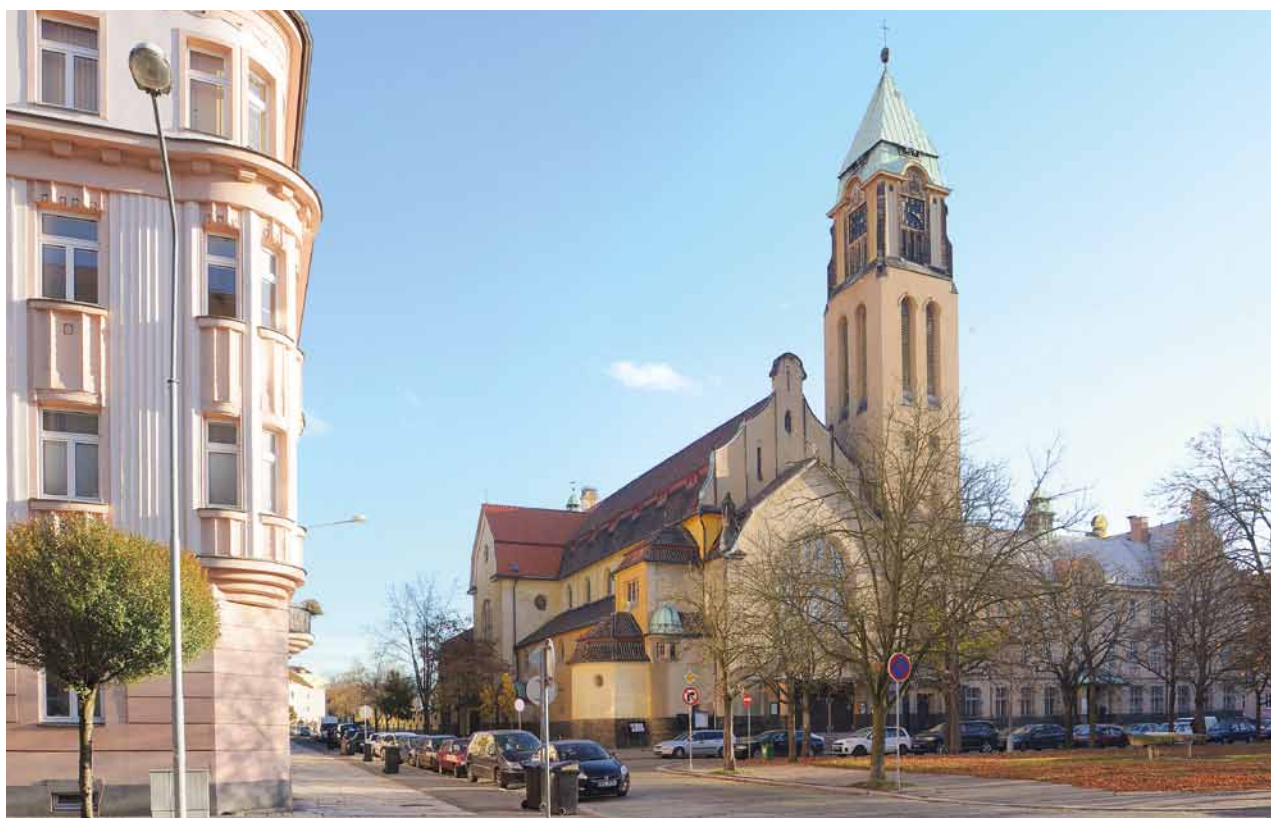
Obr. 16. Plzeň-Petrohrad. Mikulášské náměstí. V pozadí budova Církevního gymnázia. Pohled od severozápadu. (Foto K. Kuča, 2013)

směrem na Doudlevec, a také ve východní části Petrohradu. Největší plochu však zaujaly v jižní části Říšského Předměstí, okolo náměstí Míru, a především mezi tímto náměstím a Borským parkem.

Ke změnám došlo i v nové centrální části města mezi jeho historickým jádrem a nádražím. Nicméně ani v právě sledovaném období nebyla zástavba dnešní Americké třídy a nábřeží Radbuzy zcela dokončena. K regulaci Radbuzy se zde přikročilo na počátku dvacátých let 20. století. V souvislosti s tím byla v době krátce před rokem 1925 zasypana Mlýnská strouha, což kromě jiného způsobilo odstavení vodní elektrárny v Panském mlýně; jako její náhrada vznikla v letech 1921–1926 nová městská elektrárna nad Wilsonovým mostem. Západně od Wilsonova mostu na Americké třídě stojí od roku 1924 takzvaný Mrakodrap (*Mráček*) podle návrhu od H. Zápala. Ve východním sousedství historického jádra, v Sadech 5. května, byl roku 1926 dostavěn komplex Městských domů sociální péče, přičemž definitivně vzaly za své starší myšlenky na prodloužení Veleslavínovy ulice.

Především na Říšském Předměstí vznikaly nové veřejné budovy – například na náměstí T. G. Masaryka, kde byl v souvislosti se stavbou banky a Mandlovy školy zbořen nevzhledný objekt vojenské zásobárny a pekárny, dále ve Škroupově ulici a na nábřeží Radbuzy –, včetně nekatolických kostelů: českobratrského kostela Mistra Jana Husa na rohu ulic Němejcovy a Borské (1922–1925), metodistické, takzvané Betlémské kaple v Husově ulici (1927), Korandova českobratrského sboru v prostoru mezi Prokopovou ulicí a Anglickým nábřežím (1935–1938). Oddělenost čtvrtí Říšského předměstí po obou stranách klatovské železnice dovršilo dobudování rozsáhlého areálu nemocnice podél třídy Edvarda Beneše.

Po 2. světové válce se Plzeň nejdříve zaměřila na obnovu válečných škod. V letech 1948–1952 zpracovali J. Krise a F. Sammer (před rokem 1939 spolupracoval s Le Corbusierem) nový směrný plán, jenž zcela v duchu jednostranného zaměření předválečného funkcionalismu odmítl dosavadní novodobý vývoj města. V širší centrální části počítal pouze se zachováním historického městského

Obr. 17. Plzeň-Petrohrad. Jiráskovo náměstí. Dominikánský kostel Panny Marie Růžencové a klášter. Pohled od severu. (Foto K. Kuča, 2013)

jádra a několika významných staveb, zatímco zbytek blokové zástavby předměstí měl být beze zbytku zbořen. Uvolněnou plochu by racionálně prořaly široké komunikace dálničního typu. Mezi nimi měly vyrůst solitéry obytných budov a objektů občanské vybavenosti. Centrální část Plzně by se tak stala jedním velkým sídlištěm.

Právě uvedený směrný plán nebyl sice schválen, ale jeho duch v Plzni přežíval po celou druhou polovinu 20. století. Revize směrného plánu z let 1954–1957, která byla dílem kolektivu pod vedením J. Hausnera, nebyla dokončena.

Teprve v roce 1966 došlo ke schválení nového směrného územního plánu, jenž vznikl v letech 1962–1964 v kolektivu Z. Tichého. Do značné míry znamenal návrat k funkcionalistickým doktrínám a předpokládal v centrální oblasti města rozsáhlé demolice. Totéž platí o jeho revizi z roku 1971, ve které J. Šesták alespoň přeložil navrhovanou dálnici Plzeň–Rozvadov mimo centrum. V dalším doplnku plánu z roku 1980 byla pak dálnice naplánována docela jinde – kolem severního okraje městské aglomerace. Ale ani to neznamenalo konečné řešení; v období let 1985–1988 byl zpracován a již roku 1988 také schválen další územní plán.

V šedesátých až osmdesátých letech 20. století bylo kvůli novým komunikacím zbořeno hned několik obytných bloků v okruhu kolem historického jádra města a společně s nimi i monumentální empírová budova kasáren 35. pěšího pluku (*Pětatřicátníků*). Sady Pětatřicátníků navazující na Klatovskou třídu byly rozšířeny a prodlouženy v přímé linii směrem na sever, přes nový dlouhý most (nyní most Generála Pattona) na Severní Předměstí, kde vznikla

mimoúrovňová kruhová křižovatka. Rozsáhlé demolice postihly také Východní Předměstí mezi nádražím a Rychtářkou, která byla zbořena téměř beze zbytku. Kolem severovýchodního a severního okraje historického městského jádra byla postavena široká tranzitní komunikace (Sady 5. května, Jízdecká ulice) jako pokračování rozšířené pražské silnice, kolem které se uskutečnily též četné demolice historických budov, a rovněž nepomucké silnice. Zničena tak byla značná část okružních městských sadů.

Západní pokračování tranzitní silniční dopravy směrem na Skvrňany (Domažlice, Rozvadov) dokončeno nebylo; komunikace vyúsťuje na Palackého náměstí. Přesto i podél staré Přemyslovy ulice a Skvrňanské ulice bylo demolováno mnoho bloků. Těmito zásahy je limitován i návrh na vymezení památkové zóny. Obě uvedené komunikace měly klíčový význam pro odvedení tranzitní dopravy z jádra města. S ohledem na absenci vnějšího okruhu či obchvatu však byly naddimenzovány a bezohledně oddělily historické centrum od areálů výstaviště, hlavního nádraží a pivovaru. Odříznuta zůstala rovněž sokolovna ve Štruncových sadech, za kterou – v trojúhelníku mezi silničním průtahem a řekami Mží a Radbuzou – vznikl velký sportovní areál včetně fotbalového stadionu (*FC Viktoria Plzeň*). Na místě několika obytných bloků v cípu Skvrňanské ulice a Tylovky ulice severně od Škodovky vyrostlo v sedmdesátých letech 20. století Centrální autobusové nádraží.

Z mapy Plzně v období socialismu zmizely ulice (nebo alespoň jejich zástavba) Příkopní, Hrnčířská, Na Rychtářce, U Zbrojovky, Dělová, Kasární, Sirková, U Škodovky a vyjma vždy jediného domu i ulice Kolejší, Fügnerova, Na Prádle a Příční. V centrální části bylo zbořeno

přibližně tři sta domů. Palackého náměstí ztratilo zbořením své severní fronty uzavřenou podobu. Skvrňanská třída, východní úsek Pražské ulice, Komenského ulice, Pobřežní ulice, Přemyslova ulice a ulice U Prazdroje zůstaly zastavěny jen po jedné straně. Obdobně zanikla i budova někdejšího německého divadla. Likvidaci zbývající části východního úseku Pražské ulice a pozůstatků Nádražní třídy zamezila změna společenských poměrů v roce 1989.

V průběhu devadesátých let 20. století vznikla komunikace U Trati, propojující Borskou ulici a nádraží podél jižní strany železničního koridoru; centrální oblast města tím získala důležitou spojnicí ve směru západ-východ.

Charakteristika navrhované památkové zóny Plzeň – Jižní Předměstí

Území navrhované památkové zóny se skládá, pokud jde o typ urbanistické struktury, z několika vzájemně navazujících celků (obr. 8, 8a). Severní část lze označit za hodnotově nejvýznamnější,¹⁰ vymezenou na severu ulicemi Přemyslova, Jízdecká a Tyršova, na východě řekou Radbuzou, na jihu chebskou tratí a na západě areálem Škodových závodů. V tomto prostoru se předměstská zástavba rozvíjela od 14. století, přičemž prvky starší (předindustriální) urbanistické kompozice se dochovaly dodnes, především v komunikační osnově. Jde převážně o pravouhlo uliční síť, vybudovanou a zastavěnou v druhé polovině 19. a v první třetině 20. století, a velký počet soudobých, architektonicky vynikajících veřejných budov. Novorenesanční, eklektické a secesní činžovní domy zde tvoří nejcharakterističtější stavební typ (obr. 9, 10, 11). Významné jsou i družstevní činžovní domy a další stavby z meziválečného období. Celé toto území získalo postupně funkci *Nového centra*, které organicky navazuje na středověké městské jádro. Z památkového hlediska je homogenní, velmi cenné a představuje zvlášť hodnotný urbanistický i architektonický soubor. Rušivé urbanistické zásahy postihly sice prostor Sadů Pětatřicátníků a několik dalších míst, ale nikoli hodnotu území jako celku.

Druhou svébytnou část představuje území v poměrně úzkém pruhu na Borech mezi chebskou železnicí a borskou věznicí a mezi vilovou čtvrtí Bezovka a klatovskou železnicí. Jeho osou je jižní část Klatovské třídy. Zastavěno bylo již v době před rokem 1918. Také zde našly své místo vynikající nové městské dominanty včetně kostela a školních budov, stejně jako honosné činžovní domy, řadící se mezi ty nejlepší v celé Plzni. Jižní uzávěr území je tvořen již výše zmíněným Borským parkem a unikátním areálem někdejší c. k. mužské trestnice z období let 1874–1878, jejíž paprskovité uspořádání je v českých zemích výjimečné.¹¹ Podružnou osu tvoří třída Edvarda Beneše. Na její východní straně vyrostl do roku 1918 dlouhý pás nemocničních budov; ten byl v druhé polovině 20. století postižen z hlediska architektonického nevhodnými modernizacemi a novou výstavbou, a proto není zahrnut do návrhu památkové zóny. Veřejnému prostoru dominuje Chodské náměstí a náměstí Míru.

V meziválečném období byl prostor mezi Klatovskou třídou a třídou Edvarda Beneše zastavěn pozoruhodně

řešenými bloky činžovních domů, které tvoří cenný a dosud téměř nepoznaný soubor konstruktivistické architektury a jednu z nejceněnějších obytných čtvrtí svého druhu v České republice (obr. 12).

Jižní část Jižního Předměstí organicky navazuje na pravouhlo urbanistickou osnovu jeho severní části a určující zástavba pochází zhruba ze stejné doby; dílčí rozdíly, viditelné na první pohled, spočívá v poněkud perifernějším rázu některých ulic. Jedná se o památkově hodnotný celek, třebaže poněkud méně homogenní. Rušivé zásahy se omezují na jednotlivé stavby a jejich vliv na památkové hodnoty v území je zanedbatelný.

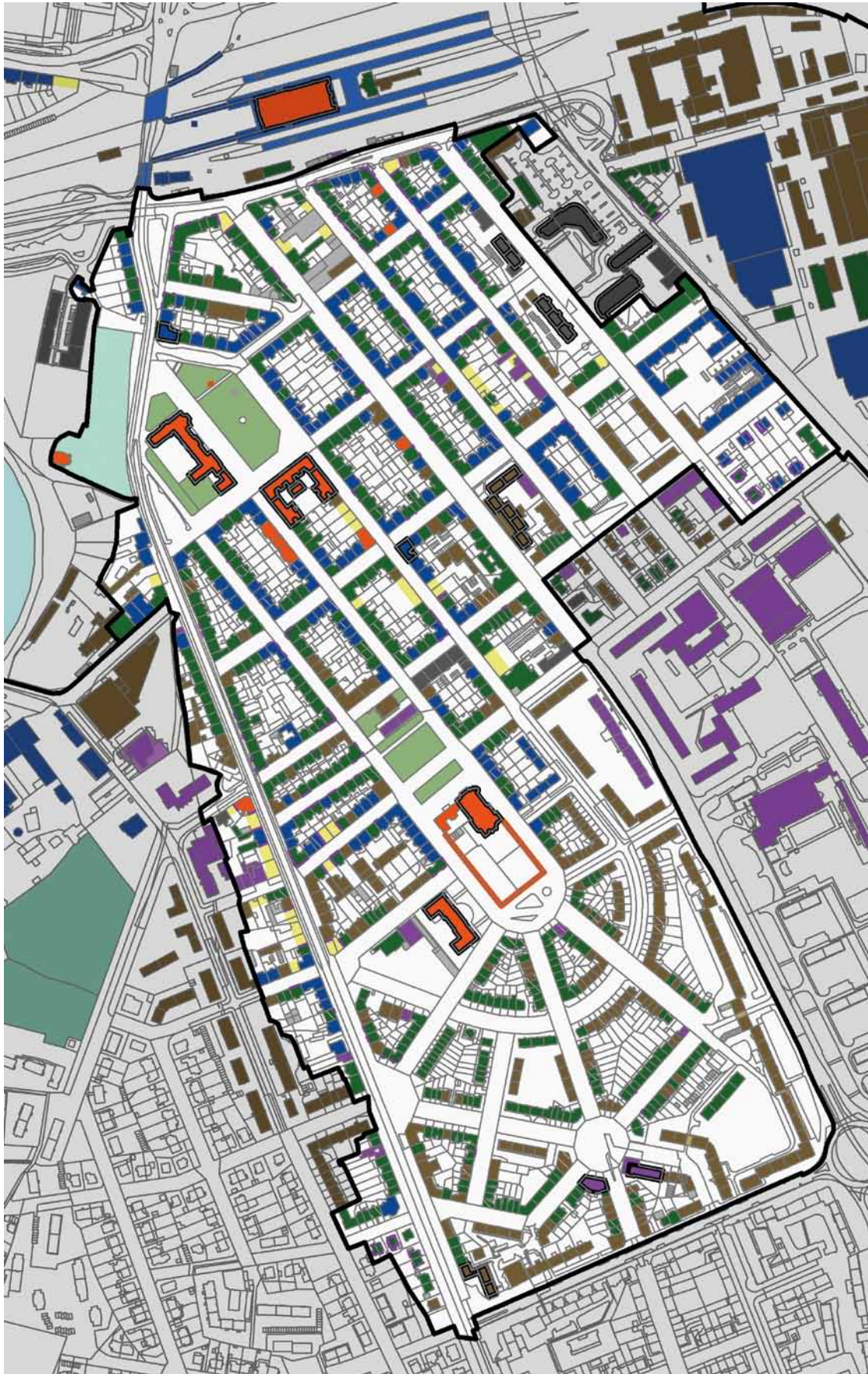
Jihovýchodní část návrhu zahrnuje území mezi chebskou železnicí a zimním stadionem a mezi klatovskou železnicí a řekou Radbuzou. Toto území se nazývá Doudlevecká čtvrt. Tvoří přímé pokračování východní části Jižního Předměstí, s nímž je propojeno Doudleveckou ulicí, která tvoří hlavní osu urbanistické kompozice s převážně ortogonální osnovou. Se sousední oblastí na Borech prakticky nemá žádnou spojitost. Území bylo zastavěno v době do roku 1918 kvalitními historizujícími činžovními domy a později, v meziválečném období. V jeho východní části vznikla tramvajová vozovna, což je hodnotný soubor industriální architektury. V druhé polovině 20. století zde sice došlo k několika demolicím a rušivým zásahům, ale obraz čtvrti byl současně dotvořen architektonicky zdařilým zimním stadionem. Památková hodnota včetně integrity území je méně výrazná ve srovnání s ostatními dvěma částmi Jižního Předměstí. Rušivé zásahy se týkají opět jen jednotlivých staveb a hodnotu celku nijak podstatně nesnižují.

K vývoji území Plzeň-Petrohradu

Petrohrad je novodobým plzeňským předměstím, nicméně jeho nejvíce k severozápadu rozvinutá část souvisela se středověkým osídlením v bezprostředním okolí města. Směrem na jihovýchod od něj, v poloze vysoko nad pravým břehem Radbuzy a při cestě do Černic (jižně od železničních mostů nádraží) existoval kdysi dvůr, jehož počátky neznáme. Místo se nazývalo *Mitřvald*. Plzeňský měšťan Vít Malíř údajně roku 1406 dal zde, v západním sousedství dvora, postavit kostel sv. Mikuláše. Podle architektonických znaků lze však soudit, že nynější chrámová stavba vznikla už dříve, nejpozději v době kolem poloviny 14. století. Strategická poloha lokality, navíc bez přímého vztahu k městu a jeho předměstím, může svědět k úvahám o předlokačním původu. V roce 1414 bylo městu povoleno Václavem IV. dvůr zbořit a na jeho místě

10 Z hlediska průběhu administrativních hranic zahrnuje i malou část Východního Předměstí; jde o území mezi východní hranicí památkové rezervace a Radbuzou.

11 Pravděpodobně poprvé bylo použito anglickým architektem W. Blackburnem při výstavbě věznice v Ipswichi v Anglii v letech 1784–1790 a dále zdokonalováno v USA (věznice ve Philadelphii z let 1823–1836 od anglického architekta J. Havilanda). Konkrétní podoba věznice v Plzni na Borech vycházela ze stavebního typu věznic především v Anglii, jejichž autorem byl G. Ainslie. (Soubor starých věznic v Austrálii byl nedávno zařazen na Seznam světového dědictví UNESCO).

Obr. 18. Plzeň-Petrohrad. Návrh památkové zóny Plzeň-Petrohrad. Hranice navrhované zóny jsou vyznačeny černou tučnou čarou. Podrobnější legenda viz obr. 8a. (Výkres v prostředí GIS s využitím digitální katastrální mapy, K. Kuča, 2014)

Obr. 19. Plzeň-Petrohrad. Houškova ulice. Detail uličních fasád. (Foto K. Kuča, 2014)

zřídit hřbitov pro chudinu. Někdy v době před rokem 1558 byl východně od Špitálského předměstí, za mostem přes Radbuzu, ve vidlici cest do Prahy (vedoucí nikoli nynější ulicí U Prazdroje, ale podél Radbuzy) a Černic (Sirková ulice), založen takzvaný zadní špitál s kaplí sv. Martina. V poslední čtvrtině 18. století si bohatí měšťané začali uprostřed svých zahrad za městem stavět honosná letní sídla. Jak už bylo výše uvedeno, k nejkrásnějším patřil takzvaný Helffertovský letohrádek poblíž kaple *U Ježíška*, který už neexistuje.

Petrohrad vznikl v rámci Pražského Předměstí jako zcela nový sídelní útvar. Na toto území, směrem na jih od hlavního nádraží a východně od Nepomucké třídy, se od osmdesátých let 19. století zaměřila nová činžovní výstavba. Jednalo se o šachovnicovou uliční síť, na kterou navázaly od severu a západu nové domy obývané především železničáři, zaměstnanci železničních dílen a pivovarskými dělníky. Se zbytkem města byla spojena pouze podjezdem Nepomucké třídy pod železnici. Na rohu Slovanské třídy a Sladkovského ulice vznikl na náklad Petra Menšíka hostinec *U města Petrohradu*; právě podle něj dostala celá čtvrť po roce 1884 svůj název.

Na přelomu 19. a 20. století se charakter předtím zcela periferního Petrohradu výrazně změnil. Změnu předznamenala výstavba nové monumentální a dvojúrovňově řešené budovy hlavního nádraží v letech 1898–1908. Stávající dvě navzájem oddělená nádraží byla propojena v jediný celek s tím, že nová budova výhodně zaujala střední (ostrovní) polohu. Ve východním sousedství Mikulášského hřbitova bylo v rámci šachovnicové uliční sítě vymezeno obdélné Mikulášské náměstí (obr. 15, 16). Na něm byla roku 1897 postavena obecná a měšťanská škola a v letech 1908–1913 druhá česká reálka. V jihovýchodní části území bylo krátce poté vytvořeno velké Jiráskovo náměstí, v jehož středu v letech 1912–1913 vznikl monumentální kostel Panny Marie Růžencové (obr. 17). Roku 1923 prostor při náměstí doplnila ještě budova Masarykovy školy.

Výstavba Petrohradu probíhala až do počátku 20. století podle novelizovaných, takzvaných polohových plánů.

V letech 1900, 1908, 1909, 1911 a 1912 byl polohový plán Pražského Předměstí včetně Petrohradu opakovaně doplňován a měněn. Právě tehdy došlo k pozoruhodné kompoziční změně. Šachovnicový princip výstavby nových domovních bloků byl opuštěn. Od města vzdálenější strana Jiráskova náměstí byla komponována jako půlkruh, z něhož se radiálně rozbíhá vějíř ulic. V řešení bloků se částečně uplatnilo též hvězdicové křížení ulic. Tato plocha byla zastavována až v době mezi světovými válkami a později, a to převážně řadovými rodinnými domy. Hvězdicový princip byl sice projektován ještě pro sousední území směrem k železničním dílnám při českobudějovické trati, ale k jeho realizaci nikdy nedošlo a místo něho zde později vyrostl sportovní areál.

Charakteristika navrhované památkové zóny Plzeň-Petrohrad

Navrhovaná památková zóna Plzeň-Petrohrad zahrnuje území jižně od hlavního nádraží, vymezené na západě oběma stranami Mikulášské ulice a na ni navazující Slovanské třídy a na východě českobudějovickou železnicí (obr. 18). Zde vyrostla do roku 1918 čtvrť činžovních domů řešená na šachovnicovém půdorysu, s akcentem ve dvou velkoryse pojatých náměstích – Mikulášském a Jiráskově, s významnými dominantami školních a sakrálních budov. V době mezi světovými válkami byla v jihovýchodní části tohoto území vytýčena podle koncepce z počátku 20. století pozoruhodná radiálně okružní uliční osnova. K jejímu zastavění došlo do vypuknutí 2. světové války jen zčásti, a to řadovými rodinnými domy prostých forem. Okrajové části byly doplněny konstruktivistickými činžovními bloky. Jde o velmi hodnotný celek historizující, secesní a meziválečné architektury celorepublikového významu (obr. 19). Jeho památkovou hodnotu nepoškodily v minulosti ani jednotlivé demolice, ani utilitární přestavby některých domů. Hranice zóny jsou navrhovány tak, aby v nich bylo území zastavěné do roku 1939 s dobře dochovaným historickým prostředím; na jihovýchodní straně jde o linii Slovanská ulice – Částkova ulice – náměstí Generála Píky. Do návrhu zóny tedy logicky patří pozoruhodná meziválečná urbanistická kompozice, byť vymežující linii zde tvoří panelové bloky ze šedesátých a sedmdesátých let 20. století.

K návrhu ochranného pásma památkové rezervace Plzeň a památkových zón Plzeň-Lochotín, Plzeň – Jižní Předměstí a Plzeň-Petrohrad

Území směrem na východ a na sever od městské památkové rezervace bývalo integrální součástí prstence středověkých a mladších předměstí. V druhé polovině 20. století bylo citelně urbanisticky narušeno demolicemi a novými stavbami dopravními a dalšími. Jako celek dnes už nemá parametry nezbytné pro prohlášení památkové zóny.

Obr. 20. Plzeň – centrální část. Koncept památkové ochrany. Území památkové rezervace Plzeň a památkových zón Plzeň-Bezovka a Plzeň-Lochotín jsou ohraničena tučnou oranžovou čarou. Hranice navrhovaných památkových zón Plzeň – Jižní Předměstí a Plzeň-Petrohrad jsou vyznačeny černou tučnou čarou. Hranice navrhovaného ochranného pásma jsou zakresleny černou tečkovanou čarou. Podrobnější legenda (viz obr. 8a) se využije obdobně. (Výkres v prostředí GIS s využitím digitální katastrální mapy, K. Kuča, 2014)

Přesto je velmi významné z hlediska sledování stavebních proměn. Nalézá se v bezprostředním vizuálním kontaktu s památkovou rezervací a ve své severní části dosud, byť jen torzálně zprostředkovává významnou historickou vazbu středověkého jádra města na okolní volnou krajinu. Z těchto důvodů je zde navrhováno ochranné památkové pásmo, určené především k ochraně obrazu památkové rezervace s důrazem na uchování významu jejích architektonických dominant. Rozsah ochranného pásma vyplývá z pohledových vztahů širšího městského centra na památkovou rezervaci a zároveň v opačném směru vazbou

na krajinné zázemí (obr. 20). Součástí návrhu je areál plzeňských pivovarů, jenž neodmyslitelně patří k identitě Plzně; plzeňské pivovarnictví představuje nemateriální dědictví nadregionálního významu. Na severozápadě dosahuje ochranné pásmo až k hranici památkové zóny Plzeň-Lochotín, na jihu k hranici navrhované památkové zóny Plzeň – Jižní Předměstí a na jihovýchodě k hranici navrhované památkové zóny Plzeň-Petrohrad. Ochranné památkové pásmo by mělo všechna právě zmíněná území významově propojit a plnit vůči nim stejnou roli jako k městské památkové rezervaci.

Prameny

Nařízení vlády č. 54/1989 Sb., o prohlášení území historických jader měst Kolína, Plzně, Brna, Lipníku nad Bečvou a Příboru za památkové rezervace. *Sbírka zákonů Československá socialistická republika*. 1989, částka 15, s. 566–567.

Nařízení vlády č. 127/1995 Sb., o prohlášení území ucelených částí vybraných měst a obcí s dochovanými soubory lidové architektury za památkové rezervace. *Sbírka zákonů České republiky*. 1995, částka 34, s. 1826–1835.

Vyhláška Ministerstva kultury č. 249/1995 Sb., o prohlášení území historických jader vybraných obcí a jejich částí za památkové zóny. *Sbírka zákonů České republiky*. 1995, částka 66, s. 3562–3583.

Vyhláška Ministerstva kultury č. 108/2003 Sb., o prohlášení území s historickým prostředím ve vybraných městech a obcích za památkové zóny a určování podmínek pro jejich ochranu. *Sbírka zákonů Česká republika*. 2003, částka 44, s. 2888–2911.

Literatura

ANDERLE, Jan et al.: *Historický atlas města Plzně*. Plzeň/Praha, Statutární město Plzeň/Historický ústav Akademie věd ČR, 2009.

BERNHARDT, Tomáš et al.: *Plzeň, Průvodce architekturou města od počátku 19. století do současnosti*. Plzeň, NAVA, 2013.

KUČA, Karel: Kulturněhistoricky cenná území České republiky a možnosti ochrany jejich památkových hodnot z titulu stavebního zákona. *Zprávy památkové péče*. 2014, roč. 74, č. 3, s. 193–202.

KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 5. díl. Praha, Libri, 2002.

MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ, Marie; DOUŠA, Jaroslav et al.: *Dějiny města Plzně*. 1. díl. Plzeň, Statutární město Plzeň, 2014.

Nepublikované zprávy

DOMANICKÝ, Petr: *Plzeň / nové centrum / z 19. a 20. století / jihozápad – Čtvrť dvorních radů, jihovýchod – Reprezentační čtvrť, severovýchod – Rychtářka a Roudná, severozápad – Družstevní a výrobní čtvrť / návrh na vyhlášení území za městskou památkovou zónu*. Plzeň, 2013. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni.

KUČA, Karel: *Plzeň – Jižní Předměstí, Návrh na prohlášení území za památkovou zónu*. Praha, 2014. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni.

KUČA, Karel: *Plzeň-Petrohrad, Návrh na prohlášení území za památkovou zónu*. Praha, 2014. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni.

Summary

The concept of preserving the central section of Pilsen

Keywords: Pilsen — central section of the town (downtown) — urban development and housing from the second half of the 19th century and the first half of the 20th century — Jižní Předměstí (South Suburb) — Petrohrad — design of conservation zones and a protective preservation zone

In 1989, the urban conservation area of Pilsen was proclaimed, encompassing only the town's historic centre with the circular belt of municipal parks. In 1995, conservation areas and zones were proclaimed in several villages agglomerated to Pilsen. In 2003, two Pilsen's villa districts, namely, Bezovka and Lochotín, became conservation zones. Nevertheless, the broader central section of Pilsen, developed predominantly in the second half of the 19th century and during the first half of the 20th century, has so far remained without any areal preservation-minded

protection. Mainly concerned are blocks of houses forming suburbs laid out in the metropolitan style, namely, the South Suburb (formerly *Imperial Suburb*), the East Suburb (formerly *Prague Suburb*) and the North Suburb (formerly *Saxon Suburb*) that constitute for Pilsen entirely principal and characteristic values in terms of town-planning. Taking into consideration the aspects of heritage preservation, the author accordingly analysed and evaluated the broader centre of Pilsen in 2013–2014. His analysis resulted in the designs to proclaim two new conservation zones: *Pilsen – South Suburb* and *Pilsen-Petrohrad*. This year, with Pilsen being the European Capital of Culture, the designs elaborated with the emphasis on characteristics and significance of heritage values in those suburbs are now first submitted to the general public for information and as a theme for a serious discussion.

(Translated by Karel Matásek)

Poznámky architekta k obnově kaple sv. Anny v Ostrově

PATRIK DANDA

V Ostrově na Karlovarsku existuje takzvaný Posvátný okrsek, tvořený pozoruhodným souborem barokních kultovních budov. Mezi ně patří někdejší pohřební kaple sv. Anny, postavená v období let 1644–1663. Ještě nedávno byla v havarijním stavu; dlouhou dobu neměla ani střechu. Město nechalo provést její rekonstrukci a obnovu v letech 2006–2007. Práce proběhly s finanční podporou Evropského fondu pro regionální rozvoj velmi rychle. V příspěvku je souhrnně uveden jejich přehled a stručné vyhodnocení. Autor příspěvku a zároveň autor stavebního projektu správně poukazuje s přímou znalostí věci i na několik nedostatků, které by se možná nestaly, pokud by se bylo věnovalo více pozornosti přípravě akce a zejména náležitě organizaci jejího provádění. Památka byla úspěšně zachráněna. Její nové využití pro výstavní účely a zpřístupnění veřejnosti jsou ideální.

Klíčová slova: Karlovarsko — Ostrov (nad Ohří) — areál bývalého piaristického kláštera (Posvátný okrsek) — pohřební kaple sv. Anny — projekt památkové obnovy — dílčí rekonstrukce, restaurování a nové využití památky

Ostrov (okr. Karlovy Vary), vesnické osídlení náležející kolem roku 1200 a ve 13. století Hrabšicům, od roku 1331 prokazatelně královské město, se proslavil zejména díky zahradám u barokní rezidence sasko-lauenburských vévodů v 17. století a bádenských markrabat v 18. století.¹ Směrem na severozápad od těchto zahrad se rozkládá *Posvátný okrsek*, tvořený pozoruhodným souborem barokních budov kultovního účelu (obr. 1). Dominuje mu bývalý klášter piaristů s kostelem Zvěstování Panny Marie (vysvěcen 16. 9. 1674). Dále k němu patří čtyři volně stojící kaple. Dvě z nich – kaple sv. Floriána (založena 24. 4. 1692) a kaple sv. Anny (sv. Kříže) mají centrální dispozici. Třetí kaple je zasvěcena Panně Marii Einsiedelské, ke které vede monumentální vnější schodiště. Vznikla v letech 1709–1710 jako napodobenina proslulé poutní svatyně spravované benediktiny v Einsiedeln ve Švýcarsku. Hned vedle einsiedelské

kaple stojí výklenková kaplička Panny Marie Bolestné, pocházející z roku 1665.

Základní kámen stavby kaple sv. Anny položil Julius Jindřich vévoda sasko-lauenburský dne 20. 4. 1644. Jeho záměrem bylo vybudovat v Ostrově vlastní a rodovou hrobku a zároveň pohřební kapli. Dílo se podařilo dokončit až v roce 1663.

V 19. století a později kaple sv. Anny v Ostrově sdílela osudy sousedního kláštera. Ten byl užíván piaristy až do roku 1852, ale už dva roky předtím byl v něm zřízen na přechodnou dobu vojenský lazaret; zřejmě tehdy byla kaple sv. Anny poprvé vypleněna. Jejím novému vysvěcení v roce 1864 předcházely nutné úpravy, mezi nimi pravděpodobně i oprava střechy. V letech 1897–1945 patřil areál někdejšího piaristického kláštera v Ostrově Kongregaci sester křesťanské lásky. Kaple sv. Anny zůstala bez adekvátního využití a chátrala. Tento nepříznivý stav trval a prohluboval se po několik desetiletí od konce 2. světové války: klášter měla od roku 1950 armáda a v kapli sv. Anny se skladovalo kromě jiného uhlí.

Kaple sv. Anny je v souboru budov *Posvátného okrsku* v Ostrově jakoby odstrčena stranou (obr. 2). Stojí v nevelkém prostoru na západní straně klášterního kostela a zároveň v prudkém skalním svahu, do kterého je, a to už na úrovni svého přízemí, zapuštěna. Jde o centrálu vyzděnou z cihel (a z lomového kamene v podzemních částech), vytvořenou nad osmibokým půdorysem s mohutnými, dovnitř vtaženými koutovými pilíři a osmidílnou klášterní klenbou s okulem a lucernou ve vrcholu. Prostor mezi pilíři na způsob hlubokých nik je upořádan do dvou arkádových úrovní nad sebou, opatřených valenými klenbami. Vznosnost prostoru podporují pilastry vysokého řádu, jimiž se uvedené pilíře obracejí doprostřed stavby; úseky architrávu nad nimi nesou vlys a plasticky výraznou římsu.

Pilastry vysokého řádu a dvouúrovňové uspořádání fasád dominují vstupnímu průčelí kaple, nalézajícímu se

Obr. 1. Eliáš Dollhopf, Martin A. Mansfelt: Panna Maria Věrná (Ostrovská). Rytina. Nejpozději kolem roku 1750. Detail dolní části s vyobrazením areálu kláštera a klášterního kostela piaristů v Ostrově včetně kaple sv. Floriána (docela vlevo), kaple Panny Marie Einsiedelské (uprostřed), výklenkové kaple Panny Marie Bolestné (vpravo hned vedle einsiedelské kaple) a kaple sv. Anny (v pozadí klášterního kostela – označena šipkou). (Převzato z ZEMAN, L. et al.: *Dějiny města Ostrova*, s. 112)

1 ZEMAN, L. et al.: *Dějiny města Ostrova*, s. 25–35.

Obr. 2. Ostrov (okr. Karlovy Vary), bývalý piaristický kostel Zvěstování Panny Marie. Pohled od jihu. V pozadí kostela vlevo od něj stojí kaple sv. Anny. (Foto P. Danda, 2014)

v místě průchodu mezi ní a klášterním kostelem. Korunu stavby tvoří osmiboká helmice (báň) s dvoupatrovou lucernou. Kaple kdysi měla na své severní a jižní straně dva nízké, z centrálního prostoru v přízemí přístupné objekty; ten severní se dochoval a sloužil jako sakristie.

V roce 1989 byla kaple sv. Anny v Ostrově už dlouho v zoufalém stavu (obr. 3, 4). Teprve v roce 2006 se začalo, po předchozí finanční, předprojektové a projektové přípravě, s obnovou památky. Tehdy se jednalo o stavební torzo; scházela například střecha a vnější omítaný plášť. Asi v nejlepším stavu byl kamenný vstupní portál s trojúhelníkovým rozeklaným frontonem, v němž býval osazen sasko-lauenburský erb.

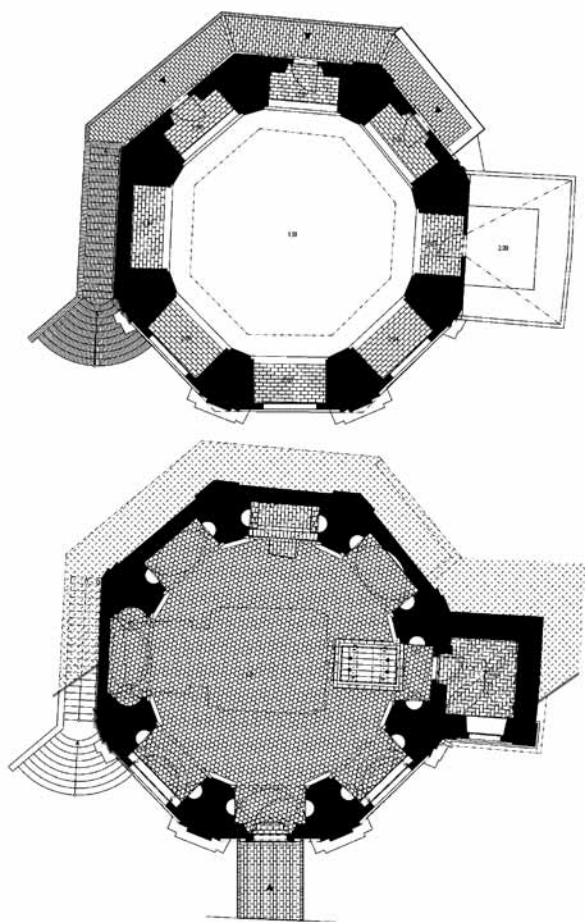
Pokud jde o interiéry, míra dochování památky byla o poznání větší. Tam, kam nedosáhla ruka vojáka a zemní vlhkost, zůstala zachována převážná část raně barokní štukové výzdoby, například antikizující hlavičky pilastrů s náročnými volutami a hlavičkou andělka umístěného uprostřed nad ovocnými festony, nebo pásy s motivem vejcovce a s vegetabilními, popřípadě abstraktními motivy v římsách nad arkádami v obou úrovních a na hlavní římsě. Členění styků jednotlivých kápí osmidílné klášterní klenby bylo vidět už jen u jejich paty – jednalo se kdysi

Obr. 3. Ostrov, kaple sv. Anny. Severní pohled. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto P. Znamenáný, 1977)

Obr. 4. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Západní strana v úrovni empor. (Archiv autora, b. a., 2004)

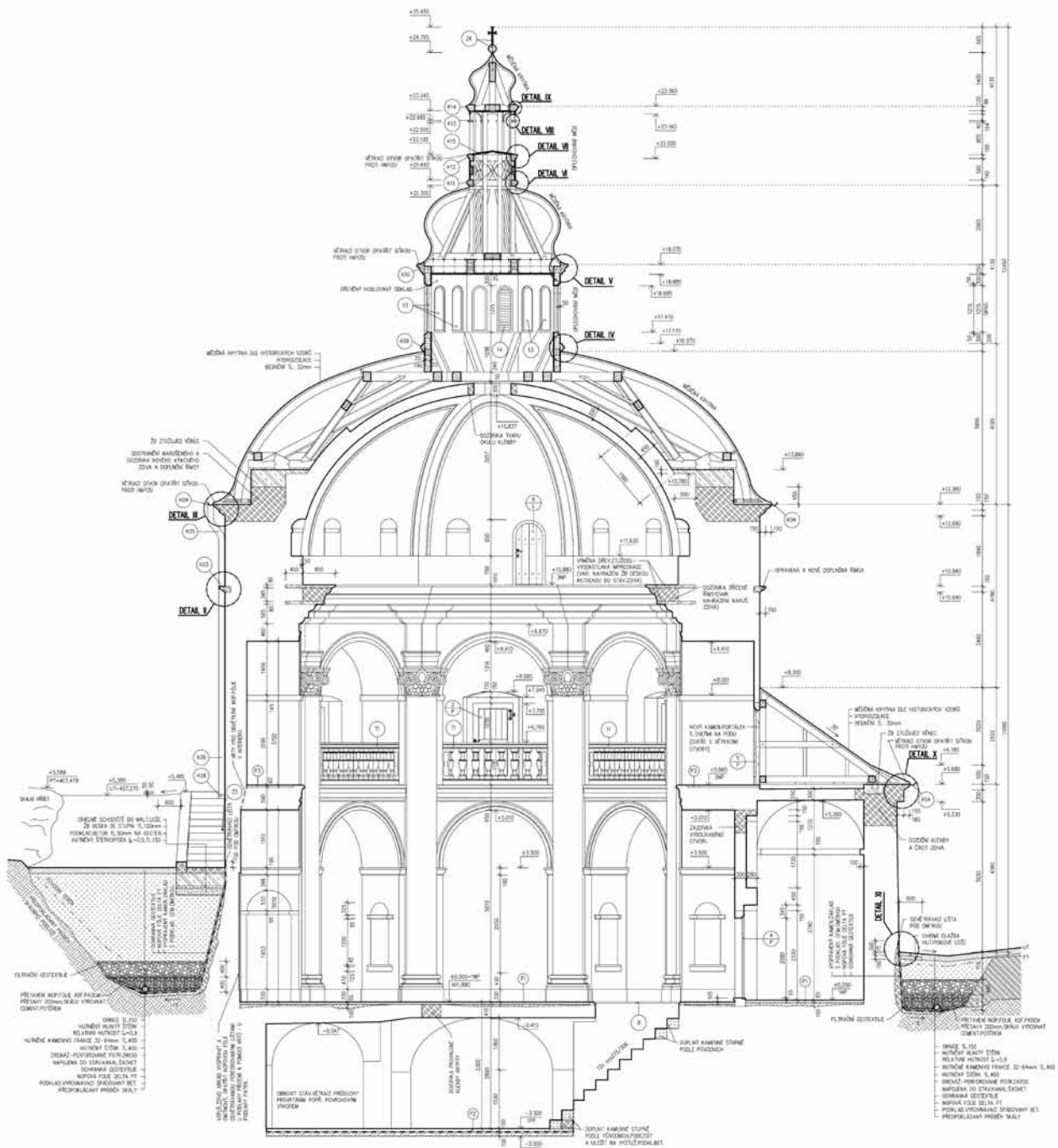
o štuková žebra lemovaná po stranách lištou zdobenou vejcovcem. Ve prospěch odlehčení, ale i pohledového oživení spodní části klenby působí mělké niky po jejím obvodu. O jiné dekoraci klenebních kápí, jestli vůbec někdy nějaká existovala, nebylo nic známo.

V podlaží, v místě před vstupem z kaple do sakristie je vstup do krypty, kterou tvoří podvojný prostor sklenutý valenou klenbou se styčnými trojúhelníkovými výsečemi s hřebínky.

Ze starých oken, dveří a ostatních truhlářských prvků se nedochovalo skoro nic; jen v půlkruhově ukončeném okenním otvoru nad vstupním portálem do kaple ještě existovalo dřevěné pevné okno bez zasklení, které mělo barokní profilaci rámu, s půlkruhovou lištou. Bylo členěno na šestnáct polí a v polovině své výšky obsahovalo výztuhu z masivní kované pásoviny a tenké kované pásy stabilizující někdejší vitráž. Při zasklívání posloužily na vnitřní straně okna jednoduché dřevěné lišty.

Obnově a dílčí rekonstrukci kaple sv. Anny v Ostrově předcházelo zaměření dochovaného stavu památky a její stavebnětechnický rozbor a stavebněhistorický průzkum. Mezi významné podklady koncepčního rázu patřila také studie využití, pořizená v roce 2002 a zahrnující vyhodnocení tehdejšího stavu a návrh nové funkce kaple sv. Anny jako součásti návštěvníckého prohlídkového okruhu pia-

Obr. 5. Ostrov, kaple sv. Anny. Půdorys přízemí a půdorys v úrovni empor. Bez grafického měřítka. V půdorysu přízemí je čárkovaně znázorněn vnitřní obrys suterénní krypty. (Převzato z DANDA, P: Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004)

Obr. 6. Ostrov, kaple sv. Anny. Příčný svislý řez stavbou ve směru sever-jih. Kótováno. (Převzato z DANDA, P.: Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004)

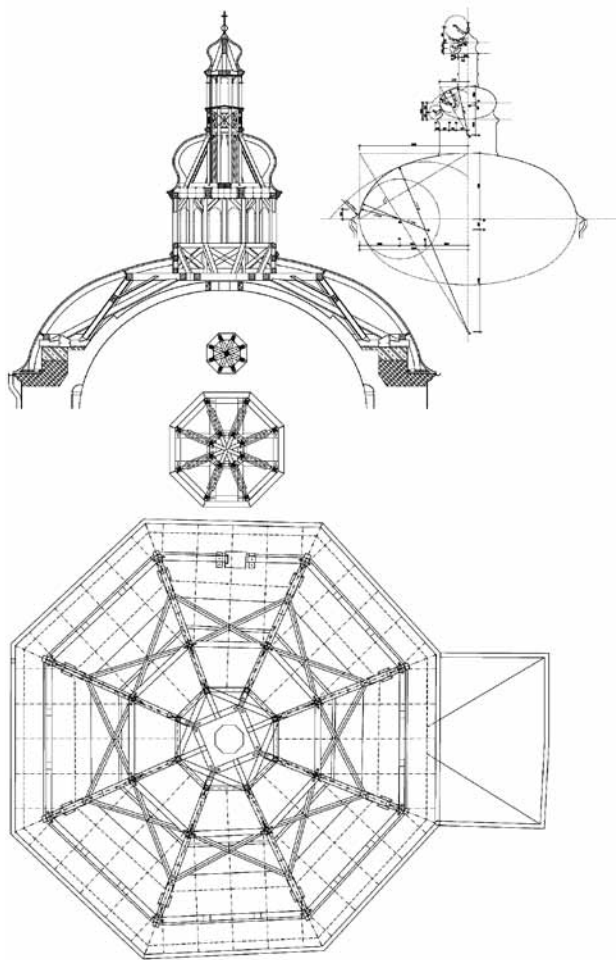
ristického kláštera.² V roce 2004 vznikl v architektonickém ateliéru ARCH 99 s. r. o. v Karlových Varech projekt pro stavební povolení a následně projekt provedení stavby.

Pro autora tohoto příspěvku vše začalo právě ve fázi předprojektové přípravy, kdy bylo třeba doplnit nebo lépe doložit existující poznatky například podrobnějším zaměřením architektonických detailů, statickým a mykologickým průzkumem a fotografickou dokumentací, přičemž už probíhal archeologický výzkum a restaurátorský průzkum. Výsledky práce všech specialistů musel vyhodnotit, skloubit a zapracovat do svého návrhu (obr. 5, 6, 7).

Práce nejen projektanta, ale i většiny ostatních partnerů během památkové obnovy připomínala leckdy až detektivní postupy buď s poměrně určitým, nebo nejistým výsledkem.³ Není divu, když vnější podobu stavby bylo nutno z velké části rekonstruovat. Například poloha

2 NIGRINOVÁ, M. et al.: *Ostrov, areál bývalého piaristického kláštera*.

3 Odborný památkový dohled vykonávala za Národní památkový ústav zejména Mgr. L. Dřmlová.

Obr. 7. Ostrov, kaple sv. Anny. Návrh rekonstrukce střechy na způsob nízké osmiboké bány s patrovou lucernou. Půdorysy, příčný řez, geometrická analýza. Bez grafického měřítka. (Převzato z DANDA, P.: Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004)

hlavic nárožních pilastrů se dala dobře odvodit z předsazení hrubého zdiva v úrovni architrávu, ale o jejich pojednání štukatérskou prací nebylo nic známo. Proto se nejdříve předpokládalo, že hlavice nebudou vůbec prováděny. Až později došlo na rozhodnutí vytvořit je jako volnou nápodobu hlavic dochovaných v interiéru kaple, ale pouze v rozsahu pilastrů, nikoli na sousedních lisenách, které měly stejně jako pilastry z větší části dochovanou patku.⁴ Ta ovšem implikuje představu svazkových pilastrů, již zvolené řešení hlavic neodpovídá.

Obdobně složité bylo řešení architrávu a vlysu. Architráv, osazený poměrně vysoko, byl nakonec nevhodně pohledově odtržen od hlavic pilastrů, resp. předstupuje před cípatý abakus hlavice a jakoby se do něj zařezává (obr. 8). – Zdá se, že horní část obvodového pláště kaple včetně kladí a korunní římsy byla už v minulosti několikrát upravována, naposled asi při opravě střechy během 19. století.

Zapuštění stavby do svahu působilo v minulosti vždy potíže se zemní vlhkostí. Naši předkové jí čelili provedením odvodňovacího příkopu po obvodu vně budovy. Bez razantních zásahů do skalního podloží nebylo možné ani

Obr. 8. Ostrov, kaple sv. Anny. Severní pohled podél bočního průčelí bývalého piaristického kostela Zvěstování Panny Marie. (Foto P. Danda, 2014)

dnes zemní vlhkost odstranit. Nové technické opatření přineslo s sebou tedy jen dílčí nápravu. V interiéru kaple, tam kde to bylo možné, s ní souvisí vznik provětrávané předstěny.

Pro památku byla zcela zásadní rekonstrukce zaniklé střešní helmice včetně korunní římsy stavby a lucerny. Jedinou jistotou byl tvar střechy na způsob nízké osmiboké bány a uspořádání lucerny do dvou úrovní nad sebou. Jako vodítko posloužil dostupný ikonografický materiál. Jakmile byl vyhodnocen,⁵ uplatnilo se hned několik variant technického řešení. Zvolená varianta odpovídá tradiční tesařské práci z masivních dřevěných prvků, ovšem s novodobými spojovacími prostředky. Jako střešní krytina posloužily pásy měděného plechu.

Zdivo osmidílné klášterní klenby, vystavené v minulosti dlouhodobě vlivům povětrnosti, bylo poškozeno nejen povrchově, ale i z hlediska stability konstrukce. Korunní římsa fakticky již neexistovala. – Klenební zdivo zedníci

4 Historickou podobu patek se podařilo zjistit z torza jejich posledního otisku dochovaného na jihovýchodním nároží stavby.

5 Provedl MURUS – monumenta renovamus, projekce, spol. s r. o., a to včetně geometrické analýzy tvaru střechy.

přespárovali. Pata klenby byla stažena pomocí železobetonového věnce, jenž zároveň posloužil jako základna pro stavbu nového krovu. Nová korunní římsa byla provedena podle analogií s ohledem na náležité vyznění barokní architektury a její uměleckou hodnotu.

Na tři empory uvnitř kaple v úrovni horních arkád vedou tři samostatné portálky, umístěné na západní straně, tedy vysoko ve svahu a proti hlavnímu portálu dole v přízemí. Podél přilehlé části fasády existoval starý odvodňovací kanál (příkop). Bylo stanoveno, že se po předchozím odvodnění terénu v tomto místě kanál zasype a že se směrem k portálkům vzhůru do svahu, podél jižní fasády postaví nové vnější schodiště. Před severozápadním portálkem vznikla kromě toho zděná terasa, jinak pohledově nenápadný prvek v pozadí sakristie.

Při práci na projektu, ale i později během památkové obnovy unikla pozornosti archivní fotografie (opět obr. 3), na které je vidět, že sakristie byla opatřena na východní straně, tedy směrem k budově klášterního kostela, pravoúhlým oknem (nebo portálem s nadsvětlíkem?). Z toho důvodu je dnes na jeho místě omylem okno se záklenkem segmentového tvaru.

Návrh barevnosti fasád nemohl vyjít z autentické nálezné situace, neboť žádná neexistovala. Ve volné nápodobě výsledků průzkumu stěn v interiéru kaple, ale i s přihlédnutím k analogiím a původní funerální funkci stavby se nakonec přikročilo k řešení spočívajícímu v kombinaci barvy středně šedé (popelavé), která byla použita na zdůraznění architektonických článků, s velmi světlou, krémově bělavou barvou.

Obr. 9. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. (Foto L. Zeman, 2015)

Obr. 10. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Pohled v úrovni empory a horních oken. (Archiv autora, b. a., 2007)

Venkovní komunikace byly vydlážděny v souladu s výsledky archeologického výzkumu režnými, ostře pálenými cihlami. Otázkou zůstává, jak dlouho dokáží v této úpravě odolávat dešti, sněhu a mrazu.

Při obnově interiérů převážil restaurátorský způsob práce a také větší jistota v tom, jak dílo provést. Stěny včetně architektonických článků a dekorativních prvků ze štuky se podařilo rehabilitovat v autentické podobě až po průběžnou římsu po obvodu osmidílné klášterní klenby (obr. 9, 10). Pokud jde o právě zmíněnou klenbu, bylo tomu poněkud jinak. Jak již bylo výše uvedeno, vedle ní se v její spodní části dochovaly pozůstatky původních štukových žeber. Ty samy o sobě sice neposkytovaly představu o celkové výzdobě klenebních kápí, ale jejich rekonstrukce, vypracovaná v projektu, byla nasnadě. Přesto k ní nedošlo a klenební kápě zůstaly docela hladké, jakoby nahé. Při tom na stavbě – nečekaně, bez náležitého projednání – vzaly docela za své nejen fragmenty štukových žeber, ale i štukové hranolové římsičky v patě půlkruhových záklenků ník po obvodu paty klenby.

Podlaha v přízemí kaple byla provedena z ostře pálených cihelných dlaždic ve tvaru šestiúhelníku, na empórách z cihel běžného formátu; v obou případech se vycházelo z nálezů zbytků staré dlažby.

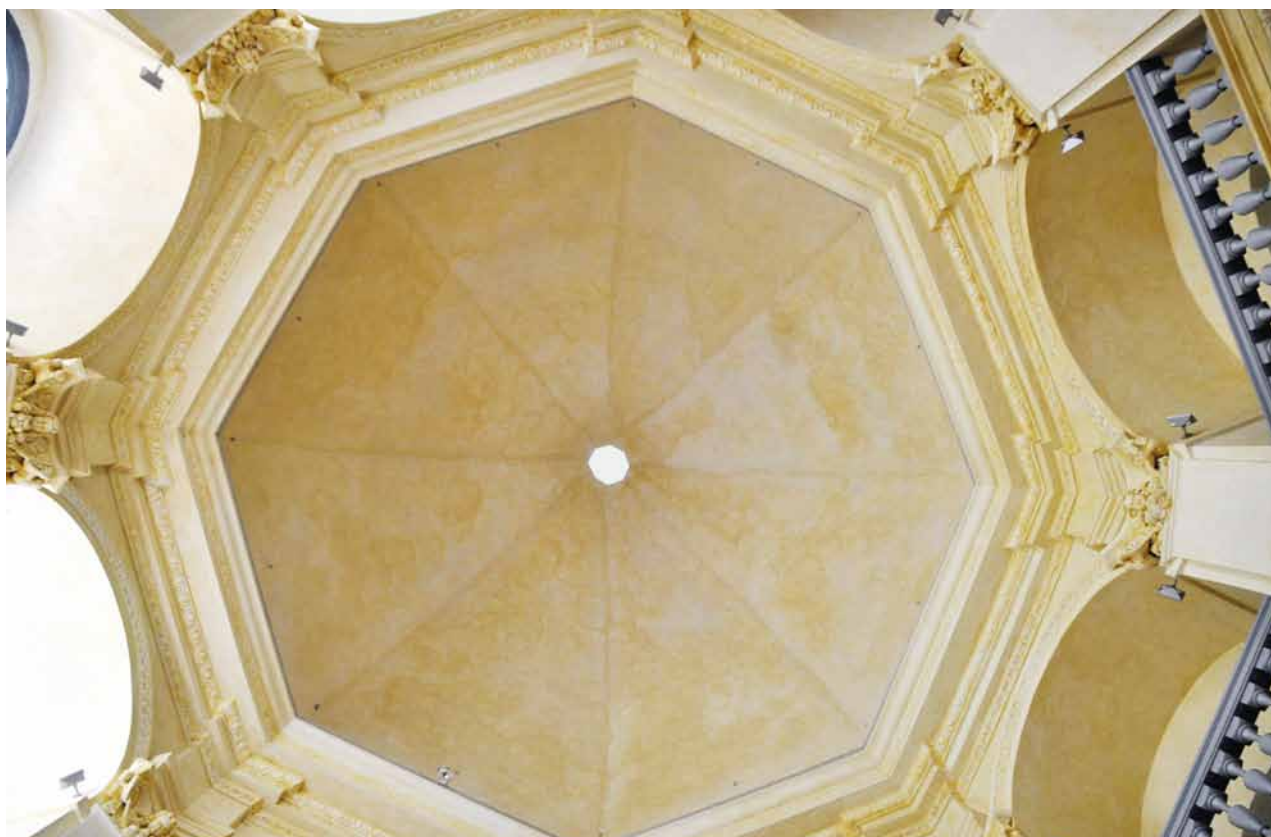
Je logické, že poměrně dobře dochované barokní okno nad hlavním portálem se stalo vzorem pro návrh nových oken, která byla doplněna o malá větrací křídla. Původní zasklení se žádné nenašlo – ani archeologický průzkum v tomto směru nepřinesl nový impuls, a okna byla proto

Obr. 11. Ostrov, kaple sv. Anny. Jihovýchodní nároží. Detail hlavičky pilastru, kladí a hlavní římsy. (Foto P. Danda, 2007)

zasklena čirým tabulkovým sklem. Pokud jde o dveře, projektant vycházel ve svém návrhu nových dřevěných dveří z historických analogií. Vnitřní dveře jsou jednoduché se dvěma kazetami, zatímco vnější se vyznačují

Obr. 12. Ostrov, kaple sv. Anny. Pohled do šestidílné klášterní klenby s okulem uprostřed. (Foto L. Zeman, 2009)

diagonálním pobíjením. Menší dveře byly opatřeny esovitými rozvilinovými závěsy, terčovým držadlem a klikou s tepanými štítky. Masivní vstupní dveře do kaple a poklop do krypty mají kované horizontální závěsy na způsob svlaků.

Dalším prvkem staré truhlářské práce, který v kapli před její památkovou obnovou docela chyběl, bylo zábradlí na empórách. Nové kuželkové zábradlí (balustráda) je historizujícím novotvarem a bylo provedeno pouze tam, kde jsou k tomu provozní důvody.⁶

Restaurátoři zjistili, že interiér kaple byl kdysi barevný s důrazem na tektoniku v architektuře. Stěny měly světlý, takřka bílý vápenný nátěr s rozbarvením štukové výzdoby v odstínu holubí šedi. Pilastry byly rámovány šedým pruhem a nahoře pod hlavicemi nesly stejnou barvou malovaný páskový ornament s rostlinným motivem. Nálezy na hlavicích odpovídaly řešení ve dvou odstínech šedé barvy. Hlavní římsu zdobil iluzivní, šedou barvou pojetý zuboz. – Obnova historické barevnosti interiéru tvořila součást projektu, ale pro nedostatek finančních prostředků zůstala nakonec jen na papíře a interiér byl jednotně vymalován nenápadnou okrovou barvou.

Závěrem lze konstatovat, že kaple sv. Anny v Ostrově, někdejší rodové mauzoleum sasko-lauenburských vévodů a markrabat bádenských, byla díky poměrně rychlé památkové obnově v letech 2006–2007, tvořící součást mnohem většího projektu obnovy a reanimace barokních

památek v Ostrově finančně podporovaného Evropským fondem pro regionální rozvoj, zachráněna. Je jisté, že jen těsně unikla totální destrukci. Nové využití kaple pro výstavní účely je ideální. Vydařila se i rehabilitace jejího barokního vzhledu uvnitř i zvenčí, která byla poměrně náročná pro všechny, kdo na díle pracovali. Nicméně z pohledu očima architekta-projektanta zpět, s časovým odstupem několika let, vyplývá, že se mělo věnovat daleko více pozornosti dodržování stavebně-architektonického, jakož i výtvarného řešení podle výsledků provedených průzkumů a projektu včetně takových věcí, jako je barevnost interiéru nebo věrohodnost rekonstrukce architektonických prvků a jejich vztahu navzájem (hlavice pilastrů a jejich styk s kladím na fasádách byly provedeny bez ohledu na projekt, obr. 11; zdobná žebra ze štuky ve styku kápí osmidílné klášterní klenby citelně scházejí, obr. 12).

Autor děkuje Mgr. Libuši Dvořákové, jednatelce společnosti ARCH 99 s. r. o., za její souhlas s publikací části projektové dokumentace obnovy památky.

6 Až mnohem později se autorovi dostala do rukou archivní fotografie horní části interiéru, pocházející z roku 1937. Je na ní vidět, že na hlavní římsu v úrovni paty klenby byla původně osazena další – nízká balustráda tvořící zábradlí horního ochozu. Na rekonstrukci této balustrády nedošlo.

Literatura a nepublikované materiály

DANDA, Patrik: *Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava*. Projektová dokumentace pro stavební povolení. Karlovy Vary, ARCH 99 s. r. o., 2004. Městský úřad Ostrov.

DANDA, Patrik: *Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava*. Projektová dokumentace pro provedení stavby. Karlovy Vary, ARCH 99 s. r. o., 2004. Městský úřad Ostrov.

DANDA, Patrik: *Ostrov – kaple sv. Anny – rekonstrukce a oprava*. Projektová dokumentace pořízená v rámci výkonu autorského dozoru. Karlovy Vary, ARCH 99 s. r. o., 2006–2007. Uloženo tamtéž.

FIALA, Jiří; HRON, Marcel: *Kaple sv. Anny – Ostrov nad Ohří, Restaurátorský průzkum štukové sochařské výzdoby interiéru*.

Restaurátorská dokumentace. Praha, Art Kodiak s. r. o., 2004. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Lokti. RZ 1943.

KLŠÁK, Jiří: *Předběžná zpráva k sondážnímu archeologickému výzkumu Pohřební kaple sv. Anny vévodů sasko-lauenburských v areálu bývalé piaristické koleje v Ostrově*. Karlovy Vary, Krajské muzeum, 2004. Uloženo tamtéž.

NIGRINOVÁ, Milena et al.: *Ostrov, areál bývalého piaristického kláštera*. Studie využití. České Budějovice, MURUS – monumenta renovamus, projekce, spol. s r. o., 2002. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Lokti.

ZAHRADNÍK, Pavel; MACEK, Petr: *Stavebně historický průzkum bývalého piaristického kláštera v Ostrově nad Ohří*. Praha, SÚRPMO, 1991. Městský úřad Ostrov.

ZEMAN, Lubomír et al.: *Dějiny města Ostrova*. Ronov nad Doubravou/Ostrov, Triality/Město Ostrov, 2001.

Summary

An architect's comments on the rehabilitation of St Anne's chapel in Ostrov

Keywords: Karlovy Vary region — Ostrov (nad Ohří) — former Piarist monastery (Sacred Precinct) — burial chapel of St Anne — project of the preservation-minded rehabilitation — partial reconstruction, restoration and new utilisation of the historic site

The chapel of St Anne in Ostrov (Karlovy Vary district) was built as a family mausoleum for the dukes of Saxe-Lauenburg and the margraves of Baden between 1644 and 1663. As early as the 19th century, but particularly following the Second World War, the chapel suffered from not being adequately utilised and continually maintained. Quite recently,

its complete destruction was still looming. Finally, however, the site was saved thanks to a preservation-minded rehabilitation (2006–2007) within the framework of a substantially more comprehensive project related to reconstructing and reanimating Baroque monuments in Ostrov, financially supported by the European Regional Development Fund. The new utilisation of the chapel as an exhibition room has proved to be an ideal solution. Moreover, the rehabilitation of the chapel's Baroque look turned well both inside and outside, albeit more attention could have been paid to the completeness and authenticity when reconstructing several architectural details and the wealth of colours in the interior.

(Translated by Karel Matásek)

Kaple sv. Anny v Ostrově a její památková obnova

LUBOMÍR ZEMAN

Kaple sv. Anny v Ostrově je významnou památkou nejen v regionálním, ale i mnohem širším měřítku. Neméně významná byla její celková obnova provedená v letech 2006–2007. Ta zatím zůstávala odbornou obcí téměř nepovšimnuta. Autor jako památkář na obnově historických budov Posvátného okrsku spolupracoval. Při tom se zabýval jejich stavebními dějinami a uměleckou výzdobou v potřebných souvislostech včetně podchycení hlavních směrů působení cizích vlivů, zejména z Itálie a Francie, které se v Ostrově doby barokní uplatňovaly v různé intenzitě. Souhrnem a vyhodnocením dosažených poznatků se připojuje k článku P. Dandy, publikovanému jako příspěvek na otevření odborné rozpravy nejdříve na webových stránkách Národního památkového ústavu v roce 2014,¹ nyní i v tomto sborníku, a zaměřenému na obnovu památky očima architekta-projektanta.

Klíčová slova: Ostrov — pohřební kaple sv. Anny a její stavební typ — Julius Heinrich vévoda sasko-lauenburský († 1655) — manýristická a raně barokní architektura — umělecké vlivy z Itálie — památková obnova historických staveb jejich rekonstrukcí

K dějinám, funkci, typu a architektuře kaple

Kaple sv. Anny tvořící součást takzvaného Posvátného okrsku v Ostrově (obr. 1, 2, 3) vznikla jako pohřební kaple a mauzoleum Julia Heinricha vévody sasko-lauenburského († 1655). Takto posloužila nejen jemu, ale i dalším členům jeho rodu. Jde o poslední renesanční, či spíše manýristickou a zároveň o nejstarší známou raně barokní

centrální kapli v Čechách, jež typologicky navazuje na klasická díla italské renesance a manýrismu. Poměrně masivní zděný objekt nad půdorysem osmiúhelníku, opatřený původně dvěma postranními nižšími součástmi – jakoby přístavky, byl zastřešen bání s lucernou (obr. 4, 5). Pro stavbu v prudkém svahu na skále bylo třeba vysekat

¹ DANDA, P: *Poznámky architekta k památkové obnově kaple sv. Anny v Ostrově* [online].

Obr. 1. Ostrov (okr. Karlovy Vary). Letecký pohled od severozápadu na historickou část města se zámeckým parkem. Dole uprostřed je soubor staveb Posvátného okrsku. (Archiv Informačního centra města Ostrova, foto b. a., 2009)

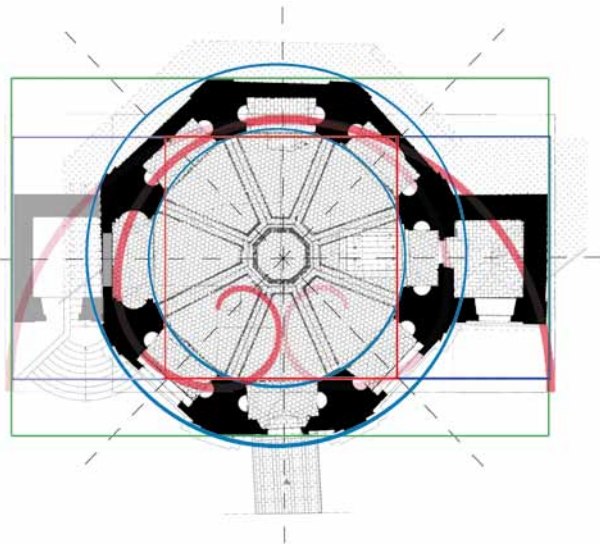

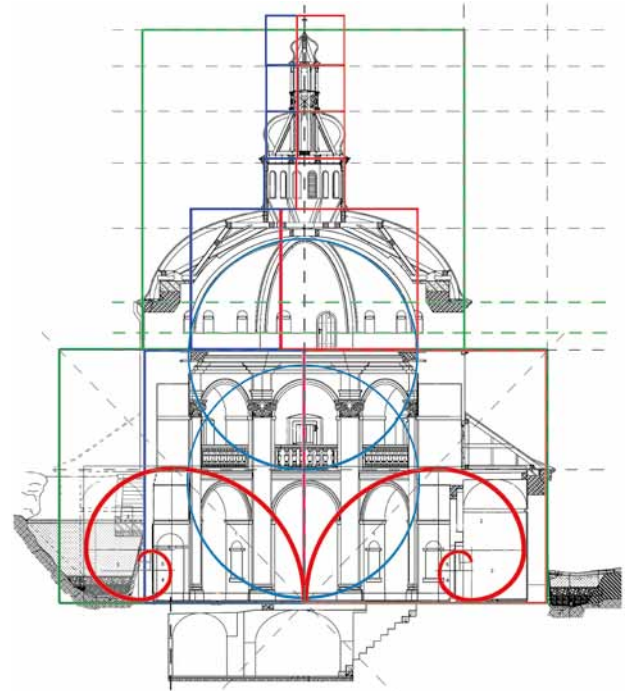
Obr. 2. Johann Michael Sockh: Prospekt rezidenčního zámku s libosadem vysoce knížecího markraběte bádenského ve městě Ostrově. Rytina, 1716. Generallandesarchiv Karlsruhe, Hausfideikommiss, Plänbande, XVI, 1, Böhmischer Besitz. Detail s vyobrazením areálu koleje piaristů a staveb v jeho sousedství. Pohled od jihozápadu. Kaple sv. Anny (na obrázku vlevo) má kupoli s dvojitou lucernou. (Archiv autora, reprofoto)

Obr. 3. Anonym: Panna Maria Věrná (Ostrovská). Milostrný obraz. Olejomalba, 1814. Muzeum Karlovy Vary. Detail dolní části s vyobrazením areálu koleje piaristů, kaple sv. Floriána (docela vlevo), kaple Panny Marie Einsiedelské (uprostřed), výklenkové kaple Panny Marie Bolesné (vpravo hned vedle einsiedelské kaple) a kaple sv. Anny (zčásti zakryta po levé straně vstupního průčelí kostela, s bání a dvojitou lucernou) v Ostrově. (Foto B. Hořínek, b. d.)

Obr. 4. Ostrov, kaple sv. Anny. Půdorys přízemí. Bez grafického měřítka. Barevně je naznačen zlatý řez a tzv. Fibonacciho zlatá spirála. (Půdorys převzat z DANDA, P.: Ostrov - kaple sv. Anny - rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004; barevný zákres L. Zeman, 2015)

Obr. 5. Ostrov, kaple sv. Anny. Příčný svislý řez ve směru sever-jih. Bez grafického měřítka. Tučnou červenou čarou je vyznačena Fibonacciho zlatá spirála. (Řez převzat z DANDA, P.: Ostrov - kaple sv. Anny - rekonstrukce a oprava, projekt pro provedení stavby, 2004; barevný zákres L. Zeman, 2015)

do skalního podloží zvláštní terasu (obr. 6). Hlavní portál umístěný ve východním průčelí kaple, tedy na opačné straně, než je svah, má trojúhelníkový rozeklaný fronton, opatřený kdysi sasko-lauenburským erbem (obr. 7). Až do roku 1864 existoval do kaple přímý vstup přes visutou lávku ze sousedního piaristického chrámu Zvěstování Panny Marie. Architektonické členění vnějšího pláště kaple bylo řešeno pomocí nárožních pilastrů ve vysokém řádu s podloženými lisenovými rámci, a v úrovni nad kladím nízkou nástavbou s profilovanou korunní římsou. Na členění fasád severního přístavku byly opět použity lisy. Jižní přístavek, o jehož existenci svědčí ikonografie, se nezachoval. Víme, že právě zde vedlo schodiště ve svahu směrem na ochoz, jenž obklopoval kapli zvenčí na její zadní (západní) straně a ze kterého se vstupovalo třemi portálky odděleně na emporu v interiéru. Ochoz, krytý

patrně pultovou střechou, spočíval na rozšířeném soklu s mohutnými dřevěnými krakorci. Později býval přístupný ve svahu nad kaplí pomocí lávky.

V interiéru jsou po obvodu zděné, dovnitř vtažené pilíře s arkádami ve dvou úrovních nad sebou (obr. 8, 9). Arkádové niky v přízemí byly určeny především pro umístění kenotafů příslušníků sasko-lauenburského rodu a jejich nástupců v držení Ostrova od roku 1690 z rodu bádenských markrabat. V jižním výklenku, nepatrně větším než všechny ostatní, mohl původně stát hlavní oltář, patrně sv. Kříže. Naproti oltářní nice se nalézal vstup do

Obr. 6. Ostrov, kaple sv. Anny. Pohled od jihu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1988)

Obr. 7. Ostrov, kaple sv. Anny. Hlavní – vstupní portál. Pohled z okna sousedního kostela Zvěstování Panny Marie. (Foto L. Zeman, 2014)

severního přístavku, jenž sloužil nejspíš od začátku jako sakristie. Ve spodních arkádách byly umístěny také obrazy pohřbených osob. Čela dovnitř vtažených pilířů jsou pojednána vysokým pilastrovým řádem s volutovými hlavicemi přizdobenými ovocnými festony a hlavami andělů. Úseky kladí, zalomené v koutech oktogonu, nesou bohatě profilovanou římsu. Interiér je završen osmidílnou klášterní klenbou, vytvářející dojem kupole, pročleněnou dole po obvodu na odlehčení zděné konstrukce půlkruhově ukončenými nikami. Styk klenebních kápí původně zdobila štuková žebra, lemovaná lištou s vejcovcem (obr. 10). Nad hlavní římsou po obvodu paty klenby, tedy ve třetí úrovni interiéru, býval mělký vnitřní ochoz s balustrádou, určitě dřevěnou, přístupný točitým vřetenovým schodištěm v jedné z empór. Římsy i archivolty arkád v přízemí i patře jsou zdobeny vlysem perlovce a vejcovce.²

Půdorysné a prostorové uspořádání ostrovské kaple sv. Anny cíleně odkazuje na typy centrálních staveb, jaké se uplatňovaly již od antických dob pro účely funerální

Obr. 8. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Pohled v přízemí. Staré omítky vzaly za své z důvodu zemní vlhkosti. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1990)

a memoriální, pro baptisteria, ve středověku například i pro kapitulní síně či chrámy nejčastěji spjaté s mariánským kultem nebo zasvěcené sv. Kříži. Jak je všeobecně známo, centrální stavební typy byly dále rozvíjeny v období renesance, zejména italské.³ V souvislosti s ideou Boží dokonalosti a jednoty je doporučovali ve svých traktátech Leon Battista Alberti, Antonio di Pietro Averlino, Francesco di Giorgio Martini, Sebastiano Serlio či Andrea Palladio. Odvolávali se na stavby antické (raně křesťanské), inspirováni především myšlenkami Vitruviovými (takzvaný vitruviánský vzorec). Nejednalo se však o přesnou nápodobu antiky, ale o tvůrčí rozvedení motivů a vzorců s hledáním ideálu dokonalé harmonie a rovnováhy. Volba stavebního typu měla svou hlubokou symboliku. Například pravidelný půdorys vycházející ze středního čtvercového pole připomínal kříž nebo hvězdu. Osmicípá hvězda byla symbolem Panny Marie (mariánská hvězda), číslovka osm symbolizovala znovuzrození a obnovu. Osmiúhelník odkazoval na Vzkříšení Krista jako prostředek osvobození člověka z moci hříchu do nového života.⁴ Klenby, kupole a konchy symbolizovaly nebeskou báň. Ústřední osa symetrie směřovala vždy k hlavnímu oltáři. Složitější číselná symbolika byla srozumitelná nejen teologům, ale i vzdělaným stavebním mistrům a poučeným stavebníkům. V architektuře pozdní renesance (manýrismu) se kladl stále větší důraz na dynamickou expresivnost tvarů, předznamenávající baroko, a přebujelou dekoraci (plastické figurální motivy, štukové

2 ZEMAN, L. et al.: *Dějiny města Ostrova*, s. 109–110.

3 Např. KRČÁLOVÁ, J.: *Centrální stavby české renesance*.

4 HELLER, J.: *Symbolika čísel a její původ*.

Obr. 9. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Pohled východním směrem šikmo vzhůru. (Foto P. Danda, 2004)

ornamenty, sloupové a pilastrové řády, bohatě rámovaná okna, portály apod.), která narušuje horizontální nebo vertikální členění fasád a proporční vyváženost stavby. Duch protireformace v katolické církvi, zejména po tridentském koncilu (1545–1563), obnovil hledání transcendentna, což vedlo kromě jiného k nové oblíbě středověkého typu podélné svatyně. Přesto ještě na počátku baroka, v polovině 17. století, se lze setkat s centrálně řešenými svatyněmi. Manýrismus v architektuře v Čechách zdaleka totiž neskončil s rudolfínskou dobou. V různých obměnách a různé intenzitě, jak víme například ze staveb zadávaných Albrechtem z Valdštejna, trval i během třicetileté války a konkrétně v Ostrově ještě déle.⁵

Právě stavby na centrálním půdorysu v Ostrově jsou charakteristickými ukázkami pobělohorského manýrismu v Čechách. Mezi ně patřila nejen kaple sv. Anny (1644–1663), ale i kaple sv. Floriána (1692–1693), takzvaný Velký letohrádek (1642; 1673–1679) nebo některé další objekty v zámecké zahradě;⁶ uplatňovaly se zde sice i stavby podélné, ale ty centrální, na půdorysu čtverce, kruhu či polygonu, podle všeho početně převládaly.

Jako typologický předstupeň a programový vzor pro stavbu kaple sv. Anny v Ostrově lze uvést medicejskou kapli ve Florencii *Cappella dei Principi*. Tato kaple (dílo započato roku 1604 a dokončeno v roce 1734, původní plány od diletuujícího architekta Dona Giovanniho de' Medici, dotvořil Bernardo Buontalenti podle návrhu Mattea Nigettiho a Alessandra Pieroniho) je přistavěna k závěru kostela *San Lorenzo* a je za ním jakoby skryta. Má základní oktogonální půdorys, obohacený po obvodě apsidami

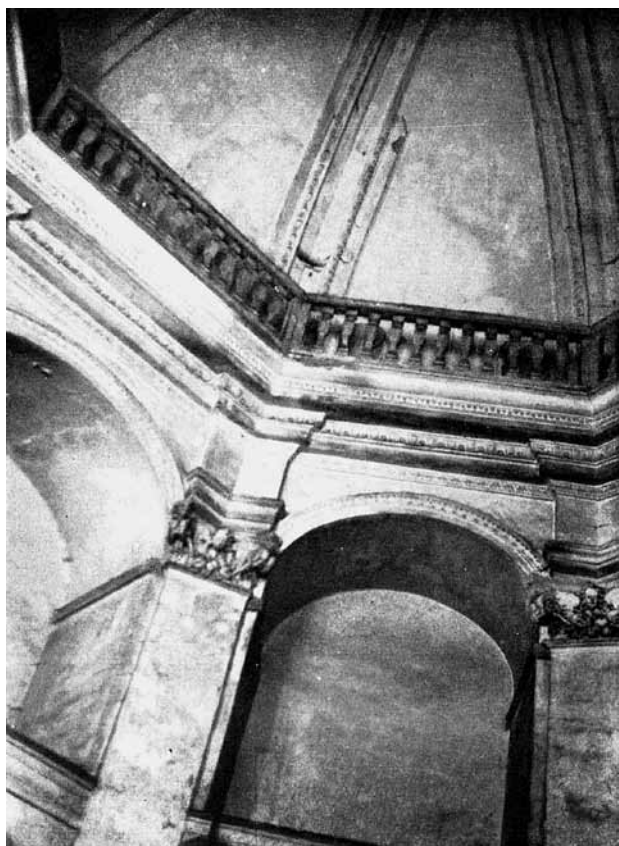
a schodišťovými tělesy, a osmidílnou klášterní klenbu s plasticky vyznačenými žebry a okulem ve vrcholu. Kaple je spojena velkým průchodem přímo s chórem kostela a její oltář leží v podélné ose chrámového komplexu.⁷ Velkolepé mauzoleum, kde jsou pohřbeni toskáňští velkovévodové a další členové rodu Medici, se stalo v 17. století ideálem pro stavební podniky podobného účelu mnoha ambiciózních velmožů s evropským rozhledem, k nimž Julius Heinrich vévoda sasko-lauenburský patřil.

Již před koncem třicetileté války se vévoda Julius Heinrich rozhodl vybudovat v Ostrově pro sebe a příslušníky české linie svého rodu mauzoleum. Vybral si odlehle místo za zámeckou zahradou, a sice na opačné straně, než kde stál hřbitovní kostel sv. Jakuba, to znamená v poloze na pohledové ose od farního kostela sv. Michaela. Základní kámen položil sám vévoda 20. 4. 1644. Nevíme, zda se už tehdy uvažovalo o výstavbě kláštera v těsné blízkosti kaple; nezvyklá stavební poloha v prudkém svahu, v jejímž důsledku bylo provedení díla technicky náročnější a dražší, tomu nasvědčují. Ve své závěti z 20. 4. 1660 v Praze nařídil Julius Heinrich vévoda sasko-lauenburský uložení svých ostatků do dostavované rodové pohřební kaple: „*Co se týče našeho mrtvého těla, nařizujeme a poroučíme, aby bylo bez*

5 Julius Heinrich vévoda sasko-lauenburský byl přítelem a spolupracovníkem Albrechta z Valdštejna.

6 KRČÁLOVÁ, J., c. d., s. 26.

7 BALDINI, U. et al.: *La Cappella dei Principi e le pietre dure a Firenze*. VLNAS, V. et al.: *Florence, Město umělců, velmožů, světců a tyranů*, s. 217, 224.

Obr. 10. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Pohled na část horního ochozu s balustrádou a osmidílné klášterní klenby včetně žeber provedených ze štuku ve styku klenebních kápí. (Městská knihovna Ostrov, Kronika města Ostrova, snímek z r. 1937, reprofoto)

prodlení a rovněž bez zbytečného přepychu, avšak knížecím způsobem, našimi dědici pohřbeno a k odpočinku uloženo na určeném místě, totiž v kapli za Ostrovem, kterou jsme přikázali stavět, a rovněž má býti zřízena v kostele v Lauenburgu postaven v mramoru vytesaný epitaf.“⁸

Kapli se podařilo dostavět až v roce 1663. Dne 16. 9. 1663 byla za účasti pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu, tepelského opata a mnoha dalších duchovních a světských představitelů slavnostně vysvěcena.⁹ Nedlouho poté, 20. 11. 1665 Julius Heinrich vévoda sasko-lauenburský zemřel a podle svého přání byl pochován v pohřební kapli, kterou v Ostrově založil.

Autor plánů ani stavitel pohřební kaple sv. Anny v Ostrově nejsou zatím známi. V. Wachsmannová přičítá autorství Giovanni Domenicu Orsimu, kterého považuje zároveň za autora Velkého letohrádku v Ostrově, avšak v obou případech bez důkazu.¹⁰ P. Zahradník se kloní spíše k okruhu Carla Luraga, jenž právě ve čtyřicátých letech 17. století začal působit v Čechách.¹¹

Do roku 1666 zůstalo sasko-lauenburské mauzoleum v poloze za městem Ostrovem osamoceno. 19. 12. 1665 se rozhodla ovdovělá vévodkyně Anna Magdaléna (nejspíše ještě s předchozím souhlasem svého chotě) postavit vedle něj klášter (kolej) piaristů.¹² Za stavitelce si zvolila Martina Reinera.¹³ Autora návrhu stavby koleje neznáme. Mohl jím být i sám Martin Reiner. S ním těsně spolupracoval také Carlo Lurago, jenž pro vévodkyni Annu Magdalénu

opravoval její pražský palác. Jako polír pracoval pro Martina Reinera Wolfgang Dientzenhofer (a právě takzvaný Dientzenhoferovský skicář obsahuje plány týkající se piaristické koleje a kaple sv. Anny v Ostrově; obr. 11, 12, 13).¹⁴ Martin Reiner měl na stavbě vlastního políra, Hanse Petersbergera. To vše společně s celkovým charakterem stavby poukazuje na proud architektonické tvorby raného baroka v Bavorsku, odkud se Martin Reiner nechával inspirovat ve své práci, a na Martina Reinera jako autora stavby. Významný je zde také doklad o činnosti předních pražských kameníků Giovanni Battisty Passeriniho a Francesca della Torre, kteří patřili k družině Carla Luraga.¹⁵ Kolej byla v zásadě dostavěna v roce 1671, kdy v ní působilo už dvanáct piaristů. Nový polír Kryštof Prauss v období let 1672–1674 prováděl již jen dokončovací práce.

Na stavbě Velkého letohrádku v zámecké zahradě v Ostrově měl působit v letech 1673–1679 pražský stavitel Abraham Leuthner. Ten měl provádět i stavbu Nového lauenburského zámku za účasti svých polířů Kryštofa Prausse, Kryštofa Dientzenhofera a od roku 1688 též stavitelce Giulia Broggia. V traktátu A. Leuthnera z roku 1677 je zachycen půdorys obdobné centrální sakrální stavby, jaký má kaple sv. Anny v Ostrově (obr. 14).¹⁶

Pozoruhodné je provozní propojení kaple sv. Anny s piaristickým kostelem, a tím i její začlenění do programu souboru sakrálních staveb *Posvátného okrsku*, opět vzdáleně připomínající umístění a význam výše zmíněné medicéjské kaple ve Florencii. Ostrovský oktagon ve srovnání s tím florentským není však prostorově tak uvolněný a svými dovnitř vtaženými pilíři a arkádovými kaplemi s emporami vzdáleně připomíná spíše stavby renesančních a zprostředkovaně i antických mauzoleí (*Rotonda degli Scolari* ve Florencii, Pantheon v Římě), popřípadě raně křesťanských baptisterií. Rozvinutím oktagonálního řešení ve stavební srostlici s hranolovým objektem (přístavkem) na jižní a severní straně se základní architektonická kompozice v hlavní ose (podle umístění hlavního oltáře

8 ZAHRADNÍK, P.; MACEK, P.: *Stavebně historický průzkum bývalého piaristického kláštera v Ostrově nad Ohří*, s. 2–3. – O klášteru v Ostrově se vévoda Julius Heinrich ve své závěti nezmínil.

9 KÜHNEL, J.: *Geschichte der Stadt Schlackenwerth, der ehemal. Residenz der Herzoge von Lauenburg und der Markgrafen von Baden, mit Berücksichtigung der Umgebung*, s. 142.

10 WACHSMANNOVÁ, V.: *Život a dílo Abrahama Leuthnera*.

11 ZAHRADNÍK, P.; MACEK, P., c. d., s. 4.

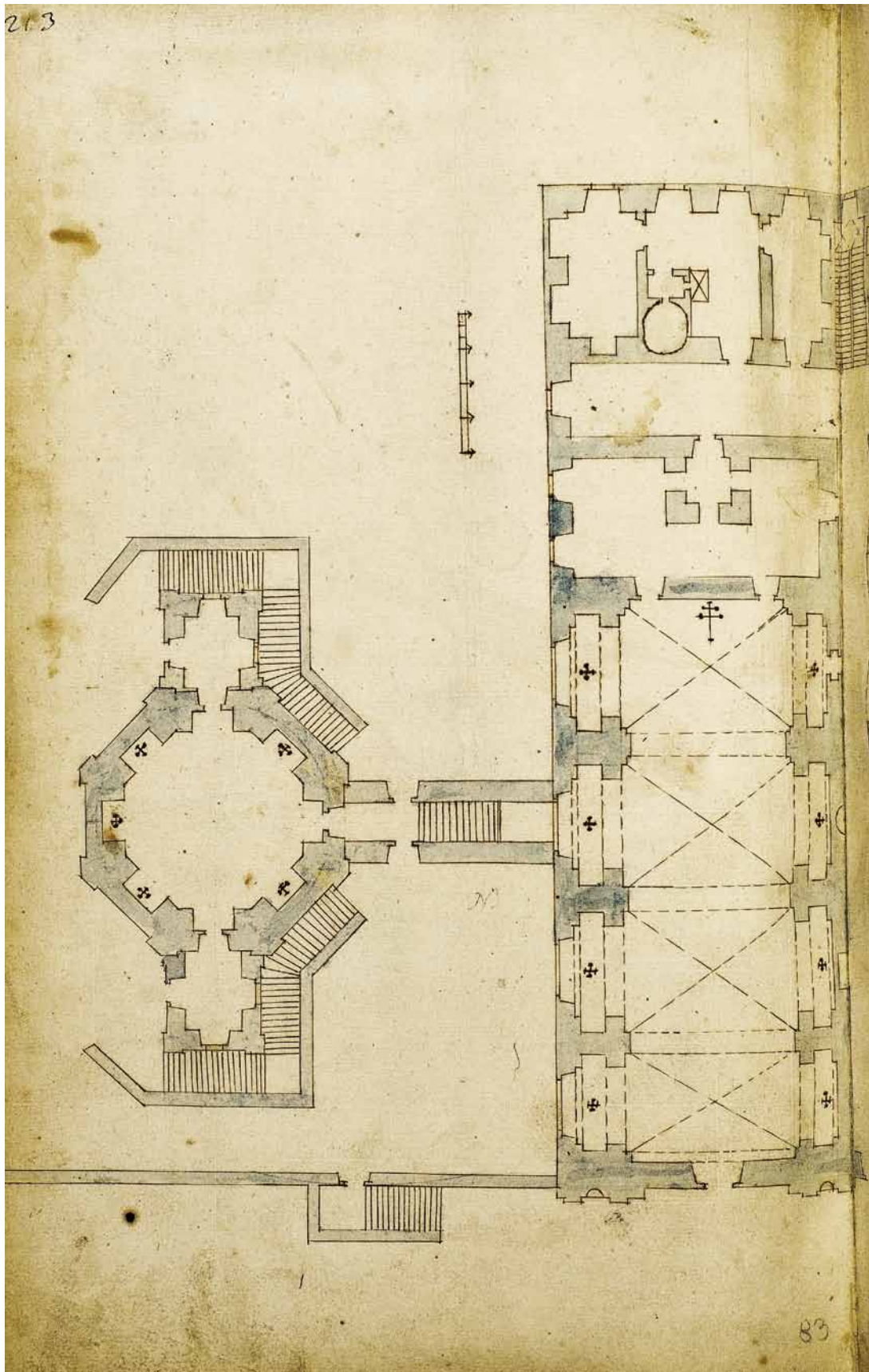
12 SOA v Plzni, Vrchní úřad Ostrov, sign. I.F. 4/2, kart. č. 110.

13 P. Zahradník našel smlouvu na stavbu ostrovského kláštera piaristů s pražským stavitelcem Martinem Reinerem ze dne 22. 5. 1666. ZAHRADNÍK, P.; MACEK, P., c. d., s. 4. SOA v Plzni, Vrchní úřad Ostrov, sign. I.B. 1/2, kart. č. 1266.

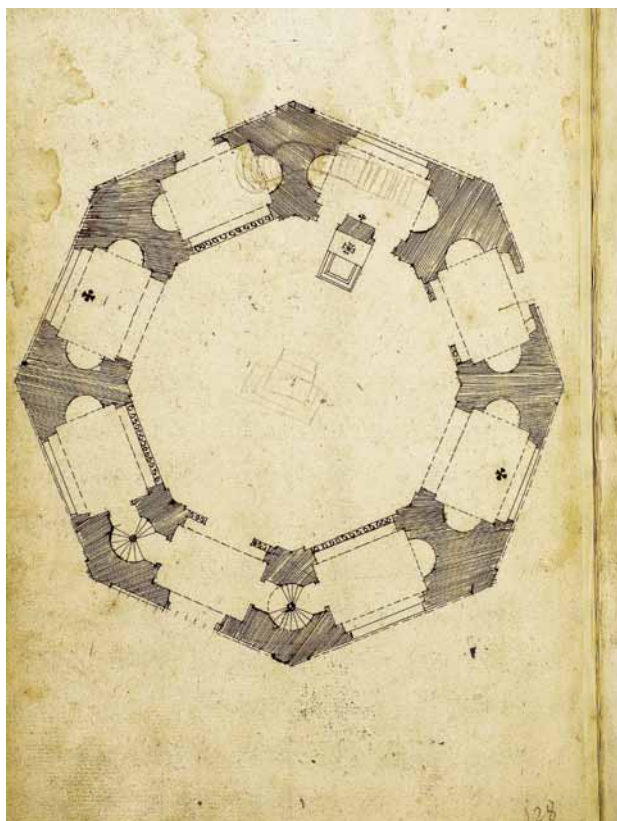
14 Jde o soubor kreseb, především plánů barokních kostelů včetně poměrně velkého počtu z Čech, až na několik výjimek autorský neurčených, které pocházejí přibližně z doby kolem roku 1680 a které byly dodatečně svázané do knihy. Bavorské národní muzeum, Mnichov, inv. č. bibl. 4584, fol. (str.) 179, 213–214, 329.

15 KOTRBA, V.: *Mistr Martin Reiner – „Martino Rana“, pražský stavitel raného baroka*, s. 489.

16 LEUTHNER, A.: *Grundtliche Darstellung, Der Fünff Seüllen wie solche von dem Weitberühmbten Vitruvio Scamozzio und andern Vornehmben Baumeistren Zuesamben getragen und in gewisse Auftheillung verfasset worden*, tab. č. XXXXX.

Obr. 11. Anonym: Plán koleje piaristů s kostelem a samostatnou pohřební kaplí (sv. Anny) v Ostrově. Lavírovaná perokresba (rys) tuší, grafické měřítko, celkové rozměry 47 × 32,6 cm. Kolem roku 1680. Tzv. Dientzenhoferovský skicář, fol. (str.) 213–214. Levá polovina plánu, fol. 213. Kaple sv. Anny je zakreslena v úrovni svého přízemí. (Reprofoto Bavorské národní muzeum, Mnichov, B. Krack, 2015)

Obr. 12. Anonym: Pohřební kaple (sv. Anny) v Ostrově. Perokresba (rys) tuší a drobné skici tužkou, rozměry 23,5 × 32,6 cm. Kolem roku 1680. Tzv. Dientzenhoferovský skicář, fol. (str.) 329. Půdorys přizemí. (Reprofoto Bavorské národní muzeum, Mnichov, B. Krack, 2015)

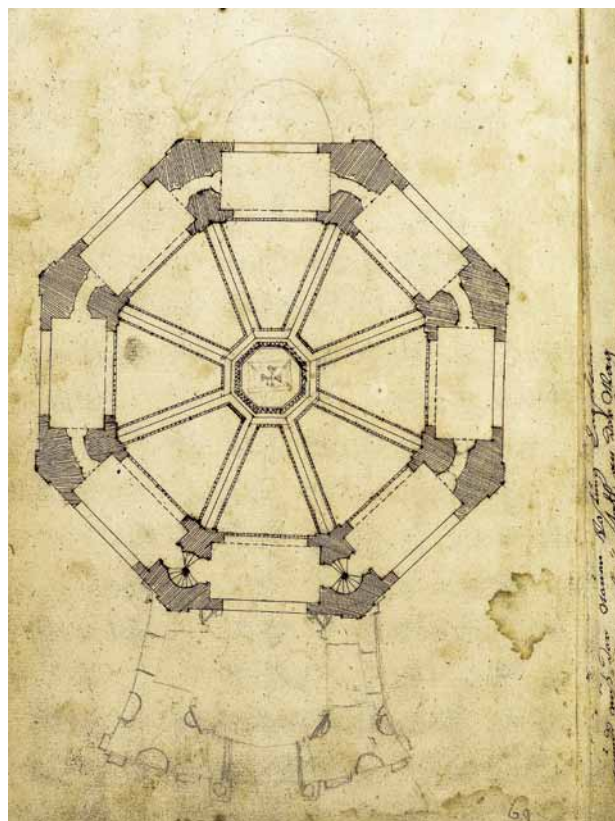
v jižním arkádovém výklenku) prodloužila, přičemž se narušila v duchu manýristických tendencí přísně centrální dispozice. Osmidílná klášterní klenba navozuje dojem hraněné kupole se symbolikou osmicípé hvězdy či kříže. V prostoru před vchodem do sakristie se opět na hlavní ose stavby nalézá vstup dolů do krypty, která je opatřena nízkou valenou klenbou se styčnými trojúhelníkovými výsečemi s výraznými hřebínky a na jihu doplněna zvláštním prostorem, kde byly uloženy rakve příslušníků rodu.¹⁷

Souhrnně vyjádřeno, pohřební kaple sv. Anny v Ostrově svědčí o přetrvávání vlivu italské renesanční architektury, proudícímu do střední Evropy i po třicetileté válce. Je otázkou, zda hledat italský vliv přímý (Giovanni Domenico Orsi), nebo zprostředkovaný přes Bavorsko a bavorskou Horní Falc. Wolfgang Dientzenhofer ani Abraham Leutner autory stavebního programu kaple ovšem jistě nebyli.

Mauzoleum vévodů sasko-lauenburských a později i markrabat bádenských, první stavba postupně vytvořeného *Posvátného okrsku* v Ostrově, patří mezi poměrně významné centrální stavby svého druhu nejen v Čechách, ale i ve střední Evropě v druhé polovině 17. století.

K obnově památky

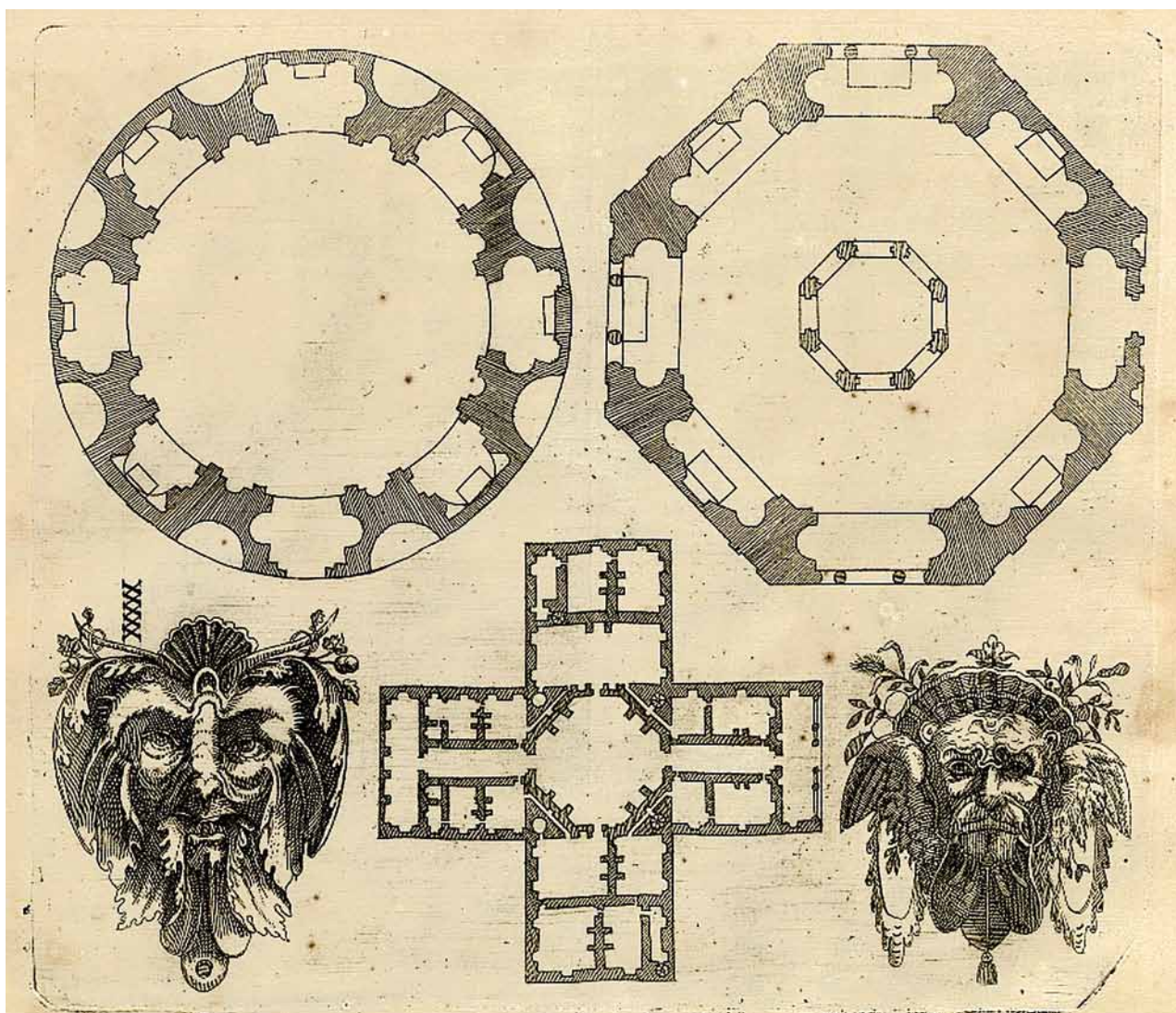
V roce 1950 byl zkonfiskovaný areál bývalého kláštera v Ostrově převeden do správy Československé lidové

Obr. 13. Anonym: Pohřební kaple (sv. Anny) v Ostrově. Perokresba (rys) tuší a skici tužkou, rozměry 23,5 × 32,6 cm. Kolem roku 1680. Tzv. Dientzenhoferovský skicář, fol. (str.) 179. Půdorys v úrovni empor. (Reprofoto Bavorské národní muzeum, Mnichov, B. Krack, 2015)

armády. Neudržované budovy bez náležitého využití byly pak postupně zcela zdevastovány. V době po roce 1989 se kaple sv. Anny, podobně jako celý *Posvátný okrsek*, nalezala už na pokraji zkázy. Bylo potřeba rychle zasáhnout. Na náklady *Spolku přátel města Ostrova* byl obnažený rub osmidílné klášterní klenby provizorně zakryt bedněním a lepenkou. Koncem devadesátých let se konečně začalo s přípravami záchrany celého *Posvátného okrsku*. V letech 2001–2007, po majetkoprávním převodu areálu od státu na město, přistoupilo Město Ostrov po etapách k jeho celkové památkové obnově v rámci projektu *Historický Ostrov*. V letech 2001–2002 začala obnova kaple Panny Marie Einsiedelské za finanční pomoci partnerského města Rastatt v Bádensku-Württembersku (Spolková republika Německo) a *Česko-německého fondu budoucnosti*. V letech 2002–2007 probíhala celková památková obnova kostela Zvěstování Panny Marie a kláštera. V letech 2006–2007 došlo na dílčí rekonstrukci a památkovou obnovu kaple sv. Anny. Současně byla obnovena kaple Panny Marie Bolestné. V roce 2007 získala po předchozí obnově nový účel kaple sv. Floriána, jež se proměnila na

¹⁷ Do hrobky v kapli sv. Anny v Ostrově bylo postupně v rozmezí let 1665–1734 uloženo celkem osm pohřbů. SOA v Plzni, Velkostatek Ostrov, kart. č. 19, *Pamětní kniha kláštera piaristů v Ostrově*.

Obr. 14. Abraham Leuthner: Grundtliche Darstellung, Der Fünff Seülen wie solche von dem Weitberühmbten Vitruvio Scamozzio und andern Vornehmben Baumeistren Zuesamben getragen und in gewisse Auftheillung verfasst worden, 1677, tab. č. XXXXX. (Archiv autora, reprofoto)

Památník obětem násilí na Ostrovsku. Slavnostní otevření obnoveného areálu se konalo 29. 9. 2007.

Pro takřka katastrofální technický stav byla záchrana a obnova kaple sv. Anny všestranně velmi náročná. Vzhledem k hodnotám a významu památky se věnovala zvýšená pozornost předprojektové přípravě. Objekt byl detailně zaměřen a vyhodnocen po stavebnětechnické stránce. Již při ukončení obnovy kaple Panny Marie Einsiedelské v roce 2002 vznikla studie nového využití kaple sv. Anny pro kulturní účely jako součásti návštěvnického prohlídkového okruhu po souboru budov celého *Posvátného okrsku*.¹⁸ Ve dnech 5.-27. 4. 2004 proběhl kolem kaple archeologický výzkum.¹⁹ Na něj navázal hloubkový stavebněhistorický průzkum.²⁰ V analýze archivních pramenů a přímým stavebním průzkumem se ukázalo, že po vybudování piaristického kostela byla oktagonální část stavby kaple sv. Anny dodatečně po svém obvodu navýšena (nadezděna) a opatřena bání s lucernou tak, aby se v nových podmínkách lépe pohledově uplatnila. V roce 1802 byla kaple odsvěcena a někdy po roce 1811 byla její bání

nahrazena stanovou střechou; na rytině z roku 1866 je už vidět poměrně nízká střecha s jednoduchou lucernou. Později, v letech 1839, 1864, 1892, 1895–1897 a zčásti ještě v roce 1923, byla kaple opravována.

Vzhledem k tomu, že se na kapli sv. Anny žádná střecha nedochovala a objekt výrazně nezměnil svou původní podobu, mohlo se přikročit k obnově původního typu střechy na způsob barokní bání. Podle ikonografických podkladů a rozborem stavebnětechnických vlastností dochované klášterní klenby vypracoval J. Vinař návrh rekonstrukce

18 NIGRINOVÁ, M. et al.: *Ostrov, areál bývalého piaristického kláštera*.

19 KLSÁK, J.: *Předběžná zpráva k sondážnímu archeologickému výzkumu Pohřební kaple sv. Anny vévodů sasko-lauenburských v areálu bývalé piaristické koleje v Ostrově*. Týž: *Z archeologických výzkumů Krajského muzea Karlovy Vary v roce 2004*, s. 16–25.

20 ZEMAN, L.: *Ostrov, Konvent, konventní kostel Zvěstování P. Marie a pohřební kaple sv. Anny*.

báně s dvojitou lucernou, přičemž tvar a výška střechy byly odvozeny analýzou po navýšení hmoty kaple. Následně byl v roce 2004 vypracován projekt pro stavební povolení a pak projekt prováděcí.²¹

V rámci záchrany a památkové obnovy byl proveden restaurátorský průzkum. Ten odhalil původní barevné řešení interiéru a přinesl i další nečekané nálezy v podobě ornamentální páskové dekorace pod hlavicemi na pilastrech.²² Obnova kaple a její štukatérské výzdoby probíhala s ohledem na fragmentárně dochovaný stav; začala konsolidací všech fragmentů omítek v různém stupni zachování, které byly při opravách a rekonstrukci omítek a štukatur respektovány. Uplatnila se přitom čistě vápenná malta, usnadňující plastické retuše a drobná napojení na originál. Záměrem bylo, aby nový materiál nepůsobil degradačně na historické prvky a plochy a aby se jednalo o zásahy vesměs reverzibilní. Obdobně se pracovalo při obnově štukatérské výzdoby. Tam, kde její profilace s podstatnými součástmi vápenné omítky už docela zmizela, nastoupila rekonstrukce štukatérskou technikou taženého profilu, přičemž plastické ornamenty se modelovaly v taženém jádru.

Barevné řešení interiéru mělo vycházet z doplňujícího restaurátorského průzkumu, provedeného v roce 2006. Mělo být založeno na nálezech nejstarších polychromovaných vrstev; na plochách se jednalo o bílou vápennou vrstvu a na člancích architektury o nátěr v holubičí šedé barvě – původní barevné řešení spočívalo na kontrastu právě těchto dvou barev.²³ Kvůli finanční náročnosti se však nakonec dala ke škodě věci přednost jinému, jednoduššímu jednobarevnému pojetí v tónu sytého okru, doloženému průzkumem až pro druhou, zřejmě pozdně barokní či klasicistní vrstvu (obr. 15). – Lze jen doufat, že někdy v budoucnosti bude možné se navrátit k původní barevnosti.

Rekonstrukce vnějšího omítaného pláště byla podminěna skutečností, že se z něho nic nezachovalo. Analogicky k nálezům v interiéru a poznatkům z typologie barevnosti renesanční architektury bylo zvoleno rozbarvení v kontrastu lomené bílé barvy na plochách a středně šedé na architektonických člancích (tako měly i původně evokovat prvky kamenné). Velkou otázkou se stala rekonstrukce hlavic pilastrů. Z otisků nad ukončením pilastrů v kladí sice vyplynulo, že hlavice existovaly, ale jejich podobu nešlo blíže odvodit, a to ani z historické ikonografie. Proto byly nakonec převzaty jako vzor bohatě dekorované hlavice pilastrů v interiéru kaple. Tato volba je sice ve srovnání s barevností fasád diskutabilní (bezpochyby lépe by působila jednodušší forma hlavic toskánských či iónských), ale na druhou stranu se do raně barokního architektonického celku nevnaší žádný cizí prvek. Bílá barva na plochách v kontrastu s šedým tónem na člancích architektury byla nalezena průzkumem na věži-zvonici sousedního kostela; navíc je tato barevná úprava podpořena rozbořením ikonografie s tím, že zde existovala ještě v první třetině 19. století.²⁴

Památková obnova kaple sv. Anny skončila v srpnu roku 2007. V interiéru vznikla současně stálá výstava o významu a stavebních aktivitách vévodů sasko-lauenburšských a markrabat bádenských v Ostrově a v Bádensku. Součástí expozice je unikátní model ostrovské zámecké zahrady v období vrcholného baroka, okřídlené kdysi označené jako osmý div světa.

Obr. 15. Ostrov, kaple sv. Anny. Interiér. Pohled východním směrem na patrovou arkádu v místě hlavního vstupu. (Foto P. Danda, 2007)

Ve shodě s projektantem obnovy kaple sv. Anny v Ostrově, P. Dandou, lze i z pohledu památkáře konstatovat, že došlo k záchraně cenné barokní památky, a to na poslední chvíli, jinak by asi následoval její úplný zánik. Byly zachráněny všechny dochované články historické architektury a její umělecké a uměleckořemeslné výzdoby. Některé nálezy a nová vyhodnocení posunuly význam objektu mnohem výš, než se předtím soudilo. V neposlední řadě byla provedena vědecká rekonstrukce raně barokního zastřešení kaple.

Navrácení nové barokní helmice (báně) znamenalo jeden z nejvýznamnějších rekonstrukčních zásahů památkové

21 ARCH 99 s. r. o., Karlovy Vary; autor: Ing. arch. P. Danda.

22 FIALA, J.; HRON, M.: *Kaple sv. Anny – Ostrov nad Ohří, Restaurátorský průzkum štukové sochařské výzdoby interiéru.*

23 FIALA, J.; HRON, M.: *Kaple sv. Anny – Ostrov nad Ohří, Doplňující restaurátorský průzkum a záměr štukové výzdoby interiéru.* – I tímto nálezem se potvrdil nesporný vliv italské renesanční architektury, v níž jsou obdobná barevná řešení velmi častá, téměř převládají. Znovu se tak vracíme ke kostelu *San Lorenzo* ve Florencii, kde základní šedobílé rozbarvení nacházíme jak uvnitř chrámu, tak i v knihovně, ve Staré sakristii a Nové sakristii.

24 Budovy *Posvátného okrsku* v Ostrově jsou na vyobrazení z roku 1814 (viz obr. 3) znázorněny se svou barevnou úpravou, jejíž věrohodnost potvrdily hloubkové a sondážní průzkumy, prováděné během památkové obnovy z lešení. Kaple sv. Anny na obraze, byť je skryta z velké části průčelím piaristického kostela, má bílou barvu fasád s šedou lisenou na jižním přístavku.

péče ve své době nejen v Karlovarském kraji, ale i v České republice. Jednalo se o drobné dílo oproti takovým akcím rekonstrukce zaniklého historického stavu památky, jako byla obnova cibulovité báně s lucernou věže bývalého premonstrátského kláštera na Klášterním Hradisku v Olomouci, věžic a štítů Malostranské radnice v Praze na Malé Straně, kupole a báně poutního kostela v Mariánské Týnici (2000), nebo dokonce *Frauenkirche* v Drážďanech. Svým rozsahem mu byla snad nejbližší rekonstrukce střechy zámeckého gloriety v Ploskovicích (2006).

O vhodnosti či nevhodnosti rekonstrukcí v památkové péči se leckdy vzrušeně diskutuje. Ale například Mariánská Týnice může být důležitou oporou pro názor, že za určitých podmínek je návrat k zaniklému, průzkumy a dokumentací náležitě prokázanému stavu částí historické architektury nejhodnějším řešením.²⁵ V případě obnovy kaple sv. Anny v Ostrově jde bezpochyby o významný počín, odborně velmi zajímavou rehabilitaci a estetické, funkční i technické zhodnocení památky. Rekonstrukce jejího barokního zastřešení si nevyžádala odstranění žádných hodnotných soudobých, ani těch mladších etap stavby. Provedení díla bylo důvodné (střecha scházela), vycházelo z vědeckého poznání a bylo vedeno snahou po věrohodnosti v celku i detailech konstrukčního a materiálového řešení a ve způsobu řemeslné práce. To, že se vrátil zpět stav, který vzal za své zhruba už před dvěma sty lety, není nedostatkem; jiná volba sotva existovala, pokud se neměl poníci význam stavby jako významného výtvarného projevu a obdobně i jejího uměleckohistoricky mimořádně exponovaného okolí.²⁶

Přestože se nepodařilo všechny stavby *Posvátného okrsku* včetně kaple sv. Anny v Ostrově uvést přesně do takové podoby, jakou měly ještě před převzetím Československou lidovou armádou v roce 1950,²⁷ nebo jaká by byla optimální ze všech odborných hledisek, lze jejich celkovou památkovou obnovu ukončenou před necelými deseti lety označit za velký zážrak; chybělo jen málo a z významných barokních budov by už nic nezůstalo. *Posvátný okrsek* v Ostrově byl zachráněn, obnoven a oživen přiměřeně svým památkovým hodnotám, slouží ke kulturním a výchovně-vzdělávacím účelům, takto je zpřístupněn pro veřejnost a zachován pro budoucí generace. Přes vědomí několika dílčích nedostatků, které souvisejí především s mimořádnou rychlostí realizace díla a specifickým typem jeho financování, si památkáři a veřejnost mohou sotva více přát.

Prameny

Bavorské národní muzeum, Mnichov, inv. č. bibl. 4584, *Dientzenhofer-Skizzenbuch*, fol. 179, 213–214, 329.
Státní oblastní archiv (SOA) v Plzni, Velkostatek Ostrov, kart. č. 19, *Pamětní kniha kláštera piaristů v Ostrově*.
Státní oblastní archiv v Plzni, Vrchní úřad Ostrov, sign. I.B. 1/2, kart. č. 1266, sign. I.F. 4/2, kart. č. 110.

Literatura

BALDINI, Umberto et al.: *La Cappella dei Principi e le pietre dure a Firenze*. Milano, Electa, 1979.
DANDA, Patrik: *Poznámky architekta k památkové obnově kaple sv. Anny v Ostrově* [online]. Praha, 2014 [cit. 2015-04-14]. Dostupné z WWW: <<http://www.npu.cz/news/14651-n/>>.
GIRSA, Václav; HOLEČEK, Josef: *Metodický materiál pro obnovu fasád na územích památkových rezervací a památkových zón* [online]. Praha, 2004 [cit. 2015-04-14]. Dostupné z WWW: <http://pamatky.praha.eu/public/c7/bf/69/1527358_343794_Metodicky_material_pro_obnovu_fasad_na_uzemi_pamatkovych_rezervaci_a_pamatkovych_zon.pdf>.

25 Na odborné konferenci *Obnova památek – rekonstrukce nebo konzervace?* v Praze v roce 2007 zaznělo, že rekonstrukce ve významu návratu k staršímu, už nedochovanému stavu památky patří k základním nástrojům památkové péče. Názory na to, kdy ho lze použít, se různí. Na jedné straně stojí obhajoba výtvarného ideálu, na straně druhé lze poukázat na nevěrohodnost výsledků, nevratnost zásahů včetně úbytku dochované staré hmoty, deformace ve vnímání památek veřejností, popřípadě na neetičnost tvorby „nových“ památek. Někdy je návrat vhodný, jindy nikoliv. Asi nemá smysl klást si otázku v poloze ano, nebo ne. Podmínky, za nichž lze k návratu zaniklého stavu stavební památky dospět, lze hodnotit podle čtyř základních kritérií: 1. Aby pro rekonstrukci existovalo volné místo, aby návrat k zaniklé podobě památky neznamenal zničení dochovaných hodnotných vrstev. 2. Aby pro tento způsob existovaly další závažné důvody než jen zjištění toho, jak památka kdysi vypadala. 3. Aby rekonstrukce byla dostatečně podložena vědeckým poznáním, to znamená, abychom zaniklý historický stav bezpečně znali a nemuseli si jej domýšlet. 4. Aby bylo technicky, ale i finančně reálné rekonstrukci provést. Někdy se uvádí ještě páté kritérium: časový odstup od fáze zániku vzhledu památky, jenž má být předmětem rekonstrukce; je zřejmé, že obnovit památku zničenou válkou či přírodní katastrofou ihned po takové události činí menší obtíže než totéž s odstupem několika set let. (SOLAŘ, M.: *Úvod do problematiky rekonstrukcí v památkové péči*, s. 11.). Jak to pregnantně formuloval M. Horyna: „*Je-li i nejkvalifikovanější restaurování obrazu či sochy nutně závažným do původní hmoty a dokonce i jejím větším či menším doplněním na základě průzkumů, pak není důvodu odmítat tyto postupy u stavebních památek, vystavených narušujícím silám v podstatně větší míře. I zde je však naprosto nezbytnou podmínkou pracovat na základě podrobných a exaktních průzkumů, včetně technologických a technických, architektonického i uměleckohistorického poznání, ale i ikonografických a dokonce ikonologických interpretací. Teprve takové komplexní poznání může být solidním vodítkem obnovy zaniklých částí hmoty stavby.*“ (HORYNA, M.: *Co vlastně lze rekonstruovat?*, s. 7.)

26 Uplatnila se zásada: „*Základní motivací pro realizaci kopie by měla být pouze skutečnost, že zaniklý prvek ve struktuře objektu prokazatelně chybí, a tím snižuje jeho vypovídací schopnost i estetickou hodnotu.*“ GIRSA, V.; HOLEČEK, J.: *Metodický materiál pro obnovu fasád na územích památkových rezervací a památkových zón* [online], s. 65.

27 Schází sanktusní vížka klášterního kostela, hodinová věžička na jižním průčelí konventu, vížky nad postranními schodišti kaple sv. Floriána.

- GNIRS, Anton: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad*. München, Oldenbourg, 1996.
- HELLER, Jan: *Symbolika čísel a její původ*. Praha, Pastorační středisko při Arcibiskupství pražském, 2003.
- HORYNA, Mojmir: Co vlastně lze rekonstruovat? In *Obnova památek 2007 – rekonstrukce nebo konzervace?* Praha, Studio AXIS, 2007, s. 6–7.
- KLSÁK, Jiří: Z archeologických výzkumů Krajského muzea Karlovy Vary v roce 2004. In *XIV. Historický seminář Karla Nejdla*. Karlovy Vary, Klub přátel Karlových Varů, 2005, s. 16–25.
- KOTRBA, Viktor: Mistr Martin Reiner – „Martino Rana“, pražský stavitel raného baroka. *Umění*. 1964, roč. 12, č. 5, s. 487–497.
- KRČÁLOVÁ, Jarmila: *Centrální stavby české renesance*. Praha, Academia, 1974.
- KÜHNEL, Josef: *Geschichte der Stadt Schlackenwerth, der ehemal. Residenz der Herzoge von Lauenburg und der Markgrafen von Baden, mit Berücksichtigung der Umgebung*. Schlackenwerth, J. Kobrtsch & Gschihay, 1923.
- LEUTHNER, Abraham: *Grundtliche Darstellung, Der Fünff Seüllen wie solche von dem Weiterühmbten Vitruvio Scamozzio und andern Vornehmben Baumeistren Zuesamben getragen und in gewisse Auftheillung verfasst worden*. Prag, S. I., 1677.
- SOLAŘ, Miloš: Úvod do problematiky rekonstrukcí v památkové péči. In *Obnova památek 2007 – rekonstrukce nebo konzervace?* Praha, Studio AXIS, 2007, s. 8–15.
- VLČEK, Pavel; HAVLOVÁ, Ester: *Praha 1610–1700, Kapitoly o architektuře raného baroka*. Praha, Libri, 1998.
- VLČEK, Pavel et al.: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha, Libri, 1997.
- VLNAS, Vít et al.: *Florencie, Město umělců, velmožů, světců a tyranů*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, 2009.
- WACHSMANNOVÁ, Viktorie: Život a dílo Abrahama Leuthnera. *Památky archeologické*. Řada historická. 1946, roč. 42, s. 14–60.
- ZEMAN, Lubomír et al.: *Dějiny města Ostrova*. Ronov nad Doubravou/Ostrov, Triality/Město Ostrov, 2001.

Nepublikované zprávy

- FIALA, Jiří; HRON, Marcel: *Kaple sv. Anny – Ostrov nad Ohří, Restaurátorský průzkum štukové sochařské výzdoby interiéru*. Restaurátorská dokumentace. Praha, Art Kodiak s. r. o., 2004. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Lokti. RZ 1943.
- FIALA, Jiří; HRON, Marcel: *Kaple sv. Anny – Ostrov nad Ohří, Doplňující restaurátorský průzkum a záměr štukové výzdoby interiéru*. Praha, Art Kodiak s. r. o., 2006. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Lokti. RZ 0724.
- KLSÁK, Jiří: *Předběžná zpráva k sondážnímu archeologickému výzkumu Pohřební kaple sv. Anny vévodů sasko-lauenburských v areálu bývalé piaristické koleje v Ostrově*. Karlovy Vary, Krajské muzeum, 2004. Uloženo tamtéž.
- NIGRINOVÁ, Milena et al.: *Ostrov, areál bývalého piaristického kláštera*. České Budějovice, MURUS – monumenta renovamus, projekce, spol. s r. o., 2002. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Lokti.
- ZAHRADNÍK, Pavel; MACEK, Petr: *Stavebně historický průzkum bývalého piaristického kláštera v Ostrově nad Ohří*. Praha, SÚRPMO, 1991. Městský úřad Ostrov.
- ZEMAN, Lubomír: *Ostrov, Konvent, konventní kostel Zvěstování P. Marie a pohřební kaple sv. Anny, hloubkový stavebně historický průzkum*. Ostrov, 2004. Strojopis. Archiv autora.

Summary

St Anne's chapel in Ostrov and its preservation-minded rehabilitation

Keywords: *Ostrov — burial chapel of St Anne and its building type — Julius Heinrich, Duke of Saxe-Lauenburg († 1665) — Mannerist and early Baroque architecture — artistic influences from Italy — preservation-minded rehabilitation of historic buildings by means of reconstruction*

The chapel of St Anne in Ostrov is one of the most important landmarks in the town of Ostrov, with the significance of that monument exceeding the boundaries of the Karlovy Vary Region. The chapel was built up between 1644 and 1663 as a mausoleum for Julius Heinrich, Duke of Saxe-Lauenburg. It is the last Renaissance or more likely Mannerist chapel and, simultaneously, the most ancient early Baroque centrally planned structure in Bohemia, related to classical buildings of the Italian Renaissance and Mannerism. The architectural language of the chapel refers to the centrally planned buildings already used in the ancient world for funeral and memorial purposes, and further developed in the Renaissance period. The ground plan and disposition of St Anne's chapel in Ostrov had their profound symbolism, with San Lorenzo church's Medici chapel in Florence mentioned as possibly the closest ideal model for its construction. Until 1666, the Saxe-Lauenburg mausoleum's chapel had remained standing lonely on its site outside the town. Between 1665 and 1671, however, a Piarist college was erected in the area in front of the chapel,

enhanced with a set of chapels jointly forming a unique complex called the *Sacred Precinct*. In the second half of the 20th century, the chapel and the other structures in the *Sacred Precinct* were ravaged and brought to the brink of destruction. Within the framework of the *Historic Ostrov* project in the early 21st century, the town of Ostrov embarked upon preserving and comprehensively rehabilitating the dilapidated monastery. The project had several stages; between 2004 and 2007, the rehabilitation of the chapel of St Anne was carried out. Admittedly, owing to the structure's ruinous condition, the restoration was considerably demanding, but of great importance from the preservationists' point of view. Professionally, the mentioned preservation-minded rehabilitation is highly interesting, with the reconstruction of the structure's original, early Baroque roofing treated scholarly, on the basis of in-depth analyses and surveys. Since not even the chapel's makeshift roofing from the first third of the 19th century had been preserved, it was suggested to restore the original roof type. Both the shape and the height of the roof were deduced by means of a detailed analysis. The rehabilitation of St Anne's chapel and the entire *Sacred Precinct* can be termed a miracle. The *Sacred Precinct* was completely preserved, rehabilitated and restored back to life, serving now for cultural purposes. Inside the chapel of St Anne there is a permanent exhibition on the significance and building activities of the dukes of Saxony-Lauenburg and the margraves of Baden in Ostrov and Baden.

(Translated by Karel Matásek)

Mariánský sloup na Masarykově náměstí ve Stříbře

K historii, předchozím opravám a poslední celkové obnově památky

VIKTOR KOVAŘÍK – PAVEL ZAHRADNÍK

Příspěvek pojednává o nejvýznamnější barokní sochařské exteriérové památce ve Stříbře – o sloupu se sochou Panny Marie Immaculaty a sochami dalších světců na Masarykově náměstí. Kromě stručného popisu díla autoři zkoumají s využitím archivních pramenů a literatury okolnosti vzniku sloupu, jeho dataci a bohatou sochařskou výzdobu. Pozornost věnují též ztrátám a výměně podstatné části původní sochařské výzdoby, ke které došlo v období let 1893–1894 za účasti sochaře Karla Wilferta st. Těžištěm příspěvku je přehled známých oprav a restaurátorských zásahů, jimiž mariánský sloup ve Stříbře prošel během své existence. V závěru se čtenář seznámí s celkovým restaurováním památky, které trvalo několik let a úspěšně skončilo v roce 2015.

Klíčová slova: Stříbro — sloup Panny Marie Immaculaty — barokní sochařství — opravy a restaurování památek — Lazar Widemann (Widmann) — Karl Wilfert st.

Sloup se sochou Panny Marie Immaculaty a četnými dalšími doprovodnými sochami světců na Masarykově náměstí ve Stříbře je s velkou pravděpodobností, stejně jako jiné morové sloupy v Čechách, výrazem vděčnosti za záchranu města před poslední velkou morovou vlnou v Čechách v době kolem roku 1713. Historie vzniku sloupu, jeho postupného vybavení sochami a dalších osudů je poněkud spletitá a vzhledem k několika nepříznivým okolnostem dosud ne zcela jasná.¹ Nejstarší informace o sloupu

pocházejí jednak z pamětního spisu z roku 1750, jehož autorem je městský písař Johann Wenzel Josef Herrmann, který spis vložil do makovice vížky na tehdy opravovaném

¹ Autoři srdečně děkují za poskytnutí některých archivních materiálů Mgr. BcA. Z. Gläserové Lebedové, za konzultace ohledně posledního restaurování památky Bc. I. Osmíkové, Mgr. L. Hradilové, Mgr. J. Šindelářovi a BcA. P. Círlvi, za poskytnutí srovnávací fotodokumentace pak J. Štěřbovi.

Obr. 1. Stříbro (okr. Tachov), Masarykovo náměstí, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Pohled od východu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto F. Duras, před rokem 1908)

Obr. 2. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Pohled od jihu. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto F. Duras, před rokem 1908)

stříbrském kostele sv. Petra, jednak z rukopisu dějin Stříbra, které v několika verzích zpracoval kronikář města Karl Ludwig Watzka (1798–1886). Watzkovy kroniky nebyly jako celek nikdy vydány. Naproti tomu záznamy z výše zmíněného Herrmannova spisu vydal v roce 1907 Georg Schmidt, a to jako doplněk k rukopisným záznamům stříbrského měšťana a kamnáře Antona Matthiase Reißera (1717–1804). O prvním podnětu ke stavbě sloupu píše Watzka v roce 1868 ve svém chronologickém indexu historických událostí města Stříbra a ve stejném znění i ve svých kronikách z roku 1870 a z roku 1878: „V tomto roce [1710] nastala velká úmrtnost v důsledku moru, který tu vypukl, a toto neštěstí prý dalo podnět ke slibu, že kvůli jeho zadržení dají na náměstí ke cti Neposkvrněného Početí Nejsvětější Panny Marie a českých zemských patronů postavit krásnou sochu, která byla dokončena v roce 1740.“² Jak je vidět, informaci o slibu složeném v roce 1710 si sám Watzka nebyl jistý. Ani letopočet se nezdá být příliš věrohodný; spíš se jednalo právě o rok 1713, kdy v celých Čechách řádila morová epidemie. Ostatně skutečnost, že také Stříbro zachvátil mor v letech 1713 a 1714, Herrmann ve svém spisu potvrzuje.³

Další zápis vztahující se k dějinám sloupu pochází opět od Herrmanna, který jej v tomto znění zařadil k roku 1715: „Dne 13. září sem Těchlovičtí, Sytenští a Butovští přivezli z butovského kamenolomu ten velký kámen pro kolosální sochu Pannu Marie, opravdu kamenné dílo.“⁴ Následující Herrmannův zápis se vztahuje k roku 1725 a zní takto: „Proti Starému hadu (alte Schlange) byl dne 9. listopadu

postaven sloup ke cti Neposkvrněného Početí Panny Marie, jak zašlapuje hada, se 6 jinými vhodnými sochami, k čemuž od té doby díky dobrodincům a měšťanům platícím pokuty přibýlo ještě 6 dalších.“⁵ O dokončení stavby sloupu v roce 1740 píše zase Watzka, jenž ve své kronice z roku 1878 věnuje této události obšírnější zápis, zařazený však až k roku 1762, kdy byl sloup posvěcen. V tomto zápise čteme: „Důstojný světící biskup Ondřej Kayser 14. dubna 1762 posvětil krásnou sochu na náměstí a provedl instalaci nově jmenovaného děkana Felixe Ducheta. Socha, zhotovená v roce 1740 slavným plzeňským sochařem Lazarem Widmannem, sestává z 40 stop vysokého pískovcového sloupu se sochou Neposkvrněného Početí Nejsvětější Panny Marie v lesku 12 pozlacených hvězd. Na masivním piedestalu stojí v nejspodnější řadě 8 kolosálních soch, v druhé vyšší oblasti 4 trochu menší sochy hrdinů víry a mučednic a nad nimi ve třetí řadě 4 cherubíni. Tato památka umění je hodna toho, aby byla uchovávána.“⁶ Právě citovaný Watzkův popis definitivně objasňuje v minulosti diskutovanou otázku, co bylo míněno pod počtem sedmnácti soch na sloupu; celkový počet takto vyjmenovaných soch včetně sochy Panny Marie ve vrcholu sloupu dává totiž číslo 17. Je tedy zjevné, že rozdíl oproti dnešnímu stavu činily ony čtyři, dnes již neexistující sochy „cherubínů“, osazené při patce sloupu.

O tom, že sloup byl kdysi opatřen sedmnácti sochami, že ho postavil sochař Lazar Widemann (Widmann) v roce 1740, a o posvěcení sloupu roku 1762 se Watzka stručně zmiňuje i ve svém výše uvedeném chronologickém indexu, jakož i v rejstříku z roku 1875.⁷ Naproti tomu ve Watzkově rukopisné kronice Stříbra z roku 1870 se lze dočíst jen o druhé z těchto událostí.⁸

Jednoduše vyjádřeno, současník stavby sloupu Johann W. J. Herrmann uvádí v roce 1750 k dějinám sloupu pouze letopočty 1715 a 1725. Pozdější kronikář Karl L. Watzka, jenž o těchto dvou letopočtech nic neví, uvádí letopočty 1710, 1740 a 1762. Také o Widemannově autorství sloupu se Herrmann nezmiňuje. Tuto informaci nacházíme až u Watzky.

Popis památky

Sloup se sochou Panny Marie Immaculaty stojí přibližně uprostřed náměstí, kde přirozeně dominuje okolnímu

2 SOkA Tachov, OsF Watzka, Karl Ludwig Watzka, *Chronologischer Index historisch denkwürdiger Ereignisse der königlichen Stadt Mies*. Tamtéž, *Chronik der königlichen Stadt Mies*. Tamtéž, *Chronik der k. Stadt Mies in Böhmen*.

3 SCHMIDT, G.: *Eine Mieser Chronik des 18. Jahrhunderts*, s. 69.

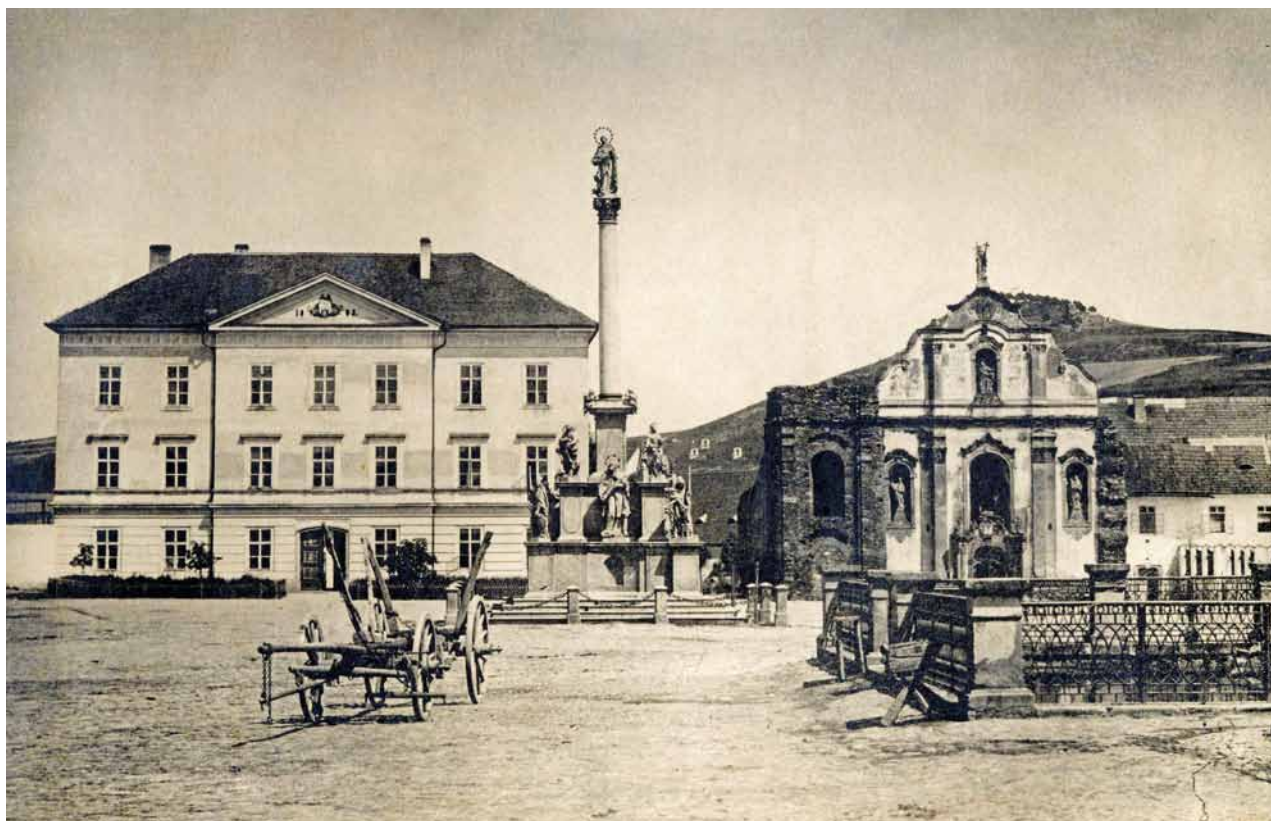
4 Týž, c. d., s. 109. Všechny tři zmíněné obce leží v těsné blízkosti Stříbra.

5 Týž, c. d., s. 110.

6 SOkA Tachov, OsF Watzka, Karl Ludwig Watzka, *Chronik der k. Stadt Mies in Böhmen*.

7 SOkA Tachov, OsF Watzka, Karl Ludwig Watzka, *Chronologischer Index historisch denkwürdiger Ereignisse der königlichen Stadt Mies*. Tamtéž, *Ausführliches Namen- und Sachregister zur Chronik der königlichen Stadt Mies*.

8 SOkA Tachov, OsF Watzka, Karl Ludwig Watzka, *Chronik der königlichen Stadt Mies*.

Obr. 3. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Pohled od západu. (Městské muzeum ve Stříbře, foto b. a., po roce 1868)

prostoru (obr. 1).⁹ Postava Panny Marie je natočena k západu, čelem k budově radnice. Materiálem původní sochařské výzdoby statue je středně až hrubozrný pískovec okrovošedé barvy, místy s výraznými valouny a železitými peckami. V 19. století doplněné (vyměněné) části jsou z jemnozrného okrového pískovce. Prostor kolem památky byl v roce 1868 oddělen od ostatní plochy náměstí celkem devíti pilířky a kovovými řetězy nataženými mezi nimi (obr. 2). Tyto pilířky i řetězy vzaly za své při úpravách náměstí v roce 1962. Čtveřice schodiškových stupňů (půdorysně ve středu zvýrazněných) tvoří podnož třetíetážovému hranolovému podstavci čtvercového průřezu, na němž je sloup osazen. Spodní část podstavce je v rozích rozšířena čtyřmi z hmoty jakoby vystupujícími hranolovými pilíři – podstavci pro sochy světců. Stěny spodní etáže se vyznačují uprostřed konkávním projmutím a v něm umístěnou nevelkou, půlkruhově ukončenou nikou, zatímco v plochých úsecích je členění obvyklý motiv zrcadel ohraničených rytou linkou. Sochy na nárožních pilířích znázorňují v obvyklé ikonografii na čelní straně vlevo sv. Václava, vpravo sv. Floriána, na zadní straně sv. Rocha a sv. Šebestiána. Všechny vznikly náhradou původních barokních plastik v letech 1893–1894. Podobu části nedochovaných barokních soch zachycují historické fotografie. Především se jedná o unikátní snímek ze sbírek Městského muzea ve Stříbře pocházející z doby těsně po roce 1868 (obr. 3).¹⁰ Na něm jsou patrné například hmotově i modelačně zdatilé sochy sv. Václava, sv. Floriána a sv. Barbory a čtveřice andělů při patce sloupu. Vždy uprostřed konkávně projmuté části podstavce se nalézá ve výši druhé etáže, tedy na stejné úrovni jako výše zmíněné sochy, další čtveřice

rozměrnějších soch mužských světců. Na čelní straně je to sv. Jan Nepomucký, vlevo sv. František z Pauly, vzadu sv. Antonín Paduánský s Ježíškem a vpravo sv. Prokop (tato socha pochází opět až z let 1893–1894).

Druhá etáž podstavce je opatřena analogicky čtyřmi nárožními pilíři s vykrajovanými plochami stěn a na nich diagonálně vůči ose sloupu osazenými sochami panen a mučednic. Na čelní straně vlevo jde o sv. Máří Magdalénu, vpravo sv. Barboru s palmovou ratolestí a věží u nohou (tato socha vznikla v letech 1893–1894), vzadu o sv. Rozálii Palermskou s lebkou, křížem a věncem růží kolem hlavy, zatímco čtvrtá z nich znázorňuje zjevně sv. Terezii z Ávily v řeholním šatu s knihou a šípem v srdci (světička bývá někdy v tomto pojetí mylně považována za sv. Voršilu). Uprostřed se nad druhou etáží tyčí pilíř v vpádných obdélných poli stěn, jenž slouží jako podstavec pro vlastní sloup s korintskou hlavicí a sochou ochránkyně města ve vrcholu – Pannou Marií Immaculátou s obvyklou svatozáří s dvanácti hvězdami (obr. 4). Panna Marie stojí na srpku měsíce a šlape po symbolu zla a hříchu – v tomto případě po drakovi s lidskou tváří a kovovými zlacenými křídly.

9 Sloup je kulturní památkou, rejstř. č. Ústředního seznamu kulturních památek 36586/4-1926.

10 Shodný snímek je uložen ve Sbírce soudobé dokumentace, SOka Tachov. Další snímek datovaný rokem 1870 byl publikován, např. BAXA, V. et al.: *Stříbrsko na starých pohlednicích*, s. 27. Sochy jsou zachyceny také na starých pohlednicích. (JANDA, K.; SAMEC, F.: *Město Stříbro v proměnách času aneb vzpomínání nad starými fotografiemi*, s. 44.) Další snímky jsou uloženy v Městském muzeu ve Stříbře.

Obr. 4. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Mariánská socha při pohledu od severozápadu. (Foto V. Kovařík, 2014)

Jak už bylo výše naznačeno, k sochařské výzdobě patřily také čtyři nevelké, ale živě působící figury andělů sedící na římsě při patce sloupu, které se nedochovaly a které byly odstraněny zřejmě během výměny soch v letech 1893–1894.

Kromě původně jistě zlacených atributů světeckých postav je poměrně silně akcentována formou zlacení také patka sloupu a jeho hlavičky.

Z ikonografického hlediska se ve spodní úrovni soch setkáváme jak s obvyklými českými zemskými patrony (sv. Václav, sv. Jan Nepomucký a sv. Prokop), tak s patronem proti ohni (sv. Florián) či patrony proti moru (sv. Roch a sv. Šebestián). Přítomnost dvou řadových světců (sv. Antonín Paduánský a sv. František z Pauly) zřejmě souvisí s existencí dvou klášterů ve zdejší kraji – sv. Antonín Paduánský nejspíš s minoritským klášteřem přímo ve Stříbře, zrušeným roku 1785, a sv. František z Pauly snad s pavlánským klášteřem ve Světcích u Tachova, jenž byl zrušen o dva roky později. Pokud jde o světice v horní etáži, představuje sv. Barbora zvláště v hornickém prostředí oblíbenou patronku šťastné či dobré smrti, sv. Rozálie další ochránkyni proti moru, sv. Máří Magdaléna učednici Páně a patronku mnoha řemesel, zatímco sv. Terezie z Ávily byla karmelitánskou řeholnicí a mystičkou.

Řešení otázky autorství původní sochařské výzdoby mariánského sloupu ve Stříbře je obtížné, a to především kvůli osudům památky v průběhu 19. a 20. století. (Nejenže bylo v letech 1893–1894 vyměněno šest soch – kde jsou originály, není známo –, ale tehdy zmizely i všechny čtyři plastiky andělů. V roce 1962 došlo navíc k vandalskému činu: některé sochy byly shozeny ze svých míst a těžce poškozeny; obr. 5, 6). Předpokládáme, že provedení zakázky přece jen souviselo s rodinnou sochařskou dílnou Kristiána a jeho syna Lazara Widemannových z Plzně.¹¹ Nasvědčují tomu nejen archivní údaje, byt jsou zčásti až pozdějšího data, ale také blízká vazba architektury i kompozice sochařské výzdoby na mariánský sloup na náměstí Republiky v Plzni, což je dílo především právě Kristiána Widemanna a jeho syna Lazara,¹² a v neposlední řadě rovněž výsledky vlastního vizuálního průzkumu původní sochařské výzdoby po očištění a revizi mladších doplňků.

Průzkum byl proveden na sochách během jejich uložení v ateliéru restaurátora. Bylo například možné blíže poznat práci sochaře s materiálem, modelaci kamene a povšimnout si motivů i způsobu pojednání mariánské sochy. Při pohledu na kvalitně ztvárněnou hlavu Panny Marie s perfektně propracovanými detaily, jako jsou otevřená ústa s patrnou horní řadou chrupu nebo drobně vystouplá brada, se nelze ubránit srovnání s dalšími figurami světic widemannovské dílny, zejména s Madonou plzeňskou (1681 a 1714) či s Pannou Marií Immaculátou v Písku (1714). Podobné odkazy je možné uvést pro sloup ve Stříbře i v případě původních barokních soch světic v jeho horní etáži, tedy sv. Rozálie a především sv. Máří Magdalény a sv. Terezie z Ávily, jejichž obličejové nápadně připomínají obvyklou typiku figur od Widemanna. Pokud přijmeme fakt, že k zahájení stavby stříbrského sloupu došlo zřejmě brzy po odeznění morové rány v letech 1713 a 1714, spadala by sochařská výzdoba sloupu časově zhruba do období let 1715 (podle údaje o dovozu kamene) až 1725 (zpráva o hotovém sloupu se sochou Panny Marie a s dalšími dvanácti sochami). Vznik největší části

11 KOVAŘÍK, V.: *Sochař Lazar Widemann (1697–1769) a jeho dílo v západních Čechách*, s. 207–210, se k této možnosti vyjádřil skepticky. Svůj nynější názor opírá o poznání nových souvislostí, uvedených v tomto příspěvku.

12 Naposled KOVAŘÍK, V.; ZAHRADNÍK, P.: *Mariánský sloup na náměstí Republiky v Plzni*, s. 69–84.

Obr. 5. Stříbrno, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Pohled od jihovýchodu na podstavec sloupu po vandalském útoku. (Městské muzeum ve Stříbře, foto b. a., 1962)

Obr. 6. Stříbrno, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Pohled od severovýchodu na podstavec sloupu po vandalském útoku. (Městské muzeum ve Stříbře, foto b. a., 1962)

díla by tak spadal ještě do doby života K. Widemanna, který zemřel právě v roce 1725.

Otázkou zůstává údajné dokončení sloupu v roce 1740. Tehdy se hovoří o celkem sedmnácti sochách (příčinou pozdního svěcení sloupu až v roce 1762 byla zřejmě návštěva pražského světícího biskupa ve městě). To by mohlo znamenat, že k roku 1740 přibýly k původním třinácti sochám ještě další čtyři, a to buď andělské figury (nedochovaly se), nebo čtveřice soch umístěných uprostřed na stěnách v úrovni druhé etáže, které se liší od ostatní sochařské výzdoby jak svou vyšší kvalitou, tak i měřítkem a způsobem osazení. V případě těchto soch (sv. Jan Nepomucký, sv. František z Pauly, sv. Antonín Paduánský a původně i sv. Prokop) by bylo možné uvažovat hypoteticky o jejich mírně pozdějším vzniku, ale s určením jejich autorství L. Widemannovi bychom měli být stále opatrní; nicméně například figura sv. Jana Nepomuckého je tvorbě L. Widemanna velmi blízká a odkazuje svým obličejovým typem mimo jiné na dvojici soch téhož světce a sv. Jana Sarkandera na Rooseveltově (Saském) mostu v Plzni původem právě z widemannovské sochařské dílny.

Poznání okolností vzniku stříbrského sloupu a jeho sochařské výzdoby je významně limitováno ztrátou celkem deseti původních soch a současně tím, že ve fondu *Archiv města Stříbrno* (dosud nezpracovaném) zatím nebyly ke stavbě památky nalezeny žádné nové informace. Kromě toho sloup ve Stříbře není a zřejmě ani v minulosti nebyl opatřen dobovými votivními nápisy, které interpretaci památek zkoumaného typu napomáhají.

Autorství mladší sochařské výzdoby, jejíž vznik veškerá dosavadní literatura klade do roku 1868, lze upřesnit: šestici soch, jimiž byly nahrazeny původní barokní sochy, vytvořil chebský sochař Karl Wilfert st. (1847–1916) až v letech 1893–1894.¹³ Nejednalo se o kopie či repliky barokních originálů, ale v duchu tehdejší doby o zcela nové realizace, které na své předchůdce fakticky vůbec nereagovaly; je také málo pravděpodobné, že by Město Stříbrno jako objednatel takový požadavek vůbec vzneslo. Wilfertem doplněné sochy lze charakterizovat především vážností poněkud strnulých gest, ale i jistou toporností pohybu a typiky. Je třeba konstatovat, že zvláště sochy určené pro spodní etáž sloupu nepřinesly pro památku – i přes zjevnou snahu jejich autora – nějak výrazný kvalitativní prvek. Výjimku představuje monumentálně ztvárněná socha sv. Prokopa (obr. 7), která má svůj podíl v tvorbě K. Wilferta st. prostřednictvím sochy sv. Augustina na portálu klášterního kostela premonstrátů v Teplé (obr. 8).¹⁴

13 Za prvotní impuls k tomuto zjištění autoři děkují Mgr. J. Šindelářovi.

14 *Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens auf dem Gebiete der Wissenschaft, Kunst und Literatur im Jahre 1892*, s. 129–130, kde je uvedeno: „V roce 1892 dostal Karl Wilfert [...] od kláštera Teplá zakázku, aby ve francouzském vápenci provedl nový chrámový portál v románském slohu se třemi nadživotními figurami (zakladatel Hroznata, sv. Augustin a sv. Norbert, každá 250 cm vysoká) a čtyřmi reliéfy, představujícími evangelisty; práce byla dokončena v červnu 1893.“

Obr. 7. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Prokopa. (Foto V. Kovařík, 2014)

Obr. 8. Teplá (okr. Cheb), klášter premonstrátů, kostel Zvěstování Panny Marie. Socha sv. Augustina. (Foto J. Štěrba, 2014)

Z historie oprav a restaurování

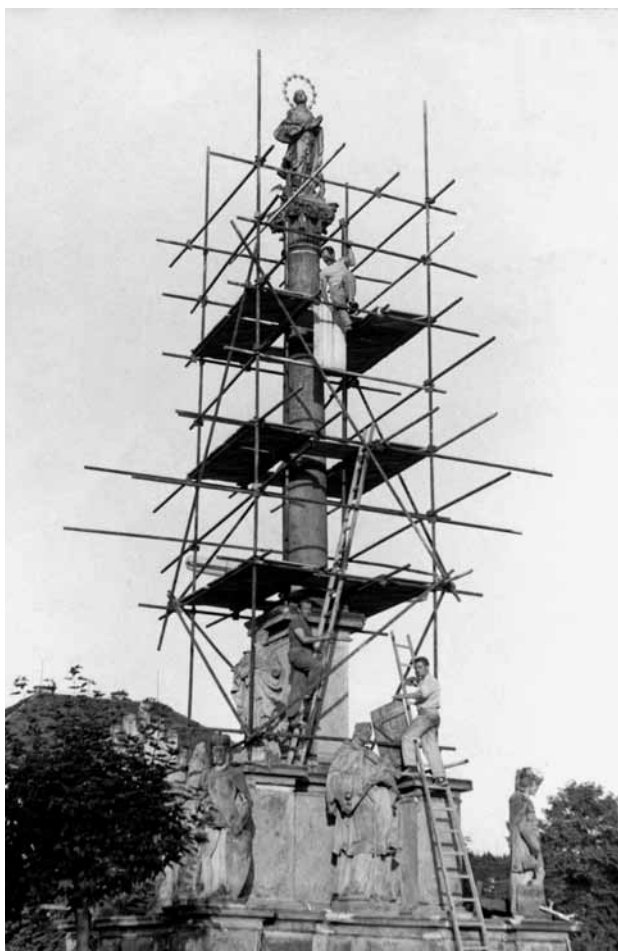
O první známé opravě sloupu se dovídáme ze stručného zápisu v pamětní knize děkanství ve Stříbře, že roku „1843 byla krásná socha na náměstí renovována až na piedestal.“¹⁵ Podrobnější informace se dochovaly k následující velké opravě, k níž došlo v roce 1868 a kterou provedl plzeňský kameník J. Svidenský. Ve Watzkově rukopisné kronice opět z roku 1868 je uvedeno: „Restaurování krásné statue na náměstí bylo 29. dubna 1868 zahájeno plzeňským kameníkem Janem Svidenským za částku 400 zl. rak. měny [...] a obnos byl vydán z měšťanské konkretální pokladny. [...] Předmětem je zadání opravy kamenných schodových stupňů u statue na náměstí ve Stříbře. K tomu se uvolil pan Jan Svidenský z Plzně za následujících podmínek: 1. Týž se zavazuje, že upraví schodové stupně u této statue, pokud se staré stupně ukáží použitelnými, a nové stupně, které k tomu ještě budou zapotřebí, udělá solidně a trvanlivě z pevného trvanlivého kamene, a to do výšky 4 stupňů. 2. Všechny opravy na sochách a římsách provede rovněž výše uvedeným způsobem. 3. Stříbrská městská obec k tomu jen dodá potřebné vápno a písek na osazování stupňů, jakož i trochu palivového dřeva ke zhotovení tmele. Nádeníky a jiné pracovníky zaplatí pan Svidenský. 4. Za všechny solidní práce a opravy bude panu Svidenskému

místo částky 425 zl. 50 kr. rakouského čísla, kterou požadoval, patřit pouze s ním smluvený celkový obnos 400 zlatých rakouského čísla s podotknutím, že první polovina smluvené částky bude zaplacená, až bude provedena polovina této práce, a druhá polovina bude pak vyplacena, až bude práce dokončena a bez námitek převzata. 5. Dovoz nezbytných stupňů obstará pan Svidenský sám bez další odměny a zbývající staré kamenné stupně zůstanou majetkem městské obce. Uzavřeno a podepsáno s poznámkou, že tato práce musí být udělána 3 dny před svátkem Božího těla. [...] Dodatečné poznámky: 9 kamenných sloupů k závěsným řetězům, které byly u statue osazeny 8. srpna 1868, stálo – 60 zl. Na dovozní bylo vydáno – 12 zl. V říjnu 1868 byly pořizeny závěsné řetězy, vážící 6 centnýřů 5 liber, za – 64 zl. 70 kr. Za jejich připevnění bylo zaplacen – 6 zl. Za přetření statue zhotoveným cementovým vápnem činily náklady – 32 zl. 44 kr.

Když se k tomu připočte výše uvedená oprava statue za částku – 400 zl. rak. čísla, činí veškeré výdaje – 575 zl. 14 kr. rak. čísla.“¹⁶

15 SOKA Tachov, DÚ Stříbro, farní kronika, 1835–1972, s. 109.

16 SOKA Tachov, OsF Watzka, Karl Ludwig Watzka, Chronologisch-er Index historisch denkwürdiger Ereignisse der königlichen Stadt Mies.

Obr. 9. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Stav před ukončením restaurátorských prací v roce 1963. (Městské muzeum ve Stříbře, foto b. a., 1963)

Tento souhrn vydají se s nevýznamnými obměnami nachází i v dalších dvou verzích Watzkovy kroniky města Stříbra, z roku 1870 a z roku 1878. Kronikář v nich už stručněji referuje ještě o tom, že Svidenský se zavázal, že „solidně z pevného kamene opraví nové schodové stupně a dále opraví římsy a vadné sochy statue“;¹⁷ v rejstříku z roku 1875 pak uvedl, že socha byla roku 1868 „okrášlena“.¹⁸

K zásadní změně sousoší došlo zřejmě v roce 1894, kdy – jak uvádí soudobá publikace o činnosti německých umělců z Čech v tomto roce – chebský sochař Karl Wilfert „restauroval mariánskou statui na náměstí ve Stříbře a nově doplnil chybějících šest soch světců.“¹⁹ Tuto informaci potvrzuje, byť s poněkud odlišným datem i počtem zhotovených soch, pozdější Wilfertův nekrolog (Wilfert zemřel 15. 7. 1916), v němž se v souvislosti s Wilfertovými pracemi mimo jiné uvádí, že „roku 1893 byla provedena mariánská statue ve Stříbře se 4 světci.“²⁰

O nově zhotovených sochách se zmiňuje i soupis památek z roku 1908: „Dole na nárožích stojí sochy sv. Floriána, Václava, Šebastiána a Rocha, nově vytesané při poslední opravě r. 1868; uprostřed stran spodku stojí sochy sv. Antonína, Prokopa, Jana Nepom. a Františka, na menším spodku sv. Barbory, Voršily, Rosalie a neznámé světice, také obnovené při opravě.“²¹ Autoři soupisu tedy nové Wilfertovy sochy, navíc nepřesně konkretizované,

Obr. 10. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Část dřívku s prstencem umístěným pod hlavicí. Stav po demontáži. (Foto V. Kovařík, 2012)

přisoudili předešlé opravě sloupu z roku 1868 a jejich omyl poté opakovala další literatura.

Dne 1. 4. 1931 Státní památkový úřad zaslal purkmistrovskému úřadu ve Stříbře přípis, jehož koncept napsal zemský konzervátor K. Kühn a v němž se uvádí: „Na základě šetření ve Stříbře 26./III. 31 bylo zjištěno, že roku 1740 dokončené sousoší na náměstí se nachází ve velmi špatném stavu. Kvůli dřívější opravě, jakož i kvůli nátěru hrubozrnný pískovec zvětral, zvláště na figurách obnovených v roce 1868. V nejbližší době je třeba počítat s větším zřícením jednotlivých částí. Státní památkový úřad doporučuje už nyní dát udělat rozpočty na zabezpečení. Zabezpečení by spočívalo v čištění kamene a odstranění zpuchřelých míst kamene a v jejich obnovení v přírodním a částečně v umělém kameni. Pro toto zhotovení rozpočtu by přicházeli v úvahu někteří sochaři z Chebu, Karlových Varů nebo Plzně. Státní památkový úřad je připraven doručit rozpočty přezkoušet. Aby byl zjištěn současný stav, doporučuje se dát na tamní náklady ihned fotografovat všechny vadné figury. Státní památkový úřad je připraven odebrat od každého snímku jednu kopii.“ Nato se ozval sochař J. A. Mayerl z Františkových Lázní, jenž 25. 4. 1931 napsal K. Kühnovi, jak se při náhodné návštěvě krajiny kolem Stříbra dozvěděl, že tamní mariánský sloup

17 SOkA Tachov, OsF Watzka, Karl Ludwig Watzka, *Chronik der k. Stadt Mies in Böhmen*. Tamtéž, *Chronik der königlichen Stadt Mies*.

18 SOkA Tachov, OsF Watzka, Karl Ludwig Watzka, *Ausführliches Namen- und Sachregister zur Chronik der königlichen Stadt Mies*.

19 *Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens auf dem Gebiete der Wissenschaft, Kunst und Literatur im Jahre 1894*, s. 117.

20 Karl Wilfert d. Ae., s. 81. Nekrolog zmiňuje i další, takřka současnou Wilfertovu práci na jiné západočeské památce barokního sochařství, a to že právě jím „v roce 1895 bylo dokončeno restaurování trojiční statue v Teplé, při němž zhotovil 3 nové figury ve slohu místra Brauna“.

21 KAMPER, J.; WIRTH, Z.: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, s. 256.

Obr. 11. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Detail hlavy mariánské sochy. Stav po sejmutí sochy před jejím očištěním. (Foto V. Kovařík, 2012)

má být „ochráněn před rozpadem brzkým restaurováním“ a že tamní obec se již v této záležitosti obrátila na Státní památkový úřad. Mayerl tedy prosil o sdělení, do jaké míry jsou tyto informace pravdivé, případně kdy je možno počítat se zahájením prací, a sděloval, že on sám má živý zájem o získání této práce, „pokud tam jde také o doplnění chybějících částí figur.“ K. Kühn odpověděl 28. 4. 1931. Uvedl, že při své poslední návštěvě ve Stříbře již dal pokyny k opravě památky.²² Informace o případné realizaci této opravy však nemáme a zdá se, že k ní nakonec vůbec nedošlo.

Dne 7. 11. 1949 napsal konzervátor pro státní památkovou péči A. Vešta ve Stříbře Státnímu památkovému úřadu žádost o provedení oprav ohrožených památek. Přitom mimo jiné uvedl: „Mariánské sousoší na Masarykově náměstí – sousoší jest nutno opravit povšechně, jelikož nebylo ještě opravené od svého postavení v roce 1715. [...] Dále jest zapotřebí opravit řetězy zapuštěné v zábradlí kolem sousoší.“²³ Jak se zdá, ani v tomto případě k opravě sloupu vůbec nedošlo.

V roce 1962 bylo rozhodnuto o restaurování sousoší. Restaurátorská komise Českého fondu výtvarných umělců pověřila provedením díla ak. soch. A. Tintěru a R. Kabeše, kterým to bylo oznámeno 30. 8. 1962. Oba restaurátoři si

Obr. 12. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Provizorní zakrytí spodní části včetně sochařské výzdoby během restaurování. (Foto V. Kovařík, 2012)

památku prohlédli už 3. 9., zakázku přijali, ale ve své odpovědi 10. 9. 1962 fondu sdělili, že pro jiné práce ji nebudou schopni provést v daném roce. Zároveň oznámili: „Na MNV ve Stříbře bylo nám řečeno, že když by nemohla práce do zimy ukončit, aspoň opravit rozvalené schody kolem sousoší. Jsou to 4 stupně. Pod tyto schody jest nutno udělati dobrý základ, nejlépe betonový, aby mráz nevyvedal schody. Toto jest práce technická, kterou nemůžeme provádět. Proto tuto práci může provést některý komunální stav. podnik.“ Současně restaurátoři předložili rozpočet, v němž stav mariánského sloupu ve Stříbře stručně popsali: „Sochy jsou silně rozrušené. Madona: velké správký (hlavně draperie). Střed sloupu a hlavice: malé a velké správký. 4 velké sochy ve vrchní partii soklu: schází ruce, draperie a část nohy. 8 soch ve spodní partii soklu: schází ruce a draperie. Architektura dvojitého soklu: doplnění říms atd.“

Těsně předtím, než restaurátoři A. Tintěra a R. Kabeš svůj dopis včetně rozpočtu odeslali, byl sloup, jak už bylo výše zmíněno, těžce poškozen vandaly. Dne 8. 9. 1962 ho

22 NA, SPS, kart. 540.

23 NA, SPS, kart. 392 a 540.

Obr. 13. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Antonína Paduánského s Ježíškem. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto S. Divišová, 1952)

Obr. 14. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Antonína Paduánského s Ježíškem. Stav po restaurování. (Foto V. Kovařík, 2014)

proto prohlédla J. Pavlíková z Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni a podala o tom zprávu: „Tři plastiky, suržené s hranolů sloupu, jsou nejvíce poškozené, mají uražené hlavy, přeražené trup; jejich pádem byly zuraženy sochy dolní, hlavy, ruce. Byla poškozena také architektura sloupu, římsy, stupně. Odhad škody: 1. Oprava sochy Barbary (19. stol.), která je nejtíže poškozená: sesazení, doplnění rozbitých částí – 9000 Kčs. V případě, že nebude možno plastiku sesadit, provedení kopie cca 35 000. 2. Světiče s lebkou (18. stol.), těžce poškozená, uražená hlava – 6000 Kčs. 3. Světiče s knihou (18. stol.), těžce poškozená, uražený sokl – hlava – 7000 Kčs. 4. Socha Floriána (19. stol.), uražená hlava a menší poškození – 3000 Kčs. 5. Socha Šebestiána (19. stol.), uražené ruce, menší poškození – 3000 Kčs. 6. Světec (18. stol.), poškození na rameni a šatu – 2000 Kčs. 7. Světec (18. stol.), uražená ruka a menší poškození – 2000 Kčs. Poškození architektury soklu, římsy apod. – 6000 Kčs. Přerážené stupně, které bude nutno vyměnit – 5000 Kčs. Celkem – 43 000 Kčs (69 000 Kčs). V době, kdy MNV ve Stříbře upravuje náměstí a kdy měl být sloup, který je ozdobou města, opraven ze státních prostředků, je toto vandalství neodpuštělné. [...] Připojujeme se proto k trestnímu řízení proti pachatelům, kteří musí být potrestáni. Žádáme, aby škodu, která byla

jimi státu učiněna, nahradili v plné šíři a aby o úhradě bylo rozhodnuto ihned při trestním řízení.“

Poškozené sochy prohlédl ještě ak. soch. J. Vitvar. Svůj posudek zaslal restaurátorské komisi 24. 9. 1962. Uvedl v něm: „Na přání restaurátorské komise prohlédl jsem v sobotu dne 22. září 1962 poškozený morový sloup ve Stříbře. Zjištění pachatelé svrhli s římsy ve střední části sloupu 3 plastiky, které pádem poškodily další čtyři sochy a architekturu sloupu. Se s. Dr. Pavlíkovou je domluveno, že by bylo nejlépe všech sedm pachatelů poškozených plastik vyjmout z celkového rozpočtu a náklady na jejich opravu přičíst na vrub pachatelů. (Nálada ve městě je taková, že si obyvatelé Stříbra přejí důkladné potrestání.) Po prohlídce poškozených soch jsem zjistil, že odhad škody provedený Dr. Pavlíkovou může být totožný s rozpočtem na restaurování těchto soch. Jen v jednom případě navrhuji přehodit sumy, a sice: světiče s knihou za 6000 Kčs místo 7000, světiče s lebkou za 7000 Kčs místo za 6000, poněvadž světiče s lebkou je více poškozena a navíc přeražena v půli. (Možná, že nová poškození vznikla při úklidu shozených soch.) Ve výši rozpočtu je zahrnuto i osazení. Ložné plochy suržených soch se dostatečně zachovaly, takže dolní části soch bude možno bez mimořádných manipulací osadit autojeřábem, rovněž v půli přeražené sochy mají lomovou plochu

Obr. 15. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Jana Nepomuckého. (Foto V. Kovařík, 2014)

Obr. 16. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Františka z Pauly. (Foto V. Kovařík, 2015)

naštěstí téměř vodorovnou a osazení půjde provést rovněž autojeřábem. K alternativě provedení kopie, kterou uvádí Dr. Pavlíková, mohu po prohlídce doplnit, že socha Barbory (19. stol.) je sice silně poškozena, přeražena, rozbita a otlučena, ale kámen je zdravý a sochu bude možno sesadit a restaurovat. Vzhledem k novým skutečnostem bude třeba, aby restaurátoři, provádějící opravu, předložili nový rozpočet na zbývající torso sloupu a na restaurování soch poškozených pachateli.²⁴

Jelikož A. Tintěra a R. Kabeš nemohli s restaurováním sousoší započít v roce 1962, bylo nakonec toto restaurování zadáno ak. soch. J. Gruškovskému, jenž ve svém rozpočtu, který předložil 10. 10. 1962, popsal stav památky takto: „[...] Sochy jsou silně rozrušené. Hlavice a sloup má velké a malé správký (z toho jsou čtyři velké). Z celkového počtu 13 soch bylo 7 násilně demolováno. U 4 byly uražené ruce, hlavy, části draperie a poškozené sokle. Tři sochy jsou těžce poškozené (přeražené na několik kusů). U plastiky Barbora, která je nejvíce poškozena, navrhuji provést kopii.“²⁵

J. Gruškovský začal s prací ještě v roce 1962; 28. 11. oznámil: „Akce morového sloupu je ve stavu rozpracovanosti a dále se bude pokračovat v příštím roce, tj. 1963.“ V roce 1963 dostal ještě jednoho spolupracovníka, a to právě A. Tintěru, jemuž to bylo oznámeno 25. 3. 1963. Již

28. 3. 1963 oba sepsali zprávu o poškození sloupu a 5. 6. 1963 dílčí restaurátorskou zprávu.²⁶ V závěrečné restaurátorské zprávě z 24. 8. 1963 vyhodnotili restaurátorský zásah kromě jiného takto: „[...] Předcházejícími zásahy byly sochy i architektura sloupu natřeny třemi fermežovými nátěry (krémový, šedý, černý). Po očištění a odstranění fermežových nátěrů (mechanickou cestou) a všech pozdějších zásahů bylo přikročeno k upevnění zvětralých partií fixáží na jednotlivých plastikách. Po zpevnění bylo přikročeno k provedení rekonstrukce a značného množství plastického doplnění jak na architektuře, tak i na plastikách. Všechny větší správký byly provedeny v kameni. Drobné správký a modelování draperií bylo provedeno v umělém kameni. Rozbité plastiky byly osazené na měděné čepy a lepené kaseinovým tmelem. Shozené plastiky byly pomocí autojeřábu umístěny na původní místa. Všechny doplňky byly zaretušovány a barevně přizpůsobeny k celku. Konečné zajištění a zpevnění povrchu sloupu i plastik bylo

24 NA, ČFVU, kart. 116, období 1963.

25 GRUŠKOVSKÝ, J.; TINTĚRA, A.: Konečná zpráva o restaurování a rekonstrukci barokního „morového“ sloupu ve Stříbře, kraj Plzeň.

26 NA, ČFVU, kart. 116, období 1963.

Obr. 17. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Máří Magdalény. (Foto V. Kovařík, 2015)

Obr. 18. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Terezie z Ávilý. (Foto V. Kovařík, 2015)

provedeno mnohonásobnou fixací vápenným mlékem. Po dohodě s historikem Dr. Pavlíkovou, která měla nad touto akcí dozor, nebyla provedena rekonstrukce rukou u čtyř plastik. Rovněž u sochy sv. Antonína nebyla provedena rekonstrukce dítěte (není dochována fotodokumentace o původním stavu).²⁷ – K právě uvedené restaurátorské akci (obr. 9) se váže, ovšem až zpětně a se špatným datem, stručný zápis v kronice města Stříbra z roku 1974: „[...] Tyto sochy byly v roce 1964 [!] Fichtlem a spol. strženy a památková správa ve spolupráci s městským národním výborem nechaly udělat opravu soch v hodnotě 450 000 Kč.“²⁸

Dne 19. 3. 1991 napsal Městský úřad ve Stříbře Památkovému ústavu v Plzni o svém záměru nechat sloup nově restaurovat a v dopise uvedl: „Rada městského zastupitelstva ve Stříbře uvažuje o restaurování morového sloupu na náměstí v městě. Jelikož ještě nemáme jasno ve finančních otázkách pro rok 1991, staví rada dvě alternativy: a) Oprava a úprava schodů kolem morového sloupu, schody jsou již propadlé a posunuté. b) Restaurace celého sloupu. Žádáme Vás o zpracování návrhu na restaurování sloupu, a to tak, abychom v případě nedostatečných financí mohli restaurovat alespoň schodiště kolem sloupu.“ Žádost o restaurování byla vyhotovena 8. 4. 1991. V ní byl tehdejší stav památky popsán takto: „Restaurátorský zásah v roce

1963 zachránil celkově hodnotnou architekturu morového sloupu a především plastik, neboť tyto byly shozeny ze svého původního místa a zcela rozbity. V současné době se začíná projevovat nutnost provést další restaurátorský zásah. Kromě běžného znečištění povrchu kamene porostem mechů a lišejníků se začíná projevovat začínající eroze s odpadávající vrchní krustou. Částečně poškození je patrné u partií, které byly domodelovány při předcházející restauraci v umělém kameni. Hrozí nebezpečí setřetí původní plastické modelace soch, jejichž některé partie byly vandalsky poškozeny a uraženy. Stejně poškozeny jsou i ozdobné profilované římsy architektonických článků morového sloupu. Některé atributy plastik světců jsou vážně poškozeny, jiné chybí.“ K zamýšlenému restaurování památky ale nedošlo, či alespoň nemáme o tom žádné zprávy.

Nová žádost o restaurování vznikla až po čtrnácti letech, 14. 3. 2005. Na začátek a realizaci restaurátorského zásahu však bylo třeba čekat až do roku 2011. Krátce předtím, 12. 12. 2010, sestavil K. Granát restaurátorský záměr a konstatoval, že památka je ve špatném stavu. Žulové

27 Tamtéž.

28 SOKA Tachov, MNV Stříbro, Kronika číslo 1, 1974, s. 149–150.

Obr. 19. Stříbro, sloup se sochou Panny Marie Immaculaty. Socha sv. Floriána. V pozadí socha sv. Jana Nepomuckého. (Foto V. Kovařík, 2015)

schody byly mechanicky značně poškozeny, jejich spárování uvolněné a nefunkční, takže dešťová voda pronikala do základů. Kámen celé statue byl povrchově korodován, četné byly plomby různého stáří. Směrem k radnici se na dřívku – u jeho paty a uprostřed – nalézaly dvě lasovité trhliny. Sloup byl podle K. Granáta dokonce „viditelně nakloněn do strany“.²⁹ Na povrchu dřívku se dochovaly zbytky vápenných nátěrů světle modré barvy, u hlavice tmavých nátěrů a zlacení. Mariánská socha byla silně poškozena; na zádech jí chyběla velká část modelace drapérie. Na křídlech draka pod nohama Panny Marie provedených z kovu ulpávaly vrstvy rozsáhlé koroze. Zřejmě nejhorší byl stav sochy sv. Rozálie – eroze ji poničila do hloubky a celá plastika byla na hranici své životnosti. Souhrnně K. Granát vyhodnotil stav mariánského sloupu jako havarijní s tím, že je třeba neprodleně přikročit k jeho záchranné a restaurování.

V srpnu roku 2011 byl sloup posouzen statikem Ing. P. Spisarem.³⁰ Záchranné práce začaly hned vzápětí. Při poměrně složité demontáži dřívku se socha Panny Marie rozlomila v oblasti kolen, což souviselo s podceněním způsobu ukotvení sochy; socha, hlavice a sloup byly spojeny jedním kovovým trnem čtvercového průřezu zhruba 5 × 5 cm zalitým do olova (obdobný systém kotvení byl

zjištěn dole mezi dřívkem, patkou a krycí deskou podstavce sloupu). Při demontáži se poškodil i prstenec oddělující dřív od hlavice sloupu (obr. 10). Transferované prvky byly následně zabezpečeny proti poškození a uloženy: dřív v bývalých kasárnách a hlavice se sochou Panny Marie (detail hlavy – obr. 11) v budově městského muzea. Poté bylo postaveno na místě provizorní zastřešení zbývajících částí památky (obr. 12).³¹

V roce 2012 se začalo s restaurováním všech architektonických prvků (stupně, podstavec, dřív a hlavice), které prováděl K. Granát. Podle restaurátorské zprávy byly mimo jiné „před zahájením prací z povrchu kamene odebrány nalezené fragmenty barevných historických polychromních vrstev a následně laboratorně zpracovány do nábrusů (stratigrafie)“.³² Na základě výsledků průzkumu stratigrafie, které prokázaly zlacení povrchu, bylo stanoveno pozlatit jak patku, tak hlavici sloupu.³³

Město Stříbro na rozsáhlé a víceleté restaurování památky zajistilo jako investor peníze ve vlastním rozpočtu a další se mu podařilo získat odjinud, například z *Programu regenerace městských památkových rezervací a městských památkových zón*, od Plzeňského kraje a Státního zemědělského intervenčního fondu.

Současně s restaurováním architektury došlo na restaurování sochařské výzdoby, které měl na starost akad. mal. J. Šindelář. V roce 2012 byly sochy demontovány a uloženy v depozitáři. Na jaře roku 2013 byly všechny části statue sestaveny a osazeny zpět včetně mariánské sochy ve vrcholu sloupu, přičemž statickou stránku řešil tehdy Ing. J. Fořt. V témže roce se vrátily na podstavec jako první restaurované sochy sv. Šebestiána a sv. Antonína Paduánského. Zvláště u sochy sv. Antonína byly nepostradatelné starší snímky sloupu a jeho sochařské výzdoby, zachycující kromě mnoha dalších důležitých detailů i figuru Ježíška, která se nedochovala a byla rekonstruována (obr. 13, 14).

V květnu roku 2014 úspěšně skončila etapa prací, při které byly restaurovány a osazeny zpět sochy sv. Prokopa, sv. Jana Nepomuckého (obr. 15) a sv. Františka z Pauly (obr. 16).³⁴ Největší úbytky hmoty sochy sv. Prokopa spočívaly v tom, že scházel konec levé ruky světce až po zápěstí, špička pravé nohy a dolní část levé nohy dábla až po kotník. Socha sv. Jana Nepomuckého byla postižena erozí především v obličejí, trhlina ohrožovala pravou ruku svírající kříž. Horní část ramene krucifixu zcela chyběla, stejně jako kovové atributy; podle dvou otvorů

29 GRANÁT, K.: *Stříbro, Restaurátorský záměr na rehabilitaci Mariánské statue se sochařskou výzdobou*.

30 Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, spisový archiv.

31 GRANÁT, K.: *Stříbro, Restaurátorská zpráva, Demontáž sloupu, hlavice a sochy Panny Marie Immaculaty*.

32 GRANÁT, K.: *Stříbro, Dílčí restaurátorská zpráva z rehabilitace mariánské statue (architektura, sloup a hlavice)*.

33 Tamtéž. GRANÁT, K.: *Stříbro, Závěrečná restaurátorská zpráva z restaurování architektury Mariánské statue*. Při této příležitosti mohl být pozlacen i prstenec těsně pod hlavicí sloupu, tak jako například u mariánského sloupu v Plzni na náměstí Republiky.

34 ŠINDELÁŘ, J.: *Restaurátorská zpráva, Socha sv. Prokopa, sv. Jana Nepomuckého a sv. Františka z Pauly*.

vzadu na krku se ověřovala existence svatozáře, kterou restaurátor doplnil včetně pětice hvězd podle historické fotodokumentace. U sochy sv. Františka z Pauly došlo k významným ztrátám modelace v celé dolní polovině těla; nejvíce byl postižen spodní okraj našaseného roucha. Zcela chyběla pravá ruka s holí. Také v tomto případě významně pomohly při rekonstrukci chybějících prvků starší fotografie.

V říjnu roku 2014 byla dokončena další etapa restaurování. Zpět na své místo se vrátily sochy sv. Václava a sv. Barbory.³⁵ U sochy sv. Barbory došlo při jejím stržení ze sloupu v roce 1962 k horizontálnímu rozlomení na dva kusy, a to v horní partii stehů, dále k odlomení hlavy a týlu, levé paže hned u ramene, ruky levé paže, pravé ruky v zápěstí, zhruba dvou třetin palmové ratolesti, prstů pravé ruky, jakož i pravého předního a levého zadního rohu plintu.

V listopadu roku 2014 skončilo restaurování soch sv. Rozálie, sv. Máří Magdaleny (obr. 17) a sv. Terezie z Ávily (obr. 18).³⁶ Z nich byla v nehorším stavu socha sv. Rozálie. Bylo proto rozhodnuto nevracet originál po restaurování zpět na původní místo, ale nahradit ho kamenosochařsky provedenou kopií (původní socha je dnes umístěna v městském muzeu). Sv. Máří Magdaléně chyběla levá ruka od lokte po zápěstí; fragment ruky se nedochoval, i když dříve vznikla náhrada, jak lze soudit podle vrtné díry pro čep a starých neprobarvených tmelů v lomu paže. Socha sv. Terezie z Ávily byla v minulosti poškozena mechanicky především na pravé ruce a na hlavě, ale také na plášti na bocích figury. Pravá ruka neměla zápěstí a nedochovala se; po někdejší náhradě osazené na čepy zbyly díry navrtné do hmoty, přičemž na lomu se uplatňovaly stopy starých tmelů. Hlava byla ulomena v oblasti krku a roztržena na více kusů. Rekonstrukci scházející ruky s atributem sv. Rozálie ztížila absence detailních historických fotografií. Jedinou nápovědou se zde stal zvětšený výřez ze starého snímku, na němž je vidět horní partii sochy při pohledu ze zadu a to, že sv. Rozálie držela kříž s korpusem Krista.

Prameny

Národní archiv Praha (NA), Český fond výtvarných umění (ČFVU), kart. 116, období 1963.

Národní archiv Praha, Státní památková správa (SPS), kart. 392 a 540.

Národní památkový ústav, generální ředitelství, fotoarchiv. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, spisový archiv, fotoarchiv a archiv restaurátorských zpráv.

Státní okresní archiv Tachov (SOKA), fond Děkaný úřad (DÚ) Stříbro, farní kronika, 1835–1972, s. 109.

Státní okresní archiv Tachov, fond Městský národní výbor (MNV) Stříbro, Kronika číslo 1, 1974, s. 149–150.

Státní okresní archiv Tachov, fond Osobní fond (OsF) Watzka, Karl Ludwig Watzka, *Chronologischer Index historisch denkwürdiger Ereignisse der königlichen Stadt Mies*, 1868, nestránkováno. Tamtéž, Karl Ludwig Watzka, *Chronik der königlichen Stadt Mies*, 1870, nestránkováno. Tamtéž, Karl Ludwig Watzka, *Ausführliches Namen- und Sachregister zur Chronik der königlichen Stadt Mies*, 1875, nestránkováno. Tamtéž, Karl Ludwig Watzka, *Chronik der k. Stadt Mies in Böhmen*, 1878, nestránkováno.

Literatura

BAXA, Václav et al.: *Stříbrsko na starých pohlednicích*. Hostivice, Baron, 2004.

BLAŽÍČEK, Oldřich J.: *Sochařství baroku v Čechách*. Praha, SNKLHU, 1958.

Čechy. 9. díl. Západní Čechy. Praha, J. Otto, 1897.

JANDA, Karel; SAMEC, František: *Město Stříbro v proměnách času aneb vzpomínání nad starými fotografiemi*. Stříbro, Městské kulturní středisko, 2009.

Na mariánský sloup ve Stříbře byly vráceny po restaurování zpět také sochy sv. Rocha a sv. Floriána (obr. 19).

Závěrem lze konstatovat, že dnes je monumentální barokní sloup se sochou Panny Marie Immaculaty a dalšími sochami světců na Masarykově náměstí ve Stříbře obnoven a do blízké budoucnosti podle všeho ochráněn před postupnou zkázou, která mu bez včasných restaurátorských zásahů a údržby ještě nedávno hrozila. Sloup prošel za posledních pět let celkovým restaurováním a za to patří všem zúčastněným, především investorovi – Městu Stříbru, jenž k dílu přistupoval osvěceně, velké poděkování. V této souvislosti je třeba připomenout stále aktuální a dosud zčásti opomíjený fakt, že jakýmkoliv restaurátorským zásahem, byť sebedůkladnějším a sebedůkladnějším, péče o památku podobného druhu, rozměrů a charakteru nikdy nekončí. V praxi by měly být ve prospěch památky preferovány restaurátorsko-konzervační zásahy, preventivně prováděné v cyklech po dvou až třech letech. Ty totiž dokáží udržet nejlépe a na dlouhou dobu poměrně dobrý stav kamenosochařských památek v exteriéru, a to s mnohem menšími finančními prostředky ve srovnání s nákladnými obnovami při jejich realizaci jednou za mnoho let. To se jasně projevilo i v případě mariánského sloupu ve Stříbře, jehož předposlední oprava proběhla v roce 1963. Důsledky absence průběžné péče se totiž hromadí, přičemž příští generace mohou pak stát před fatální a stále častější otázkou, co dál s těžce poničenými torzy originálních sochařských děl na veřejných prostranstvích.

Článek vznikl jako součást vědeckovýzkumné práce Národního památkového ústavu v rámci úkolů DKRVO, podporované z dotace Ministerstva kultury.

35 ŠINDELÁŘ, J.: *Restaurátorská zpráva, Socha sv. Václava a sv. Barbory*.

36 ŠINDELÁŘ, J.: *Restaurátorská zpráva, Socha sv. Rozálie, sv. Máří Magdalény a sv. Terezie z Ávily*.

- KAMPER, Jaroslav; WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*. 30. díl. Politický okres Stříbrský. Praha, Archaeologická kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1908.
- Karl Wilfert d. Ae. In *Kalender für das Egerland*. 7. Eger, Siegfried Habermann, 1917, s. 80–82.
- KOVARÍK, Viktor: *Sochař Lazar Widemann (1697–1769) a jeho dílo v západních Čechách*. Plzeň, Plzeňský kraj, 2006.
- KOVARÍK, Viktor; ZAHRADNÍK, Pavel: Mariánský sloup na náměstí Republiky v Plzni, Ke vzniku a opravám památky ve světle archivních pramenů. In *Památky západních Čech*. 4. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2014, s. 69–84.
- PROCHÁZKA, Zdeněk: *Příběhy vepsané do kamene aneb putování za drobnými kamennými památkami Domažlicka a Tachovska*. 2. díl. Domažlice, Nakladatelství Českého lesa, 2009.
- SCHMIDT, Georg (ed.): *Eine Mieser Chronik des 18. Jahrhunderts, Nach Kalenderaufzeichnungen des Mieser Bürgers und Töpfermeisters Anton Matthias Reißer (1717–1804) und anderen zeitgenössischen Quellen herausgegeben*. Mies, Dworzak, 1907.
- SLOUKA, Jiří: *Mariánské a morové sloupy Čech a Moravy*. Praha, Grada, 2010.
- ŠORM, Antonín; KRAJČA, Antonín: *Mariánské sloupy v Čechách a na Moravě*. Praha, Antonín Daněk, 1939.
- Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens auf dem Gebiete der Wissenschaft, Kunst und Literatur im Jahre 1892*. Prag, A. Haase, 1894.
- Übersicht über die Leistungen der Deutschen Böhmens auf dem Gebiete der Wissenschaft, Kunst und Literatur im Jahre 1894*. Prag, Karl Bellmann, 1897.
- Umělecké památky Čech*. 3. díl, (UPČ 3). Praha, Academia, 1980.
- WIRTH, Zdeněk et al.: *Umělecké památky Čech*. Praha, Československá akademie věd, 1957.

Nepublikované zprávy

- GRANÁT, Karel: *Stříbro, Restaurátorský záměr na rehabilitaci Mariánské statue se sochařskou výzdobou*. Starý Plzenec, 2010. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni. RZ 2687.
- GRANÁT, Karel: *Stříbro, Restaurátorská zpráva, Demontáž sloupu, hlavice a sochy Panny Marie Immaculaty*. Starý Plzenec, 2011. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni. RZ 2610.
- GRANÁT, Karel: *Stříbro, Dílčí restaurátorská zpráva z rehabilitace mariánské statue (architektura, sloup a hlavice)*. Starý Plzenec, 2012. Archiv restaurátora.
- GRANÁT, Karel: *Stříbro, Závěrečná restaurátorská zpráva z restaurování architektury Mariánské statue*. Starý Plzenec, 2012. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni. RZ 2818.
- GRUŠKOVSKÝ, Jiří; TINTĚRA, Alois: *Konečná zpráva o restaurování a rekonstrukci barokního „morového“ sloupu ve Stříbře, kraj Plzeň*. Praha, 1963. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni. RZ 448.
- GRUŠKOVSKÝ, Jiří; TINTĚRA, Alois: *Fotodokumentace o rekonstrukci a restaurování morového sloupu ve Stříbře, kraj Plzeň*. Praha, 1963. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni. RZ 449.
- LÍBAL, Dobroslav; HEROUTOVÁ, Marie: *Pasportizace okresů Západočeského kraje, Okres Tachov*. Praha, 1976. Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni. O 037-4-8104.
- ŠINDELÁŘ, Jaroslav: *Restaurátorská zpráva, Socha sv. Prokopa, sv. Jana Nepomuckého a sv. Františka z Pauly z mariánského sloupu ve Stříbře*. Plzeň, 2014. Archiv restaurátora.
- ŠINDELÁŘ, Jaroslav: *Restaurátorská zpráva, Socha sv. Václava a sv. Barbory z mariánského sloupu ve Stříbře*. Plzeň, 2014. Archiv restaurátora.
- ŠINDELÁŘ, Jaroslav: *Restaurátorská zpráva, Socha sv. Rozálie, sv. Máří Magdalény a sv. Terezie z Ávily z mariánského sloupu ve Stříbře*. Plzeň, 2014. Archiv restaurátora.

Summary

The Marian column on Masaryk Square in Stříbro

On history, previous repairs and the last completed repair of monuments

Keywords: *Stříbro — column of the Immaculate Virgin Mary — Baroque sculpture — repairs and restoration of the monuments — Lazar Widemann (Widmann) — Karl Wilfert Sr*

The treatise deals with the column on Masaryk Square in Stříbro, adorned with a statue of the Immaculate Virgin Mary and other statues of saints, one of the most significant Baroque sculptures both in the town and throughout its surroundings. In addition to succinctly describing that relic, the authors try to present rather unclear circumstances related to the Marian column's origin and lavish sculptural decorations, taking use of their study of available archival records and literature. In this connection, they endeavour to precise the date of the column's origin and the attribution of its sculptural adornments added in the Baroque period. Moreover, they also pay attention to the loss and replacement of

a substantial part of the original sculptural decoration, which – in defiance of the opinion presented up to now in the literature – did not occur in 1868, but as late as 1893–1894 under the participation of the sculptor Karl Wilfert Sr. The main theme of this treatise consists in an overview of known repairs and later restoration interventions that the column in Stříbro has undergone in the course of its existence until now. In conclusion, the text opportunely deals with the column's currently accomplished comprehensive restoration and rehabilitation of several years' duration, as well as with the process of the often demanding intervention, aggravated by the fact that following years without any maintenance the column fell into disrepair. The text is accompanied with hitherto mostly unpublished or not widely known historic images testifying to the alterations of the column's look or sculptural decoration, as well as to the circumstances surrounding the repairs and restoration interventions. Finally, the authors point out to the necessity and benefits of the proprietor's conceivable permanent and continuous care of the above-mentioned remarkable sculpture in the future.

(Translated by Karel Matásek)

Poruchy historických fasád při používání vnitřně hydrofobizovaných omítek – příklady z praxe

DAGMAR MICHAINOVÁ

Omítky fasád starých budov je třeba chránit. Významně dotvářejí podobu stavby, obsahují informace o její historii a o stavebních technikách a materiálech užívaných v minulosti. Při opravách a údržbě historických fasád a zejména v památkové péči je třeba hledat a volit vhodné postupy a materiály. Konkrétní ani univerzální návod však neexistuje. Přesto jsou situace, které mohou pomoci v orientaci v široké nabídce moderních i tradičních řešení; vždy je možné poučit se z úspěšných realizací a také chyb, víme-li, proč k nim došlo. V posledních letech jsme svědky selhávání historických fasád, při jejichž opravě byly použity nenasákové nebo omezeně nasákové omítky. Autorka, zabývající se tématem již téměř dvacet let, vysvětluje a názorně dokládá na příkladech, proč omítky tohoto typu nejsou slučitelné se stavebnětechnickými systémy starých budov a jaké základní poruchy aplikace hydrofobizovaných omítek přináší.

Klíčová slova: historické omítané fasády — nasákovost — vnitřně hydrofobizované (nenasákové) omítky — vady omítek — typy poškození — údržba a opravy omítek — příklady z praxe

Historické budovy tvoří podstatnou součást stavebního a architektonického fondu. Každá historická stavba je zároveň technickou památkou svého druhu. Vždyť ve srovnání s budovami soudobými byly pro vznik dnes již historických nebo dokonce památkově chráněných staveb používány odlišné stavební konstrukce, postupy i materiály. Také stavebnětechnické principy užívané v minulosti se zcela zásadně odlišují od principů dnešních staveb. Neznalost nebo nerespektování těchto odlišností při opravách starých budov zpravidla přináší změny, které negativně ovlivňují jejich historické nebo i památkové hodnoty

tím, že nezřídka vedou k vážným technickým poruchám staveb, existujících před zásahem třeba i stovky let.

Obecně nahlíženo, k nežádoucím změnám vzhledu a funkcí původního systému historických staveb dochází tehdy, kdy jsou pro jejich opravy, přestavby nebo údržbu používány takové postupy a materiály, které se od těch na stavbě dochovaných liší – například vzhledem, složením, skladbou, mechanickými vlastnostmi, paropropustností, nasákovostí, ale třeba i projevy odlišného způsobu stárnutí. Ilustrativním příkladem problematického vstupu odlišných soudobých materiálů do struktury historických

Obr. 1. Praha 1 – Hradčany, budova čp. 73/IV (císařský špitál). Brána východního vjezdu do dvora. Obr. 2. Praha 1 – Malá Strana, budova čp. 476/III (bývalý palác Straků z Nedabylic). Přizemí s podloubím do Maltéžského náměstí. Část fasády. – Vnitřně hydrofobizované omítky jsou dnes často používány na opravy soklů a přízemních částí fasád. Přitom se zapomíná, že historické stavby zpravidla nemají horizontální izolaci proti zemi vlhkosti. Jestliže se aplikací nenasákové omítky omezí možnost přirozeného odvodu a odpařování vzliňající vody, ta pak může vystoupit až do výšky nad rozmezí mezi opravenou a starou omítkou. V místech nového poškození se nejprve objeví vlhkostní mapy (obr. 1). Poté dochází k destrukci dochované nasákové omítky, popřípadě nasákové omítky opravené nebo nově provedené tradičním způsobem (obr. 2, vpravo).

Obr. 3, 4. Praha 1 – Hradčany, dům čp. 161/IV (U Zrcadla). Západní část hlavního (jižního) průčelí do ulice Úvoz – přízemí a první patro. Část přízemí. – Aplikací vnitřně hydrofobizovaných omítek při opravě historické fasády dochází k poškození všech jejích prvků provedených z nasákavého materiálu, na které působí zemní vlhkost. Nejde tedy jen o omítky, ale například i omítaná kamenná ostění oken. V nich se při nadměrné vlhkosti zachytí velké množství hyroskopických solí, které na sebe dále váží molekuly vody. Proto se po čase na ostění objeví výkvěty solí, tenké vrstvy omítky či vysprávek se odlupují a kámen se začne drolit.

staveb je používání vnitřně hydrofobizovaných, a tedy téměř nenasákavých omítek a omítkových systémů místo omítek tradičních, nasákavých.

Pojem nasákavost je důležitý, a proto je třeba hned na úvod uvést, co se pod ním přesně rozumí: je to schopnost materiálu (zde stavebního) přijímat kapalinu (v našem případě vodu).¹ Vnitřně hydrofobizovaná omítka má tu zásadní vlastnost, že kapka vody dopadá na povrch, popřípadě dovedená nasákavým zdivem na její rub se do ní nevsákne, ale pouze ulpí na povrchu.

Vnitřně hydrofobizované omítky a omítkové systémy jsou běžně dostupné ve formě moderních prefabrikovaných suchých omítkových směsí. Patří mezi ně nejen certifikované sanační omítky WTA, které cíleně a zřetelně deklarují a vykazují zcela minimální nasákavost vody. Do určité míry mohou být vnitřně hydrofobní, a tedy omezeně nasákavé i takové prefabrikované suché omítkové směsi, u nichž není omezení nasákavosti dlouho zjevné, přičemž informaci o nasákavosti, tedy o úpravě hydrofobity často nelze dohledat ani v technických listech výrobku.

Vnitřně hydrofobizované omítky jsou v praxi nejčastěji používány s cílem oddálit vznik vlhkostních map a vizuální poškození omítaných ploch na zavlhlem či zasoleném zdivu. Toho se dosahuje především velmi sníženou schopností omítky vsakovat a kapilárně transportovat (odvádět) vodu omítkou. Když nenasákavá omítka nemůže navlhát, nevznikají na ní vlhkostní mapy. Je-li hlavním zdrojem vody, která může omítku a zdivo poškodit, voda odstříkující, mohou vnitřně hydrofobizované omítky na novostavbách izolovaných proti zemní vlhkosti po nějakou dobu poměrně dobře sloužit. U historických budov je tomu však jinak. Zpravidla totiž nemají horizontální izolaci proti vztlínající zemní vlhkosti. Vlhkost se dostává do zdiva i vztlínáním ze země a u mnoha staveb, kde již byl porušen původní systém, je právě zemní vlhkost hlavním zdrojem vody, která způsobuje vlhkostní mapy, výkvěty

solí, poškozují nátěry, omítky i zdivo. Přesto pro tyto situace nejsou nenasákavé omítky vhodným řešením.

Proč tomu tak je a jaké to může mít dopady? Nejprve trochu teorie. Zasolení historického zdiva a omítek souvisí zpravidla se vztlínající vlhkostí. Zdivo nepodsklepených budov klasicistních a ze starších slohových období obvykle nebývá založeno hluboko a nemá a tradičně ani nemělo horizontální izolaci proti vztlínající vodě. Proto byla většina historických stavebních konstrukcí navržena tak, aby se z nich mohla vztlínající vlhkost rychle odpařovat na co největší ploše. Je-li systém stavby v pořádku, děje se tak otevřeným a nasákavým terénem v bezprostředním okolí stavby, plochou provětrávané a nasákavé (kapilárně otevřené) konstrukce podlahy a část vody s rozpuštěnými solemi odchází zdivem, omítkou a nasákavým nátěrem.

Na povrchu nasákavých omítek, kde se voda odpařuje, může při velké vlhkosti docházet k zavlhnutí. Když je sušší období, vše se vrátí do normálu. Tradiční vápenné omítky mohou existovat sto a více let, a když se soklové části poškodí, je snadné je znovu opatřit novou vápennou omítkou.

Jestliže ale nevhodným zásahem došlo v minulosti k omezení plochy pro odchod vztlínající vody z podzákladí,² popřípadě z bezprostředního okolí stavby,³ stejné množství vody, které se dříve odpařovalo větší plochou,

1 Nasákavost se vyjadřuje v procentech hmotnosti jako poměr přijatého hmotnostního množství kapaliny a hmotnosti vysušeného vzorku, nebo jako objem přijaté kapaliny vyjádřený v procentech objemu vzorku. Nasákavost vnitřně hydrofobizovaných omítek se vyjadřuje hloubkou průniku vody do omítky ve vodě (po 24 hodinách se pohybuje v řádu jednotek milimetrů, zatímco u omítek nasákavých se omítka zcela vodou nasýtí a hloubka průniku vody je po 24 hodinách v řádech desítek centimetrů).

2 Nejčastěji k tomu dochází zabetonováním podlah v přízemí.

3 Zde je častou příčinou třeba vyasfaltování chodníků, provedených dříve jako mozaiková dlažba.

Obr. 5, 6. Praha 6 – Liboc, areál obory Hvězda, dům čp. 1 (dům oborníka). Část jižní fasády a jedno z oken přízemí. – Existují případy, kdy byly vnitřně hydrofobizované omítky použity při opravě fasád a současně i v interiéru. Omítky sice nejsou ani po několika letech poškozeny, ale ze stále přítomnosti vnitřní vlhkosti kondenzující na oknech lze odvodit, že stavba trpí. Nenasákavé omítky nemají schopnost pohlcovat ani provozní vlhkost a interiéry jsou nadměrně vlhké včetně vysokého rizika vzniku plísní.

musí být po nevhodném zásahu odvedeno plochou menší, často právě jen horizontálně neizolovaným zdívem a následně jeho omítkou. Proto po vložení neprodyšné a nenasákavé úpravy podlahy v přízemních místnostech nepodsklepené stavby, nebo třeba jen po položení linolea či z rubu pogumovaného koberce na starší podlahu zákonitě dochází k nadměrnému vlnutí zdiva a jeho zasolování. Na povrchu se tvoří vlhké mapy a bělavé povlaky či výkvěty solí, poté následuje destrukce nátěrů i nasákavých omítek. Podobně je tomu na fasádě. Vzlínající vlhkost se při omezení plochy pro odpaření začne na omítkách negativně projevovat leckdy již po několika měsících.

Jsou-li pro náhradu za vlhkem a solemi poškozené omítky na neizolovaném zdívu použity nenasákavé omítky, pak se vzlínající vodě zabrání v tom, aby přirozeně prošla omítkou a z ní se odpařila. Nenasákavá omítka vodu prakticky nepřijímá. Nevytváří se na ní proto ani vlhkostní mapy. Ale skutečně se tak problém vyřeší? Jaké konkrétní dopady má podobný zásah na historické zdivo, omítané fasády a na další části historických budov? V odpovědi na tyto otázky uvedme několik příkladů.

Když se nenasákavou omítkou opraví jen dřívě poškozený sokl, voda se solemi, která se nemůže do omítky vsáknout, obvykle vzlíná nad hranici nově provedené omítky a až tam, tedy na předtím nepoškozených nasákavých omítkách často s velkou historickou hodnotou, se odpaří. Proto nad nepoškozenou nenasákavou omítkou vznikají nejprve vlhkostní mapy, poté dochází k zasolování a destrukci předtím zdravé historické omítky (obr. 1, 2).

Pokud se nenasákavou omítkou opatří fasáda celého přízemí, ani to neznamená, že je problém se vzlínající

vlhkostí vyřešen. Vzlínající voda si hledá únikovou cestu nejmenšího odporu a na fasádě se může negativně projevit na kamenných dveřních a okenních ostěních, ať už jsou, či nejsou omítnuty. Kamenná ostění nadměrně zavlhnou, zasolí se a degradují (obr. 3, 4).

Rozsáhlé poškození mohou nenasákavé omítky způsobit na zdívu bez izolace proti zemní vlhkosti nejen na fasádě, ale i v interiéru. I zde si voda hledá nejnepříjemnější cesty úniku. Jednu z nich skýtá původní cihelná dlažba v interiéru kostela; velmi stará (trvanlivá) podlaha výrazně trpí nadměrnou vlhkostí, přičemž nově provedené omítky mohou zůstat po určitou dobu ještě nepoškozeny.

Dalším důsledkem interiérové nebo dokonce oboustranné aplikace vnitřně hydrofobizovaných omítek je vysoká vlhkost v interiéru. Nenasákavé omítky nemají na rozdíl od těch nasákavých schopnost pohlcovat vodní páru vznikající při běžném provozu budovy dýcháním osob, vařením, používáním koupelny, sušením prádla a tak podobně, přičemž vzdušná vlhkost kondenzuje v místnosti na všech chladných plochách včetně oken, a to třeba i v letním období (obr. 5, 6).

Velkým problémem bývají také lokální opravy nenasákavých omítek. Je velmi obtížné napojit novou vysrávku na hydrofobní omítanou plochu tak, aby se oba materiály propojily. Často na okrajích vysrávky vznikají vlasové spáry a právě jimi pak uniká ze zdiva vzlínající voda. Spára se velmi rychle zasolí a v místě napojení brzy vznikne porucha (obr. 7, 8).

Zkušenosti a výše jen výběrově a stručně uvedené příklady z praxe dokládají, že snaha o odstranění problémů s vlhkostí a zasolením historického zdiva bez izolace při

Obr. 7, 8. Praha 1 – Malá Strana, komplex palácových zahrad pod Pražským hradem. Části omítaného zdiva. – Lokální opravy nenasákavých omítek jsou prakticky nemožné. Kolem vysprávký vznikne tenká spára, kterou proniká a odpařuje se voda. Vysprávka se nejprve vykreslí po svém okraji z krystalků soli (obr. 8). Později se omítka oddělí od zdiva. Nápravě stavu zpravidla dlouhodobě nepomůže ani opakovaný fasádní nátěr (obr. 7). (Všechny snímky z archivu autorky, 2010–2015)

aplikaci vnitřně hydrofobizovaných omítek se nejen mívá účinkem, ale často přináší další nové potíže.

Přesto i tam, kde se v minulosti neosvědčily asfaltové nátěry zdiva, později cementové omítky, anebo dodatečné keramické či kamenné obklady a kde dnes selhávají i nenasákavé omítky, lze špatný stavebnětechnický stav zdiva a omítek zlepšit. Východiskem je vždy pochopení a respektování komplexního systému historického objektu a volba takových opatření k nápravě, která v principu nikoli zmenší, ale zvětší plochu pro odpařování vlhkosti.⁴ Stále platí takřka geniální souhrnné doporučení B. Štorma,⁵ že staré budovy je vhodné opravovat a udržovat těmi

prostředky, které posloužily při jejich vzniku. Dlouhodobou praxí ověřené tradiční postupy stavění mají navíc tu výhodu, že jimi lze zachovat nebo navracet k životu nejen tradiční systémy staveb, ale i jejich jedinečnou atmosféru a starobylou krásu.

4 Např. GIRSA, V.; MICHŮINOVÁ, D.: *Historické omítky – záchrana, konzervace, obnova*. MICHŮINOVÁ, D.: *Konzervačné, hydrofobizačné a spevňovacie prostriedky pre vápenné omietky a vápenné nátery*, s. 38–44.

5 ŠTORM, B.: *Základy péče o stavební památky*, s. 18–122.

Literatura

GIRSA, Václav; MICHŮINOVÁ, Dagmar: *Historické omítky – záchrana, konzervace, obnova (metodika přístupu k historickým omítkám a k jejich záchraně)*. Praha, Národní památkový ústav, 2013.

MICHŮINOVÁ, Dagmar: Otazníky kolem sanačních omítek. *Zprávy památkové péče*. 2005, roč. 65, č. 4, s. 159–161.

MICHŮINOVÁ, Dagmar: Konzervačné, hydrofobizačné a spevňovacie prostriedky pre vápenné omietky a vápenné nátery. In *Vápnó & vápenné technológie pri obnove pamiatok*. Banská Štiavnica, Spolok Banskej Štiavnice '91, 2006, s. 38–44.

ŠTORM, Břetislav: *Základy péče o stavební památky*. Praha, Národní památkový ústav, 2007.

Summary

Defects occurring on historic facades due to applied internally hydrophobized plasters – practical examples

Keywords: historic plaster facades — absorption capacity — internally hydrophobized (moisture-resistant) plasters — defects in plaster — types of damage — maintenance of and repairs to plasters — practical examples

Plaster facades of old buildings are to be protected. They significantly codetermine the look of a building, containing information on its history, as well as on techniques and materials applied in the past. When repairing and maintaining historic facades, and, especially, whenever a preservation-minded approach is concerned, it is necessary to search for and choose such procedures that do not

any harm to the original plasters, and, reversely, contribute to their preservation. There is not any general guideline stating the best procedures and materials. Nevertheless, various known examples can be instrumental in being conversant with the wide offer of both modern and traditional solutions; it is always possible to learn from previous mistakes. The recent years have witnessed defects occurring on historic facades after their repairs by means of moisture-resistant plasters despite the failure to insulate the walls against the earth's moisture. The author elucidates and demonstrates on examples why the plasters of that type are not compatible with the structural and technical systems of old buildings and what kind of defects can be inflicted by applying such plasters.

(Translated by Karel Matásek)

Drobné a osobní zprávy

Z památkové rady

Památková rada jako expertní poradní sbor ředitele plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu se zabývala na svém zasedání 2. 12. 2014 dvěma hlavními otázkami: záměrem novostavby pavilonu v areálu zámku v Liblíně (okr. Rokycany) a návrhem na prohlášení městských památkových zón *Plzeň – Jižní Předměstí* a *Plzeň-Petrohrad*.

Uvedené liblínské téma bylo předmětem jednání rady už podruhé.¹ Tentokrát se jednalo o přepracovaný projekt, jenž se od původního, radou zamítnutého záměru lišil především v tom, že novostavba by neměla dvě, ale jen jedno nadzemní podlaží. Ostatní její charakteristiky by však zůstaly stejné: umístění v parku hned naproti východnímu průčelí hlavní zámecké budovy, plochá střecha, velmi nízká úroveň architektury a rozsáhlé výkopy, související s provozním propojením pavilonu se zámkem suterénní chodbou značného průřezu. Rada shledala i tento přepracovaný projekt nepřijatelným pro jeho kolizi s veřejným zájmem na zachování památkových hodnot areálu zámku.

Jak je známo, v Plzni se uplatňuje ochrana území formou památkové rezervace nebo památkové zóny v historickém jádru města s okružními sady, ve vilových čtvrtích Lochotín a Bezovka a dále v několika starých vesnicích, které byly kdysi samostatnými obcemi, ale dnes patří do plzeňské městské aglomerace. Bez plošné památkové ochrany stále zůstávají předměstí velkoměstského charakteru, zejména Jižní Předměstí, jež zahrnuje zástavbu převážně z druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století, jakož i četné monumentální veřejné budovy a má velký význam jak po urbanistické, tak i stavebně-historické a architektonické stránce. Národní památkový ústav si proto vyžádal v létě roku 2013 rozbor a vyhodnocení širšího městského centra Plzně z památkových hledisek. Úkolu se ujal K. Kuča. Jeho práce, ukončená v roce 2014, vyústila kromě jiného v návrh na prohlášení dvou nových městských památkových zón: *Plzeň – Jižní Předměstí* a *Plzeň-Petrohrad*.² Právě ten byl předložen radě k posouzení. Po výkladu přímo K. Kučou a po obsáhlé rozpravě přijala rada své souhrnné stanovisko v tom smyslu, že návrh představuje sice ambiciózní, ale ucelenou a odborně fundovanou koncepci, z níž vyplývá, že posuzovaná městská zástavba je co do památkových hodnot srovnatelná s již existujícími památkovými zónami, popřípadě

i památkovými rezervacemi nebo jejich částmi v České republice. Rada návrh ve všech jeho dílčích částech podpořila a doporučila ho beze změny Národnímu památkovému ústavu k dalšímu projednání.

V závěru zasedání rady dne 2. 12. 2014 zazněla vůči Národnímu památkovému ústavu výzva, aby urychleně zpracoval návrh na prohlášení hodnotných budov věznice v Plzni na Borech za kulturní památku a inicioval podle svých možností prohlášení areálu někdejšího hradu (falce) římskoněmeckých císařů z rodu Štaufů včetně barokní citadely v Chebu za národní kulturní památku ve prospěch jeho následného označení za *Evropské dědictví*.³

Jan Kaigl

Nominace na udělení Ceny *Patrimonium pro futuro* za rok 2014 v Plzeňském kraji

Cena Národního památkového ústavu *Patrimonium pro futuro* s podtitulem *Společenské ocenění příkladů dobré praxe v oblasti obnovy památek a jejich restaurování, významného objevu či nálezů, prezentace a záchrany kulturní památky* byla založena v roce 2014. Tehdy byla také poprvé udělena za rok 2013, a to při slavnosti konané na zámku v Nebíloveh 23. 9. 2014.

Letošní ročník v Plzeňském kraji (krajské kolo) zahrnoval posouzení pěti vybraných nominací ve třech kategoriích. V kategorii *Záchrana památky* se jednalo o zámek v Kanicích na Domažlicku. Ten byl na konci osmdesátých let 20. století vyklizen a zůstal trvale bez využití. Zchátral natolik, že se ocitl na *Seznamu ohrožených nemovitých památek v České republice*. V roce 2014 mu svítila šance na záchranu; zámek našel ve veřejné dražbě soukromého majitele, jehož záměrem je nejen památku opravit, ale též zpřístupnit veřejnosti pro kulturní a edukační účely. V kategorii *Prezentace hodnot* byly vybrány dva příklady. Prvním z nich je

Obr. 1. Kanice (okr. Domažlice), zámek. Průhled od severozápadu trojčetnou vjezdovou bránou směrem k hlavnímu průčelí. (Foto T. Karel, 2014)

1 Poprvé se tak stalo na zasedání rady konaném dne 22. 10. 2012. Viz KAIGL, Jan: Z jednání památkové rady v roce 2012 a 2013. In *Památky západních Čech*. 3. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2013, s. 126–128.

2 Blíže viz KUČA, Karel: Koncepce památkové ochrany centrální části Plzně. In *Památky západních Čech*. 5. Plzeň, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, 2015, s. 65–81.

3 Tato značka je udělována v Evropské unii významným statkům hmotného i nehmotného kulturního dědictví, pokud symbolizují integraci, společné vzory a dějiny Evropy.

Obr. 2. Svojšín (okr. Tachov), zámek. Slavnostní sál. Pohled na západní stěnu a sousední část stěny severní. (Foto J. Kaigl, 20. 3. 2015)

Obr. 3. Svojšín, zámek. Slavnostní sál. Severovýchodní kout. (Foto J. Kaigl, 20. 3. 2015)

úprava jedné z mohyl na mohylovém pohřebišti ze střední doby bronzové, nalézajícím se v lese severně od Butova u Stříbra. Druhý je z Klatov. Současně s celkovou, zejména po výtvarné stránce mimořádně zdařilou adaptací drobného pavilonu v zahradě tamější muzejní neorenesanční budovy byla do něj umístěna nová stálá výstava více než šesti set skel z produkce celoevropsky proslulé sklářské firmy Lötz v Klášterském Mlýnu na Šumavě (1814–1939).¹

Určit nominace v kategorii *Obnova a restaurování památky* bylo nejobtížnější. Vloni totiž právě v této kategorii získala mimořádnou cenu K. Artouni, akad. mal., za restaurování pozdně barokní iluzivní nástropní a nástěnné výmalby Tanečního sálu zámku v Nebílovech, která nastavila pomyslnou laťku pro hodnocení restaurátorské práce

1 Pavilon skla v Klatovech získal první cenu v 22. ročníku soutěže *Grand Prix architektů – Národní ceny za architekturu* pro rok 2015 v kategorii rekonstrukce. V soutěži *Stavba roku 2014*, v kategorii staveb pro volný čas v Plzeňském kraji, obdržel hlavní cenu.

2 ARTOUNI, Karin: Restaurování tanečního sálu na zámku Nebílovy. *Zprávy památkové péče*. 2014, roč. 74, č. 5, s. 417–422.

Obr. 4. Klatovy, areál Vlastivědného muzea Dr. Hostaše, pavilon skla – PASK. Pohled od východu na vstupní průčelí. (Foto M. Břízová, 2015)

hodně vysoko.² Navíc se v Plzeňském kraji v roce 2014 podařilo dovést do úspěšného konce obnovu hned několika významných památek nebo jejich ucelených částí. Vybrány byly nakonec dvě: zámek v Boru a zámek ve Svojšíně. Hlavní budova borského zámku, zahrnující zvláště hodnotnou stavební etapu ve stylu sasko-míšeňské pozdní gotiky se sklípkovými klenbami, záclonovými okny nebo specifickým točitým vřetenovým schodištěm uvnitř polygonální schodišťové věžice, prochází památkovou obnovou po etapách už několik let. V minulém roce se jednalo především o rehabilitaci velkého sálu. Na zámku ve Svojšíně úspěšně skončila víceletá památková obnova slavnostního sálu ve střední části *piana nobile* včetně restaurování souboru velkoplošných rokokových závěsných obrazů (olejomalb na plátně) s alegorickými a milostnými výjevy, tvořících součást výzdoby stěn.

Do celostátního kola soutěže o Cenu Národního památkového ústavu *Patrimonium pro futuro* postoupily z Plzeňského kraje zámky Kanice (obr. 1; nominovaná osoba: majitel zámku) a Svojšín (obr. 2–3; nominovaná osoba: starosta obce). Slavnostní vyhlášení vítězů a předání cen se odehrálo dne 15. 9. 2015 v kostele sv. Floriána v Ústí nad Labem – Krásném Březně. Kanice ani Svojšín cenu sice nezískaly, ale i v nadregionálním měřítku reprezentovaly Plzeňský kraj důstojně.

Jan Kaigl

Drobná zpráva ze Sušice

Na podzim roku 2013 soukromý investor, jenž krátce předtím koupil malý přízemní řadový dům s vysokou sedlovou střechou čp. 106/III v Nuželické ulici v Sušici, přišel se záměrem, že na místě tohoto domu, po jeho demolici, vybuduje objekt nový s kanceláři pro téměř čtyřicet zaměstnanců a zároveň pro bydlení. Novostavba měla mít dvě nadzemní podlaží podobně jako obě sousední budovy a vestavbu do podkroví.

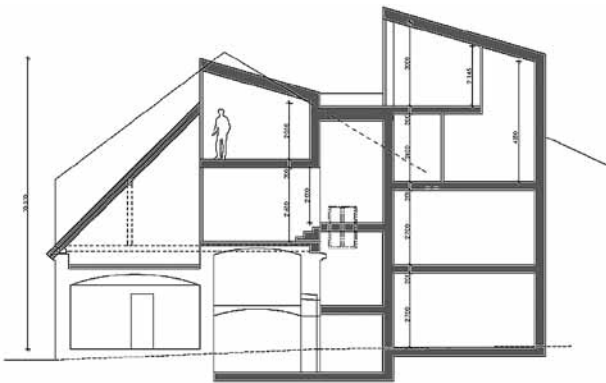
Dům není kulturní památkou, ale nalézá se v městské památkové zóně a představuje v její jihovýchodní části jeden z posledních příkladů typu, objemu a výškové hladiny původní obytné zástavby (obr. 1). Památková hodnota domu spočívá také v tom, že si podržel až dosud starou

Obr. 1. Sušice (okr. Klatovy), městská památková zóna, Nuželická ulice, dům čp. 106/III. Uliční pohled od jihozápadu. (Foto J. Zábran, 2013)

Obr. 2. Sušice, Nuželická ulice, dům čp. 106/III. Vizualizace návrhu hmotového řešení celkové stavební adaptace a přístavby. (Převzato z Rekonstrukce domu v Sušici, Sušice/Nuželická ulice/čp. 106/III, architektonická studie, Zábran – Nová architekti, 2013)

Obr. 3. Sušice, Nuželická ulice, dům čp. 106/III. Návrh celkové stavební adaptace a přístavby. Příčný řez. (Převzato z Rekonstrukce domu v Sušici, Sušice/Nuželická ulice/čp. 106/III, architektonická studie, Zábran – Nová architekti, 2013)

Obr. 4. Sušice, Nuželická ulice, dům čp. 106/III. Vizualizace návrhu celkové stavební adaptace a přístavby. Uliční pohled od jihozápadu. (Převzato z Rekonstrukce domu v Sušici, Sušice/Nuželická ulice/čp. 106/III, architektonická studie, Zábran – Nová architekti, 2013)

dispozici s postranním průjezdem a spolu s ní četné historické stavební konstrukce včetně masivního svíslého a klenutého zdiva v celém přízemí, omítek, některých oken, dveří a podobně.

Není divu, že demolice byla od počátku nepřijatelným řešením z hledisek památkové péče. Jakmile se autor projektu s domem blíže seznámil, předložil sám docela jiný návrh,¹ s nímž se ztotožnil jak investor, tak posléze i Národní památkový ústav, byť s několika podmínkami stanovenými pro další přípravu a realizaci záměru. Principem je zachování a památková obnova starého domu v exteriéru i interiérech v kombinaci se svébytně architektonicky pojatou přístavbou o třech nadzemních podlažích ve dvoře (obr. 2, 3). Ta proniká do sedlové střechy starého domu až po její hřeben, nad něj a na celou délku stavební parcely (krov má být nový v základních parametrech toho dnešního, se štítovou zdí směrem do průjezdu) a takto tvoří při pohledu z ulice druhé průčelí v pozadí (obr. 4).

Projektant tedy zvolil řešení, které sice není koncepčně nové, ale je racionální ve snaze splnit zadání od investora a zároveň vyhovět veřejnému zájmu na zachování historického charakteru domu a jeho prostředí. Veškeré prostorové požadavky na nové administrativní funkce se podařilo vtěsnat do novostavby umístěné na omezené ploše

části dvora. Tím se zmírnil tlak na radikální transformaci, popřípadě demolici historického objektu a vznikly podmínky pro jeho zachování a obnovu. Změny ve střešní krajině, v uspořádání hmot a v důsledku toho i v pohledech na dům nejen ze dvora, ale i z ulice nejsou zdaleka zanedbatelné, ba naopak, ale nepůsobí rušivě. Zodpovědný přístup se uplatnil také třeba při volbě dřeva na obklad a architektonické členění vnějšího pláště novostavby.

Pokud projektant včas rozpozná a respektuje alespoň základní charakteristiky místa včetně památkových hodnot, může získat pomyslnou přidanou hodnotu, která jeho dílo příznivě odliší od běžné stavební produkce. Uvedený příklad v Nuželické ulici v Sušici je v každém případě příspěvkem, i když jen drobným, do rozpravy obecnějšího rázu mezi tvůrčími architekty a památkáři. Dílo zatím nebylo provedeno; během jara roku 2015 se ještě pracovalo na výtvarném návrhu interiérů, opět v duchu setkávání starého s novým.

Patrik Danda, Josef Houška, Jiří Zábran

¹ Rekonstrukce domu v Sušici, Sušice/Nuželická ulice/čp. 106/III. [B. m.]. Architektonická studie. Zábran – Nová architekti. 2013.

K záměru novostavby domu seniorů v Tylově ulici v Plané

Planá u Mariánských Lázní byla založena na počátku čtyřicátých let 14. století jako městečko s výrazně protáhlým náměstím upraveným ve směru západ–východ a dvěma s ním souběžnými ulicemi; ta na severní straně se jmenovala Masná (dnes Tylova). Do těchto dvou ulic vybíhají na každé straně z náměstí kolmo další ulice, které dělí zástavbu ve směru sever–jih. Středověká urbanistická osnova města Planá se z velké části dochovala a jeho historické jádro a širší zázemí je chráněno jako památková zóna.

Pokud jde o Tylovu ulici, její jižní frontu kdysi tvořily a dosud zčásti tvoří především hospodářské objekty a zahrady k domům obráceným svým hlavním průčelím do náměstí. Na její východní straně se významně pohledově uplatňuje štítový dům čp. 149 a budova bývalého panského pivovaru. Severní uliční fronta se skládá ze starých, převážně patrových a podélně orientovaných domů. Pozemky p. č. 161/2, 162/1 v Tylově ulici, kde má vzniknout novostavba domu seniorů, jsou součástí dvora domů na náměstí čp. 21 a 22; podél ulice zde dnes stojí pouze stodola, pocházející přibližně z doby po roce 1914, a ohradní zeď s jednoduchým vjezdem.

Obr. 1. Planá (okr. Tachov), Tylova ulice. Pohled od východu na jižní frontu střední části ulice. Stodola na obrázku uprostřed má tvořit po své adaptaci součást domu seniorů. (Foto L. Romportlová, 2015)

Obr. 3. Planá, Tylova ulice. Vizualizace návrhu novostavby domu seniorů – pohled od východu na jižní frontu střední části ulice. (Zpracoval Atelier A Praha s. r. o., 2015)

V první polovině roku 2015 byla projednána v plzeňském pracovišti Národního památkového ústavu architektonická studie novostavby,¹ zahrnující též stavební adaptaci a integraci stodoly a související stavební a venkovní úpravy. Počítá se vznikem tří provozně navzájem provázaných objektů. Ten nejvyšší z nich (A) má mít dvě nadzemní podlaží, půdní patro a štít sedlové střechy směrem do Tylovy ulice, přičemž výška a sklon střechy, rozmístění oken a hmota i měřítko objektu vycházejí ze ztvárnění výše zmíněného domu čp. 149. Objekty B (přízemní s plochou střechou) a C (dvoupátrová stavba s nízkou střechou pultovou) jsou v projektu navrhovány na způsob dvou krátkých křídel umístěných proti sobě po stranách dvora. Provozní propojení objektu A se stodolou je řešeno spojovacím krčkem jednoduchého hranolového tvaru, jenž by byl vidět v některých pohledech z Tylovy ulice.

Z hlediska památkové péče by bylo ideální, kdyby novostavba vůbec nevznikla a místo ní se přikročilo k obnově zahrad.

-
- 1 Zpracovatelé návrhu: Atelier A Praha s. r. o.; Ing. arch. J. Sadílek a Ing. arch. M. Honková, ve spolupráci s Ing. arch. D. Otevřelovou a Ing. arch. J. Cymerovou.
2 KUČA, Karel; KUČOVÁ, Věra; KIBIC, Karel: *Novostavby v památkově chráněných sídlech*. Praha, Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2004.

Obr. 2. Planá, domy čp. 21 a 22, zahrada ve dvorní části. Pohled směrem na sever – k Tylově ulici. (Foto L. Romportlová, 2015)

Obr. 4. Planá, Tylova ulice. Vizualizace návrhu novostavby domu seniorů – pohled na dvorní průčelí. (Zpracoval Atelier A Praha s. r. o., 2015)

Národní památkový ústav se přesto nakonec přiklonil k záměru investora za podmínek, týkajících se hmotového a materiálového řešení, barevnosti a některých detailů ve výtvarném pojednání. Dospěl k tomu při vědomí, že městský organismus, byť je památkově chráněn, nelze dogmaticky považovat za nedotknutelný a že je možné ho dotvářet i dnes novými budovami, pokud odpovídají principu vrstevnatosti historického vývoje města, jsou přínosem pro život v něm a nenarušují památkové hodnoty. Při tom všem samozřejmě hraje roli výtvarná úroveň architektury a to, do jaké míry je schopna se přizpůsobit historickému prostředí ve svém okolí.²

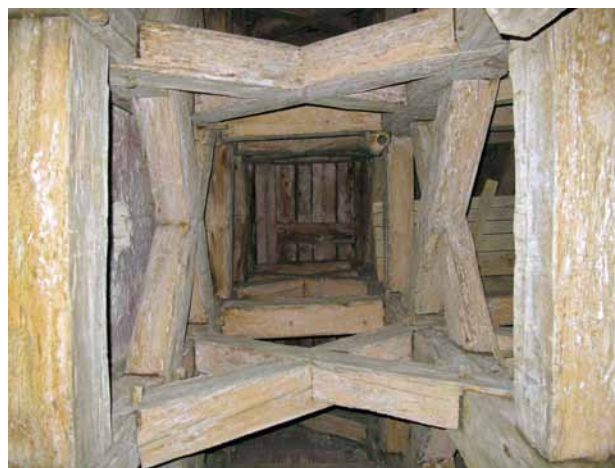
Teprve v dalších stupních přípravy a realizace novostavby domu seniorů v Tylově ulici v Plané se ukáže, zda vznikne kvalitní dílo ve prospěch městské památkové zóny. Zatím se zdá, že by tomu tak mohlo být.

Lucie Romportlová

Den historických krovů

25. 11. 2014 se konal v Plzni *Den historických krovů*, akce připravená plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu a tvořená odbornými přednáškami a exkurzemi. Přednášek i vedení exkurzí se ujali J. Bláha a M. Kloiber z Ústavu teoretické a aplikované mechaniky Akademie věd ČR. Souhrnně se v nich dotkli stavebně-historických, technických a operativních průzkumů a dokumentace starých krovů a dalších tesařských konstrukcí. První exkurze přivedla zájemce do úchvatného vysokého prostoru zčásti ještě pozdně gotických krovů nad síňovým trojlodím a nad chórem hlavního městského kostela

Obr. 1. Plzeň, kostel sv. Bartoloměje, půdní prostor. Průhled nejvyšší střední částí, umístěnou nad střední lodí kostela a oddělenou od krovů nad bočními loděmi pomocí zděných arkád, ve směru od západu na východ. V pozadí je vidět střední část východního štítu s okny a obloukem, jenž se nalézá nad triumfálním obloukem uvnitř kostela. Krov nad střední částí představuje v Čechách velmi rané, ale přitom konstrukčně i řemeslně vyspělé uplatnění tesařské vazby s ležatými stolicemi, neboť pochází z doby krátce po roce 1525. (Stejně starý je tradiční hambalkový krov nad presbyteriem.) Krovky pultových střech nad oběma bočními loděmi vznikly až kolem roku 1860. (Foto P. Danda, 25. 11. 2014)

Obr. 2. Plzeň, františkánský kostel Nanebevzetí Panny Marie, věž-zvonice, průhled jedním z polí několikapodlažní vnitřní tesařské konstrukce směrem vzhůru. 70. léta 17. století. (Foto P. Danda, 25. 11. 2014)

sv. Bartoloměje. V druhé exkurzi bylo možné podrobně se seznámit s dílem tesařů na krovech františkánského kostela v Plzni, které pocházejí z barokní doby.

– kol –

Tvrz v Dešenicích – památkářská dílna při obnově fasád

Dne 23. 4. 2015 proběhla v areálu někdejší tvrze (zámečku) v Dešenicích na Klatovsku terénní památkářská dílna plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu, zaměřená na průzkumy, obnovu a barevnost historických fasád. Uvedená památka byla jako téma vybrána proto, že zde probíhaly práce druhé etapy její celkové stavební obnovy a revitalizace pro vznik a potřeby Muzea šumavského pivovarnictví; zvenčí i v interiéru bylo možno si dobře

Dešenice (okr. Klatovy), pracovní dílna Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, při obnově fasád bývalé tvrze 23. 4. 2015. Ve skupince stojí zleva Ing. arch. R. Martínek, Mgr. L. Hradilová, Ing. M. Gottwaldová, Ing. arch. P. Danda, Ing. P. Domanický, Ing. arch. M. Břízová, Mgr. V. Haragová, akad. mal. J. Rataj, Mgr. L. Romportlová, Ing. arch. B. Krejsa, Ing. arch. J. Pohořalá, Ing. arch. L. Růžičková a Mgr. M. Bašta – kromě J. Rataje vesměs památkáři v odboru péče o památkový fond ú. o. p. v Plzni Národního památkového ústavu. (Foto K. Foud, 23. 4. 2015)

prohlédnout omítková souvrství pocházející z různých období, včetně hodnotných i jinak pozoruhodných nálezů, jak vzešly z restaurátorských průzkumů. Nejdříve M. Břízová stručně představila poměrně složitý stavebněhistorický vývoj objektu. Potom se pracovalo ve dvou skupinách. V první z nich – na lešení zazněl výklad L. Drncové s cílem objasnit nálezy na fasádách. Současně se jednalo o ukázkou odkryvu a sondáží historických omítek na zjištění jejich skladby a barevnosti pod vedením restaurátorů J. Rataje a J. Potklana. Každý památkář si při tom mohl sám zkusit na místech, kde nehrozila žádná škoda, jak správně takovou sondu provést. Druhá skupina si mezitím prohlédla tvrz a již dokončenou první etapu její památkové obnovy (2011–2012). Účastníci ve skupinách se navzájem vyměnili tak, aby všichni absolvovali celý program.

Miroslava Břízová

Archeologická konference

Dne 30. 9. 2014 se konala v domě *U Zlatého slunce* v Plzni konference zaměřená na záchranné archeologické výzkumy, zejména takové, které byly v minulosti finančně podporovány ve specializovaném programu Ministerstvem kultury nebo Národním památkovým ústavem. V ucelené řadě odborných konferencí, jež jsou pořádány plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu počínaje rokem 2012 jednou nebo dvakrát do roka na různá témata, se jednalo už o páté setkání.

Na konferenci přednesli své příspěvky archeologové z Národního památkového ústavu a dalších organizací oprávněných k provádění archeologických výzkumů. M. Tomášek, odborný náměstek generální ředitelky Národního památkového ústavu, otevřel dopolední blok stručnou charakteristikou takzvaného *Programu podpory záchranných archeologických výzkumů* a jeho vlivu na archeologické kulturní dědictví v České republice v uplynulých dvou desetiletích. P. Sokol uvedl přehled způsobů využití finančních prostředků určených na záchranné archeologické výzkumy v Plzeňském kraji v období let 2010–2014. Své postřehy k tvorbě rozpočtů výzkumů zařazených do *Programu podpory záchranných archeologických výzkumů* přednesl Z. Neustupný, jenž se ujal také prezentace výsledků některých archeologických výzkumů na památkově chráněných objektech ve středních Čechách. Další referát měl F. Prekop. Nejdříve v něm souhrnně uvedl záchranné archeologické výzkumy realizované v Karlovarském kraji s finanční podporou rezortu kultury, aby posléze představil blíže tři z nich: na zřícenině hradu Freudenstein, při pozemkových úpravách ve Vodné a při stavební obnově konkrétního rodinného domu v Přílezech. Dopolední blok přednášek uzavřeli kolegové z ostravského pracoviště Národního památkového ústavu ukázkami archeologických výzkumů v Moravskoslezském kraji za roky 2010–2013. Po polední přestávce vystoupil D. Merta (*Archaiia Brno o. p. s.*) s referátem o výzkumu rychty v Sebrančicích u Kunštátu letos a v loňském roce. Poté se program konference tematicky přesunul do jižních Čech, když opět D. Merta seznámil její účastníky s výsledky rozsáhlého archeologického výzkumu prováděného v souvislosti

s památkovou obnovou všeobecně známého objektu takzvané Horní tvrze v Kestřanech v období let 2007–2014. V následujícím příspěvku M. Bureš, P. Kacl a J. Pařez (*Archeo Pro o. p. s.*) předvedli dva archeologické výzkumy v Praze – na dříve neznámé tvrzi v Třeboradicích a na polykulturní pravěké lokalitě v Juarézově ulici v Bubenči. Závěr konference obstaraly A. Kordíková a M. Sochorová ze Západočeského muzea v Plzni pojednáním o archeologickém výzkumu polykulturní lokality v Rybově ulici v Přešticích na jižním Plzeňsku.

Záchranné archeologické výzkumy představují převažující díl odborné terénní práce archeologů. Způsoby organizace, mimořádná odborná náročnost včetně komplexního zpracování movitých archeologických nálezů a také financování těchto výzkumů tvoří ve svém souhrnu specifickou disciplínu, pro laickou veřejnost leckdy jen obtížně srozumitelnou. Hlavním cílem plzeňské konference bylo přispět, byť jen v malém rozsahu, k výměně zkušeností mezi archeology navzájem, ale i mezi archeology na jedné straně a památkáři a dalšími profesemi, které se podílejí na uchování hmotného kulturního dědictví, na straně druhé.

Petr Sokol

Dialog tvarů v románské architektuře

V rámci svého výchovně vzdělávacího cyklu *Ze života památek* uspořádalo plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu pro letní turistickou sezónu a současně

Výstava fotografií z archivů Národního památkového ústavu a Ústavu dějin umění Akademie věd ČR

DIALOG TVARŮ V ROMÁNSKÉ ARCHITEKTUŘE

Mázhaus domu *U Zlatého slunce*
Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni
Prešovská 7, Plzeň

květen – listopad 2015
ve všedních dnech od 6 do 18 hodin
vstup volný

Obr. 1. Cheb, areál někdejšího hradu (falce) římskoněmeckých císařů z rodu Štaufů, patrová palácová kaple. Pohled v horní kapli sv. Erharda a sv. Uršuly do oltářního prostoru směrem k místnosti na jeho jižní straně. Stavba vznikla na místě starší svatyně v 80. letech 12. století. Bohatství tvarů architektury a ornamentu abstraktního geometrického, rostlinného a figurálního je vidět v obou podlažích. Řešení vysokých žebrových křížových kleneb v horní kapli je srovnatelné se slohově vyzrálými příklady rané gotické architektury v Alsasku nebo v severní Francii v 2. polovině 12. století. – Areál hradu a barokní citadely v Chebu by si zasloužil označení Evropské dědictví. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, generální ředitelství, foto C. Šíla, 1958)

u příležitosti oslav v Plzni jako *Evropským hlavním městem kultury* v roce 2015 komorní výstavu archivních, vesměs černobílých uměleckých fotografií. Téma výstavy vyplývá z jejího názvu: *Dialog tvarů v románské architektuře*.

Románskou architekturu lze na našem území sledovat v jejích proměnách obrážejících především cizí vlivy ze západní a jižní Evropy. Hlavními nositeli uměleckých podnětů byly kláštery benediktinské a premonstrátské, později též cisterciáků. Význam klášterních staveb spočíval v šíření vyspělých technických způsobů, typů staveb a dekoračních prvků. Na architektonické plastice, na reliéfech tympanonů, na archivoltách a ostění portálů, ve tvarech a profilaci ostění oken, na hlavicích a patkách sloupů, na lisenách nebo dokonce slepých arkádách, na konzolách a římsách, upravených například s využitím obloučkového vlysu, právě podle takových článků románské architektury se daří nejlépe poodhalit dobu vzniku a umělecký původ díla. V plastické výpravě románských

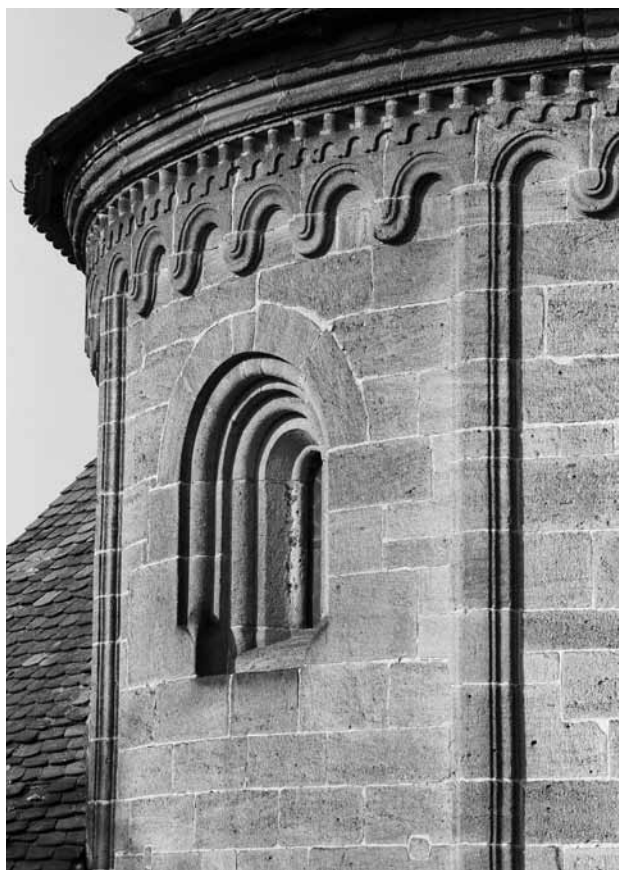

Obr. 2. Svojsín (okr. Tachov), kostel sv. Petra a Pavla. Přizemí věže sklenuté čtyřmi křížovými klenbami bez žeber do pasů a na střední sloup s kubickou hlavicí. Románská, byť neúplně dochovaná stavební etapa svojsínského kostela s mohutnou západní hranolovou věží patří mezi významné projevy stavitelství a architektury vznikající z iniciativy rané pozemkové šlechty v Čechách v době kolem poloviny 12. století. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1995)

portálů a průčelí se nejednalo jen o výzdobu, ale též o náboženské symboly, jejichž obsah dnes už nemusí být vždy docela jasný. Portály a méně často okna, obvykle s typickým půlkruhovým obloukem, byly často zdobeny geometrickými motivy jako třeba diamantováním, šachovnicí nebo zubořezem, popřípadě pravidelně umístěnými kulovitými útvary – bobulemi. Užití palmety pro ztvárnění hlavic sloupů, říms a portálů je známkou klasicizující tradice. Dalšími oblíbenými prvky byly abstraktní pletence nebo tordované dřívky sloupků.¹

Velký význam měly románské stavby na chebském hradu v poslední třetině 12. století. Tehdy zde vznikl monumentální císařský palác. Vedle něho volně stojící patrová kaple (obr. 1) se podobá přibližně soudobé palácové kapli na hradu v Norimberku. Hranolová, původně přinejmenším čtyřpodlažní věž hradu Přimda zhruba z poloviny 12. století, o půdorysu přesně 16,5 × 16,5 m, ve stavební srostlici se soudobým bočním drobným objektem, jenž

1 RADOVÁ, Milada; ŠKABRADA, Jiří: *Románské stavitelství*. Praha, Ediční středisko ČVUT, 1992, s. 37–66.

Obr. 3. Potvorov (okr. Plzeň-sever), kostel sv. Mikuláše. Detail vnějšího pláště apsidy s plně dochovaným románským oknem v její ose, měkce modelovanými lisenami, dvojitým obloučkovým vlysem, zubořezem a profilovanou korunní římsou. Monumentální, v kategorii středověkých vesnických kostelů velmi velká jednodílná podélná chrámová stavba z doby kolem roku 1200. – Kostel v Potvorově byl nominován plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu v roce 2014 na prohlášení za národní kulturní památku. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni, foto J. Gryc, 1993)

sloužil v přízemí snad už od začátku jako vězení, obsahuje obytné patro s pozůstatky sruženého okna a krbu v koutu místnosti. Ve velké části západních Čech se silně uplatňoval vliv bohatého kláštera benediktinů v Kladru-bech, založeného panovníkem v roce 1115. Z jeho románské minulosti včetně konventního chrámu, jenž byl vysvěcen roku 1233, dochovalo se však poměrně málo. Pouhým odleskem všestranné náročnosti stavební a architektonické práce v okruhu kladrubského kláštera na počátku druhé poloviny 12. století je románská etapa stavby kostela ve Svojsíně (obr. 2). Naproti tomu zprostředkující uměleckou úlohu při vzniku kostela v Potvorově (obr. 3), další proslulé západočeské památky pocházející z románské epochy, sehrál klášter cisterciáků v Plasích nejspíš v době kolem roku 1200.

Specifikem českých zemí v celoevropském kulturně-historickém kontextu jsou románské rotundy a vlastnické tribunové kostely v početném zastoupení obou těchto typů chrámových staveb.

Výstava, připravená s finanční podporou Plzeňského kraje a věnovaná nedožitým devadesátým pátým narozeninám

doc. Ing. arch. M. Radové-Štikové, CSc., se konala od května do listopadu roku 2015 v mázhauzu domu *U Zlatého slunce* v Plzni, kde sídlí plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu.

Jan Kaigl

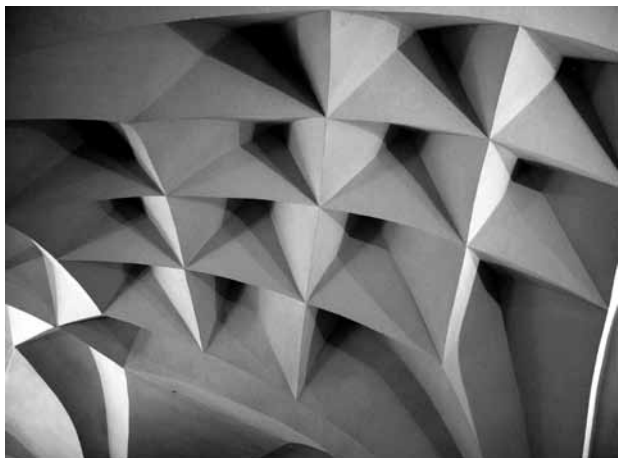
Konference *Z památkové péče a dějin staveb*

Nedožité devadesáté páté narozeniny doc. Ing. arch. M. Radové-Štikové, CSc. (Terst, 7. 6. 1920 – Praha, 28. 12. 2003) vyvolaly u nás i v cizině častější vzpomínky na ni a na dobu, kdy předávala své hluboké znalosti z dějin evropského urbanismu, stavitelství a architektury, metod vědecké práce a z památkové péče studentům fakult stavební a architektury Českého vysokého učení technického v Praze. Žáci a přátelé M. Radové-Štikové jsou dnes všude, kde jde o vážný výzkum, průzkumy a dokumentaci památek a jejich ochranu. Ke své učitelce se rádi hlásí; s větším odstupem času si zpravidla lépe než ve svých studentských letech uvědomují, jak je natrvalo obohatila a inspirovala nejen profesně, ale často i lidsky.¹ M. Radovou-Štikovou, nositelku státní ceny za památkovou péči za rok 2003,² si plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu připomnělo v rámci oslav v Plzni jako *Evropském hlavním městě kultury* v roce 2015 uspořádáním výstavy fotografií *Dialog tvarů v románské architektuře* (od května do listopadu) a kromě toho právě na konferenci *Z památkové péče a dějin staveb*, která se konala v domě *U Zlatého slunce* v Plzni dne 7. 9. 2015. Program konference byl záměrně pestrý, aby se – i když jen útržkovitě a ve skromných podmínkách pouze jednodenního setkání – alespoň naznačila velká šíře odborného záběru, jež je pro dnešní památkovou péči typická a žádoucí. Na konferenci zazněly tyto příspěvky: *Exkurze studentů Fakulty stavební ČVUT v Praze do Cách a okolí s M. Radovou-Štikovou v roce 1965* (V. Láška), *Pivovarská vodárenská věž v Plzni* (J. Škabrada), *Středověká kvádríková rezidence dvora v Praze-Lyso-lajích* (T. Dittrich), *Oltářní menza v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Rousínově* (E. Volfová), *Význam díla Johanna Venuta pro české stavebněhistorické bádání* (L. Svoboda), *Kostel v Nezamyslicích a jeho stavební vývoj ve středověku* (R. Lavička), *Sklípkové klenby v Chomutově a Kadani*

1 Např. MACEK, Petr: Za paní docentkou Radovou. *Průzkumy památek*. 2004, roč. 11, č. 1, s. 1-2. ŠKABRADA, Jiří: Vzpomínky na paní docentku. *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 2, s. 171-172. LÁSKA, Vojtěch: K výročí nedožitých 90 let doc. Radové-Štikové. *Zprávy památkové péče*. 2010, roč. 70, č. 6, s. 429-430. CHOTĚBOR, Petr: Kroužek docentky Radové. *Zprávy památkové péče*. 2010, roč. 70, č. 6, s. 432.

2 KAIGL, Jan: Zvláštní čestné uznání ministra kultury za ochranu kulturních památek při povodni v srpnu roku 2002 a Cena Ministerstva kultury za památkovou péči. *Zprávy památkové péče*. 2003, roč. 63, č. 6, s. 434.

3 ŠKABRADA, Jiří: Za záchranu stodol s krovem *na kobylu* v jihozápadních Čechách. In *Památky západních Čech*. 5. Plzeň, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, 2015, s. 127-128.

Chomutov, budova čp. 1 (radnice, bývalý zámek a komenda německých rytířů s kostelem sv. Kateřiny), střední sál ve zvýšeném přízemí. Pohled do střední části sklípkové klenby. (Foto J. Pachner, 2012)

– stav v roce 2015 (J. Pachner), *Povrchové úpravy kamene – součást architektonického dědictví – problém památkové péče* (M. Solař), *Architekt jako památkář* (V. Jesenský). Závěr konference byl vyhrazen proklamaci na záchranu stodol s krovem *na kobylu*, specifického a dnes velmi ohroženého druhu lidových staveb v jihozápadních Čechách, kterou uvedl přední znalec staré stavební kultury prof. Ing. arch. J. Škabrada, CSc., a se kterou se účastníci konference ztotožnili.³ Konference byla hojně navštívena nejen odborníky, ale též zájemci o památky z širší veřejnosti. K čestným hostům patřili Ing. V. Ourada, Ph.D., náměstek ministra kultury, a náměstek generální ředitelky Národního památkového ústavu Mgr. M. Tomášek, Ph.D.

Jan Kaigl

Za záchranu stodol s krovem *na kobylu* v jihozápadních Čechách

Jihozápadní Čechy představují region s výskytem několika vysoce pozoruhodných fenoménů v oblasti takzvané lidové architektury, přesněji vyjádřeno v uplatnění starobylých konstrukcí na tradičních venkovských stavbách. Kromě roubených kleneb, užívaných nad sýpkovými komorami, jsou to především krovy, pro něž se na venkově dochovaly autentické názvy *na kobylu*, případně *na vosla*. Už sama tato terminologie je velmi pozoruhodná, protože připodobňuje princip stavební konstrukce k převážení nákladů na hřbetech zvířat, tedy ke způsobu obvyklému v období starším, než bylo běžné užívání vozů.

Mluvíme o velmi jednoduché konstrukci. Spočívá ve stavbě stolice s hřebenovou vaznicí (*slemenem*), přes kterou se zavěšují páry krokví (*lemězů*); odlišný a opět starobylý termín je tu namísto, protože paty krokví se v hambalkových krovech zpravidla pevně zapírají do konců vazných trámů nebo krátčat, zatímco v krovech *na kobylu* jsou dolní konce lemězů volné, nebo jen fixované kolíkem k hornímu ukončení obvodové stěny s případnou

pozednicí či okapovou vaznicí. Lemězy se připravovaly výhradně z nehraněné tyčoviny a umísťovaly v krovu tenčími konci dolů. Silnější konce byly nahoře proto, že na nich bylo nutné provést vzájemné spojení tak, že se jeden z konců rozštípl, do rozštěpu se vsunul naplocho zeslabený konec druhého prvku a spojení se zajistilo přes vyvrtný průběžný otvor důkladným kolíkem.

Klíčová součást konstrukce – stolice s hřebenovou vaznicí odkazuje k tomu nejstaršímu, co dokážeme v našem tradičním stavitelství rozpoznat. Právě takovou konstrukcí totiž musely být zastřešeny ty objekty z konce pravěku a raného středověku, které známe z archeologických výzkumů jako zčásti zahroubené stavby s páry kúlových jam u středů dvou protilehlých stěn. Kúly, zakončené nahoře vidlicovou rozsochou, musely nést hřebenovou vaznicí a přes ni se musely zavěšovat výše zmíněným způsobem lemězové krokve. Konstrukci tohoto typu v našem vesnickém prostředí zachycují středověká kresebná vyobrazení. Na Slovensku (v Šale nad Váhom) se dokonce zachoval dům, před jehož čelní stěnou existuje taková *socha* s vidlicí pro zaklesnutí hřebenové vaznice.

Jediná odlišnost známých mladších krovů *na kobylu* oproti právě uvedeným jednoduchým principům spočívá v podélném ztužení stolice, které v polozemnicích nebylo potřeba, protože jej bylo v dostatečné míře dosaženo zapuštěním sloupů do země a jejich následným opřením o stěnu zahroubené části. V krovech mladších nadzemních objektů se tedy opory nahrazovaly ztužením, jež se ustálilo v podobě jakéhosi sníženého dvojčete hřebenové vaznice, provázeného šikmými vzpěrami či pásky. Ty vycházely ze sloupů a směřovaly vzhůru přes spodní vaznicí do vaznice hřebenové. Podélné ztužení tak v horní části obstarává namísto pouhé hřebenové vaznice s pásky konstrukce připomínající jednoduchý příhradový vazník.

Takto bývaly vybaveny tisíce našich venkovských objektů – domů i hospodářských staveb, zejména stodol.

Obr. 1. Újezdec (okr. Klatovy), usedlost čp. 7. Štítové průčelí přední části domu. Vnějšíkovým rozpoznávacím znamením existence krovu *na kobylu* je uplatnění koncové části vaznic před plochou horní částí štítu. (Foto J. Škabrada, 1979)

Obr. 2. Újezdec, usedlost čp. 7. Dožívající konstrukce stodoly, zba-
vená střešní krytina. Kromě hřebenového vazníku na čtyřech slou-
pech, jejichž umístění tvoří základní rozvrh stavby, je patrné rá-
mové jádro spodní části objektu s výškou vjezdu na mlat. Střecha
mimo vrata pokračovala dolů a končila až na nízkých roubených
obvodových stěnách. (Foto J. Škabrada, 1979)

U stodol víme díky výzkumné práci starší badatelské ge-
nerace, že se takové krovky snad mohly vyskytovat téměř
na celém českém území. Pokud jde o obytné domy, víme
o nich zatím právě jen z jihozápadních Čech, což zřejmě
souvisí s užitím konstrukcí sledovaného typu v nejstarší
vrstvě venkovských staveb dále na jihozápad, tedy v Ba-
vorsku a ve Švýcarsku.

U domů a mladších stodol je konstrukce krovu *na ko-
bylu* vždy oddělena od spodní stavby: sloupy stojí až na
horním ukončení jejich příčných stěn. O to více bychom
si měli vážit dokladů starobylého provedení s vysokými
sloupy, kde konstrukce krovu tvoří prakticky celou stavbu.
Takových stodol existovaly v jihozápadních Čechách de-
sítky ještě v době po druhé světové válce. Na sloupech po
stranách mlatu byly často opatřeny vyřezaným letopoč-
tem zpravidla z druhé poloviny 17. století, tedy z období
konsolidace společenských poměrů po skončení třicetile-
té války. Jejich obvodové stěny byly velmi nízké, tvořené
jen jakousi ohrádkou (dřevěnou či kamennou), o kterou
se opíraly spodní konce krokví. Proto muselo ze střechy
vystupovat svým charakteristickým nadvýšením zastřeše-
ní vjezdů na mlat, zpravidla kombinované s půdorysným
zapuštěním vjezdu mezi ukončením stěn.

Při inventarizaci lidové architektury na okrese Klato-
vy pro Krajské středisko státní památkové péče a ochra-
ny přírody v Plzni v sedmdesátých a osmdesátých letech
20. století bylo možno se potkat již jen s posledními do-
klady těchto staveb, a to zpravidla ve fázi rozpadu. K je-
jich neutěšenému stavu přispívalo i běžné vybavení leh-
kou tradiční krytinou. Stodoly se tyčily za usedlostmi
v zahradách jako charakteristické vysoké hmoty, odlišné
od mladších staveb na první pohled nízkými obvodový-
mi stěnami a střechou se strmým valbovým ukončením.

1 Proklamace byla přijata účastníky konference *Z památkové
péče a dějin staveb*, kterou uspořádalo plzeňské pracoviště Ná-
rodního památkového ústavu a která se konala v domě *U Zla-
tého slunce* v Plzni dne 7. 9. 2015.

Obr. 3. Žďár (u Zborov, okr. Klatovy). Usedlost čp. 4. Krov stodoly.
Koncová část hřebenového vazníku na kobylu s horní částí
strmého valbového čela střechy se zbytky doškové krytiny. (Foto
J. Škabrada, 1980)

Několik objektů bylo tehdy v rámci inventarizace zamě-
řeno. Nikdy nezapomenu na stodolu v usedlosti čp. 7
v Újezdci, stále vznešenou i ve stádiu zániku, která jako-
by vystavovala na odiv svou konstrukci, tehdy zba-
venou prakticky už úplně střešní krytina. Druhá zaměřená sto-
dola v Boubíně, v usedlosti čp. 8 stále existuje. Její trans-
fer – logicky do skanzenu v nedalekých Chanovicích nebo
v sousedství zříceniny hradu Velhartice – by měl patřit ke
klíčovým úkolům dnešní regionální muzejní a památko-
vé péče.

Proklamace

*„Stodoly s vysokou sloupovou konstrukcí s krovem na ko-
bylu v jihozápadních Čechách patří k mimořádně hodnot-
ným, zatím stále jen málo doceněným dokladům tradiční
stavební kultury v Čechách. Svým významem včetně pro-
pojení na nejstarší typy staveb ve střední Evropě přesahu-
jí hranice našeho státu. Je třeba vyvinout maximální úsilí
pro evidenci, dokumentaci a záchranu alespoň posledních
jejich zbytků.“¹*

Jiří Škabrada

Ivo Hlobil v Plzni

V cyklu odborných konferencí, přednášek, exkurzí a foto-
grafických výstav pořádaných každý rok pod souhrnným
názvem *Ze života památek* Národním památkovým ústa-
vem v domě *U Zlatého slunce* v Plzni vystoupil I. Hlobil dne
7. 10. 2014, aby uvedl referát *Hodnota a cena stáří v Česku
po obnově kapitalismu – úvaha o aktuálním stavu klasické
otázky památkové péče*. I. Hlobil pracoval v počátcích své

Prof. PhDr. Ivo Hlobil, CSc. (Vlastní fotoarchiv, 2014)

profesní dráhy jako terénní památkář na severní Moravě. Dnes je všeobecně a mezinárodně uznávaným historikem umění, vědeckým pracovníkem Ústavu dějin umění Akademie věd ČR. Věnuje se dlouhodobě zejména středověkému a ranému renesančnímu umění a dále teorii památkové péče. Národní památkový ústav a Univerzita Palackého v Olomouci mu vydaly v roce 2008 výbor z autorských textů v publikaci *Na základech konzervativní teorie české památkové péče*. Hlavní složku referátu I. Hlobila v Plzni tvořil výklad základních teoretických východisek soudobé památkové péče na pozadí díla jednoho z jejích zakladatelů A. Riegla († 1905) a několik konkrétních ukázek jejich aplikace nebo nepochopení v minulosti i dnes v českých zemích. Přednáška měla velký úspěch. Byla mimořádně inspirativní. Lze tak soudit i podle dlouhé, živé a hlavně odborně vydatné debaty, která se po vystoupení I. Hlobila rozproutila mezi ním a přítomnými památkáři. Budeme rádi, kdykoli k nám I. Hlobil opět zavítá.

– red –

Dvě přednášky v domě U Zlatého slunce v Plzni v červnu roku 2015

Barevnost, vývoj, průzkumy, dokumentace a obnova barevnosti barokních fasád, to vše bylo téma přednášky P. Macka, všeobecně uznávaného historika staveb a architektury, jenž působí v Národním památkovém ústavu a současně jako pedagog v Ústavu pro dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Přednáška se konala v domě *U Zlatého slunce* v Plzni dne 15. 6. 2015

¹ Oba jsou členy řešitelského týmu výzkumného úkolu Národního technického muzea v Praze s názvem *Komplexní metodika pro výběr a řemeslné zpracování náhradního kamene pro opravy kvádrového zdiva historických objektů*.

v rámci výchovně vzdělávacího cyklu *Ze života památek*, pořádaného od roku 2011 v Plzni Národním památkovým ústavem. Barevnost barokní architektury P. Mackek uvedl v širších souvislostech, s přesahem do renesance a gotiky na jedné straně a do klasicismu na straně druhé. Pro éru raného baroka upozornil například na fasády zámku v Roudnici nad Labem, představující milník svého druhu, pokud jde o průzkumy barevnosti cíleně prováděné pro potřeby památkové péče. Různé proměny historických fasád během barokní doby ukázal mimo jiné na kostele Zvěstování Panny Marie v Litoměřicích nebo na zámku Červený Hrádek u Jirkova. Upozornil také na různé trendy, které se při obnově barevnosti uplatňovaly v posledních několika desetiletích, a na dnešní památkovou praxi (Mariánská Týnice, Kladruby – Nový konvent a další).

22. 6. 2015 se konala na stejném místě další přednáška, věnovaná tentokrát technologickým postupům při opracování stavebního kamene ve středověku. Přednášky se ujali M. Panáček a M. Cihla.¹ V poslední době existuje snaha vytvořit na základě poznávání širšího okruhu historických, především středověkých staveb ve střední a západní Evropě databázi typů povrchového opracování kamene v minulosti. Tato databáze může významně přispět například k zařazování stavebních památek do okruhů či hutí nebo k přesnější dataci jejich vzniku, než je tomu dosud. M. Panáček a M. Cihla věnovali velké množství ukázek starému dílu kameníků nejen v českých zemích, zejména na severu Čech, ale i v cizině. Se znalostí historické ikonografie dali do náležitých souvislostí různé typy náradí a nástrojů pro opracování kamene, které se v běžné praxi už dávno nepoužívají, stejně jako nástrojů dosud

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE
V PLZNI

zve širokou veřejnost na cyklus
přednášek a odborných exkurzí *Ze života památek*

15. 6. 2015 ve 14 hodin

Barevnost barokních fasád

Vývoj, průzkum, dokumentace a obnova
barevnosti barokních fasád

Přednáší: Ing. Petr Macek, Ph.D.

Přednáška se koná v historickém sklepení domu *U Zlatého slunce*,
v sídle Národního památkového ústavu, Prešovská 7, Plzeň.

Vstup volný.

užívaných, a názorně demonstrovali, jaké příznačné stopy zanechávají na povrchu kamene (takzvaná traseologie); během přednášky bylo k dispozici několik autentických nástrojů nebo jejich repliky. Oba přednášející se dotkli také problematiky druhotných zásahů do původní materie. Zdůraznili nutnost kritického přístupu při průzkumu starých staveb. Během přednášky se dále uplatnil výklad některých aspektů významných pro obnovu kamenných památek, jako je vytěžení či uzavření historických lomů nebo nedodržování tradičních technologií, což obvykle negativně ovlivňuje vizuální i technickou stránku hotového díla.

Obě přednášky vzbudily v auditoriu velký ohlas. Brevnost v historické architektuře obdobně jako způsoby opracování kamene v minulosti představují v památkové péči vesměs významná témata, jimž je třeba věnovat trvalou pozornost.

Václav Chmelík, Alžběta Kratochvílová

Navzdory času – 6. ročník fotografické výstavy

Na území Plzeňského kraje eviduje dnes Národní památkový ústav 3 192 nemovitých kulturních památek. Toto číslo zahrnuje jednotlivé stavby i celé rozsáhlé areály. Obnova a údržba památek klade na jejich vlastníky ve srovnání s majiteli nechráněných objektů mnohem větší požadavky, například pokud jde o použité materiály, řemeslné zpracování, restaurování nebo technickou zdatnost zhotovitele díla. Je zřejmé, že nároky na zachování či rehabilitaci památkových hodnot se promítají i do finančních nákladů. Aby byl rozdíl mezi obnovou památky a běžnými pracemi při opravách jiných objektů alespoň do určité míry kompenzován, aby se vlastníkům památek pomohlo z veřejných prostředků nést jejich břemeno, k tomu existují dva dotační tituly Plzeňského kraje: *Zachování a obnova kulturních památek* a *Obnova historického stavebního fondu v památkových rezervacích a zónách a staveb drobné architektury*. Jak vyplývá už z názvů obou dotačních titulů, Plzeňský kraj finančně podporuje nejen obnovu památek, ale i objektů, které sice nejsou památkami, ale dotvářejí historické prostředí území s plošnou památkovou ochranou nebo tvoří v kulturní krajině prvek významný pro poznání jejího vývoje. Mezi ně patří například boží muka a kapličky. Také takové objekty je třeba opravovat citlivě; výběrem vhodných materiálů a technologií by se mělo dbát na to, aby si uchovaly svůj historický charakter a působily příznivě na svém místě. Pro prezentaci konkrétních výsledků, které dotace Plzeňského kraje v památkové péči každoročně přináší, slouží výstavy fotografií *Navzdory času* pořádané plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu. V roce 2014 se jednalo o 6. ročník výstavy. Vznikla opět s finančním příspěvkem od Plzeňského kraje. Byla instalována v mázhauzu domu *U Zlatého slunce* v Plzni, zahájena vernisáží 1. 12. 2014 a trvala až do května roku 2015.

Alena Černá

Přehled souhrnu finančních příspěvků a dotací poskytnutých Ministerstvem kultury a Plzeňským krajem na akce památkové obnovy v Plzeňském kraji v roce 2014

Název programu	Prostředky v mil. Kč
Havarijní program Ministerstva kultury	4,862
Program záchrany architektonického dědictví Ministerstva kultury	17,690
Program regenerace městských památkových rezervací a zón Ministerstva kultury	5,801
Program péče o vesnické památkové rezervace a zóny a krajinné památkové zóny Ministerstva kultury	3,710
Program restaurování movitých kulturních památek Ministerstva kultury	1,020
Podpora obnovy kulturních památek prostřednictvím obcí s rozšířenou působností – program Ministerstva kultury	9,772
finanční prostředky z programů Plzeňského kraje	2,700
Celkem	45,555

- red -

Dvě nová lepoprela

Na samém závěru roku 2014 vyšla v populárně naučné řadě edice *Památky západních Čech*, kterou vydává plzeňské pracoviště Národního památkového ústavu, dvě nová lepoprela. Jako čtvrtý svazek této řady se čtenářům dostala do rukou publikace *Plzeň – mariánský sloup, Kulturní památka* (autoři: V. Kovařík a P. Zahradník, ISBN 978-80-85035-44-5). Pojednává o pozoruhodné památce barokního sochařství, umístěné v severní části náměstí Republiky v Plzni, v prostoru mezi hlavním městským kostelem sv. Bartoloměje a budovou radnice. Text vznikl úpravou z článku, jenž byl uveden v loňském sborníku *Památky západních Čech*.¹ Mariánský sloup vznikl jako projev vděčnosti obyvatel Plzně za záchranu před morovou epidemií v roce 1680. Po další morové ráně v roce 1713 byla výzdoba obohacena o další sochy. Pozornost je věnována především vrcholu sloupu, osazeného replikou takzvané

1 KOVAŘÍK, Viktor; ZAHRADNÍK, Pavel: Mariánský sloup na náměstí Republiky v Plzni, Ke vzniku a opravám památky ve světle archivních pramenů. In *Památky západních Čech*. 4. Plzeň, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Plzni, 2014, s. 69–84.

Plzeňské madony, gotické milostné sochy, jejíž kult se nově rozvinul právě koncem 17. a během 18. století. Popsaný jsou také všechny ostatní sochy, například sv. Bartoloměje, patrona města, zemského patrona sv. Václava nebo sv. Rocha a sv. Rozálie Palermské, kteří bývali uctíváni jako ochránci právě před morem. Závěrečnou kapitolu tvoří přehled oprav a restaurátorských prací, jimiž památka prošla od roku 1814 až dosud.

K hodnotnému souboru starého lidového stavitelství přivádí čtenáře páté leporelo s názvem *Plzeň-Bolevec, Selský dvůr čp. 1 U Matoušů, Národní kulturní památka* (autor: K. Foud, ISBN 978-80-85035-45-2). Úvodní kapitola shrnuje historii dvora, jehož existence je písemně doložena poprvé v roce 1635. Důraz je položen na výraznou proměnu, kterou statek prodělal v rozmezí od osmdesátých let 18. století do třicátých let 19. století. Stručně jsou podchyceny stavební projevy pocházející z konce 19. a z počátku 20. století. Do dějin dvora *U Matoušů* v Plzni-Bolevci se neblaze zapsaly události po 2. světové válce, včetně nuceného začlenění hospodářství do místního zemědělského družstva. Negativně do historického prostředí památky zasáhly demolice části staré vesnice v souvislosti s budováním velkého panelového sídliště na sklonku sedmdesátých let 20. století. Je přirozené, že autor svou pozornost věnuje zejména obytnému stavení s hodnotnou vícedílnou dispozicí a dále četným historickým konstrukcím a stavebním a řemeslným detailům, které se v areálu dvora dochovaly. Na závěr jsou souhrnně zmíněny práce památkové obnovy, které ve dvoře probíhají od konce 20. století, zejména však od roku 2007, kdy byla památka převedena do správy Národního památkového ústavu.

Obě celobarevná osmistránková leporela formátu 9,9 × 26 cm vyšla v nákladu vždy 1 000 výtisků. Soudobé snímky jsou kombinovány s archivními fotografiemi. V případě dvora *U Matoušů* čtenář jistě ocení jeho kresebnou axonometrii a půdorys přízemí obytného stavení se stavebněhistorickou analýzou, kterou zpracoval J. Anderle. Publikace jsou neprodejné. Jsou k dispozici mimo jiné v budově sídla vydavatele, tedy v domě *U Zlatého slunce* v Prešovské ulici v Plzni.

Karel Matásek

Renovace dvorních pavlačí domu *U Zlatého slunce* v Plzni

V domě *U Zlatého slunce* v Plzni, kde sídlí územní odborné pracoviště Národního památkového ústavu, byly vloni na podzim renovovány obě dvorní pavlače (v prvním a druhém patře) v rozsahu omítaných fasád a dřevěné konstrukce zábradlí. Fasády byly zašpiněné od běžného provozu. Pro jejich opravu postačil pouze nový nátěr po předchozím vytmelení lokálních prasklin, přičemž kombinace barvy světle béžové na základní plochu a okrově červené na architektonické články zůstala zachována. Práce na zábradlí, které je tvarovou replikou pozdně barokní konstrukce provedené z dubového dřeva poměrně nedávno – v roce 2000, byly složitější. Před patnácti lety bylo zábradlí natřeno bezbarvým lakem, jenž se už dlouho

Plzeň, dům U Zlatého slunce. Dvorní fasády a pavlače po renovaci. (Foto J. Kaigl, 13. 1. 2015)

odlupoval v důsledku působení vlivů povětrnosti, a tím přestal plnit svou ochrannou funkci. Hlavním problémem však byla vratkost zábradlí – na několika místech bylo možné jeho stav označit jako téměř havarijní. Zakázky se ujala stavební firma BOLID-M z Prahy, která má velké zkušenosti s opravami stavebních památek; mezi její nedávné a úspěšné realizace v západních Čechách patří například obnova krovů a střech bývalého jezuitského kostela v Klatovech nebo fasád kostela sv. Petra a Pavla v Liticích v Plzni. Dílo, rozdělené do dvou samostatných etap zvlášť pro první a zvlášť pro druhé patro, začalo průzkumem, detailní fotodokumentací a demontáží prvků zábradlí a jejich odvozem do truhlářské dílny. V zájmu nerušeného a bezpečného provozu budovy vzniklo současně lehké nové (provizorní) zábradlí. Oprava zahrnovala především odstranění starých laků jejich zbroušením, tmelení míst narušených do hloubky dřeva a nátěry. Na barevné tónování a ochranu povrchů jednotlivých prvků byl použit dvojí až trojí transparentní nátěr takzvanou švédskou silnovrstvou lazurou na bázi alkydových pryskyřic, která velmi dobře a dlouhodobě vzdoruje povětrnostním vlivům, odpuzuje vodu, příznivě usměrňuje vlhkost dřeva a chrání ho před šednutím, plísněmi a houbami, je pružná, nepraská, neodlupuje se a má vysokou odolnost proti ultrafialovému záření. Když bylo zábradlí osazováno zpět na své místo, přikročilo se k zpevnění a zesílení kovových kotev, na které nasedá každý nosný sloupek zábradlí a které ovlivňují podstatným způsobem jeho stabilitu. Dílo včetně renovace fasád trvalo zhruba dva a půl měsíce. Skončilo bez vad a nedodělků 5. 11. 2014. Národní památkový ústav za ně zaplatil něco málo přes 240 000 Kč. – V červnu roku 2015 byla provedena ještě dílčí oprava omítek a obnova nátěrů fasád pod

pavlačemi v přízemí. Tím se údržba všech fasád a pavlačí ve dvoře památkově chráněného domu *U Zlatého slunce* v Plzni úspěšně uzavřela.

Lenka Růžičková

Sedmdesátiny Ludmily Lohrové

Nebývá zvykem uvádět na stránkách odborné publikace medailónky někomu, kdo působil ve státní památkové péči na zdánlivě jen podpůrném pracovním místě. Rádi se zde odlišíme kvůli sedmdesátým narozeninám L. Lohrové, naší dlouholeté kolegyně a profesionální fotografky. Do Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Plzni přešla v roce 1983 z výrobního družstva *Fotografia Plzeň*, kde předtím pracovala dvacet let. Brzy se ukázalo, jak zdatného zaměstnance v ní středisko získalo. O porozumění, s jakým přistupovala k vlastním dokumentátorskému dílu v terénu, svědčí černobílé snímky mnoha památek v západních Čechách archivované v plzeňském pracovišti Národního památkového ústavu; její hlavní doménou však bylo laboratorní zpracování snímků klasickou technikou. Odchodem do důchodu v roce 2003 práce L. Lohrové pro Národní památkový ústav zdaleka neskončila. Dodnes příležitostně pomáhá radou a tím, že pro nás zhotovuje další a další fotografie ze starých negativů. K letošnému životnímu jubileu a do dalších let přeje me paní Ludmile vše nejlepší.

– vyd –

Ludmila Lohrová. (Foto R. Kodera, 2014)

Pocta Václavu a Dobroslavě Menclovým

Manželé V. a D. Menclovi zemřeli po tragické autonehodě na Sušicku v roce 1978. V odborných kruzích zaujmají však stále velmi významné místo.¹ Každý, kdo se vážně zabývá dějinami stavitelství, architektury a urbanismu ve střední Evropě, nemůže opomenout jejich rozsáhlou

Plzeň, Ústřední hřbitov, hrobka rodiny Menclů s věncem od Národního památkového ústavu. (Foto V. Chmelíř, 26. 2. 2015)

vědeckou práci, která zčásti inspiruje dodnes. Slovenští kolegové památkáři vděčně vzpomínají, že V. Mencl stál při zrodu a rozvoji moderní památkové péče na Slovensku v období let 1930–1939.² Zatímco D. Menclová se narodila v Přerově (2. 1. 1904) jako dcera akademického malíře a pedagoga M. Vavrouška, její muž pocházel z Plzně, ze staré měšťanské rodiny, kde se jakoby dědila z generace na generaci stavební profese.³ Je takřka symbolické, že jeden z posledních dokončených profesních počínů V. Mencla se týkal právě západních Čech.⁴ V. a D. Menclovi byli po smrti zpopelněni. Jejich urny jsou uloženy v rodinné hrobce na Ústředním hřbitově v Plzni. Zde se také konal 26. 2. 2015 na uctění památky obou manželů v souvislosti s tím, že 16. 1. 2015 uplynulo sto deset let od narození doc. PhDr. Ing. arch. V. Mencla, DrSc., malý pietní akt, jenž byl uspořádán plzeňským pracovištěm Národního památkového ústavu.

– vyd –

1 SOUKUPOVÁ, Helena: Odkaz Václava Mencla 16. 1. 1905 – 28. 7. 1978. *Zprávy památkové péče*. 2008, roč. 68, č. 6, s. 485–489. DVOŘÁKOVÁ, Vlasta: Za Dobroslavou Menclovou (1904–1978). *Umění*. 1985, roč. 33, č. 4, s. 345–350.

2 *Kolokvium Život a dielo Václava Mencla na Slovensku*. Bratislava, Umeleckohistorická spoločnosť Slovenska, 1999. *Václav Mencl* [online]. Bratislava, Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2014 [cit. 2015-02-20]. Dostupné z WWW: <<http://www.pamiatky.sk/sk/page/vaclav-mencl>>. OROSOVÁ, Martina: Dobroslava Menclová, Václav Mencl. *Monument revue*. 2015, roč. 4, č. 1, s. 74–76.

3 Otec Václava Mencla, rovněž Václav, byl v Plzni stavitelem a vrchním městským inženýrem. Také projektoval, např. most císaře Františka Josefa I., dnes most Wilsonův, jenž byl postaven přes Radbuzu v Plzni v letech 1912–1913. (*Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. 3. díl. Praha, Libri, 2003, s. 69–70). Tento most je ukázkou zdařilého prolnutí konstruktérské, stavební a uměleckořemeslné práce na pozadí už doznívající secese. Je památkově chráněn.

4 MENCL, Václav et al.: *Předrománská a románská architektura v západních Čechách*. Plzeň, Západočeské nakladatelství, 1978.

Recenze

Jindra Hůrková a kol. – *Archeologický výzkum panského sídla v Chanovicích*

Objemná publikace (435 stran, více než 300 fotografií, kreseb, plánů, grafů a tabulek), vydaná společně Vlastivědným muzeem Dr. Hostaše v Klatovech a Obcí Chanovice v roce 2014, přináší výsledky archeologického výzkumu a stavebněhistorického průzkumu chanovického panského sídla. Výzkum a průzkumové práce probíhaly v souvislosti s rekonstrukčními pracemi v rozmezí let 1996–2003 a po deseti letech, u díla takového rozsahu značně brzy, vyšla komplexní publikace jejich výsledků. Logicky – míněno hlediskem jak spoluúčasti širší skupiny pracovníků příbuzných oborů, tak i naplňovaným trendem spolupráce těchto disciplín – se jedná o práci kolektivní pod editčním vedením J. Hůrkové z klatovského muzea, které archeologický výzkum na lokalitě provádělo v první etapě (v závěru výzkum převzala společnost ZIP o. p. s. Plzeň). Po stručném úvodu z pera editorky následuje kapitola od M. Ebela *Dějiny šlechtického sídla v Chanovicích podle písemných pramenů*, s obsahem jasně charakterizovaným už svým názvem. Nejenže reflektuje písemné zprávy

o nejstarších dějinách obce a v ní sídlících šlechtických rodů, ale podrobně uvádí i mladší prameny, které se váží k sledovanému objektu. Organickou součástí této kapitoly tvoří prezentace nejstarších kartografických pramenů.

Jednou z klíčových partií knihy je kapitola *Vývoj panského sídla na základě stavebně historického průzkumu a archeologického výzkumu*, na které se autorsky podílejí J. Anderle (*Předpoklady a úroveň poznání vývoje budovy zámku*), J. Hůrková (*Popis a interpretace archeologických situací, Stavební a technická keramika*) a M. Tetour (*Stavební materiály*). Přestože jsou uvedené tři části striktně odděleny autorsky i graficky, jejich obsah se částečně prolíná. Relativně stručný nástin vývoje objektu od J. Anderleho, prováděný zásadními analytickými plány v úrovni suterénu, přízemí a prvního patra, se na mnoha místech odvolává na výsledky archeologického výzkumu; v menší míře je tomu opačně u partie napsané J. Hůrkovou. Ta na rozdíl od stavebněhistorického průzkumu prezentuje důsledně veškeré komponenty výzkumu archeologického – po jednotlivých sondách tak uživatele publikace seznamuje s jednotlivými řezy i půdorysy, s detailním popisem evidovaných vrstev a výčtem nálezů v nich a s maticemi stratigrafických vztahů. V partii věnované stavební

Obr. 1. Chanovice (okr. Klatovy), zámek. Hlavní průčelí. (Fotoarchiv Národního památkového ústavu, ú. o. p. v Plzni; foto J. Gryc, 1979)

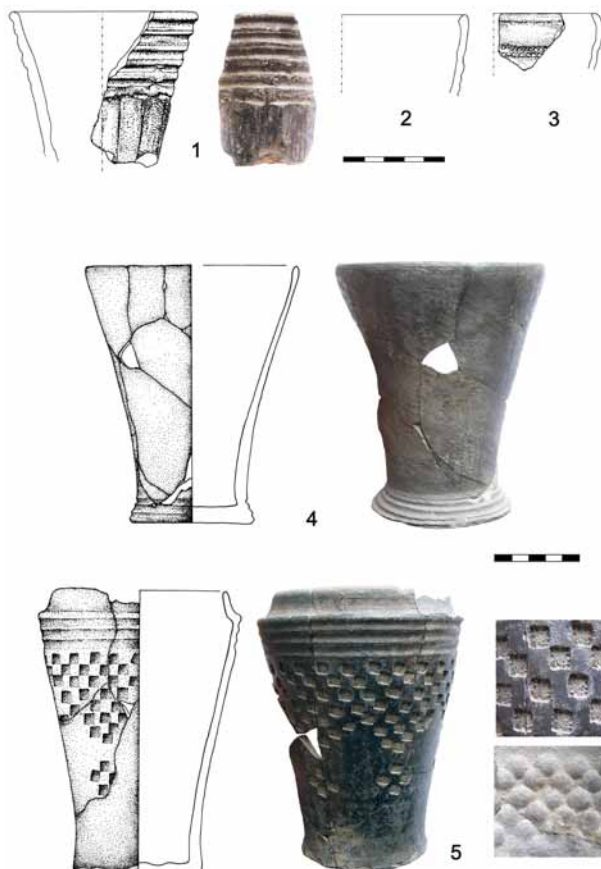

a technické keramice přináší přehled nálezů cihel, dlaždic, prejzů, keramických trubek a dalších obtížněji interpretovatelných nálezů, přičemž všechny jsou navíc podchyceny v souhrnné tabulce. Příspěvek od M. Tetoura se soustřeďuje na nálezy mazanic, vzorků malt a omítek a jejich tabelární vyjádření včetně zachytitelných údajů o vzájemných vztazích.

Kapitola *Hmotná kultura* obsahuje přehledy jednotlivých okruhů získaných nálezů. Zastoupena je především keramika prostřednictvím příspěvků od P. Schneiderwinklové (*Kuchyňská, stolní a užitková keramika*), M. Tetoura (*Destrukce kachlových kamen pod podlahou jižního sklepa*) a J. Hůrkové (*Další nálezy kachlů*). Samostatné oddíly jsou věnovány dalším nálezovým materiálům: *Sklo* (M. Gelnar), *Mince* (J. Hána), *Kovy* (R. Krajíc), *Výrobky z kamene* (J. Hůrková) a *Předměty z organických materiálů* (opět J. Hůrková). Detailní uvedení nálezového fondu je významné pro komparaci jeho jednotlivých složek v příbuzných souborech.

Poslední předmětová kapitola se věnuje přírodnímu prostředí a stravě. Je rozdělena do tří oddílů: *Přírodní prostředí* (L. Stoklásková – P. Kočár), *Historie exploatace lesních porostů* (P. Kočár – R. Kočárová) a *Hospodářství panského statku v Chanovicích*. Poslední oddíl se dále dělí na části *Užitkové druhy rostlin* (P. Kočár), *Nález zuhelnatělého obilí v prostorách sladovny* (P. Kočár – R. Kočárová), *Chov dobytka* (P. Kočár) a *Zásobování vodou* (K. Kubečková – J. Kaštovský). Uvedené partie významně obohacují publikaci a odvozeně, ale celkem plasticky přibližují čtenáři život na panském sídle ve středověku a raném novověku. Kapitulu uzavírají oddíly *Analýza zvířecích kostí z výzkumu zámku Chanovice* (Z. Sůvová) a *Sladovnictví a pivovarnictví v Chanovicích* (J. Anderle). Poslední velmi stručnou kapitolu tvoří *Závěry* bez uvedení autora.

Publikace naplňuje své cíle komplexností pohledu na poznání vývoje venkovského panského sídla a života na něm s výrazným podílem výsledků přírodovědných částí spektra zúčastněných oborů, tak jak to odpovídá rostoucí účasti zástupců přírodních věd na archeologických výzkumech v poslední době. Převahou nálezů zřetelně dominuje prezentace raného novověku. Šíří záběru, detailním analytickým pohledem na širokou škálu sledované problematiky a rychlostí zpracování lze publikaci považovat téměř za vzorovou. Právě s ohledem na šíři jejího záběru se nicméně nelze ubránit dílčím připomínkám. V deskripční části prezentace nálezového fondu se nabízí otázka, nakolik jsou veškeré publikované údaje v knize nezbytné. Narážím tím na běžnou praxi určitého rozdílu oproti tradiční nálezové zprávě, která přináší ve velmi omezeném počtu exemplářů některá data přístupná a vyhledávatelná jen omezeným okruhem badatelů a jejichž absence by publikaci, určenou pro jistě širší badatelský i čtenářský okruh, nepoškodila. Takovým způsobem, možná až trochu příliš striktně, je ostatně pojednána část věnovaná stavebněhistorickému průzkumu, kde je podána sumarizace výsledků a kde v seznamu literatury (nejen díky abecednímu pořadí podle autorů) vévodí elaboráty rukopisů stavebněhistorického průzkumu. Navíc se nabízí i možnost kompromisní, spočívající ve vybavení určité části nákladu publikace nosičem digitálních dat s detailnějšími údaji. S těmito otázkami rovněž souvisí připomínka ke struktuře

Obr. 2. Chanovice, zámek. Torza pohárů nalezená při archeologickém výzkumu v jihozápadním suterénu. (Zpracovala J. Hůrková)

publikace a k řazení příspěvků v ní. Za šťastnější řešení bych považoval předřazení „holé“ prezentace archeologické situací a posunutí interpretační části do (možná společné) partie s interpretací výsledků stavebněhistorického průzkumu, a to do závěrečné části knihy. Tím by byla tato partie, v použité struktuře skutečně až příliš stručná, vhodně posílena a její dopad na zájemce, když se při listování v publikaci rozhoduje, zda ji opravdu chce mít, byl by podstatně větší. Samozřejmě tyto řádky píšu s vědomím, že nejsem informován o skutečnostech, které vedly k použitému řešení. Zároveň jsem si vědom problémů obvykle spojených se vznikem vědeckého literárního díla s velkým počtem autorů.

Za dosud nevyslovený a významný klad posuzované publikace bych rád označil vznik tak obsáhlé práce na půdě regionálního muzea a s podporou obce, na jejímž katastru se prezentovaný objekt nachází. Význam poznání tohoto objektu zdůrazňuje i fakt jeho velmi dynamických posunů v čase v rámci různých kategorií venkovských panských sídel; známe ho nejběžněji asi jako chanovickou tvrz, přičemž v nejstarší odhalené fázi padne zmínka o možném charakteru dvorce, v další etapě naplňuje představu menšího hradu a (zvláště na kartografických vyobrazeních) bývá označován jako zámek. Za publikaci patří autorům a vydavatelům knihy poděkování.

Zdeněk Dragoun

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVIŠTĚ
V PLZNI

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH V – 2015

Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Plzni, Prešovská 7, 306 37 Plzeň

Hlavní redaktor: Ing. arch. Jan Kaigl, Ph.D.

Redakční spolupráce: Mgr. Karel Matásek; Mgr. et Mgr. Václav Chmelíř, Ph.D.

Tisková příprava: Nakladatelství Jalna, Mickiewiczova 17, 160 00 Praha 6; www.jalna.cz

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s., Husova ul. 1881, 580 01 Havlíčkův Brod

1. vydání

Plzeň 2015

Náklad: 300 výtisků

Neprodejně

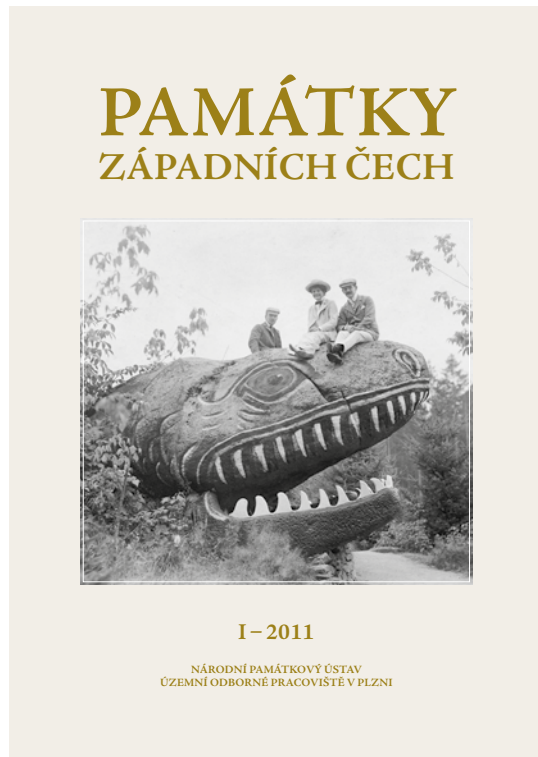
Tento svazek je volně dostupný na webových stránkách vydavatele.

ISBN 978-80-85035-46-9

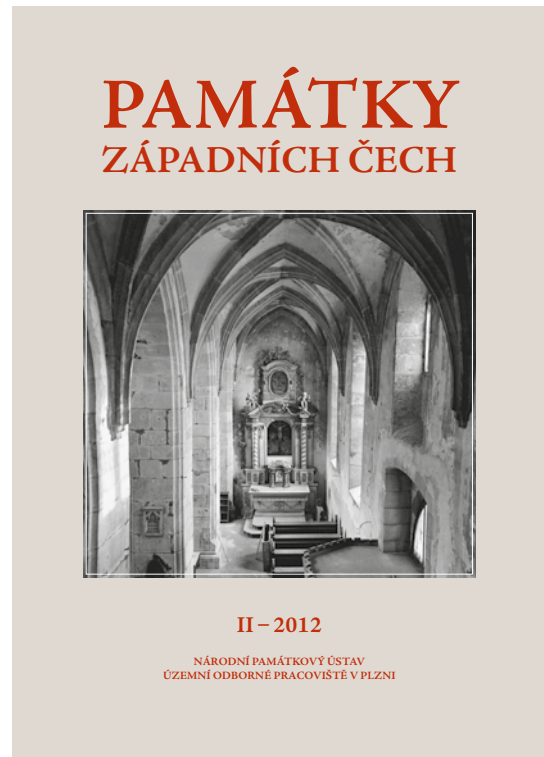
ISSN 1805-8906

PAMÁTKY ZÁPADNÍCH ČECH

Dosud vydané svazky

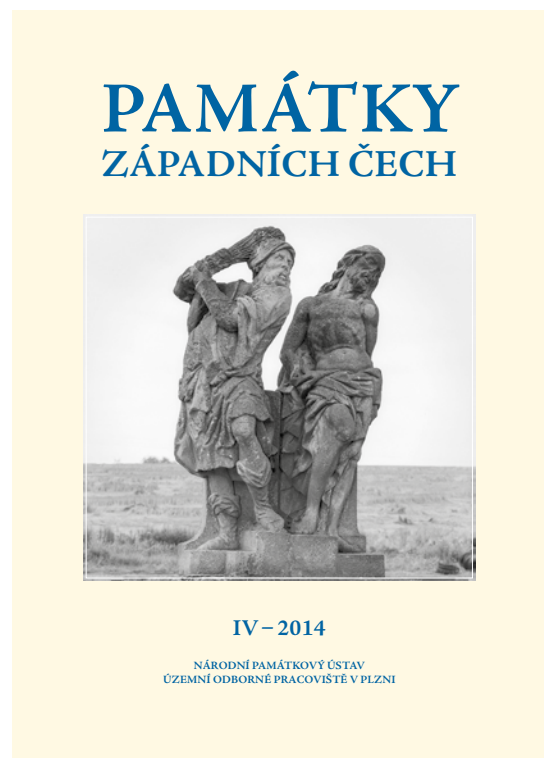
Rozebráno. Dostupné na webových stránkách vydavatele.

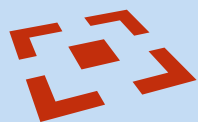
V prodeji.

V prodeji.

Neprodějně. Dostupné na webových stránkách vydavatele.

NÁRODNÍ PAMÁTKOVÝ ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISŤE
V PLZNI

ISBN 978-80-85035-46-9
ISSN 1805-8906